

Nowość
EDYCJA 2024

NOWE Ponad słowami

2.1

JĘZYK POLSKI
LICEUM I TECHNIKUM

PODRĘCZNIK
ZAKRES
PODSTAWOWY
I ROZSZERZONY

ZMIANY
W PODSTAWACH
2024

podręcznik w pełni
dostosowany

ROMANTYZM

nowa
era

NOWE Ponad słowami

2.1

JĘZYK POLSKI
LICEUM I TECHNIKUM

PODRĘCZNIK
ZAKRES PODSTAWOWY
I ROZSZERZONY

MAŁGORZATA CHMIEL
ANNA CISOWSKA
JOANNA KOŚCIERZYŃSKA
HELENA KUSY
ANNA RÓWNY
ALEKSANDRA WRÓBLEWSKA

NOWE Ponad słowami

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania języka polskiego, na podstawie opinii rzeczoznawców: **prof. dr hab. Małgorzaty Święcickiej, dr Bernardyny Banaś, dr Małgorzaty Burty.**

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: liceum ogólnokształcące i technikum
Rok dopuszczenia: 2025

Numer ewidencyjny w wykazie MEN: 1014/3/2025/z1

Podręcznik przygotowano na podstawie programu nauczania NOWE *Ponad słowami*.
Program nauczania języka polskiego w liceum ogólnokształcącym i technikum od roku szkolnego 2024/2025 autorstwa Barbary Łabęckiej.

Podręcznik został opracowany z uwzględnieniem zmian w zasadach polskiej ortografii, uchwalonych przez Radę Języka Polskiego w 2024 r. i obowiązujących od 1.01.2026 r.

Nabyta przez Ciebie publikacja jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy o przestrzeganie praw, jakie im przysługują. Zawartość publikacji możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie umieszczaj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, to nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. Możesz skopiować część publikacji jedynie na własny użytek.

Szanujemy cudzą własność i prawo. Więcej na **www.legalnakultura.pl**

Wykorzystywanie treści niniejszego Utworu, w jakiegokolwiek formie lub w jakimkolwiek procesie, do celów eksploracji tekstu i danych, uczenia maszynowego, rozwoju i/lub szkolenia i/lub wzbogacania sztucznej inteligencji jakiegokolwiek rodzaju jest surowo zabronione.

© Copyright by Nowa Era Sp. z o.o. 2025
ISBN 978-83-267-5264-3

Redakcja merytoryczna: Dominika Dmochowska, Joanna Wawrzyńczak, Robert Chamczyk, Magdalena Pagińska, Anna Kołat, Karolina Cierzan, Sławomir Żurawski, Marek Gumkowski, Karina Kosicka, Maciej Szulc.
Redakcja językowa: Magdalena Brozis, Justyna Dobrowolska.
Koordinacja prac: Karolina Cierzan, Dominika Dmochowska.
Nadzór artystyczny: Ewa Kaletyn.
Opieka graficzna: Maciej Galiński, Marcin Oleksak.
Projekt graficzny: Alicja Skupin-Podwojewska, Piotr Stopczyński.
Projekt okładki: Maciej Galiński.
Ilustracje na okładce: Marcin Oleksak, Krzysztof Mrawiński.
Opracowanie graficzne: Alicja Skupin-Podwojewska, Piotr Stopczyński.
Fotoedycja: Magdalena Dzwonkowska.
Realizacja projektu graficznego: Katarzyna Bielejewska.

Wydawnictwo dołożyło wszelkich starań, aby odnaleźć posiadaczy praw autorskich do wszystkich utworów zamieszczonych w podręczniku. Pozostałe osoby prosimy o kontakt z Wydawnictwem.

Nowa Era Sp. z o.o.
Aleje Jerozolimskie 146 D, 02-305 Warszawa
www.nowaera.pl, e-mail: nowaera@nowaera.pl
Centrum Kontaktu: 58 721 48 00

Druk i oprawa: Quad/Graphics Europe Sp. z o.o.

Spis treści

ROMANTYZM

O EPOCE

Nazwa i ramy czasowe epoki	10
Epoka buntu	11
Romantyzm w Polsce	12
Życie codzienne w romantyzmie	13
Światopogląd romantyczny	14
Filozofia w romantyzmie	19
Sztuka romantyczna	20
Cechy budowli w stylu neogotyckim	25
Czytanie tekstu kultury: Eugène Delacroix, <i>Wolność wiodąca lud na barykady</i>	26
Słynne dzieła epoki	28

TEKSTY Z EPOKI

Wprowadzenie do literatury	30
Johann Wolfgang Goethe	34
R Król olch	34
Faust (lektura uzupełniająca)	37
Friedrich Schiller	43
R Rękawiczka	43
Adam Mickiewicz	46
Biogram twórcy	46
Oda do młodości	48
Ballady i romanse	53
Romantyczność	54
Komentarz do lektury: Alina Kowalczykowa, <i>Widzenie w biały dzień</i>	59
Lilie	60
Podsumowanie ballad	67
II część Dziadów (przypomnienie lektury)	69
Motyw: Duchy	72
IV część Dziadów (lektura uzupełniająca)	74
Komentarz do lektury: Marta Piwińska, <i>Gorączka romantyczna</i>	84
Niepewność	85
Motyw: Miłość	88
Sonet krymskie	90
Stępy akermzańskie	91
Burza	92
III część Dziadów	94
Komentarz do lektury: Maria Janion, <i>Wobec zła</i>	97
Podsumowanie lektury	115
Pan Tadeusz (przypomnienie lektury)	117

Liryki łozańskie	120
<i>Polaty się łzy me czyste...</i>	121
<i>Nad wodą wielką i czystą...</i>	121
Motyw: Natura	124
Podsumowanie twórczości Mickiewicza	126
Aleksander Fredro	127
<i>Zemsta</i> (przypomnienie lektury)	127
Juliusz Słowacki	132
Biogram twórcy	132
<i>Grób Agamemnona</i>	134
<i>Hymn</i> [Smutno mi, Boże!...]	139
<i>Testament mój</i>	142
<i>Balladyna</i> (przypomnienie lektury)	146
R Kordian	151
Podsumowanie lektury	163
Podsumowanie twórczości Słowackiego	165
Zygmunt Krasiński	166
<i>Nie-Boska komedia</i> (lektura uzupełniająca)	166
Motyw: Bunt	178
Cyprian Norwid	180
<i>W Weronie</i>	180
<i>Klaskaniem mając obrzękę prawice...</i>	184
<i>Bema pamięci żałobny-rapsod</i>	189
R Fortepian Szopena	193

NAWIĄZANIA

Wisława Szymborska, <i>Prospekt</i>	199
Kazimiera Iłłakowiczówna, <i>O Hani, co się zabiła</i>	200
Sándor Márai, <i>Zadanie</i>	202
Konstanty Ildefons Gałczyński, <i>Teatrzyk Zielona Gęś</i>	206
Tomasz Różycki, <i>Dwanaście stacji</i>	210
Adam Mickiewicz na dużym ekranie	
<i>Lawa</i> (reż. Tadeusz Konwicki), <i>Pan Tadeusz</i> (reż. Andrzej Wajda), <i>Świtezia</i> (reż. Kamil Polak), <i>Świtezianka</i> (reż. Julia i Mai Bui-Ngoc)	213
Nawiązania do romantyzmu na dużym ekranie	
<i>Nosferatu wampir</i> (reż. Werner Herzog), <i>Pan Turner</i> (reż. Mike Leigh), <i>Mary Shelley</i> (reż. Haifaa al-Mansour), <i>Kształt wody</i> (reż. Guillermo del Toro)	214
<i>Drakula</i> (reż. Francis Ford Coppola)	215

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Niejednoznaczność wypowiedzi	216
R Styl indywidualny a styl typowy	219

TWORZENIE WYPOWIEDZI Z ELEMENTAMI RETORYKI

Referat	224
---------------	-----

WIESZ, UMIESZ, ZDASZ

Mapa myśli	232
Zadania powtórzeniowe	234
Sprawdź się (test <i>Język polski w użyciu</i> , test historycznoliteracki, wypracowanie)	236
Niezbędnik	244
Rodzaje i gatunki literackie	244
Środki stylistyczne	248
R Konwencje	251
Cechy epoki literackiej jako kontekst historycznoliteracki	252
Słowniczek terminów i pojęć	254
Wykaz źródeł tekstów	256

Jak zbudowany jest podręcznik?

Zwróć uwagę, że każdy blok podręcznika ma inny kolor.

O EPOCE

Tu znajdziesz podstawową wiedzę o epoce: ważnych wydarzeniach historycznych, ideach i koncepcjach filozoficznych, prądach w sztuce.

TEKSTY Z EPOKI

Teksty z epoki to Twoje lektury: obowiązkowe i uzupełniające.

NAWIĄZANIA

Może zainteresują Cię współczesne teksty nawiązujące do lektur? Zwróć też uwagę na propozycje filmów i seriali.

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

Tu znajdziesz omówienie zagadnień językowych.

TWORZENIE WYPOWIEDZI Z ELEMENTAMI RETORYKI

Nauczysz się, jak konstruować wypowiedzi pisemne i ustne, zwłaszcza te wymagane na maturze.

WIESZ, UMIESZ, ZDASZ

Poćwicz rozwiązywanie zadań maturalnych.

R

Zwróć uwagę na to oznaczenie: to treści z zakresu rozszerzonego – jeśli Cię nie obowiązują, możesz je pominąć.

Jak podręcznik pomaga w zrozumieniu lektury?

Ważne

- orientalizm
- podróż romantyczna
- psychizacja przyrody

1 | Właśnie na tych zagadnieniach musisz się skoncentrować w trakcie omawiania lektury.

Wprowadzenie do lektury

2 | Te informacje przeczytaj, zanim zabierzesz się do lektury. Pomogą Ci zrozumieć sens tekstu.

Adam Mickiewicz

Niepewność

Gdy cię nie widzę, nie wzdycham, nie płaczę,
Nie tracę zmysłów, kiedy cię zobaczę

3 | Zapoznaj się z utworem. Wszystkie obowiązkowe teksty lub ich fragmenty znajdziesz w podręczniku.

◀ Sposób na zadanie

4 | Skorzystaj z tego ułatwienia, jeśli wykonanie polecenia sprawia Ci kłopot.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

5 | Które elementy utworu są kluczowe dla interpretacji? Odpowiedź znajdziesz w tym miejscu.

Po przeczytaniu

6 | Pytania i polecenia poprowadzą Cię do stopniowego odkrycia sensów utworu. Do niektórych zadań otrzymujesz wskazówki.

Tego typu zadania spotkasz na maturze. Zmierz się z nimi już teraz!

PODSUMOWANIE LEKTURY

TO TRZEBA WIEDZIEĆ
MOTYWY
SPRAWDŹ, CZY ZNASZ ODPOWIEDŹ
KONTEKSTY

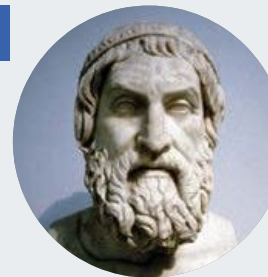
7 | Nie masz pewności, co z lektury trzeba koniecznie zapamiętać? Skorzystaj z zebranych tu informacji.

To już znasz

– i wykorzystasz podczas omawiania romantyzmu

TRAGEDIA ANTYCZNA

W starożytnej Grecji najważniejszym gatunkiem dramatycznym była tragedia, ponieważ to ona wywoływała w widzu emocje prowadzące do katharsis – oczyszczenia duchowego. Tragedie pisano według ścisłych zasad. Bohatera ukazywano w obliczu konfliktu tragicznego – każde działanie nieuchronnie zbliżało go do katastrofy. Jego losami rządziło bowiem przeznaczenie, przed którym nie mógł uciec. Obowiązywały zasada trzech jedności (akcja rozgrywała się w jednym miejscu, w ciągu jednego dnia i koncentrowała na jednym wątku) oraz zasada decorum (podniosły język tragedii odpowiadał poważnemu tematowi). Ważną rolę odgrywał chór, który komentował wydarzenia (sugerował widzowi, jak ma rozumieć przesłanie utworu). Unikano pokazywania przemocy (brutalne wydarzenia były widzowi relacjonowane). Wzorzec ten obowiązywał w dramatisarstwie do końca XVIII w.

bohaterów umieszczał też postacie z ludu. Chór już nie mówił widzowi, jak ma rozumieć przesłanie utworu. I najważniejsze: źródłem tragizmu Szekspir uczynił wnętrza bohatera – targające nim namiętności, a nie siły nadprzyrodzone czy fatum.

SARMATYZM

W XVII w. wśród polskiej szlachty przyjęła się idea, że pochodzi ona od starożytnego ludu Sarmatów – niezłomnych wojowników kochających wolność, przywiązanych do dawnych obyczajów i broniących się przed obcymi wpływami. Polscy sarmaci również kochali swoją złotą wolność, nie ufali obcym i gloryfikowali wszystko, co rodzime. Przecistawiali się też próbom umocnienia władzy królewskiej, co osłabiło państwo polskie.

RACJONALIZM

Najważniejszy nurt filozoficzny oświecenia. Opierał się na przekonaniu, że rozum jest najważniejszym narzędziem poznania świata. Racjoniści odrzucali wyjaśnienia, które wymagały wiary w istnienie duchowych, nadprzyrodzonych lub niematerialnych bytów. Dopuszczali wyłącznie naukowe, oparte na logice, podejście do rzeczywistości. Walczyli z przesądami, zabobonami i wszelkimi formami irracjonalnego myślenia, ponieważ w ich oczach hamowały one rozwój ludzkości. Za ojca racjonalizmu uważa się Kartezjusza („Myślę, więc jestem”).

ŚREDNIOWIECZE

Kluczową rolę w kształtowaniu średniowiecznej Europy odegrała religia chrześcijańska. Wiara miała wpływ na niemal każdy aspekt życia człowieka. Dominował teocentryzm – światopogląd, który w centrum wszelkich ludzkich działań stawiał Boga. Życie ziemskie traktowano zaledwie jako wstęp do życia wiecznego. Świat materialny nie był tak istotny, jak duchowy. Uwagę poświęcano przede wszystkim rozwojowi duszy. Najwyższym etapem tego rozwoju było mistyczne zjednoczenie z absolutem – Bogiem.

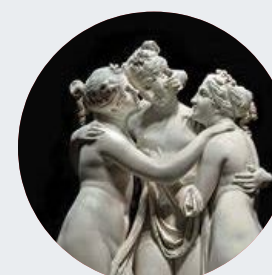
WILLIAM SZEKSPIR

Angielski pisarz dokonał w teatrze prawdziwej rewolucji. W swoich sztukach łamał klasyczne zasady dramaturgii odziedziczone po antyku. Nie stosował zasady trzech jedności (czasu, miejsca i akcji) i nie dbał o czystość stylu – w jednym dziele potrafił połączyć tragizm z komizmem. Na scenie ukazywał drastyczne sceny, a wśród

KLASYCYZM

Nurt w literaturze i sztuce oświecenia, który uznawał antyczne wzorce za ideał piękna. Klasycyzm w XVIII w. był nie tylko stylem artystycznym, ale również intelektualnym wyrazem epoki oświecenia. Łączył antyczne ideały piękna z racjonalnym podejściem do sztuki. Promował bowiem jasność, harmonię, porządek, logiczny układ, dążenie do prostoty i wyważonej kompozycji. Można je było osiągnąć przez ścisłe trzymanie się reguł, szczególnie w literaturze i teatrze.

ROMANTYZM

Europa: 1789–1849

Polska: 1822–1863

Karl Friedrich Schinkel [fridriś szinkel] był wybitnym niemieckim architektem i urbanistą. Król Prus Fryderyk Wilhelm III powierzył mu misję modernizacji Berlina i przekształcenia go w nowoczesną metropolię. Artysta jest znany przede wszystkim z dzieł architektonicznych, ale także jego obrazy i rysunki zwracają uwagę szczególnym pięknem. Łączył w nich umiejętność realistycznego odwzorowania natury (jako architekt miał świetną technikę) z romantyczną wrażliwością na jej duchowy wymiar. Znakomitym przykładem takiego połączenia jest obraz *Brama skalna*. Łuk utworzony przez skały wydaje się portalem do jakiegoś innego, tajemniczego świata. Jest to cecha sztuki romantycznej, która ukazywała przyrodę jako potężną siłę nasyconą pierwiastkiem nadprzyrodzonym.

KARL FRIEDRICH SCHINKEL, BRAMA SKALNA, 1818

NAZWA I RAMY CZASOWE EPOKI

Ostatnie lata XVIII w. upłynęły w Europie pod znakiem wielkich przemian. Rewolucja francuska zakończyła epokę feudalizmu i obaliła dotychczasowe autorytety. Hasła z rewolucyjnych sztandarów głoszące „Wolność, Równość, Braterstwo” rozпалиły umysły młodego pokolenia. Oczekiwano zmian we wszystkich dziedzinach życia, nie tylko w stosunkach społecznych. Oświecenie – ze swoim racjonalizmem i ufną wiarą, że świat może być harmonijny i przewidywalny, jeśli się go poukłada według odpowiednich reguł – zdawało się już anachroniczne i mało inspirujące.

Także w literaturze wyczerpała się formuła XVIII-wiecznego klasycyzmu. Zaczęły powstawać utwory, które wyraźnie zrywały z „bezduszną” estetyką klasyczną i nad doskonałość formy przedkładały prostotę, naturalność, autentyzm. Określano je mianem *romantycznych*. Często występował w nich bohater o specyficznym typie wrażliwości – marzyciel charakteryzujący się skłonnością do zagłębiania się we własne wnętrze i analizowania swoich nastrojów i emocji. Szczególnie w Anglii i Niemczech rozwinął się ten nowy nurt literatury.

Z czasem *romantyzm* przestał być jedynie nazwą dotyczącą twórczości literackiej i zaczął oznaczać całą epokę w dziejach kultury, opartą na nowych ideach i wartościach. Za jej początek uznaje się wybuch **rewolucji francuskiej** w 1789 r., a za koniec **Wiosnę Ludów** – serię zrywów rewolucyjnych i narodowowyzwoleńczych, które wstrząsnęły Europą w latach 1848–1849. W Polsce umownymi datami granicznymi są rok 1822, kiedy Adam Mickiewicz wydał *Ballady i romanse* (pierwszy tom polskiej poezji romantycznej), oraz wybuch **powstania styczniowego** w roku 1863.

EPOKA BUNTU

Przełom XVIII i XIX w. obfitował w wydarzenia, które zmieniły układ polityczny dużej części świata i w konsekwencji wpłynęły na światopogląd epoki.

W Ameryce Północnej wybuchła wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych (1775–1783). Kolonie amerykańskie należące do Wielkiej Brytanii były przez nią eksploatowane ekonomicznie w niekontrolowany sposób. Pozbawione swojego przedstawicielstwa w brytyjskim parlamencie, nie miały żadnego wpływu na decyzje dotyczące ich własnych spraw. Z czasem niezadowolenie kolonistów urosło do tego stopnia, że przerodziło się w konflikt zbrojny. Rewolucja amerykańska zakończyła się podpisaniem traktatu pokojowego, w którym Stany Zjednoczone ogłoszono suwerennym państwem.

Krótko potem w Europie wybuchła Wielka Rewolucja Francuska (1789–1799), będąca wyrazem buntu wobec porządku społecznego opartego na stosunkach feudalnych i tyranii władzy. Rewolucja rozpoczęła nowy etap w dziejach świata. Republikańskie ideały wolności i równości wszystkich obywateli rozpowszechnił poza Francją Napoleon Bonaparte. Jego zwycięstwa zmieniły układ sił na całym kontynencie europejskim. W krajach sukcesywnie podbijanych przez armię francuską Napoleon wprowadzał prawa i instytucje właściwe dla rządów demokratycznych – kodeks cywilny, rady miejskie czy zgromadzenia o kompetencjach władzy ustawodawczej. Jego sukcesy militarne nad mocarstwami, które dotąd dyktowały porządek świata, wzbudziły ogromne nadzieje na odzyskanie niepodległości w Polsce, Belgii, we Włoszech czy na Bałkanach. A przynosząc osłabienie władzy Hiszpanii i Portugalii, pośrednio doprowadziły też do wybuchu powstań niepodległościowych w koloniach Ameryki Południowej.

ROMANTYZM W POLSCE

► NARÓD W NIEWOLI

W Polsce romantyzm pojawił się później niż na Zachodzie i przejął wiele idei i tendencji europejskich. Jednak znaczącą różnicą, która istotnie wpłynęła na kształt polskiego romantyzmu, był brak niepodległości kraju.

Wielkie nadzieje na odzyskanie wolności obudził w Polakach Napoleon. Jego sukcesy militarne sprawiły, że zmiana układu politycznego Europy wydawała się dość realna. Po pokonaniu armii pruskiej i austriackiej Bonaparte z części ziem obu zaborów utworzył Księstwo Warszawskie cieszące się pewną autonomią. Polacy walczyli u boku cesarza w wielu bitwach, przy czym najliczniej wzięli udział w kampanii rosyjskiej, wierząc, że zwycięstwo Francji doprowadzi w końcu do odrodzenia Polski. Klęska pod Moskwą pogrzebała jednak te nadzieje.

Zwołany w 1815 r. przez zwycięzców Napoleona kongres wiedeński przywrócił dawne monarchie absolutne i polityczny układ sił sprzed rewolucji francuskiej. W tych okolicznościach jedyną możliwą formą oporu stał się ruch spiskowy, który doprowadził do wybuchu powstania listopadowego w 1830 r. Objęło ono tereny Królestwa Polskiego i Litwy znajdujące się pod zaborem rosyjskim oraz wcielone do imperium. Po roku powstanie upadło, stając się kolejnym tragicznym wydarzeniem w dziejach polskiego narodu.

► WIELKA EMIGRACJA

Po upadku powstania wielu jego uczestników zostało zesłanych na Sybir. Część uciekła przed represjami, głównie do Francji. Skalę uchodźstwa tego okresu oddaje nazwa Wielka Emigracja.

W Paryżu zgromadziła się wówczas elita intelektualna, polityczna i artystyczna kraju. Poza Polską tworzyli poeci: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, Cyprian Norwid, sławę zdobywał geniusz muzyki fortepianowej Fryderyk Chopin.

Działacze polityczni spierali się o to, jak najskuteczniej kontynuować walkę o niepodległość. Powstał wpływowy obóz polityczny Hôtel Lambert [lamber], nazywany tak od paryskiej siedziby swojego przywódcy – księcia Adama Czartoryskiego. Członkowie tego konserwatywnego ugrupowania wierzyli w siłę działań dyplomatycznych i w ten sposób próbowali pozyskać przychylność rządów europejskich dla sprawy polskiej.

Teofil Kwiatkowski, *Bal w Hôtelu Lambert w Paryżu* (fragment), 1859

Obraz nosi też alternatywną nazwę *Polonez Chopina*. Przedstawia romantyczną wizję balu kostiumowego, w którym uczestniczą przedstawiciele Wielkiej Emigracji, a także cienie – duchy przeszłości narodu polskiego. Wśród znanych postaci można rozpoznać Fryderyka Chopina (przy instrumencie) i jego partnerkę George Sand [żorż sąd], Adama Mickiewicza oraz księcia Adama Czartoryskiego.

Bardziej rewolucyjne idee głosiło Towarzystwo Demokratyczne Polskie, które łączyło dążenie do odzyskania państwa z walką przeciwko nierównościom społecznym. Demokraci dostrzegali dramatyczne położenie chłopów i uznali je za kluczową przeszkodę w mobilizacji tej warstwy do działań patriotycznych. Część weteranów wojennych angażowała się w różnego rodzaju spiski i próbowała organizować emigracyjne oddziały wojskowe.

Emigracja, mimo wewnętrznych podziałów, utrzymywała więzi z krajem i miała duży wpływ na kształtowanie się polskiej tożsamości narodowej oraz kontynuację dążeń niepodległościowych. W dziełach literackich i artystycznych powstających na obczyźnie dominowała tematyka patriotyczna. W sytuacji braku własnego państwa to kultura miała być nośnikiem polskości.

ŻYCIE CODZIENNE W ROMANTYZMIE

XIX w. w Europie Zachodniej to początki rewolucji przemysłowej. Nowoczesne technologie pozwoliły zmechanizować pracę w fabrykach i rolnictwie, co zwiększyło wydajność i spowodowało spadek cen produktów.

Ludzie masowo migrowali ze wsi do miast w nadziei, że zatrudnienie w przemyśle przyniesie im lepsze życie. Paryż, nazywany stolicą świata, w ciągu pół wieku podwoił liczbę swoich mieszkańców do ponad miliona.

Rozwój miał też swoje negatywne strony. Gwałtownie rosnące aglomeracje miejskie zaczęły się borykać z przeludnieniem i brakiem odpowiedniej infrastruktury, np. medyczo-sanitarnej. Około roku 1830 wybuchła epidemia cholery, która zebrała śmiertelne żniwo w całej Europie. Aby uniknąć w przyszłości podobnych zdarzeń, zaczęto budować podziemne sieci wodociągowo-kanalizacyjne, umożliwiające dostarczanie wody do mieszkań i odprowadzanie nieczystości.

Prawdziwa rewolucja nastąpiła w dziedzinie podróżowania. Wynalazek kolei i parowców spowodował, że podróże stały się wygodniejsze i szybsze. Żaglowiec płynął z Europy do Ameryki ponad dwa miesiące, a parowiec – już tylko 10 dni. Kolej stopniowo zastępowała dyliżanse.

W tym okresie doszło również do tzw. rewolucji informacyjnej. Wynaleziono telegraf, a dynamicznie rozwijające się usługi pocztowe rozpowszechniły zwyczaj wymiany korespondencji. Pierwsze znaczki pocztowe pojawiły się w Anglii w 1840 r.

William Turner, *Deszcz, para, szybkość*, 1844

Podróżowanie koleją początkowo uważano za wysoce ryzykowne. Przerazała prędkość (ok. 60 km/h), obawiano się też wypadków. Strach czasem był uzasadniony. W 1842 r. na trasie z Paryża do Wersalu w pożarze zamkniętych wagonów zginęło 48 osób, a 110 zostało rannych. Dlatego gdy żona polskiego poety Zygmunta Krasińskiego jechała z Paryża do Warszawy do umierającego teścia pociągiem, uznano ją za bohaterkę.

Czy malarzowi udało się przedstawić owe trzy elementy, które wymienił w tytule obrazu? Uzasadnij swoją opinię.

Londyńscy gentlemani
w modnych strojach, 1829

dandyzm

Wyrazisty styl ubierania się i związany z tym sposób bycia mający na celu wyróżnienie się z tłumu. Dandys wyszukany, eleganckim strojem i nienagannymi manierami podkreśla swoją wyjątkowość i dystans wobec reszty społeczeństwa.

ŚWIATOPOGŁĄD ROMANTYCZNY

- WIARA W SERCE
- BUNT MŁODYCH
- INDYWIDUALIZM
- NARÓD I HISTORIA
- FASCYNACJA LUDOWOŚCIĄ
- PODRÓŻ
- NATURA
- GOTYCZYM

► WIARA W SERCE

Koniec oświecenia objawił się kryzysem wiary w rozum, naukę oraz istnienie obiektywnych, niepodważalnych prawd, które tłumaczyłyby całą rzeczywistość. Z czasem zauważono, że racjonalizm oferuje zbyt uproszczoną, powierzchowną wizję świata. Romantycy twierdzili, że pod warstwą materii ukrywa się ważniejszy od niej świat idei. Czy można go poznać za pomocą rozumu? Za pośrednictwem teoretycznych spekulacji i naukowych instrumentów? Według romantyków było to niemożliwe. Rozczarowanie rozumem popchnęło romantyków w stronę serca. Uznali, że sferę ducha można poznać wyłącznie za pomocą narzędzi duchowych (pozarozumowych), do których zaliczyli podążanie za głosem intuicji i własnych uczuć.

Wszystko to, co irracjonalne, pozarozumowe, a czasem szalone i straszne, stało się interesujące. Tajemniczość budziła nadzieję, że ma związek z czymś pozaziemskim, z absolutem, z **transcendencją**. Tam, gdzie ludzie oświecenia dostrzegali przesady lub majaczenia chorego umysłu – w snach, ludowych baśniach, natchnionych wizjach i proctwach, a nawet rojeniach szaleńców – romantycy dostrzegali wolność wyobraźni i źródło prawd o świecie.

transcendencja

Termin filozoficzny na określenie bytu, który istnieje poza ludzkim doświadczeniem, rzeczywistością znaną człowiekowi. Gdy coś jest „transcendentne”, to wykracza poza zasięg ludzkiego poznania.

Stawiając uczucia i intuicję ponad rozum, romantycy dokonali rewolucyjnego prze-wartościowania, które wpłynęło na światopogląd epoki. Był to prawdziwy przełom romantyczny.

► BUNT MŁODYCH

Romantyzm upatrywał w młodości szczególną rolę. Młodym wyznaczono misję od-rodzenia świata, co było wcześniej czymś niespotykanym. W poprzednich epokach wysoko ceniono mądrość i doświadczenie jako cechy wieku dojrzałego, romantykom marzyły się rewolucyjne zrywy. Konflikt ten objawił się opozycją pokoleń: młodych – przepełnionych energią do zmiany i starych – konformistów, ugodowców, epigonów.

Młodzież buntowała się przeciwko skostniałym strukturom – społecznym, obyczajowym, artystycznym. Bunt był też wyrazem indywidualizmu jednostki, jej niechęci do podążania starymi, utartymi ścieżkami. Romantyk nie podążał za bezimiennym tłumem, raczej stał z boku albo na jego czele.

► INDYWIDUALIZM

W XVIII w. wartość jednostki mierzono jej pożytkiem dla ogółu, popularnością cieszyła się idea utilitaryzmu (czyli uznawania za dobre tego, co użyteczne). Dla romantyków największą wartość stanowił indywidualizm człowieka i jego niezależność, musieli więc zrewidować dawne poglądy na relację jednostki ze społeczeństwem.

Odrzucono pogląd, że postęp osiąga się dzięki pracy całych społeczeństw. Według romantyków postęp jest możliwy tylko dzięki poświęceniu wybitnej jednostki, która podejmuje samotną walkę w interesie zbiorowości. Kulmem otoczono bohatera wybijającego się ponad przeciętność, takiego jak natchniony twórca – poeta czy też artysta. Przewyższał on duchem zwykłych śmiertelników, miał dostęp do sekretów natury i bywał prorokiem przyszłych zdarzeń.

Wzorcowym bohaterem epoki stał się angielski poeta George Byron [bajron]. Osiągnął status idola otoczonego przez rzesze wielbicieli i naśladowców. Był człowiekiem niepokornym – zarówno w swojej twórczości poetyckiej, łamiącej stare schematy i konwencje, jak i życiu prywatnym, obfitującym w głośne skandale obyczajowe. Lord Byron był zapalonym podróżnikiem, otwartym na nowe kultury i krajobrazy. Przyłączył się do powstania Greków, którzy w kolejnym desperackim zrywie narodowym, okrutnie tłumionym przez Turków, próbowali zrzucić trwające 400 lat jarzmo osmańskie. Za swój idealizm poeta zapłacił życiem. Byron zmarł w wieku 36 lat podczas przygotowywania ataku na turecką twierdzę, a jego gwałtowna śmierć utrwaliła obraz buntownika – ikony romantyzmu.

► NARÓD I HISTORIA

W XIX w. ukształtowało się nowoczesne pojęcie narodu. Odkryto, że naród nie jest po prostu zbiorowością zamieszkującą pewne tereny i podlegającą jednemu władcy, lecz stanowi wspólnotę ludzi połączonych podobnymi wyobrażeniami, wartościami, językiem, tradycją.

Thomas Phillips, Lord Byron w stroju albańskim, 1835

Lord Byron, tak jak bohaterowie jego utworów, był typem buntownika i indywidualisty. Swoją odrębność wyrażał nie tylko w poezji, ale też zachowaniem i oryginalnymi strojami.

konformista

Osoba podążająca za większością, z wygody lub ze strachu ulegająca grupie. Przeciwnością takiej postawy jest nonkonformizm, czyli niepoddawanie się presji społecznej.

epigon

Negatywne określenie twórcy, który biernie naśladuje dawne, skonwencjonalizowane wzorce artystyczne. Przeciwnością twórczości oryginalnej, nowatorskiej.

Eugène Delacroix, *Kobiety algierskie*, 1834

Romantyków szczególnie pociągały podróże na Wschód. Podróżowano na Krym, do Egiptu, Libanu, Palestyny. Orient fascynował swoją egzotyką, bogactwem kolorów, smaków, zapachów. Tłumaczono dzieła wschodnich mistrzów. Dużą popularnością cieszył się zbiór arabskich baśni *Księga tysiąca i jednej nocy*. Modne stały się orientalne elementy garderoby czy wystroju wnętrz.

Ważnym elementem tożsamości narodu miały być prาดawne mity, przekazywane z pokolenia na pokolenie, zwykle przez lud. Dzieła kultury powinny się do nich odwoływać, tylko wówczas będą żywe i autentyczne. Romantycy dowodzili, że literatura oświeceniowa była sztucznym tworem, ponieważ starała się być uniwersalna, ponadnarodowa, a więc oderwana od źródeł.

Z kultem narodu szło w parze zainteresowanie historią. Przeszłość oraz religia były, zdaniem romantyków, głównym źródłem wartości kształtujących tożsamość narodową. Historię zaczęto więc traktować jako narzędzie umacniania świadomości i jedności wspólnoty. Historia miała dla romantyków też wymiar metafizyczny i moralny – poprzez dzieje objawiał się ludzkości Bóg. Nie była ona zwykłym ciągiem zdarzeń, ale procesem, w którym odbywała się walka dobra ze złem. Człowiek, uczestnicząc w historii, brał jednocześnie udział w boskim planie zbawienia.

► FASCYNACJA LUDOWOŚCIĄ

Lud fascynował romantyków. Wierzenia, obyczaje, twórczość ludowa – stojąca w kontrze do kultury oficjalnej – były bliskie romantycznemu światopoglądowi. Zdaniem romantyków przesyczone fantastyką opowieści gminu mówiły więcej o ponadnaturalnych siłach oddziałujących na nasz świat niż nauka. Prosty człowiek, niezapusty cywilizacją i zbędną wiedzą teoretyczną, miał według romantyków dużo większe wyczucie głębokich prawd moralnych niż uczeni.

Miłośnicy folkloru spisywali zatem ludowe pieśni, baśnie, legendy, tradycje, które potem trafiały na warsztat twórców. Dla artystów kultura ludowa była niewyczerpanym źródłem wzorców i motywów, a ponadto wyzwalała wyobraźnię z utartych konwencji klasycyzmu.

► PODRÓŻ

Podróż stanowiła nieodłączny element biografii romantycznej. Romantycy wyruszali w nieznane w poszukiwaniu inspiracji i natchnienia. Wyprawy do odległych zakątków dostarczały pomysłów i bodźców artystycznych, umożliwiały odkrywanie nowych kultur, a jednocześnie dawały poczucie wolności, pozwalały uciec od banalnej, codziennej rzeczywistości. W romantyzmie wysoko ceniono przełamywanie wszelkich barier i ograniczeń. Podróżowanie symbolizowało przekraczanie granic – zarówno geograficznych, jak i tych mentalnych. Można je było traktować jako formę buntu.

W podróży liczył się przede wszystkim jej wymiar duchowy. Dzika przyroda, malownicze widoki, miejsca egzotyczne czy też naznaczone historią budziły w romantykach emocje i skłaniały do refleksji. Podróż pozwalała poznać tajemnice świata, ale przede wszystkim wejść w głąb siebie. W czasie samotnych wędrówek romantycy mieli okazję do introspekcji – zastanowienia się nad własnym życiem, przemyślenia wyznawanych wartości, pogłębienia swojego duchowego i emocjonalnego rozwoju. Dlatego podróż traktowano też jako ważne doświadczenie inicjacyjne – niezbędny element procesu dojrzewania i kształtowania tożsamości młodego człowieka.

► NATURA

Romantycy odczuwali szczególną więź z naturą. Uważali, że jest ona czymś dużo więcej niż przyrodniczym krajobrazem. Że oprócz swojej zewnętrznej warstwy materialnej ma także głębszą warstwę duchową, skrywającą wielkie tajemnice. Dlatego kontakt z naturą traktowali jako doświadczenie **mistyczne**.

W naturze postrzeganej przez romantyków granice między światem realnym a nadprzyrodzonym są płynne. W dziełach romantycznych zdarza się, że nie wiemy, kto jest człowiekiem, a kto zjawą. Natura romantyczna skrywa też postacie o baśniowym

mistycyzm

Przekonanie o tym, że świat realny ma także duchową naturę, a najważniejszymi narzędziami poznania są intuicja i wiara. Doświadczenie mistyczne to doświadczenie bezpośredniego kontaktu człowieka z rzeczywistością pozamaterialną, pozazmysłową lub transcendentną. Zazwyczaj ma charakter religijny.

Caspar David Friedrich, *Dwaj mężczyźni kontemplujący księżyc*, 1819–1820

Artysta kilkakrotnie powracał w swojej twórczości do motywu obserwacji księżyca. Dzieło ma cechy typowo romantyczne: ukazuje nocny krajobraz i spowite mrokiem tajemnicze postacie.

Co może być zaskakującego w tym sposobie przedstawienia przyrody?

rodowodzie, takie jak nimfy, duszki, topielice, świtezianki, które zsyła na ziemię, aby realizowały jej plan. Właściwie jest to plan boski, bowiem natura jest narzędziem w rękach Boga. Za jej pośrednictwem Bóg przemawia do człowieka i przywraca moralny porządek świata.

Jeszcze jedną bardzo ważną funkcją natury było to, że dawała schronienie przed cywilizacją. XIX w. to czas rewolucji przemysłowej w Europie Zachodniej i związanego z tym intensywnego rozwoju miast. Metropolie fascynowały romantyków, ale jednocześnie przerażały – jako miejsca bezwzględnej walki o majątek, gdzie nie obowiązywały żadne zasady moralne. Ucieczki przed tym brutalnym, skażonym światem szukano w kontaktach z dziewiczą przyrodą.

► GOTYCYZM

O ile oświeceniowi postępowcy byli zapatrzeni w przyszłość, o tyle romantyków pociągała przeszłość. W minionych epokach szukali inspiracji, historia była dla nich źródłem wartości, na których chcieli budować własną tożsamość. Kultem otaczali epokę średniowiecza – mistyczną, owianą mgłą tajemnicy, melancholii, a czasem grozy. Średniowiecze uchodziło za epokę uduchowioną, w której praktykowano żywą wiarę i intensywny

kontakt z sacrum. Historie o samotnych rycerzach walczących ze smokami i ich tragicznych miłościach idealnie odzwierciedlały romantyczną fascynację losami wyjątkowych jednostek. Artyści czerpali wzorce stylistyczne z architektury średniowiecznych zamków i katedr, poeci i pisarze sięgali po motywy z legend i eposów pełnych fantastyki i cudowności.

W literaturze polskiej przenoszenie akcji utworu do realiów historycznych, by mówić o współczesności, odgrywało szczególną rolę. Ponieważ kraj był pod zaborem i o niektórych ważnych sprawach nie można było pisać wprost ze względu na cenzurę, akcję utworów umieszczano w dawnych epokach.

Ernst Ferdinand Oehme [yme], *Procesja we mgle*, 1828

Które elementy obrazu świadczą o inspiracjach gotyzmem, charakterystycznych dla epoki romantyzmu?

Po przeczytaniu

1. Wymień wydarzenia historyczne, które wpłynęły na kształtowanie się romantyzmu europejskiego.
2. Scharakteryzuj światopogląd romantyczny. Jakie były najważniejsze idee i koncepcje romantyczne?
3. Wyjaśnij, na czym polegał przewrót romantyczny w stosunku do oświecenia.
4. Omów, z czego wynikała specyfika romantyzmu polskiego.

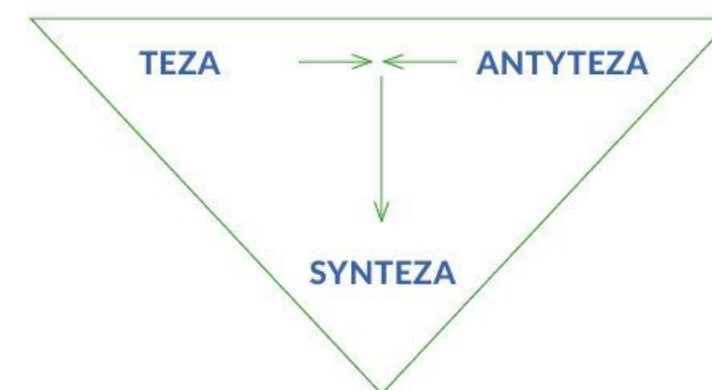
FILOZOFIA W ROMANTYZMIE

► IDEALIZM I FILOZOFIA DZIEJÓW

Podstawową ideą romantyzmu było założenie, że rzeczywistość oprócz wymiaru materialnego ma także wymiar metafizyczny, dostępny człowiekowi jedynie pozarozumowo, za pomocą intuicji. Romantycy zanegowali oświeceniowy racjonalizm, który za podstawowe narzędzie poznania uznawał rozum, oraz empiryzm ufający doświadczeniu.

Wiodącym nurtem filozofii romantyzmu był niemiecki idealizm. Jego czołowy przedstawiciel **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** stworzył **historiozofię**, która wywarła ogromny wpływ na myślicieli zajmujących się teorią dziejów ludzkości. Hegel jako idealista uważał, że świat materialny jest jedynie manifestacją ducha. Historia nie jest zatem jedynie zbiorem przypadkowych wydarzeń, ale procesem, w którym realizuje się duch dziejów. On sprawia, że rzeczywistość rozwija się w sposób logiczny i uporządkowany, prowadząc do kolejnych, coraz wyższych faz ewolucji cywilizacji. Według Hegla przemiany historyczne są procesem dialektycznym. Co to znaczy? Składają się one z trzech etapów. Pierwszym etapem jest istniejący stan rzeczy – teza. Następnie zostaje on zanegowany przez zasadę opozycyjną – antytezę. Z tego zaś konfliktu wyłania się nowy element, godzący dawne przeciwieństwa, czyli synteza. Konflikty są więc niezbędnym elementem, bowiem to wojny i rewolucje przyczyniają się do zburzenia starych form i umożliwiają powstanie na ich gruzach form nowocześniejszych.

Dialektyka dziejów według Hegla, czyli tak zwana triada heglowska

Ważnym przedstawicielem idealizmu był **Johann Gottlieb Fichte** [gotlip fište]. On także uważał świat fizyczny za wtórny wobec świata duchowego. Twierdził nawet, że cała rzeczywistość jest produktem działania świadomości, zewnętrzną manifestacją procesu myślenia. Fichte podkreślał, że istotą człowieka jest wolność, która objawia się w działaniu. Każdy czyn, który zbliża nas do uniwersalnego ideału człowieczeństwa, jest dobry, a bierność zawsze jest złem. Ten typ myślenia – charakterystyczny dla romantyzmu – nazywamy filozofią czynu.

Istotny wkład w myśl filozoficzną romantyzmu miały też rozprawy niemieckiego pisarza i filozofa **Johanna Gottfrieda Herdera**. Jest on autorem pojęcia narodu jako wspólnoty ukształtowanej w procesie historycznym. Herder uważał, że zasadniczą rolę w tym formowaniu tożsamości narodowej ma dziedzictwo kulturowe – język, literatura, obyczaje. Wierzył przy tym, że każda nacja posiada własną unikalną *duszę narodową*. Aby dobrze poznać dany naród, powinniśmy badać jego poezję, szczególnie ludową, bowiem ona najlepiej wyraża jego ducha.

idealizm

Filozofia głosząca, że duch (idea, myśl, absolut) jest bytem istniejącym niezależnie od rzeczywistości materialnej. Dla idealistów rzeczywistość materialna jest pochodną ducha.

historiozofia

Filozofia historii, dziejów. Obejmuje ogólne rozważania nad przebiegiem procesu dziejowego, prawami rządzącymi historią, czynnikami wpływającymi na jej rozwój.

dialektyka

Teoria filozoficzna rozwinięta przez Hegla. Według filozofa rzeczywistość ulega ciągłemu rozwojowi z powodu ścierania się przeciwieństw. W szerszym znaczeniu pojęcie to oznacza proces wyłaniania się i przewyższania przeciwieństw.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

główne założenia

- Historię kieruje duch dziejów, który ujawnia się poprzez kolejne wydarzenia.
- Historia to logiczny, uporządkowany proces, który prowadzi do rozwoju cywilizacji – powstawania coraz lepszych form organizacji społeczeństw.
- Wojny i rewolucje są koniecznym elementem tego rozwoju.

Johann Gottlieb Fichte

główne założenia

- Świat fizyczny ma charakter wtórny wobec świata duchowego.
- Rzeczywistość jest produktem działania świadomości.
- Istotą człowieka jest wolność, która objawia się w działaniu, w czynach.

Johann Gottfried Herder

główne założenia

- Naród to wspólnota kulturowa.
- Tożsamość narodową kształtuje przede wszystkim dziedzictwo kulturowe – język, literatura, obyczaje.
- Aby poznać ducha narodu, trzeba badać jego język i literaturę.

► MESJANIZM

Wśród Polaków po klęsce powstania listopadowego wielu zwolenników zyskał **mesjanizm**. Była to koncepcja historiozoficzna, która wydarzenia polityczne interpretowała za pomocą klucza religijnego. Według idei mesjanistycznej Polacy mieli być narodem wybranym, którego tragiczne losy przypominają los Chrystusa. Ich cierpienie, jakiego doświadczyli w niewoli pod zaborami, doprowadzi do zbawienia świata. Po przez swoje męczeństwo Polacy staną się zbawicielem – mesjaszem – całej ludzkości. Po okresie katastrof i nieszczęść ulegnie ona radykalnej przemianie i na ziemi zapanuje Królestwo Boże. Wizja Polski jako Chrystusa narodów wpłynęła na twórczość polskich poetów romantycznych, jej gorącym wyznawcą był Adam Mickiewicz.

Po przeczytaniu

1. Które koncepcje filozofii romantycznej świadczą o tym, że romantycy odrzucili oświeceniowy racjonalizm?
2. Dlaczego według Hegla wojny są niezbędnym elementem historii? Wyjaśnij, odwołując się do jego historiozofii.
3. Poeci romantyzmu bardzo chętnie inspirowali się kulturą ludową. Jakie idee filozoficzne mogły się przyczynić do rozwoju tych tendencji?
4. Jak sądzicie, żyjemy obecnie w epoce serca czy rozumu? Z jednej strony – rekordy popularności bije psychologia, ludzie dużą wagę przykładają do analizy własnych stanów emocjonalnych, uczęszczają na terapie, szukają odpowiedzi w poradnikach o teoriach psychologicznych. Z drugiej strony – w ostatnich latach dokonał się ogromny postęp technologiczny, który kształtuje nasze życie. Podejmijcie dyskusję, w której wykorzystacie swoją wiedzę o wartościach cenionych w oświeceniu i romantyzmie.

SZTUKA ROMANTYCZNA

XVIII-wieczny klasycyzm opierał się na założeniu, że dzieła antyku i włoskich mistrzów odrodzenia są wzorem doskonałości, do którego powinni dążyć artyści. Zbuntowani romantycy odrzucili uniwersalne reguły piękna obowiązujące w oświeceniu i zaczęli głosić pochwałę różnorodności.

Ich zdaniem sztuka powinna wyrażać indywidualność twórcy i charakter narodu. Szukali tych elementów dzieła, które najlepiej odzwierciedlają poglądy i przeżycia wewnętrzne artysty oraz to, co jest wyjątkowe i oryginalne w danej kulturze narodowej.

Tematyka dzieł romantycznych odzwierciedla fascynację i lejtymotywy (motywy przewodnie) epoki. Należą do nich uduchowiona przyroda, folklor, egzotyka, podróże, mrok i tajemnica, a także człowiek, który zostaje skonfrontowany z wielką historią i poświęca się w walce o swoje ideały.

► MALARSTWO

Romantycy zerwali z elegancką klasycystyczną harmonią, która stanowiła ideał estetyczny oświecenia. Doskonałość formy stała się drugorzędna wobec innego, ważniejszego celu – sztuka miała poruszać odbiorcę, trafiać do jego serca. Artystów frapował przede wszystkim problem wyrażania uczuć. Aby osiągnąć większą ekspresję, stosowano intensywną, dramatyczną kolorystykę, dynamiczne kompozycje, egzotyczne i emocjonujące tematy. W dziełach romantycznych uderzają dramatyzm przedstawianych scen oraz namiętności targające bohaterami.

Charakterystyczna dla epoki jest fascynacja wielkimi ideami i postaciami mającymi wpływ na bieg historii. Malarze często ilustrowali burzliwe wydarzenia z życia wybitnych jednostek lub narodów, manifestując w ten sposób swoje zaangażowanie w politykę i poparcie dla walki o wolność. Czołowym twórcą takiego nurtu był francuski malarz **Eugène Delacroix** [yżen delakrja], autor wielu obrazów, które można traktować jako hołd dla heroizmu ofiar zmagających się z krwawymi tyraniami.

W romantyzmie zaczęto inaczej pokazywać naturę. Zamiast idyllicznych, kojących pejzaży mamy tu do czynienia z pierwotną siłą, potężnym żywiołem budzącym fascynację, a czasem grozę. Wstrząsające wrażenie robi obraz *Tratwa Meduzy* **Théodore'a Géricault** [teodora żeriko], na którym malarz ukazał agonię rozbitków pośród spienionych fal.

Potęę natury odczuwamy niemal fizycznie, oglądając pejzaże **William'a Turnera**. To prawdziwe spektakle efektów atmosferycznych, w których światło, chmury i woda są głównymi aktorami.

Cechy malarstwa

- zerwanie z klasycystyczną harmonią
- nadrzędny cel – poruszyć odbiorcę
- silna ekspresja
- intensywna kolorystyka
- dramatyzm scen
- sztuka zaangażowana
- natura – nieokiełznany żywioł i przestrzeń mistyczna

Théodore Géricault, *Tratwa Meduzy*, 1819

Obraz ukazuje głośnie wydarzenie tamtego okresu. Kiedy francuski statek *Meduza* rozbił się u wybrzeży Afryki, załoga ewakuowała się na szalupach, a pasażerów wsadziła na prowizoryczną tratwę, bez zapasów wody i jedzenia. Rozbitkowie przez 13 dni dryfowali po morzu, część utonęła, część zginęła w wewnętrznych walkach. Na tratwie rozgrywały się dantejskie sceny, dochodziło do aktów kanibalizmu. Ze 151 rozbitków ocalało jedynie 15.

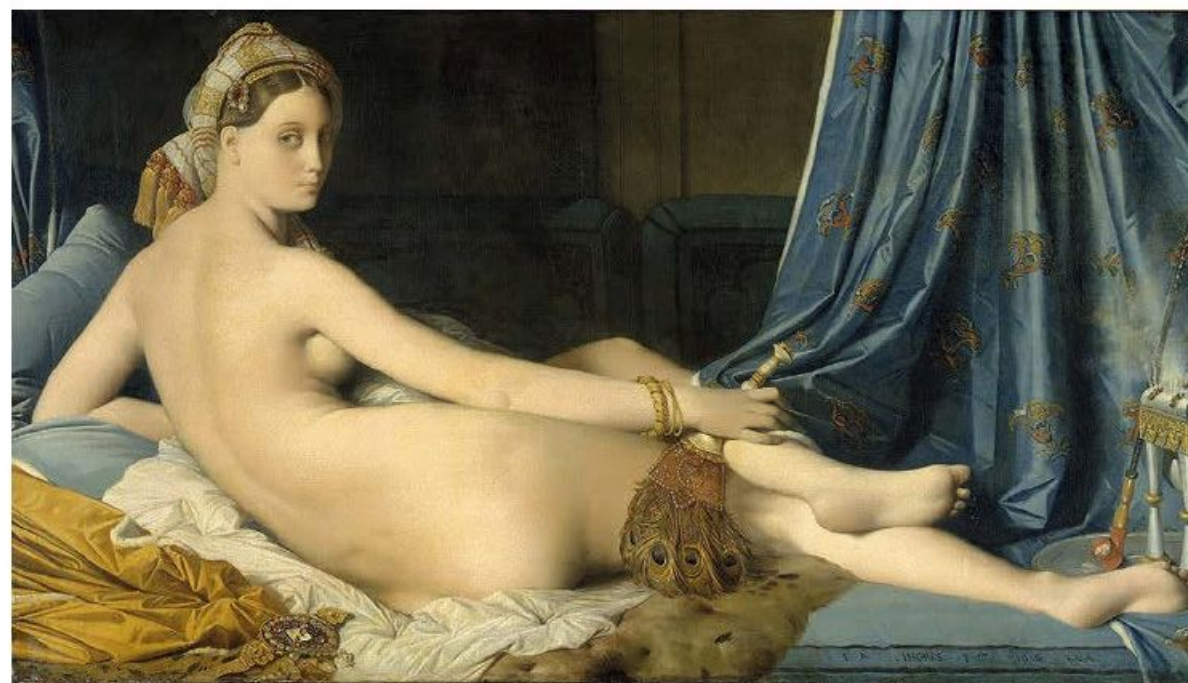

Jakimi środkami malarz uzyskał niesamowitą ekspresję dzieła?

Inną, choć równie przejmującą aurę mają obrazy niemieckiego artysty **Caspara Davida Friedricha** [fridrisia]. Znajdziemy u niego motywy należące do stałego repertuaru sztuki romantycznej: nagie skały, szczyty gór, urwiska, morze, ciemny las, cmentarne mogiły, ruiny, zamczyska, blask księżyca. Spowija je nastrój tajemnicy i melancholii, który skłania do kontemplacji i symbolizuje mistycyzm natury. Jest to zgodne z romantycznym postrzeganiem przyrody jako przestrzeni ducha, przez którą przemawia do ludzi absolut.

Duchowość i fantastyka są ważnym elementem twórczości szwajcarskiego malarza **Johanna Heinricha Füssiego** [hajnrisia fysliego]. Ponieważ przez lata działał głównie w Anglii, jest znany również jako Henry Fuseli. Artysta słynął z mrocznych, niepokojących dzieł nasyconych wizjami rodem z sennych koszmarów, o niesamowitym napięciu emocjonalnym.

Obok sztuki romantycznej nadal popularnością cieszyła się modna w XVIII w. szkoła **neoklasycyzmu**. Jej głównym przedstawicielem był **Jean-Auguste-Dominique Ingres** [ża ogist dominik ęgr]. Obrazy francuskiego malarza urzekają tęsknym poszukiwaniem idealnego, doskonałego piękna.

Jean-Auguste-Dominique Ingres, *Wielka odaliska*, 1814

Ingres tematem obrazu włączył się w nurt romantycznej fascynacji Orientem. Akt przedstawia odaliskę, czyli białą niewolnicę w haremie sułtana tureckiego. Zmysłowa postać nagiej kobiety jest raczej wyobrażeniem na temat egzotycznych zwyczajów. Mężczyźni Zachodu nie mieli wstępu do haremów.

► MUZYKA

Cechy muzyki

- uczuciowość
- prostota
- inspiracja folklorem
- wątki narodowe
- swobodny stosunek do reguł gatunkowych
- synteza sztuk

Muzykę tego okresu charakteryzują: uczuciowość, prostota, inspirowanie się folklorem i swobodny stosunek do reguł gatunkowych. Wszystkie te elementy znajdziemy w pieśniach austriackiego twórcy **Franciszka Schuberta** oraz utworach fortepianowych **Fryderyka Chopina**, który wplatał w swoje kompozycje (koncerty, etiudy, wariacje, ballady, mazurki, polonezy, walce) tradycyjne motywy polskiej muzyki ludowej.

Jednym z najbardziej wpływowych artystów epoki był niemiecki kompozytor i teoretyk muzyki **Ryszard Wagner**. Jego monumentalne dzieła w niezwykle wizjonerski sposób łączyły muzykę, dramat i teatr. Wagner zrewolucjonizował operę, wprowadzając nową koncepcję *totalnego dzieła sztuki*, w którym muzyka, libretto, scenografia i reżyseria tworzyły integralną całość. Wagnerowska teoria idealnej syntezy różnych dziedzin sztuki jest znana pod nazwą *muzyka przyszłości*. Styl muzyczny Wagnera był niezwykle emocjonalny i ekspresyjny. Artysta lubił sięgać po tematy do mitologii germańskiej i literatury. W starych legendach i eposach znajdował prawdę o tak podstawowych kwestiach, jak miłość, władza, śmierć czy natura losu ludzkiego.

Nowym zjawiskiem w muzyce romantyzmu był kult wątków narodowych. Twórcą polskiej opery narodowej był **Stanisław Moniuszko**, autor oper *Halka*, *Straszny dwór*, a także zbioru pieśni *Śpiewnik domowy*.

Caspar David Friedrich, *Ruiny opactwa Eldena*, 1825

Obraz przedstawia opuszczony klasztor w niemieckiej Meklemburgii. Masywne kamienne mury klasztoru porasta dzika roślinność, która pochłaniając budowlę, wygrywa z wytworami ludzkiej ręki.

Znajdź postacie ludzkie na obrazie. Jak można zinterpretować dysproporcję między wielkością ruin a rozmiarem ludzkich sylwetek?

► ARCHITEKTURA

Jedną z cech wrażliwości romantycznej była nostalgia za przeszłością i idealizowanie minionych okresów. Szczególnie średniowiecze – epoka zamków, katedr, opuszczonych ruin – pobudzało wyobraźnię romantyków. Unosiła się nad nim aura duchowości, mistycyzmu, tajemnicy. Fascynacja ta sprawiła, że najważniejszym nurtem architektury romantycznej stał się **neogotyck**.

Popularnością cieszyły się parki w stylu angielskim, w których starano się zachować jak najbardziej swobodny, naturalny kształt przyrody. Dawały one wytchnienie od postępującej industrializacji (uprzemysłowienia) i były odpowiednim tłem dla pseudogotyckich ruin, które ochoczo w nich wznoszono.

► SYNTEZA SZTUK

Ideałem sztuki romantycznej było dzieło wielowymiarowe, łączące w sobie różne dziedziny sztuk. Romantycy twierdzili, że wszystkie rodzaje twórczości, choć używają różnych języków, mówią o tym samym – próbują wyrazić jakąś duchową prawdę. Nie ma zatem znaczenia, czy mamy do czynienia z obrazem, muzyką czy wierszem, ponieważ każdy z tych wytworów jest wyrazem głębszej, pierwotnej idei.

Przykładem genialnej syntezy (łączenia) wielu dziedzin sztuki jest twórczość Ryszarda Wagnera. W jego dramatach muzycznych muzyka, literatura, taniec i sztuki plastyczne tworzą nierozzerwalną całość.

Wiele przykładów syntezy sztuk znajdziemy w poezji. Wiersze romantyczne często nawiązywały do muzyki, zarówno poprzez zastosowanie rytmicznych struktur wiersza, jak i poprzez odniesienia do muzyki w treści. Poeci posługiwali się obrazowymi, malarzkimi opisami, aby wywołać w umyśle czytelnika wyobrażenia podobne do tych, które mógłby zobaczyć na obrazie.

Cechy architektury

- fascynacja średniowieczem – neogotyck
- parki w stylu angielskim
- pseudogotyckie ruiny

Po przeczytaniu

- R 1.** Napisz manifest, w którym ogłosisz zasady sztuki romantycznej i krytycznie odniesiesz się do wcześniejszych wzorców estetycznych.

Sposób na zadanie

W manifestie artystycznym chodzi o wyrażenie idei, filozofii i celów artystycznych, które mają inspirować innych i wskazać nowe kierunki postępowania. Używaj w nim wyrazistego języka i formułuj proste, mocne zdania. Bądź prowokacyjny, zwięzły (manifest powinien być treściwy, bez zbędnych dygresji), entuzjastyczny (musisz pokazać, że wierzysz w swoje idee), poruszaj emocje.

- 1 Tytuł** ▶ Wybierz krótki i chwytliwy nagłówek, np. „O wolność sztuki!”
- 2 Wprowadzenie** ▶ Przedstaw swoje poglądy na sztukę. Jakie ma znaczenie dla społeczeństwa? Jak powinna oddziaływać na odbiorców? Wyjaśnij, dlaczego piszesz manifest. Uprzedź, że chcesz skrytykować istniejące normy artystyczne. W ich miejsce zamierzasz wypromować nowy nurt i zainspirować innych artystów do działania.
- 3 Problem** ▶ Zidentyfikuj problem, czyli stan obecny. Co jest złego w obecnej sztuce? Napisz, co uważasz za niedoskonałości lub ograniczenia obecnej sztuki. Za co ją krytykujesz?
- 4 Rozwiązanie** ▶ Jakie są Twoje postulaty i wizje? Sformułuj zasady i idee, które chcesz promować. Jakie wartości powinny być widoczne w dziełach sztuki? Jak sztuka powinna oddziaływać na odbiorców?
- 5 Wezwanie do działania** ▶ Sformułuj inspirujący apel do innych.

2. Scharakteryzuj czołowych twórców malarstwa romantycznego.
3. Jakie były źródła głównego nurtu architektury romantycznej – neogotyku?
4. Na czym polegała idea syntezy sztuk? Wyjaśnij koncepcję, odwołując się do twórczości Ryszarda Wagnera.

Inscenizacja *Walkirii* Ryszarda Wagnera w teatrze w Bayreuth [bajrojt] w niemieckiej Bawarii, zbudowanym specjalnie do wystawiania jego dzieł. *Walkiria* jest drugą z czterech oper, które składają się na cykl *Pierścień Nibelunga* Wagnera.

CECHY BUDOWLI W STYLU NEOGOTYCKIM

Pałac Westminsterski w Londynie, architekt Charles Barry [czarls bari], 1837–1860

Neogotycki Pałac Westminsterski jest jednym z najbardziej ikonicznych budynków na świecie. Wieża ze słynnym zegarem Big Ben stanowi symbol Londynu. Pałac zniszczony w pożarze został odbudowany w charakterystycznym dla romantyzmu stylu neogotyckim, inspirowanym architekturą średniowiecznych katedr i zamków. Zdobią go detale typowe dla gotyku: strzeliste wieże i wieżyczki, wysmukłe ostrołukowe okna, ażurowe kamienne ornamenty, witraże. Obecnie mieści się w nim siedziba parlamentu brytyjskiego.

wysokie sklepienia

Eugène Delacroix

Wolność wiodąca lud na barykady

1830

OKOLICZNOŚCI POWSTANIA

Po upadku Napoleona na tron francuski wróciła dynastia Burbonów. Król Karol X próbował przywrócić rządy absolutne kosztem swobód obywatelskich. Zlikwidował wolność prasy, coraz mniej liczył się z parlamentem. Polityka ta budziła powszechne niezadowolenie. Kiedy latem 1830 r. król rozwiązał izbę niższą parlamentu wybraną przez obywateli i pozostawił prawo głosu jedynie najbogatszym, w Paryżu wybuchły demonstracje, które szybko przerodziły się w walki uliczne. Robotnicy i studenci wznosili barykady, a żołnierze zamiast stłumić zamieszki, zaczęli przechodzić na stronę buntowników. Rewolucja lipcowa doprowadziła do abdykacji króla i zmiany ustroju Francji na monarchię konstytucyjną. Nowy rząd zaproponował Delacroix namalowanie obrazu, który byłby alegorią tych wydarzeń.

NA CO ZWRÓCIĆ UWAGĘ PODCZAS OGLĄDANIA DZIEŁA?

SYMBOLIKA

Półnaga kobieta z flagą to Marianna – personifikacja Republiki Francuskiej. Podczas wielkiej rewolucji (poprzedzającej rewolucję lipcową, którą tu ukazał Delacroix) Marianna symbolizowała jej ideały: wolność, równość i braterstwo. Wizerunek tej postaci do dziś pojawia się na francuskich monetach, oficjalnych dokumentach i pieczęciach – jest uważany za ważny symbol francuskiej tożsamości. Delacroix ukazał Mariannę jako dziewczynę z ludu, z karabinem w ręku i w czapce frygijskiej na głowie (charakterystyczna frygijska, zwana czapką wolności, była popularna w czasie Wielkiej Rewolucji Francuskiej). Na obrazie za Marianną podążają przedstawiciele różnych klas – malarz podkreślił w ten sposób sojusz całego społeczeństwa w walce z absolutyzmem. Elegancki mężczyzna w cylindrze reprezentuje mieszczaństwo, obok niego kroczy robotnik z uniesioną szablą, strój postaci w niebieskiej bluzie sugeruje rzemieślnika. Wzrok przyciąga chłopiec z pistoletami, jedno z paryskich dzieci ulicy.

STYLISTYKA

Obraz jest utrzymany w stylistyce malarstwa romantycznego. Malarz ukazał postacie za pomocą zamazanych pociągnięć pędzla, bez przesadnej dbałości o precyzję rysunku i kontury. Tło sprawia wrażenie ledwie naszkicowanego. Ruch szturmujących postaci, sztandar powiewający nad głowami i kłęby dymu w tle potęgują dynamizm sceny i sugestywnie oddają atmosferę rewolucyjnego uniesienia.

KOLORYSTYKA

Tonacja obrazu jest szarobura i stanowi silny kontrast dla barwnych plam. Gdy patrzymy od dołu, naszą uwagę zwracają zwłoki leżące na barykadzie. Jasną koszulę, prawie całkiem zdartą z trupa, oświetlają promienie słońca. Dalej przesuwamy wzrok na kłęzącą postać w niebieskiej bluzie rzemieślnika. Czerwony materiał, którym mężczyzna jest przewiązany w pasie, stanowi niejako zapowiedź ognistej czerwieni francuskiego sztandaru. Najważniejszą postacią na obrazie, kobietę niosącą sztandar, otacza świetlista, prawie boska aureola.

KOMPOZYCJA

Kompozycja opiera się na figurze trójkąta. Jeden bok wyznaczają drzewce sztandaru i karabin trzymany przez mężczyznę w cylindrze. Drugi – wzniesione ramię kobiety i opuszczona ręka chłopca. U wierzchołka trójkąta powiewa triumfalnie sztandar, a podstawą jest barykada usłana ciałami poległych żołnierzy. W tle widać panoramę Paryża z charakterystyczną dla miasta sylwetką Katedry Notre Dame. Drugi plan ginie w kłębach dymu.

PRZESŁANIE IDEOWE

Obraz jest apoteozą buntu – sztandarowej idei światopoglądu romantycznego. Czujemy, że malarz całym sercem był po stronie rewolucjonistów. Obraz tchnie rewolucyjnym entuzjazmem i budzi nadzieję, że wolność i zmiana niesprawiedliwego świata są w zasięgu ręki. Rewolucyjna wymowa dzieła sprawiła, że władze niechętnie udostępniały je publiczności. Dopiero w drugiej połowie XIX w. płótno trafiło do muzeum w Luwrze.

SŁYNNE DZIEŁA EPOKI

William Turner, *Współczesny Rzym – Campo Vaccino*, 1839

W XIX w. mianem Campo Vaccino [waczino] określano pozostałości starożytnego Forum Romanum. Ruiny monumentalnych budowli antycznego Rzymu przypominają o dawnej potędze miasta, zaś ciepłe tonacje zachodzącego słońca nadają scenie melancholijny, niemal mistyczny charakter. Delikatna mgła wzmacnia atmosferę przemijania.

Jean-Auguste-Dominique Ingres, *Kąpiąca się*, 1808

Obraz doskonale oddaje zainteresowanie artysty ideałem ludzkiego ciała oraz klasyczną tradycją antyku. Płynna i precyzyjnie wyrysowana linia ciała modelki wprowadza harmonię i elegancję kompozycji. Malarz wyraźnie unikał dramatyzmu w swoich dziełach.

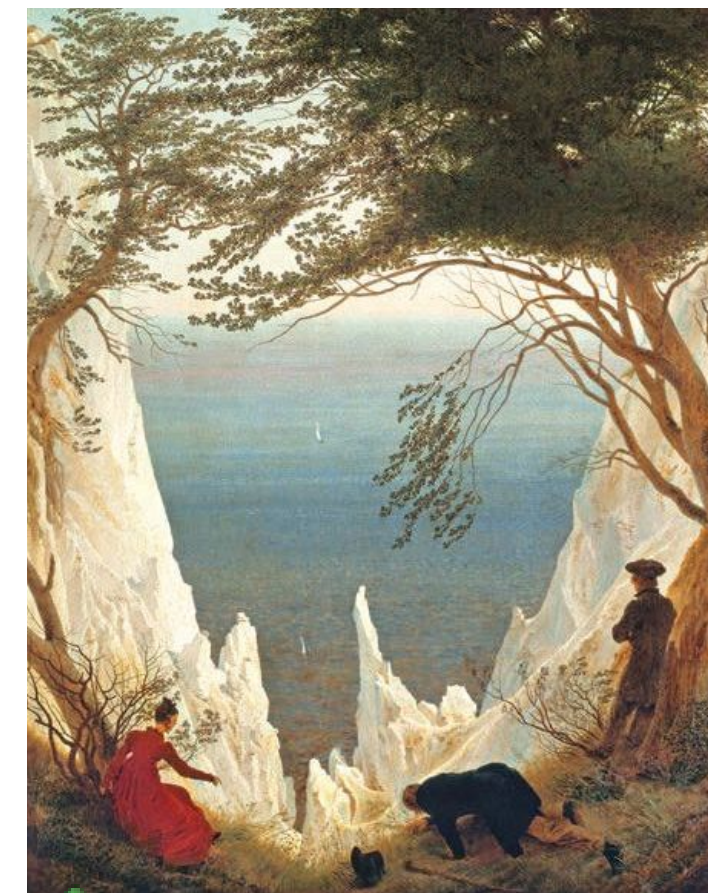
Neuschwanstein [nojszwansztajn], 1869–1886

Neogotycki zamek w niemieckich Alpach wygląda jak ze średniowiecza, ale w rzeczywistości został wzniesiony w XIX w. na zlecenie króla Bawarii Ludwika II Wittelsbacha, zwanego Ludwikiem Szalonym. Zamek nigdy nie pełnił funkcji obronnych, jest wyidealizowanym wyobrażeniem średniowiecznej architektury zamkowej. Król w dużej mierze sam projektował bryłę i wnętrza, inspirując się operami Ryszarda Wagnera, którego był wielkim wielbicielem. Bajkową sylwetkę zamku wykorzystała wytwórnia filmowa Disneya jako swój znak firmowy i pierwowzór siedziby Śpiącej Królowej.

Théodore Géricault, *Jeździec turecki na kasztanowatym koniu*, 1810

Géricault, zwany malarzem koni i szaleńców, słynął z przedstawiania scen barwnych i dynamicznych, zawierających duży ładunek dramatyzmu i emocji. Te cechy czynią go typowym przedstawicielem malarstwa doby romantyzmu.

Caspar David Friedrich, *Skały kredowe na Rugii*, ok. 1818

Trzem postaciom u skraju urwiska przypisuje się znaczenie symboliczne. Kobieta w czerwonej sukni ma uosabiać miłość, starzec spoglądający w przepaść – wiarę, a mężczyzna patrzący w dal – nadzieję. Oddalający się statek na morzu to alegoria ludzkiego życia jako wędrówki.

Francisco Goya [frans-isko goja], *Rozstrzelanie powstańców madryckich*, 1814

Obraz przedstawia egzekucję uczestników powstania przeciwko okupacji francuskiej w Hiszpanii. Goya ukazał krwawe wydarzenia z 1808 r., po których walki ludności cywilnej z armią napoleońską trwały jeszcze blisko sześć lat. Malarz zerwał z dotychczasową konwencją ukazywania wojny, przedstawiając ją jako absurdalną, bestialską rzeź.

WPROWADZENIE DO LITERATURY

preromantyzm

Nurt literacki, który rozwinął się w Niemczech w drugiej połowie XVIII w. Jego główne ideały to: emocjonalność, bunt przeciwko konwencjom, kult ludzkiej pasji i celebrowanie natury. W języku niemieckim nosił nazwę Sturm und Drang [szturm und drank], co tłumaczy się jako 'burza i napór'.

► ODRZUCENIE KLASYCYZMU – PREROMANTYZM

Zapowiedzią nadejścia nowej epoki był preromantyzm, który rozwinął się w Anglii i Niemczech w drugiej połowie XVIII w. Preromantycy odrzucili oświeceniowy racjonalizm i klasycystyczne zasady obowiązujące w sztuce i literaturze. Traktowali je jako kaganiec ograniczający twórcę. Prawdziwa sztuka powinna wypływać z niczym nieskrępowanej wyobraźni artysty i jego natchnienia. Inspiracji szukali też w tradycji narodowej, folklorze i naturze. W preromantyzmie niemieckim powstało wiele idei, które znalazły potem pełny wyraz w okresie romantyzmu. Nurt ten jest znany także jako okres **Burzy i naporu**. Do najważniejszych twórców działających na przełomie klasycyzmu i romantyzmu zalicza się **Johanna Wolfganga Goethego** i **Friedricha Schillera**. Obaj twórcy eksponowali w swoich dziełach emocje bohaterów przeżywających dramatyczne konflikty wewnętrzne. Ważną rolę w ich twórczości odgrywa też zachwyt nad naturą.

Philip James de Loutherbourg [Latterberg], *Lawina w Alpach*, 1803

Sándor Márai, *Zadanie*
→ s. 202–205

► BOHATER ROMANTYCZNY

W romantyzmie wykształcił się nowy typ bohatera. Był to ktoś wyjątkowy, indywidualista, wrażliwy odmienniec, z wyraźną skłonnością do przebywania w świecie wyobraźni. Różnił się od otoczenia tak bardzo, że mógł sprawiać wrażenie szaleńca.

Jego postawę wobec świata definiował bunt – wobec skostniałych norm społecznych, konwenansów, autorytetów i wszelkiej niesprawiedliwości.

Ważną rolę w jego życiu odgrywała miłość, najczęściej nieszczęśliwa – kończąca się rozstaniem, obłędem lub samobójczą śmiercią.

Kolejną ważną cechą bohatera romantycznego była przemiana wewnętrzna. Pod wpływem dramatycznych wydarzeń bohater przechodził przemianę i szlachetnymi czynami dokonywał odkupienia swoich win. Bohater romantyczny występował w kilku odmianach, w zależności od tego, która cecha stanowiła dominantę jego literackiej kreacji.

Bohater romantyczny

• nieszczęśliwy kochanek

Od powieści *Cierpienia młodego Wertera* Johanna Wolfganga Goethego mówi się o typie **bohatera werterowskiego**. To nadwrażliwy marzyciel, nieszczęśliwy kochanek, który w wyniku zawodu miłosnego postanawia targnąć się na swoje życie. Utwór Goethego zdobył ogromną popularność w całej Europie, poetę oskarżano nawet o wywołanie fali samobójstw wśród młodych ludzi identyfikujących się z Werterem.

- uczuciowy, nadwrażliwy, nieszczęśliwie zakochany (np. w osobie z innej warstwy społecznej), rozpacz popycha go do samobójstwa
- Werter z *Cierpienia młodego Wertera* Goethego, Gustaw z IV części *Dziadów* i Karusia z *Romantyczności* Mickiewicza

• buntownik

W wielu utworach romantycznych pojawia się **bohater bajroniczny**, postać mająca źródła w twórczości Byrona, ale także w burzliwym życiu poety. Główną cechą tego bohatera jest bunt, głęboka niechęć do jakichkolwiek ograniczeń – narzucanych przez społeczeństwo czy też przez Boga. Przyczyną takiej postawy jest nieszczęśliwa miłość lub zbrodnia, którą niegdyś popełnił. Bohater bajroniczny potrafi jednak przezwyciężyć swój egocentryzm i dokonać szlachetnych czynów.

Z buntem łączy się postawa prometejska, której wzorzec pochodzi z mitologii. Grecki tytan Prometeusz poświęcił się i zbuntował przeciw bogom, by ulżyć w cierpieniach ludzkości. W literaturze polskiej postawę prometejską reprezentuje Konrad z III części *Dziadów* Mickiewicza. Bohater wstrząśnięty cierpieniem narodu poświęca się i rzuca wyzwanie Stwórcy.

- skłócony ze światem, samotnik, wyobcowany, gwałtowny, nieobliczalny, indywidualista
- tytułowy bohater *Giaura* Byrona (utworu przetłumaczonego na język polski przez Mickiewicza), Konrad z III części *Dziadów* Mickiewicza

• spiskowiec

Mickiewicz stworzył szczególny typ bohatera związany z sytuacją, w jakiej znajdowali się w XIX w. Polacy, czyli z niewolą. Tytułowy bohater utworu *Konrad Wallenrod* w imię szczytnego celu – pokonania wroga – sprzeniewierza się etosowi rycerza i sięga po podstęp. Dla dobra ojczyzny poświęca osobiste szczęście i obciąża sumienie zdradą. Użycie środków, które są nieetyczne, ale służą osiągnięciu wzniosłego celu, nazywamy **wallenrodyzmem**. Dylematy moralne przeżywa też Kordian – bohater dramatu Juliusza Słowackiego o tym samym tytule. Kordian jest patriotą, który bierze udział w spisku mającym na celu zabicie cara.

- patriotą, zaangażowany w sprawę, idealista, poświęca szczęście i życie wieczne dla dobra ojczyzny
- tytułowi bohaterowie *Konrada Wallenroda* Mickiewicza i *Kordiana* Słowackiego

• poeta-wieszcz

Charakterystyczna dla polskiego romantyzmu była koncepcja poety-wieszcza. Naród pozbawiony wolności potrzebował duchowego przywódcy obdarzonego darem jasnowidzenia. Figura natchnionego poety była nie tylko rodzajem kreacji literackiej występującej w utworach romantycznych. Rodacy rzeczywiście otaczali takim kultem Adama Mickiewicza. Uznawali go za postać wyjątkową i często traktowali jak proroka. Szczególnie improwizacje poety odbierano jako głos wyższej siły. Wierzano, że przez Mickiewicza przemawia coś więcej niż talent – jakby poeta miał dostęp do prawd niedostępnych zwykłym ludziom. Pośmiertnie rangę wieszczą przyznano też Juliuszowi Słowackiemu i Zygmuntowi Krasińskiemu.

- marzyciel, geniusz, w natchnieniu potrafi przewidywać przyszłość
- Konrad z III części *Dziadów* Mickiewicza

Cechy literatury romantycznej

- **dzieło literackie jako efekt natchnienia oraz wyobraźni artysty** – odrzucenie klasycznych reguł ograniczających twórcę i utrudniających kreację
- **synkretyzm** – łączenie elementów różnych gatunków i rodzajów literackich
- **szczególna rola poezji** – poezja jako narzędzie poznania świata oraz formowania tożsamości narodowej
- **poeta-wieszcz** – przewodnik duchowy narodu
- **inspiracja kulturą ludową** – inspirowanie się podaniami i baśniami, zwłaszcza ludów Północy, i ludową wizją świata
- **orientalizm** – fascynacja Wschodem
- **historyzm** – poszukiwanie ducha narodu w przeszłości
- **nastrojowość** – oddziaływanie na odbiorcę nastrojem (niesamowitości i grozy)
- **ekstrawertyzm uczuć** – otwarte wyrażanie emocji jest jedną z kluczowych funkcji utworu literackiego.

Po przeczytaniu

1. Wymień i scharakteryzuj typy bohaterów romantycznych, które dominowały w sztuce i literaturze tej epoki.
2. Czy we współczesnej kulturze popularnej pojawiają się postacie ukształtowane na wzór bohaterów romantycznych? Porozmawiajcie na ten temat w klasie.

Giovanni Battista Gigola
[dziwowani batista dżigola],
Portret Lorda Byrona, 1826

Lord Byron, jeden z najśłynniejszych poetów romantycznych, był otaczany niemal religijnym kultem, a jego życie i twórczość kształtowały wyobraźnię pokoleń. Poeta stał się symbolem literackiego geniuszu, wolności i buntu. Jakimi środkami malarz wyraził to uwielbienie?

► RODZAJE I GATUNKI LITERACKIE

Literatura romantyczna to przede wszystkim poezja. Żadna inna epoka nie ceniła poezji tak wysoko. W poezji dostrzeżono najlepsze narzędzie do wyrażania ulotnych treści, które tak bardzo zajmowały romantyków: przeżyć wewnętrznych i spraw duchowych. Podczas gdy twórcy oświeceniowi pisali swoje dzieła, realizując narzucone literaturze cele – tak by edukować, moralizować, reformować, romantycy pisali, by dotknąć tajemnicy istnienia.

Romantycy głosili, że w imię swobody twórczej zrywają z zasadami klasycyzmu. Tymczasem zdarzało im się sięgać po gatunki typowo oświeceniowe. Adam Mickiewicz napisał *Odę do młodości* i *Sonet krymskie*, a Juliusz Słowacki *Hymn* [Smutno mi, Boże!...]. Niektóre utwory powstałe w tym okresie swobodnie nawiązywały do klasycznych gatunków, jak *Pan Tadeusz* Mickiewicza – poemat o cechach starożytnego eposu, czy też *Zemsta* Aleksandra Fredry – komedia zbudowana jak tradycyjny dramat.

Najbardziej charakterystyczne dla romantyzmu były jednak formy łączące elementy różnych rodzajów i gatunków literackich, tzw. **utwory synkretyczne**. Ballada romantyczna zawierała sensacyjną fabułę i narratora (epika), liryczny nastrój (liryka) i dialogi (dramat). Powieść poetycka miała fabułę składającą się z luźno powiązanych ze sobą fragmentów (epika) opowiedzianych w formie wierszowanej (liryka). Poemat dygresyjny łączył w sobie całe bogactwo form (rozległe dygresje, czyli odstępstwa od głównego wątku, miały postać osobistych refleksji, opisów przyrody, historycznych anegdot, wierszy lirycznych, monologów itd.).

Duże zmiany w stosunku do klasycystycznej tragedii przeszedł dramat. Ogromny wpływ na jego kształt wywarła twórczość Williama Szekspira. Romantycy odrzucali zasadę trzech jedności (miejsca, czasu i akcji), stosowali kompozycję otwartą (fragmentaryczną, pozbawioną wyraźnego zakończenia) i w jednym dziele potrafili łączyć elementy z różnych obszarów: lirykę z epiką, realizm z fantastyką, tragizm z komizmem. W dramacie romantycznym wielką rolę odgrywał bohater, który pod wpływem osobistych przeżyć przechodził przemianę światopoglądową. Luźna kompozycja i silny synkretyzm gatunkowy sprawiały, że dramaty romantyczne były niesceniczne (niedostosowane do wymogów widowiska teatralnego).

Gatunki literackie romantyzmu

gatunki klasyczne

- **oda**
– Adam Mickiewicz, *Oda do młodości*
- **sonet**
– Adam Mickiewicz, *Sonet krymskie*
- **hymn**
– Juliusz Słowacki, *Hymn* [Smutno mi, Boże!...]
- **komedia**
– Aleksander Fredro, *Zemsta*

gatunki synkretyczne – wynalazek romantyzmu

- **poemat epicki**
– Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*
- **ballada romantyczna**
– Adam Mickiewicz, *Romantyczność*, *Lilie*
- **powieść poetycka**
– Adam Mickiewicz, *Konrad Wallenrod*
- **poemat dygresyjny**
– Juliusz Słowacki, *Beniowski*
- **dramat romantyczny**
– Adam Mickiewicz, *Dziady*, część II, IV, III
– Juliusz Słowacki, *Kordian*

Johann Wolfgang Goethe

Król olch

Ważne

- dualizm fantastyki i realizmu w *Królu olch*
- konwencja fantastyczna

Na dobry początek

Wyobraźcie sobie, że jest noc i jesteście sami w lesie. Jakie emocje Wam towarzyszą? Czy ogarnia Was lęk? A jeśli tak, to czego się bardziej boicie? Realnego zagrożenia czy może czegoś innego, nieokreślonego? Jak takie okoliczności działają na wyobraźnię?

Johann Wolfgang Goethe

(1749–1832) Jeden z najwybitniejszych przedstawicieli literatury niemieckiej. Jego dorobek literacki jest niezwykle bogaty, obejmuje poezję, dramaty, powieści, eseje. Po ukończeniu studiów Goethe pracował jako adwokat, jednak szybko porzucił karierę prawniczą. Zdobył sławę powieścią *Cierpienia młodego Wertera* (1774), która miała ogromny wpływ na narodziny romantyzmu. Goethe stał się prekursorem nowej epoki, a kreacja głównego bohatera targającego się na własne życie była tak sugestywna, że spowodowała prawdziwą epidemię samobójstw w Europie (tzw. efekt Wertera). Najważniejszym dziełem życia Goethego był *Faust*. Poeta pisał go od wczesnej młodości aż po starość, przez ponad 60 lat, przy czym pozwolił opublikować dramat dopiero po swojej śmierci. Goethe był również filozofem, znawcą sztuki i uczone, autorem prac z zakresu nauk przyrodniczych i pedagogiki.

Wprowadzenie do lektury

► POSTAĆ KRÓLA OLCH KONTEKST KULTUROWY

Pomysł utworu Goethe zaczerpnął z duńskiej ballady ludowej opowiadającej o królu elfów. Wcześniej na język niemiecki przełożył ją pisarz i filozof Johann Gottfried Herder. W swoim tłumaczeniu ballady prawdopodobnie przez pomyłkę nazwał tytułowego bohatera królem olch. W istocie chodziło o elfy – w folklorze germańskim złośliwe duchy czerpiące przyjemność z dokuczania ludziom. Wierzono, że elfy mogą wywoływać złe sny, sprowadzać choroby na ludzi i zwierzęta, a nawet porywać dzieci i podmieniać je na własne kalekie lub upośledzone potomstwo. Król elfów miał się ukazywać osobie umierającej tuż przed nadejściem śmierci. Z wyrazu jego twarzy można było wyczytać, czy śmierć będzie łagodna, czy bolesna.

*Król olch mnie wabi, korona mu lśni.
– To tylko mgła. Coś ci się śni.*

Król olch

Johann Wolfgang Goethe

Król olch

1 Zapada już noc i wicher dmie.
Kto o tej porze na koniu mknie?
Z dzieckiem w ramionach, w mroku bez dna;
To ojciec z synkiem do domu gna.

5 – Dlaczego, synku, odwracasz wzrok?
– Nie widzisz, tato? Popatrz tam, w bok.
Król olch mnie wabi, korona mu lśni.
– To tylko mgła. Coś ci się śni.

„Mój miły chłopcze, chodź-że tu!”
10 Będziemy się bawić, aż zbraknie tchu.
Wspaniałe miejsca nad brzegiem znam
I połączany mój szal ci dam”.

– Ach, tato, tato! Słyszysz ten śpiew?
To znów król olch, to znów jego zew.
15 – Spokojnie, synku, to wiatru świst.
To szelest liści lub ptaków gwizd.

„Nie zwlekaj, chłopcze! Mam córek moc!
I z nimi się będziesz bawił co noc.
Śpiewając, tańcząc, powiodą cię hen
20 I tam ukołysz, aż zmorzy cię sen”.

– Patrz, tato, tato! Nie widzisz? Tam!
To córki króla. Znak dają nam.
– Nie, synku, nie! To żaden znak.
To próchno się sypie i świeci tak.

25 „Kochany mój! Urzekłeś mnie.
Więc chodź po dobroci! Bo porwę cię”.
– Ach, tato, tato! Porywa mnie król!
Ciemnie mi w oczach, przeszywa ból.

Rumak przyspiesza, co sił, co tchu;
30 Biegnie na przełaj, po trawie, mchu.
I oto światło: dom tuż-tuż.
Niestety! Dziecko nie żyje już.

Przełożył Antoni Libera

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► DLACZEGO TYLKO DZIECKO WIDZI KRÓLA? KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Romantycy uważali, że dziecko widzi więcej niż dorośli. Jest od niego wrażliwsze, nie myśli schematami i nie ulega stereotypom, jakich nabywa się z wiekiem. Dziecięca wyobraźnia jest wolna od uprzedzeń, dlatego dopuszcza istnienie rzeczy, które zaneguje człowiek bezkrytycznie polegający na kryterium zdrowego rozsądku. Dziecko ma zdolność patrzenia „oczyma duszy” – za pomocą wyobraźni, czystym sercem. To doskonalsze narzędzie poznania niż racjonalny rozum reprezentowany w utworze przez ojca.

Można oczywiście przyjąć, że postać króla olch w utworze Goethego jest jedynie mająceniem chorego chłopca trawionego gorączką. Pamiętajmy jednak, że romantycy traktowali sny, zwidy, a nawet halucynacje szaleńców jako ważne źródło prawd niedostępnych poznaniu rozumowemu.

► KONWENCJA FANTASTYCZNA KONTEKST TEORETYCZNOLITERACKI

Fantastykę w *Królu olch* można traktować nie tylko jako wyraz preferencji artystycznych autora, ale przede wszystkim jako rodzaj manifestu ideowego. Wprowadzenie elementów nadprzyrodzonych do utworu służyło romantykom do przedstawienia nowej wizji świata – sprzecznej z oświeceniowym racjonalizmem. W filozofii romantycznej

konwencja literacka

Konwencja literacka to techniki zastosowane w danym dziele literackim po to, by nadać mu określony charakter. Obejmują one różne aspekty utworu, zarówno formę (język, kompozycję), jak i treść (motywy, tematy, budowę świata przedstawionego).

niezwykłość stanowi integralną część rzeczywistości – jedynie niewidoczną dla ograniczonego umysłu. Dlatego wiele utworów powstałych w okresie romantyzmu jest utrzymanych w **konwencji fantastycznej**.

W świecie przedstawionym takiego utworu występują zjawiska i postacie, które nigdy nie pojawiłyby się w świecie realnym. Zabiegiem umożliwiającym wprowadzenie do dzieła irracjonalności, chętnie stosowanym przez twórców, było przenoszenie się z akcją do świata snów i marzeń albo ludowych podań czy mitów. Obecność duchów, zjaw, demonów i innych istot nadprzyrodzonych wydawała się wówczas uzasadniona.

Przestrzenia, która sprzyjała niezwykłym zdarzeniom, była dzika przyroda. Wiazało się to z romantycznym postrzeganiem natury – jako tajemniczego, nieokiełzanego żywiołu, pełnego ukrytych sił. W ciemnym lesie, na uroczysku, w mgłach unoszących się nad mokradłami świat realny spotykał się ze światem magii. Granice między tym, co możliwe a niemożliwe, zamazywały się, tworząc w utworze nastrój lęku i grozy.

Twórcy romantyczni często podejmowali w utworach refleksje filozoficzne na temat życia, śmierci, duszy, nieskończoności, transcendencji. Fantastyczne elementy służyły jako metafory tych poszukiwań. Wieloznaczne i niełatwe w interpretacji, idealnie wyrażały przeczucia, intuicje, pytania stawiane przez romantyków – i ze swej istoty były dalekie od jasności i racjonalistycznego porządku w dziełach oświecenia.

Wyznaczniki konwencji fantastycznej

- **nierealność świata przedstawionego** – świat przedstawiony w utworze jest sprzeczny ze światem znanym odbiorcy z doświadczenia, zasady rzeczywistości są przełamywane (nie działają prawa fizyki, bohaterowie posiadają nadnaturalne zdolności), występują elementy fantastyczne, jak: magia, czary, klątwy, istoty mityczne lub wymyślone (smoki, wampiry, elfy), zjawiska paranormalne (duchy, telepatia, podróże w czasie)
- **konwencja snu, wizji, marzeń** – świat zostaje ukazany tak, jakby był oglądany przez pryzmat marzeń sennych
- **nastrój grozy** – obecność zdarzeń i postaci nierealnych powoduje specyficzną atmosferę tajemniczości, niesamowitości
- **folklor i mitologie jako źródło inspiracji** – twórcy dzieł czerpią elementy nadprzyrodzone z baśni ludowych czy wyobrażeń religijnych
- **symboliczność** – elementy nadnaturalne pełnią funkcję symboli wyrażających głębsze prawdy o życiu i świecie.

Po przeczytaniu

1. Wskaż fragmenty, które pozwalają zidentyfikować narratora i bohaterów ballady.
2. Opowiedz historię z dwóch punktów widzenia: ojca i syna. Czym się różnią te relacje? Dlaczego ojciec i syn inaczej postrzegają rzeczywistość?
3. Wymień elementy fantastyczne obecne w utworze.
4. Wyjaśnij, jaką rolę odgrywają w nim odwołania do motywu snu.
5. Scharakteryzuj króla olch. Jaką funkcję pełni ta postać w balladzie romantycznej?
6. W balladzie widać charakterystyczny dla romantyzmu zwrot ku ludowości. W czym on się przejawia?
7. Scharakteryzuj obraz przyrody w balladzie Goethego.

Johann Wolfgang Goethe

Faust

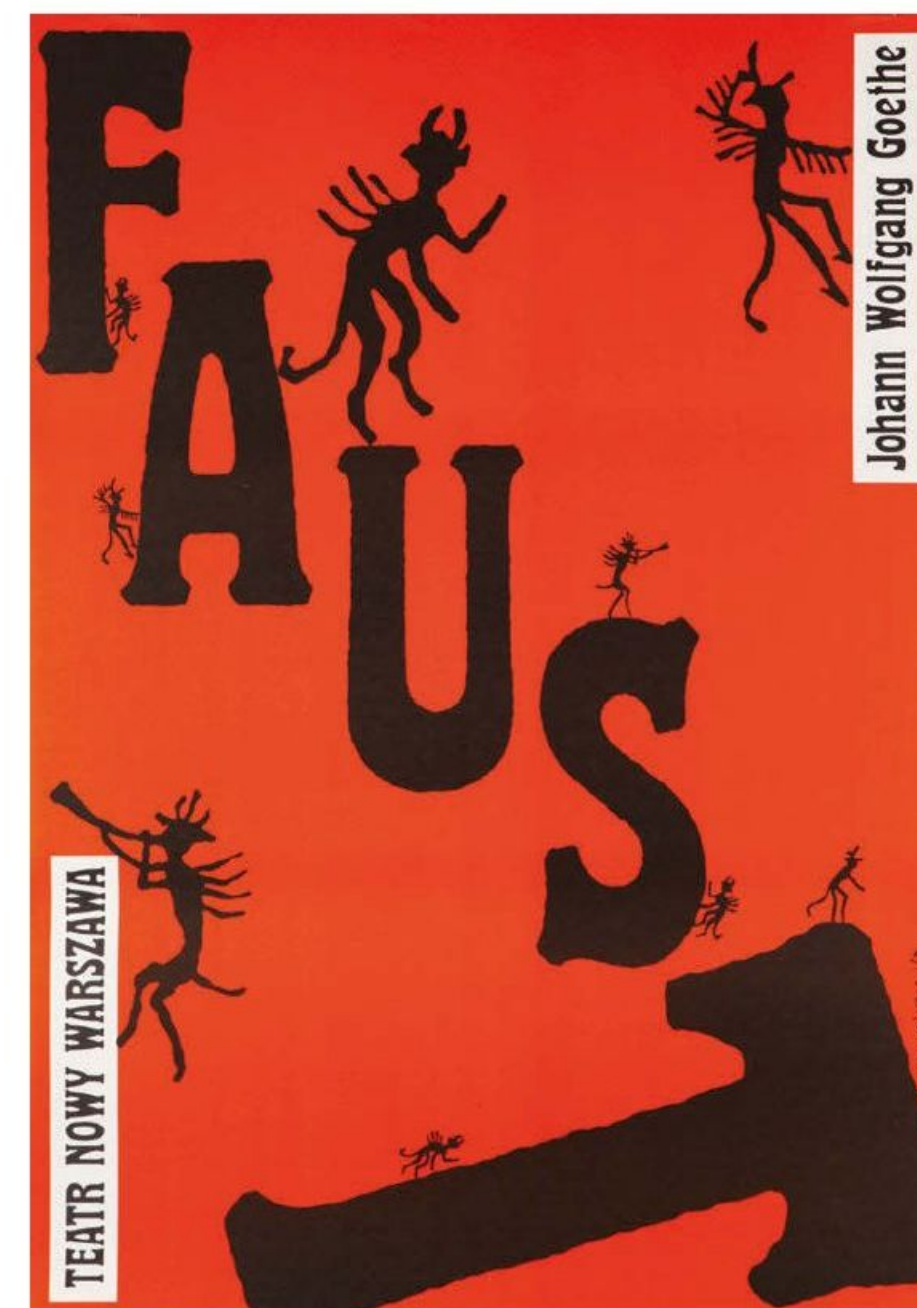
Wisława Szymborska,
Prospekt → s. 199–200

Na dobry początek

Laboratoria największych gigantów Doliny Krzemowej pracują obecnie nad nowym wyzwaniem – maksymalnym przedłużeniem życia człowieka albo nawet zhakowaniem śmierci. Miliony dolarów inwestuje się w biotechnologie, które stworzą postczłowieka – hybrydę *Homo sapiens* i maszyny. Ograniczenia narzucone nam przez naturę naukowcy próbują obejść różnymi ścieżkami – wszczepiając organizmowi ludzkiemu elektronikę, majstrując w naszym DNA. Co sądzicie na temat idei transhumanizmu? Jest niebezpieczną utopią czy realizacją marzeń o nieprzemijalności, które od zawsze towarzyszą człowiekowi?

Ważne

- bohater faustowski
- motyw pogoni za wieczną młodością
- obraz szatana

Roman Cieśliewicz, plakat
do spektaklu *Faust*, Teatr
Nowy w Warszawie, 1988

?

Autor plakatu za pomocą różnych elementów graficznych nawiązał do *Fausta*. Wybierz dwa elementy graficzne i wyjaśnij ich sens w kontekście utworu Goethego.

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA UTWORU – POSTAĆ FAUSTA KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Pierwowzorem bohatera dramatu była postać autentyczna – niemiecki astrolog, lekarz i alchemik Johann Faust żyjący w średniowieczu. Wszechstronnie uzdolnionego uczonego otaczała aura tajemniczości, budził zarówno podziw, jak i lęk. Twierdził, że potrafi wywoływać duchy i posiada wiele innych magicznych umiejętności, które zyskał dzięki paktowi z diabłem. Z czasem czarnoksiężnik obrósł legendą i został popularnym bohaterem kultury ludowej. Pojawiał się na jarmarkach i w przedstawieniach wędrownych teatrzyków marionetek. Faust stał się też inspiracją dla wielu utworów literackich, z których najwybitniejszy jest dramat Goethego.

► FABUŁA PIERWSZEJ CZĘŚCI DRAMATU

Faust w swojej pracowni przeżywa załamanie. Targają nim myśli samobójcze. Czuje się niespełniony i rozczarowany obraną ścieżką życiową. Zżerają go poczucie pustki i nuda. Wiedza książkowa, którą zdobywał z takim trudem, nie dała mu żadnych ostatecznych odpowiedzi. Bez sensu zmarnował lata na pracę naukową, jak się okazało – bezowocną, a jednocześnie niczego właściwie nie doświadczył. Ominęło go prawdziwe życie.

W tym dramatycznym dla Fausta momencie pojawia się u niego Mefistofeles. Założył się z Bogiem, że uda mu się zgubić uczonego (nawiązanie do biblijnej Księgi Hioba). Kusi Fausta, obiecuje, że spełni wszelkie jego pragnienia i pomoże doświadczyć pełni człowieczeństwa. Faust się zgadza. Nawet jeśli tylko przez chwilę poczuje się nasycony i zapragnie zatrzymać czas, poświęci życie wieczne i odda duszę Mefistofelesowi.

”
Trwaj, piękna chwilo, nie przemijaj!
Faust

Uczony i szatan wyruszają w niezwykłą podróż. Faust bawi się, poznaje uroki życia. Dzięki czarom młodsze, budzą się w nim zmysły. Zakochuje się w młodej, niewinnej dziewczynie i zmusza Mefistofelesa, by pomógł mu ją uwieść. Małgorzata daje się ponieść uczuciom i oddaje się Faustowi, co skazuje ją na niesławę. Splamionego honoru rodziny broni brat dziewczyny. Staje do pojedynku z Faustem i ginie w wyniku interwencji Mefistofelesa. W chwili śmierci przeklina Małgorzatę.

Faust z szatanem przenoszą się w góry Harz [harc], gdzie odbywa się sabat czarownic zwany nocą Walpurgi. Jest to noc szalonej rozpusty i czarnej magii. Wiedźmy biorą udział w orgii z Mefistofelesen, który namawia Fausta, by dołączył do zabawy. Jednak Faust w roztańczonym tłumie dostrzega zjawę Małgorzaty z krwawą pręgą na szyi, co gasi jego nastrój. Dowiaduje się, że ukochana po jego zniknięciu wpadła w rozpacz i zabiła ich nowo narodzone dziecko. Wiedziony wyrzutami sumienia, próbuje ocalić kochankę. Odwiedza ją w więzieniu, błaga o wybaczenie i namawia do ucieczki. Małgorzata jest bliska obłędu, cierpi po zabiciu dziecka, obwinia się też o śmierć matki (aby spotkać się z Faustem, podała matce magiczny środek nasenny, nie wiedząc, że to śmiertelna trucizna). Nieszczęsna dziewczyna boi się tortur i śmierci, ale ostatecznie zostaje w więzieniu, by odpokutować winy i uratować duszę.

► BOHATEROWIE

- Faust – uczony, magik. Tak pragnie doświadczyć pełni ludzkiej egzystencji, że gotów jest oddać duszę diabłu. Dzięki Mefistofelesowi odzyskuje młodość i zanurza się w burzliwy nurt życia ziemskiego.
- Mefistofeles – diabeł, szatan. Założył się z Bogiem o duszę Fausta. Pojawia się u uczonego początkowo pod postacią czarnego pudła i mówi o sobie, że jest siłą „co złego pragnąc, zawsze dobro zdziała”.
- Małgorzata – młoda, niewinna dziewczyna, którą uwodzi odmłodzony Faust. Gubi ją miłość do Fausta, jednak udaje jej się uratować duszę.

Johann Wolfgang Goethe

Faust (fragmenty)

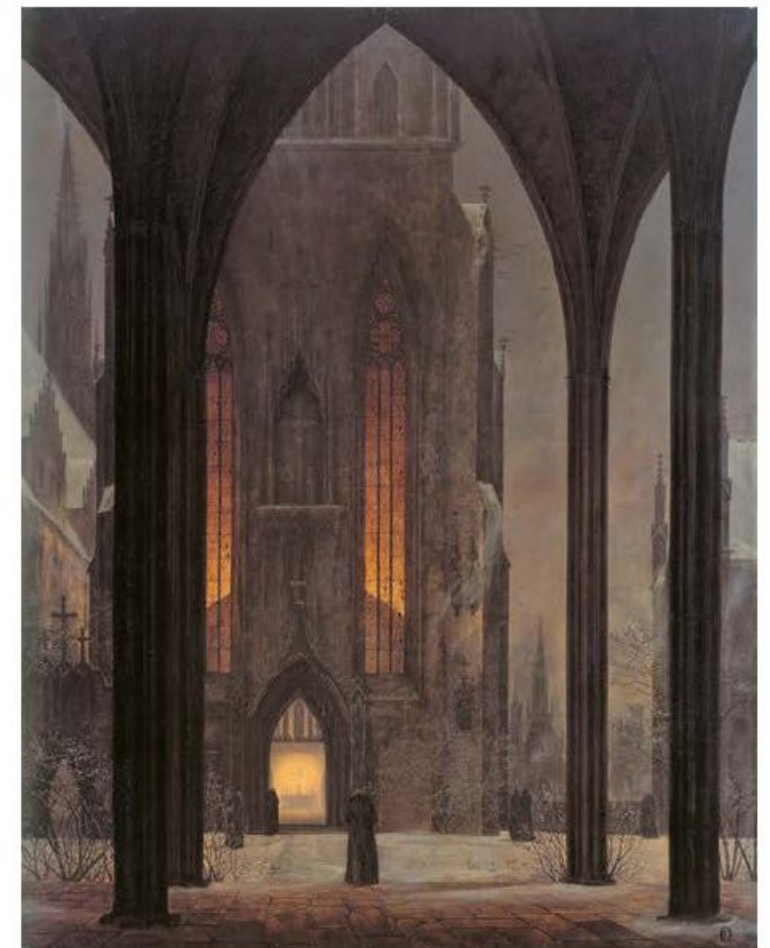
FAUST

- 1 Te moje uniwersytety!
Nad filozofią i nad prawem,
Nad medycyną i, niestety!
Nad teologią w pocie krwawym
- 5 Ileż to ja się naślęczałem,
Nieszczęsny głupiec! z zyskiem jakże małym!
Magistrem jestem, ba! Doktorem,
Od lat dziesiątka błędnym torem
To tak, to siak, to wspak, to w skos –
- 10 Wodzę swoich uczniów za nos,
A co ja wiem? To, że nic nie wiem!
I z takim palącym w sercu zarzewiem
Mądrzejszy wprowadzie od tych tam gamratów,
Doktorów, magistrów, skrybów, prałatów;
- 15 Obce mi wprowadzie lęk i wahanie,
Nie straszny diabeł, piekielne otchłanie –
Lecz radość prysła, straciłem radość;
O tym, co trzeba, sam nie wiem zadość,
Nie wiem, jak miałbym być nauczycielem,
- 20 Ludzi naprawcą i ulepszyicielem.
Cóż ja mam z tego? marne grosze!
Zaszczytów w świecie nie obnoszę;
I psu obrzydłoby takie życie!
[...]
- Wiem, kim jestem! Robakiem, co w prochu się jawi
- 25 I proch żre, aż przechodzień stąpnięciem zabije
Robaka i stąpnięciem pochówek mu sprawi.

Bo czy to nie proch marny mnie otacza
Wysoką na sto pólek ścianą,

Ernst Ferdinand Oehme,
Katedra w zimie, 1821

Obraz niemieckiego malarza odzwierciedla stosunek romantyków do średniowiecza. Wydaje się, że budynek gotyckiej katedry w równym stopniu fascynuje, co budzi lęk.

I w tym królestwie moli mnie przytłacza

30 Starzyzną słów, po stokroć wyświechtaną?
Tego wszystkiego, na czym w życiu zbywa,
Tutaj mam szukać? W setkach książek czytać,
Że ludzkość zawsze żyła nieszczęśliwa,
Mało kto umiał los za nogi schwytać? –
[...]

35 Natura, zawsze tajemnicza,
I w biały dzień zasłoną okrywa się grubą.
Z ojcowskim sprzętem, starym i zużytym,
Bezużytecznym dla mnie, dzielę te pokoje;
Odkąd lampa żałobnie kopci nad pulpitem,
40 Czerniały też te stare zwoje.
Gdybym ja był roztrwonił spadek skromny,
Zamiast się pocić pod tą odrobiną!
[...]

A to co? Czy to mi się śni?
Sen to czy jawa?

45 Co to za mara plugawa?
[...]

MEFISTOFELES

Częstka siły mała,
Co złego pragnąc, zawsze dobro zdziała.

FAUST

A cóż to za zagadka w samej rzeczy?

MEFISTOFELES

Ja jestem duch, co zawsze przeczy!

50 I całkiem słusznie, bo dzieło stworzenia
Zaprawdę warte jest zniszczenia;
Lepiej mu było nie powstawać.
Moim żywiołem jest więc to,
Co grzechem zwykło się wydawać:
55 Nicestwo, krótko mówiąc – zło.
[...]

Żadna wielka ze mnie postać,
Lecz jeśli szanowny raczy
Iść przez życie w mej asyście,
To zgodzę się, oczywiście,

60 Przyjąć posadę u ciebie.
Towarzystwem ci w potrzebie,
A jak wola – mogę czasem
Być twym sługą, być fagasem!
[...]

Będę na każde tve skinienie,

65 W tve służby tutaj wprząc się dam;
A kiedy znów spotkamy się na scenie,
Odpłacisz mi tym samym – tam.
[...]

FAUST

Cóż ty masz dla mnie za udziały,
Diabli pokurczu? W dążeniu do chwały
70 Kiedyż ludzkiego ducha rozumiały
Złe duchy? Dasz mi pokarm, co nie syci,
Czerwone złoto? Ręka go nie chwyci,
Jak żywe srebro z niej wypływa.
Dasz grę, w której się nie wygrywa?
75 Pannę, co z objęć mych beztrosko
Już na innego mruga zalotnika?
Sławę i cześć, tę rozkosz boską,
Co ledwie błyska, jak meteor znika?
[...]

MEFISTOFELES

Nie boję się takiego zamówienia,
80 Takich ja skarbów sporo mam na zbyciu.
Lecz, przyjacielu, z czasem się docenia
Spokój, co daje zasmakować w życiu.

FAUST

Jeślibym miał w spokoju gnuśnie zalec,
Niech raczej zdechnę jak padalec!
85 Jeśli oszustwo dzięki tobie
We własnej wziąłbym zaś osobie
Za rozkosz, za świadomość – w rzeczy samej
Możesz mnie, kusicielu, składać w grobie.
Przyjmuję zakład!

MEFISTOFELES

90 Stoi!

FAUST

Przybijamy!
Gdybym chciał czas zatrzymać nagle:
Trwaj, piękna chwilo, nie przemijaj!
Możesz mnie w dyby zakuć, diable,
95 A jak masz zabić, to zabijaj!

Przełożył Adam Pomorski

Eugène Delacroix,
Mefistofeles nad Wittenbergą (fragment),
1839

Jedna z rycin, jakie stworzył Delacroix zainspirowany dziełem Goethego.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► BOHATER FAUSTOWSKI

Bohater stworzony przez Goethego funkcjonuje dziś jako symbol niezgody na ograniczenia kondycji ludzkiej. Faust stał się archetypem człowieka, który całe życie poświęca dążeniu do wiedzy, po czym na starość przeżywa wielkie rozczarowanie marnymi efektami tych starań. Widzi, że zmarnował życie.

Wiedza teoretyczna jest niewystarczająca, to wydmuszka pozbawiona treści. Faust rozpaczliwie pragnie życia aktywnego, działania. Chce wreszcie doświadczyć pełni ludzkiej egzystencji, zanurzyć się w zmysłowych przyjemnościach. Może nawet umrzeć ze szczęścia – poświęcić perspektywę życia wiecznego dla tej jednej chwili absolutnego spełnienia.

Dlaczego nie miałby oddać duszy diabłu? Nic innego nie zadziało, nic nie przyniosło satysfakcji, w niczym nie odnalazł sensu.

Dzieje Fausta ukazują człowieka błędzącego, który dąży do celu w sposób bezwzględny, nie zważając na cenę. Niszczy wszystkich wokół, przede wszystkim kochającą go Małgorzatę. Z pewnością nie mały udział w dramatycznych wydarzeniach ma szatan manipulant, ale ostatecznie to bohater jest odpowiedzialny za swoje wybory.

W tym sensie Faust jest bohaterem tragicznym. Nienasycona ciekawość doprowadza go do odkrycia, że zło stanowi nieodłączny pierwiastek ludzkiej egzystencji. Chwile największego szczęścia zawsze zostają okupione cierpieniem.

Po przeczytaniu

1. Dlaczego Faust nazywa siebie głupcem? Wyjaśnij przyczyny jego frustracji.
2. Jak rozumiesz słowa szatana przedstawiającego się jako: „Cząstka siły mała, co złego pragnąc, zawsze dobro zdziała”? Co jest zaskakującego w tej autoprezentacji?
3. Dlaczego Faust zgadza się na propozycję Mefistofelesa? Kto, według Ciebie, okazuje większy spryt i staje się reżyserem nadchodzących zdarzeń?
4. Faust jest postacią z pogranicza dwóch epok: oświecenia i romantyzmu. Które cechy czynią go bohaterem oświeceniowym, a które – bohaterem romantycznym?
5. Czym jest – w kontekście biografii bohatera dramatu – pęd faustyczny?
6. Przeczytaj poniższą definicję i wyjaśnij, na czym polega tragizm Fausta.

Tragizm (gr. *tragikós*) – nierozwiązywalny konflikt pomiędzy wartościami i koniecznościami określającymi życie bohatera pozbawionego możliwości dokonania wśród nich jakiegokolwiek pomyślnego dla siebie wyboru. Wszystkie bowiem działania prowadzą go do nieuchronnej katastrofy: śmierci lub ostatecznej klęski życiowej. [...] Daremność jego działań zdeterminowana jest bądź przez rządzące światem ludzkim siły wyższe: przeznaczenie, fatum, los, wyroki boskie, ślepe prawa natury (np. dziedziczność), bądź też przez równie odeń niezależne sprzeczności między racjami moralnymi, uczuciowymi, społecznymi, historycznymi, takimi jak np. konflikt między uczuciem a rozumem, honorem a miłością, obowiązkiem rodzinnym a narodowym, ideałem a życiem, jednostką a społecznością [...].

- 7. Jaka jest cena podążania za swoimi marzeniami? Napisz wypracowanie argumentacyjne, w którym odwołasz się do *Fausta* Goethego, innego utworu literackiego oraz wybranych kontekstów.

Friedrich Schiller Rękawiczka

Na dobry początek

Relacje międzyludzkie, a szczególnie relacje między przedstawicielami różnych płci, są silnie kształtowane przez obyczaje epoki. Czy dostrzegacie obecnie jakieś wzorce relacji damsko-męskich, które narzucają Wam konkretny sposób zachowania? Uważacie, że uławniają one życie i stosunki międzyludzkie czy przeciwnie?

Ważne

- cechy gatunkowe ballady romantycznej
- kostium historyczny

Friedrich Schiller

(1759–1805) Niemiecki poeta i filozof. Był synem felczera, ukończył szkoły dzięki wsparciu księcia Wirtembergii, który dostrzegł talent młodzieńca. Studiował prawo i medycynę, jednak jego pasją były literatura i teatr. W wieku 18 lat napisał dramat *Zbójcy*, który stał się sztandarowym dziełem preromantycznego nurtu Burzy i naporu i przyniósł poecie ogromną popularność oraz miano „piewcy wolności”. Jednocześnie rewolucyjne przesłanie utworu ściągnęło na autora kłopoty. Został aresztowany i obłożony zakazem publikacji. W przebraniu i pod osłoną nocy uciekł do Weimaru, gdzie wraz z Goethem założył jeden z czołowych teatrów niemieckich. Oprócz poezji i dramatów tworzył też dzieła historyczne i rozprawy z dziedziny estetyki. Jest autorem *Ody do radości*, do której muzykę skomponował Ludwig van Beethoven. Utwór stał się hymnem Unii Europejskiej.

Wprowadzenie do lektury

► PRZEKŁAD MICKIEWICZA KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Adam Mickiewicz dokonał swobodnego przekładu utworu Friedricha Schillera i włączył go do zbioru własnych ballad zatytułowanego *Ballady i romanse*. Zbiór ten, wydany w 1822 r., jest uznawany za manifest romantyzmu i początek tej epoki w Polsce.

Friedrich Schiller Rękawiczka

- 1 Chcąc być widzem dzikich bojów,
Już u zwierzyńca podwojów¹
Król zasiada.
Przy nim książęta i panowie Rada²,
5 A gdzie wzniosły krążył ganek³,
Rycerze obok kochanek.

¹ podwoje – podwójne drzwi, brama.

² panowie Rada – członkowie rady królewskiej.

³ gdzie wzniosły krążył ganek – gdzie znajdował się krużganek obiegający budynek od wewnątrz, wokół dziedzińca.

Król skinął palcem, zaczęto
igrzysko,
Spadły wrzeczadze⁴; ogromne lwisko
Z wolna się toczy,
10 Podnosi czoło,
Milczkiem obraca oczy
Wokoło,
I ziewy rozdarł straszliwie,
I kudły zatrzęsł na grzywie,
15 I wyciągnął cielska brzemię,
I obalił się na ziemię.

Król skinął znowu.
Znowu przemknę się⁵ krata:
Szybkimi skoki, chciwy połowu,
20 Tygrys wylata.
Sposziera z dala
I kłami błyska,
Język wywala,
Ogonem ciska,
25 I lwa dokoła obiega;
Topiąc wzrok jaszczurczy
Wyje i burczy;
Burcząc na stronie przylega.

⁴ wrzeczadze – sztaby służące do zamykania bramy.

⁵ przemknę się – tu: odsunie się.

⁶ z jednego zachowu – z jednego pomieszczenia.

Król skinął znowu;
30 Znowu podwój otwarty,
I z jednego zachowu⁶
Dwa wyskakują lamparty.
Łakoma boju, para zjadła
Już tygrysa opadła,
35 Już się tygrys z nimi drapie,
Już obudwu trzyma w łapie;
Wtem lew podniósł łeb do góry,
Zagrzmiał – i znowu cisze –
A dzicz z krwawymi pazury
40 Obiega... za mordem dysze.
Dysząc na stronie przylega.
Wtem leci rękawiczka z krużganków
pałacu,
Z rącek nadobnej Marty,
Pada między tygrysa i między lamparty
45 Na środek placu.

Marta z uśmiechem rzecze do Emroda:
„Kto mię tak kocha, jak po tysiąc razy
Czułymi przysięgł wyrazy,
Niechaj mi teraz rękawiczkę poda”.

50 Emrod przeskoczył zapory,
Idzie pomiędzy potwory,
Śmiało rękawiczkę bierze,
Dziwią się panie, dziwią się rycerze.
A on w zwycięskiej chwale
55 Wstępuje na krużganki,
Tam od radosnej witany kochanki,
Rycerz jej w oczy rękawiczkę rzucił:
„Pani, twych wdzięków nie trzeba mi wcale”.
To rzekł i poszedł, i więcej nie wrócił.
Przełożył Adam Mickiewicz

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► ŚREDNIOWIECZE OKIEM ROMANTYKA KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Ballada Schillera przedstawia wydarzenia, które rozgrywają się w średniowieczu – ulubionej epoce romantyków. Użycie kostiumu historycznego, czyli umieszczenie akcji w przeszłości, aby na podstawie alegorii przekazać prawdę o czasach współczesnych, również było zabiegiem charakterystycznym dla romantyzmu.

Jednakże średniowieczny kostium poeta potraktował bardzo swobodnie. W epoce feudalizmu rycerz był wasalem swojej damy serca. Według wzorca, utrwalanego m.in. przez pieśni trubadurów, miał być on gotów na każde poświęcenie dla panny, do której wzdychał. Dla niej narażał się na niebezpieczeństwa, zabijał smoki i potwory, pokonywał rywali. Ale czy bohater romantyczny mógł po prostu realizować skonwencjonalizowany wzorzec postępowania? Pamiętajmy, że do najważniejszych idei romantycznych zaliczono indywidualizm oraz bunt i pragnienie burzenia zastanych reguł.

Po przeczytaniu

1. W jaki sposób poeta buduje w utworze atmosferę napięcia? Wskaż zastosowane przez niego zabiegi fabularne i środki językowe.
2. Scharakteryzuj model rycerza obecny w *Rękawiczce*. Wskaż cechy typowe dla średniowiecznego wzorca i odstępstwa od niego.
3. Jak sądzisz, czy kreacja Marty stanowi karykaturę średniowiecznego wzorca damy serca? Uzasadnij swoją opinię.
4. Przypomnij sobie Klarę z *Zemsty* Aleksandra Fredry i jej prośbę do Papkina o dostarczenie krokodyla: „Jeśli nie chcesz mojej zguby, krokodyla daj mi luby”. Jaki związek można dostrzec między postaciami Klary i Marty?
5. Wyjaśnij, jaką rolę odgrywa w utworze kostium historyczny.
6. Jak rozumiesz przesłanie utworu?
7. Schiller był wielkim zwolennikiem demokratycznych ideałów rewolucji francuskiej. W jaki sposób balladę można interpretować jako wyraz poparcia poety dla postulatów równości oraz krytykę elit?

Thomas Cole [kołł],
Romantyczny krajobraz
z ruinami wieży, 1836

Adam Mickiewicz

1798–1855

Czucie i wiara silniej mówi do mnie
Niż mędrca szkiełko i oko.

Romantyczność

LITWO, OJCZYZNO MOJA

Urodził się 24 grudnia 1798 r. w folwarku Zaosie koło Nowogródka w Wielkim Księstwie Litewskim, które niegdyś stanowiło część dawnej Rzeczypospolitej. W czasach Mickiewicza były to już tereny carskiej Rosji, a dziś należą do Białorusi. Rodzice poety zaliczali się do zubożałej szlachty.

STUDIA W WILNIE

Po ukończeniu szkoły w Nowogródku Mickiewicz podjął studia na Uniwersytecie Wileńskim. Z przyjaciółmi studentami założył tajne stowarzyszenie Towarzystwo Filomatów (filomata z gr. 'miłośnik nauki'). Początkowo filomaci mieli sobie pomagać w nauce, z czasem postawili sobie poważniejsze cele – budzić świadomość narodową

w społeczeństwie, szerzyć ideały liberalizmu, zmieniać niesprawiedliwy świat na lepsze.

PRACA NAUCZYCIELA W KOWNIE

Na studiach poeta otrzymał stypendium, które odpracowywał później jako nauczyciel w szkole w Kownie. W tym okresie dojrzewał jego romantyczny światopogląd – kształtowany przez lektury, nieszczęśliwą miłość do Maryli Wereszczakówny, zauroczenie przyrodą i miejscowym folklorem. Odbicie tych fascynacji znajdziemy w dwóch tomach *Poezji*, które uważa się za symboliczny początek epoki romantyzmu w Polsce. Tom pierwszy z 1822 r. zawierał cykl *Ballady i romanse*, a tom drugi o rok późniejszy – II i IV część *Dziadów* oraz powieść poetycką *Grażyna*.

Śledztwo policyjne w sprawie Towarzystwa Filomatów – traktowanego przez władze rosyjskie jako antycarska działalność spiskowa – przerwało okres wileńsko-kowieński w życiu poety. Aresztowano blisko sto osób, Mickiewicza z grupą przyjaciół uwięziono w Klasztorze Bazylianów w Wilnie. Po procesie skazani musieli opuścić Litwę i osiedlić się w centralnych guberniach Rosji.

PODRÓŻE PO ROSJI

Jako polityczny zesłaniec Mickiewicz trafił najpierw do Petersburga, a następnie wyruszył do Odessy. Spędził tam kilka miesięcy, prowadząc życie bywalca salonów. Stamtąd udał się na wycieczkę po Krymie. Wrażenia z tej egzotycznej podróży zawarł w cyklu *Sonety krymskie*. Kolejne lata spędził w Moskwie i Petersburgu, gdzie zaprzyjaźnił się ze środowiskiem postępowej inteligencji rosyjskiej (m.in. poetą Puszkinem i dekabrystami – rewolucjonistami, którzy zorganizowali zamach na cara). Mickiewicz swoje doświadczenia filomaty oraz bliskich mu spiskowców przekuł w powieść poetycką *Konrad Wallenrod*. Wydzwięk polityczny utworu zaniepokoił carską policję, dlatego poeta, obawiając się ponownego aresztowania, zdobył paszport i opuścił Rosję.

POWSTANIE LISTOPADOWE

Po wyjeździe z Rosji Mickiewicz podróżował po Europie – Niemczech, Szwajcarii, Włoszech. Zwiedzał, poznawał środowisko europejskich romantyków (m.in. spotkał się z podziwianym Goethem). Kiedy wybuchło powstanie listopadowe, ruszył do kraju, jednak zatrzymał się na granicy w Wielkopolsce i nie wziął udziału w walkach.

Razem z falą uchodźców udał się do Drezna, gdzie przybity klęską powstania napisał III część *Dziadów*.

EMIGRACJA PARYSKA

Po latach tułaczki Mickiewicz osiadł na stałe w Paryżu. Wydał *Pana Tadeusza*, hołd dla utraconej ojczyzny. Ożenił się z Celiną Szymanowską, z którą doczekał się sześciorga dzieci. Przez kilka miesięcy wykładał literaturę łacińską w Lozannie w Szwajcarii, następnie objął katedrę literatur słowiańskich w Collège de France [koleż de frans] w Paryżu. Życie rodzinne okazało się źródłem trosk: małżonkowie żyli w biedzie, Celina cierpiała na ataki choroby umysłowej, w domu zamieszkała guwernantka Ksawera Deybel, która z czasem stała się rywalką żony.

W tym trudnym dla niego okresie uległ fascynacji naukami Andrzeja Towiańskiego. Razem z Mistrzem założył sektę religijną Koło Sprawy Bożej. Za propagowanie towianizmu i innych radykalnych idei został zawieszony w pracy wykładowcy.

SŁOWO ZAMIENIONE NA CZYN

W ostatnich latach życia coraz bardziej zajmowały go publicystyka i aktywność polityczna. Poeta pragnął przekuć głoszone idee w czyn. W czasie Wiosny Ludów doprowadził do utworzenia 13-osobowego legionu w Rzymie, który wziął udział w walce narodowowyzwoleńczej Włochów. Następnie próbował formować polskie oddziały w Turcji do walki z Rosją. Zmarł w 1855 r. w Stambule, prawdopodobnie na cholerę. Został pochowany we Francji, a w roku 1890 jego szczątki przeniesiono do Krypty Wieszczów Narodowych w katedrze na Wawelu.

1815–1819
studia na
Uniwersytecie
Wileńskim

1817
założenie
Towarzystwa
Filomatów

1820
miłość do Maryli
Wereszczakówny

1823
zesłanie
do Rosji

1825
podróż
na Krym

1830
wybuch
powstania
listopadowego

1832
pobył w Dreźnie
i napisanie
III części *Dziadów*
osiedlenie się w Paryżu

1838–1840
wykłady
w Lozannie

1842
założenie Koła
Sprawy Bożej

1848
Legion
Mickiewicza
w Rzymie

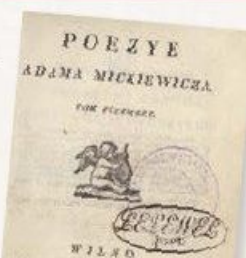
24 grudnia 1798
narodziny w Zaosiu
na Litwie

dom, w którym
mieszkał w Kownie

1819–1823
nauczyciel
w Kownie

1822
wydanie I tomu *Poezji* –
początek romantyzmu
w Polsce

1834
*Pan
Tadeusz*

1840
objęcie katedry
w Collège de France

1855
wyjazd
do Stambułu
śmierć

Konstanty Ildefons
Gałczyński, *Teatrzyk*
Zielona Gęś
→ s. 206–210

Ważne

- opozycja młodych i starych
- szczególna ranga młodości w romantyzmie
- rewolucyjne treści w klasycystycznej formie

Adam Mickiewicz

Oda do młodości

Na dobry początek

Jakimi cechami charakteryzuje się młodość, a jakimi – starość? Zróbcie mapę myśli, a następnie przeczytajcie, co napisał o młodości filozof Leszek Kołakowski: „Pewne jest, że niektóre dobre cechy młodości można przechować bardzo długo. Nie można wprawdzie długo przechowywać zdolności do wyczynów sportowych, ale można – zdolność do umysłowej asymilacji rzeczy nowych, do zainteresowania czymś do tej pory nieznanym, ochotę do próbowania tego, co jeszcze niewypróbowane, zdolność uczenia się, to znaczy bycia uczniem. Jeżeli to potrafimy, jeśli nie jesteśmy uwięzieni w nudnej rutynie powtarzanych ciągle kroków, w trwożliwej monotonii własnych ruchów, możemy przenieść pewne korzystne jakości nastolatków w starość”. Jak sądzicie, czy faktycznie takie zdolności umysłu są cechą młodości?

Wprowadzenie do lektury

► FILOMACI I FILARECI KONTEKST HISTORYCZNY

W 1817 r. kilku przyjaciół studiujących na Uniwersytecie Wileńskim, a wśród nich Adam Mickiewicz, założyło Towarzystwo Filomatów. W tych czasach na uczelniach europejskich, szczególnie w Niemczech, powstawało wiele tego typu bractw studenckich. Filomatom przyświecały idee samodoskonalenia i koleżeńskej pomocy. Chcieli wymieniać poglądy, pogłębiać wiedzę (*filomata* z gr. ‘miłośnik nauki’), dzielić się swoją twórczością literacką. Towarzystwo było tajne – car zakazał Polakom zakładania jakichkolwiek organizacji.

Z czasem grupa filomatów się rozrosła i zmieniła nazwę na Zgromadzenie Filaretów (*filareta* z gr. ‘miłośnik cnoty moralnej’). Liczyło ono około dwustu osób, a prezesem został filomata Tomasz Zan, przyjaciel Mickiewicza. Z kółka samokształceniowego powstało stowarzyszenie, które miało ambicje wpływania na społeczeństwo i formowania postaw. Celem filaretów było rozbudzanie ducha aktywizmu społecznego, kształtowanie opinii publicznej, szerzenie zasad liberalizmu. Ze względu na sytuację polityczną ich działania miały znamiona działalności patriotycznej, jednak przede wszystkim byli to młodzi ludzie, którzy cenili sobie przyjaźń, intensywnie szukali nowych idei i pragnęli zmieniać świat. *Oda do młodości* (1820) stała się ich manifestem programowym.

► MANIFEST POKOLENIA

Wiersz z powodu cenzury nie został wydany drukiem i krążył jedynie w odpisach. Mimo to zyskał wielką popularność i stał się hymnem całego pokolenia. Hasło „Witaj, jutrzeńko swobody, zbawienia za tobą słońce!” wypisywano na murach w czasie powstania listopadowego, a potem w trakcie kolejnych polskich zrywów niepodległościowych.

W 1823 r. władze rosyjskie aresztowały członków stowarzyszenia. Po kilkumiesięcznym procesie Mickiewicza i jego przyjaciół skazano na wywiezienie w głąb Rosji.

Adam Mickiewicz

Oda do młodości

- 1 Bez serc, bez ducha, to szkieletów ludy;
Młodości! dodaj mi skrzydła!
Niech nad martwym wzlecę światem
W rajska dziedzinę¹ uludy:
5 Kędy zapał tworzy cud,
Nowości potrząsa kwiatem
I obleka w nadziei złote malowidła.

- Niechaj, kogo wiek zamroczy,
Chyląc ku ziemi poradłone² czoło,
10 Takie widzi świata koło,
Jakie tępyimi zakreśla oczy.

- Młodości! ty nad poziomy
Wylatuj, a okiem słońca
Ludzkości całe ogromy
15 Przeniknij z końca do końca.

Patrz na dół – kędy wieczna mgła zaciemia
Obszar gnuśności zalany odmětem:
To ziemia!

- Patrz, jak nad jej wody trupie
Wzbił się jakiś płaz w skorupie.
20 Sam sobie sterem, żeglarzem, okrętem;
Goniąc za żywiołkami³ drobniejszego płazu,
To się wzbija, to w głąb wali:
Nie lgnie do niego fala ani on do fali;
A wtem jak bańka prysnął o szmat głazu;
25 Nikt nie znał jego życia, nie zna jego zguby:
To samoluby!

Młodości! tobie nektar żywota
Natenczas słodki, gdy z innymi dzielę:
Serca niebieskie poi wesele,
Kiedy je razem nić powiąże złota.

- 30 Razem, młodzi przyjaciele!...
W szczęściu wszystkiego są wszystkich cele;

Kościół św. Jana i sąsiadujący z nim budynek
Uniwersytetu Wileńskiego, litografia Philippe'a
Benoit [filipa benua] i Adolphe'a Bayot [adolfa bajo]
(fragment), XIX w.

Jednością silni, rozumni szałem,
Razem, młodzi przyjaciele!...
I ten szczęśliwy, kto padł wśród zawodu⁴,

35 Jeżeli poległym ciałem

Dał innym szczebel do sławy grodu.

Razem, młodzi przyjaciele!...

Choć droga stroma i śliska,

Gwałt i słabość bronią wchodu⁵:

40 Gwałt niech się gwałtem odciska⁶,

A ze słabością łamać uczmy się za młodu!

Dzieckiem w kolebce kto łeb urwał Hydrze,

Ten młody zdusi Centaury⁷,

Piekłu ofiarę wydrze,

45 Do nieba pójdzie po laury.

Tam sięgaj, gdzie wzrok nie sięga;

Łam, czego rozum nie złamie:

Młodości! orla twych lotów potęga,

Jako piorun twoje ramię.

50 Hej! ramię do ramienia! spólnymi łańcuchy

Opaszmy ziemskie kolisko!

Zestrzelmy myśli w jedno ognisko

I w jedno ognisko duchy!...

Dalej, bryło, z posad⁸ świata!

55 Nowymi cię pchniemy tory,

Aż opleśniałej zbywszy się kory,

Zielone przypomnisz lata.

A jako w krajach zamętu i nocy,

Sklóconych żywiołów waśnią,

60 Jednym „stań się” z bożej mocy

Świat rzeczy stanął na zrębie⁹:

Szumią wichry, cieką głębie,

A gwiazdy błękit rozjaśnia –

W krajach ludzkości jeszcze noc głucha:

65 Żywioły chęci jeszcze są w wojnie;

Oto miłość ogniem zionie,

Wyjdzie z zamętu świat ducha:

Młodość go pocznie na swoim łonie,

A przyjaźń w wieczne skojarzy spojnie¹⁰.

70 Pryskają nieczułe lody

I przesady światło ćmiące;

Witaj, jutrenko swobody,

Zbawienia za tobą słońce!

⁴ zawód – tu: w działaniu.

⁵ wchód – wejście.

⁶ odciska – tu: będzie odpowiedzią.

⁷ łeb urwał Hydrze, / Ten młody zdusi Centaury – aluzja do czynów Herkulesa.

⁸ z posad – z fundamentów.

⁹ stanął na zrębie – zaistniał od podstaw.

¹⁰ spojnie – spoiwa, więzi.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► APOTEOZA MŁODOŚCI

KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Bohater romantyczny zwykle był młody. To w gorących i wrażliwych sercach młodych ludzi mogła powstać chęć zburzenia starego, skostniałego porządku. W młodości miało się rodzić rewolucyjny zapał potrzebny do naprawiania świata czy też buntowania się przeciw ograniczeniom narzucanym przez społeczeństwo jednostce. Młodzieńcza energia i wiara w lepsze jutro – charakterystyczna dla osób, które jeszcze nie doświadczyły wielu rozczarowań życiowych – były ważnym elementem postawy romantycznej.

Wierzono, że młodzi są pozbawieni uprzedzeń i stereotypów, które nabywa się z wiekiem. Tak zwany zdrowy rozsądek, umiarkowanie, ostrożność jawiły się jako źródło marazmu, braku woli i sceptycyzmu, które podcinają skrzydła i zabijają marzenia. Romantycy krytykowali pułapkę trzeźwego racjonalizmu. W oświeceniowych autorytetach, zbudowanych na szacunku dla wiedzy i rozumu, widzieli hamulcowych rozwoju oraz ślepców, niezdolnych dostrzec duchowego wymiaru rzeczywistości. Ducha – tak ważnego dla światopoglądu romantycznego – mógł dojrzeć jedynie umysł wolny, świeży, elastyczny, niepodążający utartymi drogami – jednym słowem umysł młody.

Młodości! dodaj mi skrzydła!

Oda do młodości

► MIĘDZY KLASYCYZMEM A ROMANTYZMEM

KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Może nieco dziwić, że manifest światopoglądowy młodego pokolenia poeta wyraził za pomocą **ody**. Wywodząca się ze starożytnej liryki greckiej oda była ulubionym gatunkiem pisarzy oświecenia, którzy hołdowali klasycznym formom i regułom literackim. Tymczasem sięgnął po nią romantyk rewolucjonista, widocznie uznając, że szczytna idea – apoteoza młodości – wymaga odpowiednio podniesłego gatunku.

Trzeba jednak wiedzieć, że nie tylko pisarze oświeceniowi używali motywów mitologicznych. W trakcie rewolucji francuskiej jakobini także chętnie przywoływali postać Heraklesa jako uosobienie brutalnej siły ludu. Przedstawiali greckiego herosa, jak wygraża wrogom maczugą i depcze kontrrewolucyjną hydrę. Mickiewicz również przywołuje Heraklesa, który już jako niemowlę urywa łeb potworowi. Oto siła młodości i wzór postępowania dla pokolenia, od którego zależą przyszłe losy świata.

Wiele wartości wymienionych w utworze należy do ideałów oświeceniowych: braterstwo i solidarne działanie na rzecz zbiorowości, walka z ciemnotą i zacofaniem, budowanie nowego ładu społecznego. To wszystko postulaty mieszczące się w programie głoszonym przez przedstawicieli oświecenia. Widać, jak w *Odzie* ścierają się jeszcze dwa światy. Emocjonalizm utworu, porywający entuzjazm podmiotu lirycznego, zdradzają już bowiem rewolucyjnego ducha nowej epoki.

oda

Gatunek poetycki wywodzący się z klasycznej liryki greckiej, ważny w klasycyzmie. Oda jest utrzymana w podniosłym, patetycznym stylu. Opiewa wybitne postacie, wydarzenia, idee.

Ulica Dominikańska
i Instytut Szlachetnej
Młodzi na litografii pocho-
dzącej z *Albumu wileńskiego*

W latach 1846–1850 me-
cenas kultury i kolekcjoner
Jan Kazimierz Wilczyński
zebrał w albumie i opu-
blikował ponad 300 rycin
XIX-wiecznego Wilna.

Po przeczytaniu

1. Utwór opiera się na przeciwstawieniu sobie dwóch elementów: opisu otaczającej rzeczywistości i wezwania do różnych działań. Poszukaj ich w tekście.
2. W jaki sposób poeta charakteryzuje świat starych, a jak – świat młodych? Znajdź w utworze odpowiednie cytaty i je zinterpretuj.

Świat starych	Świat młodych
„Bez serc, bez ducha” – XVIII-wiecznemu racjonalizmowi brakuje duchowości	„Młodości! dodaj mi skrzydła!” – młodości, daj mi energię do działania

3. Które elementy utworu można traktować jako wyraz buntu pokoleniowego? Wskaż je i scharakteryzuj.
4. Znajdź fragmenty, w których poeta przeciwstawia sobie ducha i materię. Jakie znaczenie filozofia romantyczna przypisywała duchowi?
5. Wyjaśnij w kontekście światopoglądu romantycznego metaforę „rozumni szaleń”.
6. Ważnym obrazem poetyckim w wierszu jest lot. Poszukaj w tekście określeń związanych z ruchem ku górze i zinterpretuj jego sens. Jaką wizję przyszłości sugeruje?
7. Jaka funkcja języka dominuje w tych fragmentach, w których podmiot zwraca się do adresata? Jakie środki stylistyczne użyte w wierszu wzmacniają tę funkcję?
8. Sformułuj w punktach apel kierowany do młodego pokolenia w *Odzie do młodości*.
9. W Polsce działa 100 tysięcy fundacji i stowarzyszeń społecznych, tzw. NGO. Chcielibyście się zaangażować w jakiś projekt z Waszymi rówieśnikami? Jakim problemem – z obszaru edukacji, kultury, sportu, ochrony środowiska, zdrowia, praw człowieka itp. – moglibyście się zająć?

Adam Mickiewicz

Ballady i romanse

Kazimiera Iłłakowi-
czówna, *O Hani, co się
zabiła* → s. 200–201

Na dobry początek

„Każdy szaman ma swoją własną drogę do szamaństwa, każdy na swój sposób przechodzi szamańską chorobę. To może być choroba ciała, choroba psychiczna albo duszy, a więc jakaś magiczna przemiana, do której doprowadza pogmatwane życie, sytuacja bez wyjścia, tragiczna. Straszna po prostu. Nawet alkoholizm może być szamańską chorobą, doświadczenie więzienne, wojna, śmierć bliskich, narkotyki... Nieważne, co to jest – ważne, żeby było intensywne. I żeby bolało. Każdy jakoś inaczej jest doświadczany, poddawany próbie, przymuszany przez duchy, los czy też przeznaczenie, aby wstąpił na tę drogę. Potem duchy otwierają mu »trzecie oko«, którym można spojrzeć albo w głowę innego człowieka, w jego myśli albo w inne światy. Te obok nas, równoległe, w których mieszkają nieziemskie istoty” (Jacek Hugo-Bader, *Szamańska choroba*). W kulturach pierwotnych, np. na Syberii, rozmowa z duchami uznawana jest za rzecz normalną. A co Wy uważacie na ten temat?

Wprowadzenie do lektury

► BALLADY I ROMANSE – MANIFEST ROMANTYZMU KONTEKST HISTORYCZNO LITERACKI

Cykl prekursorskich utworów *Ballady i romanse*, opatrzone teoretyczną przedmową o poezji romantycznej, Adam Mickiewicz wydał w Wilnie w 1822 r. w zbiorze zatytułowanym po prostu *Poezje* (tom I). Był to debiut literacki poety i jednocześnie początek nurtu romantycznego w literaturze polskiej. Dzieło uznano za manifest literacki i światopoglądowy młodego pokolenia oraz głos Mickiewicza w sporze klasyków z romantykami.

Ważne

- Romantyczność jako manifest literacki i światopoglądowy romantyzmu
- spór klasyków z romantykami

manifest literacki

Deklaracja programowa grupy literackiej, pokolenia, pojedynczego twórcy. Dzieło literackie, w którym autor deklaruje ważne dla niego wartości, można traktować jako wypowiedź o charakterze programowym.

Spektakl *Romantyczność*
w reż. Mikołaja Pinigina
w Teatrze Polskim
w Warszawie, 2022

Adam Mickiewicz

Romantyczność

*Methinks, I see... where?**– In my mind's eyes.*¹

Shakespeare

*Zdaje mi się, że widzę... gdzie?**Przed oczyma duszy mojej.*

- 1 Słuchaj, dziewczeczko!
– Ona nie słucha –
To dzień biały! to miasteczko!
Przy tobie nie ma żywego ducha.
- 5 Co tam wkoło siebie chwytasz?
Kogo wołasz, z kim się witasz?
– Ona nie słucha. –

- To jak martwa opoka
Nie zwróci w stronę oka,
- 10 To strzela wkoło oczyma,
To się łzami zaleje;
Coś niby chwyta, coś niby trzyma;
Rozpłaczę się i zaśmieję.

- «Tyżeś to w nocy? – To ty, Jasieńku!
- 15 Ach! i po śmierci kocha!
Tutaj, tutaj, pomaleńku,
Czasem usłyszysz macocha!

- Niech sobie słyszy, już nie ma ciebie!
Już po twoim pogrzebie!
- 20 Ty już umarłeś? Ach! ja się boję!
Czego się boję mego Jasieńka?
Ach, to on! lica twoje, oczki twoje!
Twoja biała sukienka!

- I sam ty biały jak chusta,
- 25 Zimny, jakie zimne dłonie!
Tutaj połóż, tu na łonie,
Przyciśnij mnie, do ust usta!

- Ach, jak tam zimno musi być w grobie!
Umarłeś! tak, dwa lata!
- 30 Weź mię, ja umrę przy tobie,
Nie lubię świata.

¹ *Methinks, I see... where?*
– *In my mind's eyes* –
cytat z *Hamleta* posłużył
Mickiewiczowi jako motto
ballady. Są to słowa
Hamleta, który wyznaje,
że zobaczył ducha
zmarłego ojca.

Źle mnie w złych ludzi tłumie,
Płaczę, a oni szydzą;
Mówię, nikt nie rozumie;
35 Widzę, oni nie widzą!

Śród dnia przyjdź kiedy... To może we śnie?
Nie, nie... trzymam ciebie w ręku.
Gdzie znikasz, gdzie, mój Jasieńku?
Jeszcze wcześniej, jeszcze wcześniej!

- 40 Mój Boże! kur się odzywa,
Zorza błyska w okienku.
Gdzie znikłeś? Ach! stój, Jasieńku!
Ja nieszczęśliwa».

- Tak się dziewczyna z kochankiem pieści,
- 45 Bieży za nim, krzyczy, pada;
Na ten upadek, na głos boleści,
Skupia się ludzi gromada.

- «Mówcie pacierze! – krzyczy prostota –
Tu jego dusza być musi.
- 50 Jasio być musi przy swej Karusi,
On ją kochał za żywota!»

I ja to słyszę, i ja tak wierzę,
Płaczę i mówię pacierze.

- «Słuchaj, dziewczeczko!» – krzyknie śród zgiełku
- 55 Starzec i na lud zawoła:
«Ufajcie memu oku i szkiełku,
Nic tu nie widzę dokoła.

- Duchy karczemnej tworem gawiedzi,
W głupstwa wywarzone kuźni.
- 60 Dziewczyna duby smalone² bredzi,
A gmin rozumowi bluźni».

- «Dziewczyna czuje – odpowiadam skromnie –
A gawieź wierzy głęboko;
Czucie i wiara silniej mówi do mnie
- 65 Niż mędrca szkiełko i oko.

Martwe znasz prawdy, nieznane dla ludu,
Widzisz świat w proszku, w każdej gwiazd iskierce.
Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce i patrzaj w serce!».

² *duby smalone* – tu:
głupstwa, brednie.

*Czucie i wiara silniej mówi do mnie
Niż mędrca szkiełko i oko.*

Romantyczność

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► CZUCIE I WIARA A MĘDRCA SZKIEŁKO I OKO

Nieszczęsna Karusia rozmawia z duchem ukochanego w biały dzień. Dziewczyna widocznie nie pogodziła się ze śmiercią kochanka, nie wierzy, że opuścił ją na zawsze. Ale może faktycznie Jasieniek nie odszedł tak zupełnie w niebyt?

Prosty lud dopuszcza myśl, że chłopak przybywa z zaświatów. Czasem miłość jest tak silna, że pozwala przekroczyć płynne granice między światem żywych i umarłych: „Tu jego dusza być musi / On ją kochał za żywota”. Lud wierzy w obcowanie duchów, w istnienie sfery metafizyki ukrytej pod materią widoczną „szkiełkiem i okiem”.

Istnieniu tej sfery zaprzecza Starzec – z uwagi na poglądy i wiek będący przedstawicielem odchodzącej epoki. Kurczowo trzyma się racjonalistycznego oglądu rzeczywistości, dlatego nie pozna „prawd żywych”. Aby wnikać głębiej, w przestrzeń ducha, musiałby patrzeć na świat „sercem”. Jest jednak niezdolny do takiej transgresji. Według niego Karusia musi być szalona, że rozmawia z duchem, a lud wierzy w zabobony.

► SPÓR KLASYKÓW Z ROMANTYKAMI KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

W latach 20. XIX w. wybuchła gwałtowna dyskusja na temat nowych zjawisk artystycznych. Zwolennicy tradycji klasycznej starli się z entuzjastami młodych idei.

27-letni krytyk literacki i poeta Kazimierz Brodziński w rozprawie *O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej* (1818) tak scharakteryzował różnice między oboma kierunkami: „Pierwsza jest wymierzony, dobrze ubity, porządnie i regularnie drzewami zasadzony gościniec¹, która to regularność zdaje się już niektórych nudzić, szczególnie przeto, że z tego gościńca zbaczać nie wolno. Druga jest kręta ścieżka albo raczej podróż, wśród której, jak się komu bliżej zdaje, wolno zbaczać albo też nasycać się widokami natury i swobodnie płoty przeskakiwać. Doświadczeni, wzwyczajeni wolą pierwszą; młodzież ma naturalnie pociąg do drugiej. [...] Ci nie wierzą doświadczeniu starszych, owi nie chcą być wyrozumiałymi dla popędu młodości. U jednych wzory, u drugich natchnienie pierwsze ma miejsce. Ci naturę nad sztukę, owi sztukę nad naturę przenoszą. [...] Do klasyczności potrzeba mieć więcej udoskonalony gust, do romantyczności więcej udoskonalone czucie. Pierwszy nabywamy wychowaniem, drugie zaszczerpione jest w sercu każdego”.

Brodziński postulował, by klasycyzm i romantyzm traktować równorzędnie, na co oburzał się Jan Śniadecki, profesor matematyki i astronomii na Uniwersytecie Wileńskim, wybitny naukowiec i reformator oświaty. Wielbiciel klasycznej harmonii postrzegał romantyczne tendencje jako przejaw złego smaku i aberracje umysłu. „Romantyczność [...] kocha się w naturze prostej, dzikiej i nieokrzęsanej! Czary, gusła i upiory nie są naturą, ale plodem spodłonego nieświadomością i zabobonem umysłu [...] Teatra

Johann Heinrich Füssli,
Szalona Kate, 1806–1807

Dlaczego szaleństwo było ważnym motywem w dziełach epoki romantyzmu?

są dla miast i ich mieszkańców, dla ich zabawy i nauki, dla opowiadania im w rozrywce obyczajności, rozsądku i smaku; nie wiem, czy takie zgromadzenie przystoi bawić dubami bab wiejskich?” (*O pismach klasycznych i romantycznych*, 1819). Poglądy Śniadeckiego reprezentuje w balladzie postać Starca, który powtarza za swoim pierwowzorem: „Dziewczyna duby smalone bredzi”.

Dialogi postaci występujących w balladzie – Starca i narratora – są odzwierciedleniem tych sporów. Mickiewicz oddał głos obu stronom: klasykom głoszącym wiarę w prawdy rozumu i romantykom głoszącym wiarę w intuicję i prawdę uczuć, ale jego stanowisko jest jasne. Wyraził je za pośrednictwem narratora końcowym wezwaniem: „Miej serce i patrzaj w serce!”.

► SZEKSPIR I ROMANTYCY KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Mickiewicz opatrzył balladę mottem z *Hamleta*, oddając w ten sposób hołd twórczości Szekspira. Romantycy bardzo cenili angielskiego pisarza, który stosował rozwiązania, jakie nie spodobałyby się klasykom. Chętnie zagłębiał się w złożoną psychikę zbrodniarzy i odsłaniał ich mroczne tajemnice. Wywoływał na scenę postacie z fantastycznego uniwersum – duchy, zjawy, czarownice. Swobodnie traktował reguły poetyki i łączył elementy przynależne do różnych kategorii i gatunków (np. fantastykę z realizmem, patos z liryzmem, grozę z rubaszością).

W teatrze szekspirowskim ważną rolę odgrywał motyw szaleństwa. Romantyków również fascynowała figura szaleńca. Chłodny rozum w światopoglądzie romantycznym nie stanowił już najważniejszego punktu odniesienia. Odstępstwo od racjonalnego

transgresja

Jedno z kluczowych pojęć romantyzmu. Oznacza zdolność przekroczenia jakichś granic, norm (np. poznawczych, obyczajowych, moralnych), a czasem przekroczenia siebie, własnych ograniczeń.

¹ gościniec – wiejska droga.

myślenia nie było symptomem choroby, ale raczej świadczyło o umiejętności przełamania schematów. Szaleniec – nadwrażliwiec, odmieniec, oryginał – intrygował, bo dzięki temu, że nie był więźniem logiki, mógł doświadczać stanów mistycznych i wiedzieć więcej.

Po przeczytaniu

1. Opisz sytuację przedstawioną w utworze.
2. Scharakteryzuj Karusię i jej relację ze światem.

Sposób na zadanie

- Przeanalizuj wypowiedzi bohaterki. W jakim stanie emocjonalnym znajduje się Karusia?
- Jak postrzega rzeczywistość: czas, ludzi wokół?
- Co mówi na jej temat narrator?

3. Za pomocą jakich zabiegów artystycznych poeta oddał emocje Karusi? Nazwij zastosowane środki stylistyczne i wyjaśnij, jaką pełnią funkcję w tekście.
4. Jak prosty lud postrzega Karusię i tłumaczy sobie jej zachowanie?
5. Jak poeta przedstawił postać Starca? Czym różni się jego ocena sytuacji od oceny prostego ludu?
6. Wyjaśnij, na czym polegał spór między zwolennikami idei oświecenia a entuzjastami rodzącego się romantyzmu.
7. Przedstaw stanowisko narratora. Dlaczego „czucie i wiara” silniej przemawiają do niego niż „mędrca szkiełko i oko”? Jak można interpretować jego zarzut wobec Starca, że pozostaje on ślepy na „prawdy żywe”?
8. Zinterpretuj wezwanie narratora: „Miej serce i patrzaj w serce!”.
9. Czyj punkt widzenia jest Wam bliższy – oświeceniowych racjonalistów czy romantyków? Najlepszym narzędziem poznania jest nauka czy należy szukać innych źródeł prawdy o świecie? Jakie pułapki mogą wynikać z obu ścieżek myślenia? Przeprowadźcie dyskusję na ten temat w klasie.
10. Wyjaśnij związek między mottem utworu a jego wymową ideową.
11. Uzasadnij, że ballada *Romantyczność* może być traktowana jako utwór programowy polskiego romantyzmu. W odpowiedzi uwzględnij cechy dzieła programowego oraz treść ballady Mickiewicza.

Sposób na zadanie

- Przypomnij sobie, jakie elementy powinien zawierać utwór, który uchodzi za dzieło programowe danej epoki.
- Sprawdź, czy poeta odżegnuje się od poprzedniej epoki. W tym celu przeanalizuj spór dwóch postaw poznawczych obecny w utworze.
- Na czym polega nowatorstwo utworu Mickiewicza? Jakie idee, tematy czy motywy zawiera ballada, których nie znamy z utworów oświeceniowych?
- Scharakteryzuj nowy typ bohatera występujący w utworze.

Komentarz ◀ do lektury

Alina Kowalczykowa

Widzenie w biały dzień. O „Romantyczności” Mickiewicza (fragmenty)

Kwestia obłąkania Karusi okazuje się [...] ważna, gdyż już u wstępu przekreśla możliwość jakiegokolwiek porozumienia między bohaterami ballady – między ludem a uczonym. Wprowadzenie szaleństwa do utworu jaskrawo ukazało przeciwstawność obu stanowisk. W tej sytuacji wyższość jednego z nich musi być oczywista – i, co więcej, wydawałoby się, że bezsprzecznie rację ma starzec, nietraktujący poważnie majaków istoty obłąkanej.

Natomiast kwestia jej poczytalności nie istnieje dla gawiedzi, jak nie istnieje problem chorób umysłu; lud odmienność Karusi ujrzy w kategoriach nie choroby, lecz nadprzyrodzonego daru. Stan Karusi nie jest więc oceniany jednoznacznie; szaleństwo okazało się kategorią relatywną¹. Uczony może mieć pewność, iż dziewczyna jest obłąkana; ludzie prości mogą jej zachowań wcale nie kojarzyć z chorobą umysłu.

Sądzę, że ma to istotne znaczenie dla interpretacji słów bohatera pojawiającego się w zakończeniu. Jak można mniemać, jest on reprezentantem tego co i starzec środowiska ludzi oświeconych. Zatem z pewnością również docenia patologiczną wymowę zachowań Karusi. Mimo to polemizuje z uczonym i wyznaje: „Czucie i wiara silniej mówi do mnie, / Niż mędrca szkiełko i oko”. Dla kogoś, kto widzi Karusię oczyma starca – Śniadeckiego, będzie to tylko wyraz spontanicznej manifestacji po stronie nierozumu.

Młody romantyk mógł ocenić rzecz inaczej. W ówczesnej wiedzy znalazłby nawet racjonalne podstawy, by obłąkaniu przypisać różne nadzwyczajne walory poznawcze. [...] Starzec chorobę umysłu oceniał jako upośledzenie, romantyk mógł widzieć w niej wyraz tajemniczych zaburzeń. [...] Młody oświecony człowiek mógł wówczas – opierając się także na teoriach naukowych – głosić, że istnieją niezidentyfikowane jeszcze źródła prawd poznawczych i że właśnie stany pewnego zamroczenia psychiki szczególnie sprzyjają ich ujawnieniu. W tym rozumieniu Karusia nie jest „chora”, lecz jest „inna”, szalona, przeżywa wieszcze napięcie, które rozbija porządek świata. [...]

Granica między widzeniem a obłądem, między dziwnością a patologią jest delikatna: może coś widzi? może tylko baje w obłądzie? Właśnie owo wahanie, właśnie samo poszukiwanie, przeczucie istnienia jakichś innych dróg poznania poza empirycznym i dowodami starca jest poetycką próbą przekroczenia kręgu wąskiego racjonalizmu. Filozofująca myśl medyczna wydaje się z kolei interesującym tłem dla *Romantyczności* z tego względu, iż pozwala ów przełomowy utwór odczytać nie tylko jako spontaniczny manifest irracjonalizmu, jak się to zdarza w rozprawach historyków literatury, lecz jako wyraz pojawiającej się w różnych dziedzinach tendencji zmierzającej do gruntownego przebudowania założeń wiedzy racjonalnej.

¹ relatywny – względny, zależny od porównania z czymś.

1. Sformułuj główną tezę tekstu Aliny Kowalczykowej.
2. Znajdź w tekście argumenty, którymi autorka uzasadnia postawioną tezę.
3. W jaki sposób *Romantyczność* wyraża poglądy Mickiewicza na temat natury szaleństwa? Co sprawia, że utwór ten jest nowatorski w kontekście swoich czasów?

Adam Mickiewicz

Lilie

Ważne

- cechy gatunkowe ballady romantycznej
- R • synkretyzm ballady
- pierwiastki ludowości w balladzie romantycznej

Na dobry początek

Ziemska sprawiedliwość nie jest doskonała, życie pokazuje, że wielu przestępcom udaje się uniknąć kary. Skąd w ludziach bierze się wiara, że zbrodniarz poniesie karę w jakimś innym wymiarze? Stanowi ona rodzaj pocieszenia dla ofiar czy może przestrozę dla winowajcy? Uważacie, że jest skuteczna w swojej funkcji?

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA BALLADY – PIEŚŃ LUDOWA
KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Pierwowzorem *Lilii* była średniowieczna pieśń gminna *Stała nam się nowina, Pani pana zabiła*. Kryminalną historię o zdradzie i zatuszowanej zbrodni Mickiewicz wykorzystał do napisania utworu, który ukazuje koronne idee światopoglądu romantycznego. *Lilie* weszły w skład zbioru *Ballady i romanse* (1822), który uznaje się za początek romantyzmu w Polsce.

Adam Mickiewicz

Lilije

- 1 Zbrodnia to niesłychana,
Pani zabija pana;
Zabiwszy grzebie w gaju,
Na łączce przy ruczaju,
5 Grób liliją zasiewa,
Zasiewając tak śpiewa:
«Rośnij kwiecie wysoko,
Jak pan leży głęboko;
Jak pan leży głęboko,
10 Tak ty rośnij wysoko».

- Potem cała skrwawiona,
Męża zbójczyni żona,
Bieży przez łąki, przez knieje,
I górą, i dołem, i górą;
15 Zmrok pada, wietrzyk wieje;
Ciemno, wietrzno, ponuro.

Wrona gdzieniegdzie kracze
I puchają puchacze.

- Bieży w dół do strumyka,
20 Gdzie stary rośnie buk,
Do chatki pustelnika,
Stuk stuk, stuk stuk.

- «Kto tam?» – spadła zapora,
Wychodzi starzec, świeci;
25 Pani na kształt upiora
Z krzykiem do chatki leci.
«Ha! ha!» – zsiniały usta,
Oczy przewraca w słup,
Drżąca, zbladła jak chusta:
30 «Ha! mąż, ha! trup!»

«Niewiasto, Pan Bóg z tobą,
Co ciebie tutaj niesie,
Wieczorną słotną dobą,
Co robisz sama w lesie?»

- 35 «Tu za lasem, za stawem,
Błyszczą mych zamków ściany,
Mąż z królem Bolesławem
Poszedł na Kijowiany¹.
Lato za latem bieży,
40 Nie masz go z bojowiska;
Ja młoda śród młodzieży,
A droga cnoty śliska!
Nie dochowałam wiary,
Ach! biada mojej głowie!
45 Król srogie głosi kary;
Powrócili mężowie.

- Ha! ha! mąż się nie dowie!
Oto krew! oto nóż!
Po nim już, po nim już!
50 Starcze, wyznałam szczerze.
Ty głos świętymi usty,
Jakie mówić pacierze,
Gdzie mam iść na odpusty.
Ach, pójdę aż do piekła,
55 Zniosę bicze, pochodnie,
Byleby moję zbrodnię
Wieczysta noc powlekła».

- «Niewiasto – rzecze stary –
Więc ci nie żal rozboju,
60 Ale tylko strach kary?
Idźże sobie w pokoju,
Rzuć bojaźń, rozjaśń lica,
Wieczna twa tajemnica.
Bo takie sądy boże,
65 Iż co ty zrobisz skrycie,
Mąż tylko wydać może;
A mąż twój stracił życie».

- Pani z wyroku rada,
Jak wpadła, tak wypada;
70 Bieży nocą do domu
Nic nie mówiąc nikomu.
Stoją dzieci przed bramą.
«Mamo – wołają – Mamo!
A gdzie został nasz tato?»

- 75 «Nieboszczyk? co? wasz tato?» –
Nie wie, co mówić na to.
«Został w lesie za dworem,
Powróci dziś wieczorem».

- Czekają wieczór dzieci;
80 Czekają drugi, trzeci,
Czekają tydzień cały;
Nareszcie zapomnieli.

- Pani zapomnieć trudno,
Nie wygnać z myśli grzechu.
85 Zawsze na sercu nudno,
Nigdy na ustach śmiechu,
Nigdy snu na żrenicy!
Bo często w nocnej porze
Coś stuka się na dworze,
90 Coś chodzi po świetlicy.
«Dzieci – woła – to ja to,
To ja, dzieci, wasz tato!»

- Noc przeszła, zasnąć trudno.
Nie wygnać z myśli grzechu.
95 Zawsze na sercu nudno,
Nigdy na ustach śmiechu!

- «Idź, Hanko, przez dziedziniec.
Słyszę tętent na moście
I kurzy się gościniec;
100 Czy nie jadą tu goście?
Idź na gościniec i w las,
Czy kto nie jedzie do nas?»

- «Jadą, jadą w tę stronę,
Tuman na drodze wielki,
105 Rzą, rzą koniki wrone²,
Ostre błyszczą szabelki.
Jadą, jadą panowie,
Nieboszczyka bratowie!»

- «A witajże, czy zdrowa?
110 Witajże nam, bratowa.
Gdzie brat?» – «Nieboszczyk brat,
Już pożegnał ten świat».
«Kiedy?» – «Dawno, rok minął,
Umarł... na wojnie zginął».
115 «To kłamstwo, bądź spokojna,
Już skończyła się wojna;

¹ Mąż z królem Bolesławem / Poszedł na Kijowiany – mowa o wyprawie Bolesława Śmiałego w 1069 r. na Kijów.

² koniki wrone – konie ciemnej maści.

Brat zdrowy i ochoczy,
Ujrzysz go na twe oczy».

Pani ze strachu zbladła,
120 Zemdląła i upadła,
Oczy przewraca w słup,
Z trwogą dokoła rzuca.
«Gdzie on? gdzie mąż? gdzie trup?»
Powoli się ocuca;
125 Mdląła niby z radości
I pytała u gości:
«Gdzie mąż, gdzie me kochanie,
Kiedy przede mną stanie?»

«Powracał razem z nami,
130 Lecz przodem chciał pośpieszyć,
Nas przyjąć z rycerzami
I twoje łzy pocieszyć.
Dziś, jutro pewnie będzie,
Pewnie kędyś w oblędzie
135 Ubite minął szlaki.
Zaczekajmy dzień jaki,
Poszlemy szukać wszędzie,
Dziś, jutro pewnie będzie».

Posłali wszędzie sługi,
140 Czekali dzień i drugi,
Gdy nic nie doczekali,
Z płaczem chcą jechać dalej.

Zachodzi drogę pani:
«Bracia moi kochani,
145 Jesień zła do podróży,
Wiatry, słoty i deszcze.
Wszak czekaliście dłużej,
Czekajcie trochę jeszcze».

Czekają. Przyszła zima,
150 Brata nie ma i nie ma.
Czekają; myślą sobie:
Może powróci z wiosną?
A on już leży w grobie,
A nad nim kwiatki rosną,
155 A rosną tak wysoko,
Jak on leży głęboko.
I wiosnę przeczekali,
I już nie jadą dalej.

Do smaku im gospoda,
160 Bo gospodyni młoda;
Że chcą jechać, udają,
A tymczasem czekają,
Czekają aż do lata,
Zapominają brata.

165 Do smaku im gospoda
I gospodyni młoda.
Jak dwaj u niej gościli,
Tak ją dwaj polubili.
Obu nadzieja łechce,
170 Obadwaj zjęci trwogą,
Żyć bez niej żaden nie chce,
Żyć z nią obaj nie mogą.
Wreszcie na jedno zdani,
Idą razem do pani.

175 «Słuchaj, pani bratowo,
Przyjm dobrze nasze słowo.
My tu próżno siedzimy,
Brata nie zobaczymy.
Ty jeszcze jesteś młoda,
180 Młodości twojej szkoda.
Nie wiąż dla siebie świata,
Wybierz brata za brata».

To rzekli i stanęli,
Gniew ich i zazdrość piecze.
185 Ten to ów okiem strzeli,
Ten to ów słówko rzecze;
Usta sine przycięli,
W rękę ściskają miecze.

Pani ich widzi w gniewie,
190 Co mówić, sama nie wie.
Prosi o chwilkę czasu,
Bieży zaraz do lasu.
Bieży w dół do strumyka,
Gdzie stary rośnie buk,
195 Do chatki pustelnika,
Stuk stuk, stuk stuk!
Całą mu rzecz wyklada,
Pyta się: co za rada?

«Ach, jak pogodzić braci?
200 Chcą mojej ręki oba;
Ten i ten się podoba;

Lecz kto weźmie? kto straci?
Ja mam maleńkie dziatki,
I wioski, i dostatki,
205 Dostatek się zmitręża³,
Gdy zostałam bez męża.
Lecz, ach! nie dla mnie szczęście!
Nie dla mnie już zameście!
Boża nade mną kara,

210 Ściga mnie nocna mara,
Zaledwie przymknę oczy,
Traf, traf, klamka odskoczy;
Budzę się, widzę, słyszę,
Jak idzie i jak dysze,
215 Jak dysze i jak tupa,
Ach, widzę, słyszę trupa!
Skrzyp, skrzyp, i już nad łóżem
Skrwawionym sięga nożem,
I iskry z gęby sypie,
220 I ciągnie mię, i szczypie.
Ach, dosyć, dosyć strachu,
Nie siedzieć mnie w tym gmachu,
Nie dla mnie świat i szczęście,
Nie dla mnie już zameście!»

225 «Córko – rzecze jej stary –
Nie masz zbrodni bez kary.
Lecz jeśli szczerza skrucha,
Zbrodniarzów Pan Bóg słucha.
Znam ja tajnie wyroku,
230 Miłą ci rzecz obwieszcze:
Choć mąż zginął od roku,
Ja go wskrzeszę dziś jeszcze».

«Co, co? jak? jak? mój ojczu!
Nie czas już, ach, nie czas!
235 To żelazo zabójcze
Na wieki dzieli nas!
Ach, znam, żem warta kary,
I zniosę wszelkie kary,
Byle się pozbyć mary.
240 Zrzekę się mego zbioru
I pójdę do klasztoru,
I pójdę w ciemny las.
Nie, nie wskrzeszaj, mój ojczu!
Nie czas już, ach, nie czas,
245 To żelazo zabójcze
Na wieki dzieli nas!»

Starzec westchnął głęboko
I łzami zalał oko,
Oblicze skrył w zasłonie,
250 Drżące załamał dłonie.
«Idź za mąż, póki pora,
Nie lękaj się upiora.
Martwy się nie ocuci,
Twarda wieczności brama;
255 I mąż twój nie powróci,
Chyba zawołasz sama».

«Lecz jak pogodzić braci?
Kto weźmie, a kto straci?» –
«Najlepsza będzie droga
260 Zdać się na los i Boga.
Niechajże z ranną rosą
Pójdą i kwiecie zniosą.
Niech każdy weźmie kwiecie
I wianek tobie splecie,
265 I niechaj doda znaki,
Żeby poznać, czyj jaki,
I pójdzie w kościół boży,
I na ołtarzu złoży.
Czyj pierwszy weźmiesz wianek,
270 Ten mąż twój, ten kochanek».

Pani z przestrogi rada,
Już do małżeństwa skora,
Nie boi się upiora;
Bo w myśli swej układa
275 Nigdy w żadnej potrzebie
Nie wołać go do siebie.
I z tych układów rada,
Jak wpadła, tak wypada.
Bieży prosto do domu
280 Nic nie mówiąc nikomu.
Bieży przez łąki, przez gaje,
I bieży, i staje,
I staje, i myśli, i słucha:
Zda się, że ją ktoś goni
285 I że coś szepce do niej,
Wokoło ciemność głucha:

«To ja, twój mąż, twój mąż!»

I staje, i myśli, i słucha,
Słucha, zrywa się, bieży,
290 Włos się na głowie jeży,

³ dostatek się zmitręża
– majątek podupada,
marnieje.

W tył obejrzyć się lęka,
Coś wciąż po krzakach stęka,
Echo powtarza wciąż:
«To ja, twój mąż, twój mąż!»

- 295 Lecz zbliża się niedziela,
Zbliża się czas wesela.
Zaledwie słońce wschodzi,
Wybiegają dwaj młodzi.
Pani, wśród dziewic grona
300 Do ślubu prowadzona,
Wystąpi wśród kościoła
I bierze pierwszy wianek,
Obnosi go dokoła:
«Oto w wieńcu lilije,
305 Ach, czyż to są, czyje?
Kto mój mąż, kto kochanek?»

Wybiega starszy brat,
Radość na licach płonie,
Skacze i klaszcze w dłonie:
310 «Tyś moja, mój to kwiat!
Między liliji kręgi
Uplotłem wstążek zwój,
To znak, to moje wstęgi!
To mój, to mój, to mój»

- 315 «Kłamstwo! – drugi zawoła –
Wydźcie tylko z kościoła,
Miejsce widzieć możecie,
Kędy rwałem to kwiecie.
Rwałem na łączce w gaju,
320 Na grobie przy ruczaju,
Okażę grób i zdrój,
To mój, to mój, to mój!»

Kłóćą się zli młodzieńce;
Ten mówi, ten zaprzecza;
325 Dobyli z pochew miecza;
Wszczyna się srogi bój,
Szarpia do siebie wieńce:
«To mój, to mój, to mój!»

⁴ cerkwi – na Kresach, ziemiach leżących na wschodzie dawnej Rzeczypospolitej, gdzie panowała duża różnorodność wyznań (katolickiej, prawosławnej, greckokatolickiej), nazwy cerkiew i kościół stosowano wymiennie.

⁵ sklep – sklepienie, sufit.

- Wtem drzwi kościoła trzasły,
330 Wiatr zawiął, świece zgasły,
Wchodzi osoba w bieli,
Znany chód, znana zbroja,
Staje, wszyscy zadrżeli,
Staje, patrzy ukosem,
335 Podziemnym woła głosem:
«Mój wieniec i ty moja!
Kwiat na mym rwany grobie,
Mnie, księżu, stułą wiąż;
Zła żono, biada tobie!
340 To ja, twój mąż, twój mąż!
Żli bracia, biada obu!
Z mego rwaliście grobu,
Zawieście krwawy bój.
To ja, twój mąż, wasz brat,
345 Wy moi, wieniec mój,
Dalej na tamten świat!»

Wstrzęsła się cerkwi⁴ posada,
Z zrębu wysuwa się zrąb,
Sklep⁵ trzeszczy, głąb zapada,
350 Cerkiew zapada w głąb.
Ziemia ją z wierzchu kryje,
Na niej rosną lilije,
A rosną tak wysoko,
Jak pan leżał głęboko.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► BALLADA ROMANTYCZNA – NOWY GATUNEK LITERACKI INSPIROWANY FOLKLOREM KONTEKST TEORETYCZNOLITERACKI

Mickiewicz wprowadził do polskiej literatury nowy gatunek – **balladę romantyczną**. Czerpie ona obficie z wyobraźni ludowej. Poeta wykorzystał wiele motywów fabularnych i postaci z legend, podań, pieśni gminnych, ale także przyjął sposób postrzegania świata charakterystyczny dla prostego ludu. Folklor był atrakcyjny dla romantyków jako źródło inspiracji, ponieważ zawierał bliski im światopogląd. W balladach znajdziemy odzwierciedlenie surowej ludowej moralności i wiary w cuda.

Sięganie do folkloru było też wyrazem buntu wobec sztuki klasycznej. Klasycyzm kładł nacisk na racjonalność, reguły i porządek. Folklor był postrzegany jako forma kultury leżąca na przeciwnym biegunie – autentyczna, nieskodyfikowana, nieprzewidywalna, nasycona emocjonalnością i irracjonalnością. W oświeceniu ceniono czystość gatunków literackich, romantycy nad ściśle trzymanie się zasad przedkładali swobodę twórczą. Wyrazem tych preferencji jest właśnie ballada – gatunek mieszany, łączący elementy epiki, liryki i dramatu.

► LUDOWA WIARA W CUDA

W wyobrażeniach prostego ludu rzeczywistość ziemską i nadprzyrodzoną przenikały się wzajemnie. Gminu nie dziwiło, że siły pozaziemskie ingerowały w życie ludzi. Rzeczywiście wierzono w życie pozagrobowe i w możliwość kontaktowania się z zaświatami. Strzygi, zjawy, upiory, duchy zdradzonych kochanków wracały na ziemię często po to, aby ukarać winowajcę. Nie były to jakieś „duby smalone”, wymysły dzikiej wyobraźni, ale siły pełniące ważną funkcję we wszechświecie. Stały bowiem – wraz z przyrodą – na straży porządku moralnego i pilnowały, by sprawiedliwości stało się zadość.

W balladach romantycznych cudowność również stanowi element filozofii, wyraz romantycznego przekonania, że rzeczywistość kryje w sobie jeszcze wiele tajemnic, „prawd żywych”, których nie da się poznać jedynie „szkiełkiem i okiem”.

► PROSTY I JEDNOZNACZNY KODEKS MORALNY

Morał ballady wpisuje się w ludowe przeświadczenie, że „nie masz zbrodni bez kary”. Winowajca musi zapłacić za swoje grzechy. To fundament, na którym opiera się ludowe poczucie sprawiedliwości. Czasem ofiarą tej zasady padają niewinni, co kłóciłoby się ze zdrowym rozsądkiem. Jednak celem nadrzędnym, który prędzej czy później musi zostać spełniony, jest wymierzenie kary odpowiedniej do popełnionego czynu.

ballada romantyczna

Programowy gatunek literacki romantyzmu. Służył przedstawieniu romantycznej wizji świata. Charakterystyczne dla ballady są inspiracje folklorem, ważna rola natury oraz współistnienie dwóch wymiarów: realnego i fantastycznego (nieprawdopodobne zdarzenia, nieczyste postacie, magiczne przedmioty, tajemnicza sceneria). Jest to gatunek synkretyczny, łączący cechy epiki (występowanie fabuły i narratora), liryki (bogactwo środków stylistycznych, budowanie nastroju) i dramatu (obecność dialogów).

konwencja baśniowa

Wprowadzenie do utworu elementów charakterystycznych dla baśni – utworów pierwotnie powstających w kulturze ludowej i wyrażających ludową koncepcję świata.

Wyznaczniki konwencji baśniowej

- zwycięstwo dobra nad złem
- nasycenie magią, ingerencje mocy pozaziemskich w przebieg zdarzeń
- natura jako jeden z bohaterów
- fabuła oparta na prostym schemacie (bohater zwykle zostaje poddany wyzwaniu – próbie charakteru)
- uniwersalne motywy, takie jak miłość, sprawiedliwość, odwaga, lojalność, które nadają dziełu ponadczasowy charakter

Zbrodnia to niestychana,
Pani zabija pana

Lilie

Caspar David Friedrich,
Opactwo w dąbrowie, 1810

Za pomocą jakich środków malarz uzyskał nastrój grozy i melancholii? Przypomnij sobie znane Ci ballady romantyczne. Czy obraz Friedricha mógłby posłużyć jako ich ilustracja? Uzasadnij swoją opinię.

► NATURA – TAJEMNICZA SIŁA KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Natura w twórczości romantyków jest czymś więcej niż zwykłym tłem dla wydarzeń. Romantycy – podobnie jak lud – postrzegali naturę jako potężną siłę, którą zamieszkuje duch. Realizuje on określone cele, np. przywraca równowagę moralną na ziemi. Kiedy człowiek popełnia zbrodnię i zaburza swoim czynem uniwersalny etyczny ład, przyroda wkracza do akcji i doprowadza do ukarania winnego.

W *Liliach* to kwiatki zasiane na grobie zamordowanego męża zdradzają bohaterkę i sprawiają, że nie udaje się zatuszować zbrodni. Powracają w ironicznym kontekście – w wiankach, które upletli konkurenci starający się o rękę morderczyni. W ten sposób lilie – kwiaty symbolizujące czystość i niewinność – służą wymierzeniu sprawiedliwości.

► GOTYCZYM KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

W *Liliach* znajdziemy wiele elementów charakterystycznych dla romantycznego gotycyzmu. Akcja utworu rozgrywa się w tajemniczej epoce średniowiecza. Bohaterka jest żoną rycerza, który wyruszył na wyprawę wojenną. W balladzie panuje złowroga atmosfera, podsycana przez okoliczności przyrody budzące niepokój. Kiedy zbrodniarka udaje się po pomoc do pustelnika mieszkającego samotnie w lesie, zapada ponura noc, słychać wycie wiatru, krakanie wron i pohukiwania sowy. W tej upiornej scenerii poblada ze strachu kobieta wygląda jak zjawa. Ostatecznie dopada ją i żywcem grzebie duch zamordowanego męża.

Po przeczytaniu

1. Określ motywy postępowania morderczyni. Jakie znaczenie w kreacji tej postaci mają emocje i targające nią namiętności?
2. Jaką rolę w tej historii odgrywa pustelnik? W jaki sposób wpływa na bohaterkę? Jakich rad udziela?

3. Jak zmienia się życie bohaterki po dokonaniu zbrodni? Jaką prawdę dotyczącą moralności można wysnuć na podstawie jej losów?
4. Wskaż motywy fantastyczne obecne w utworze. Jaką pełnią funkcję? Jaki istnieje związek między występowaniem fantastyki w balladach a filozofią romantyczną?
5. Opisz nastrój dominujący w balladzie. Jakie środki stylistyczne go tworzą?
6. Scharakteryzuj rytm utworu. Jaki efekt wywołuje taka budowa wiersza?
7. Ustal, na czym polega synkretyzm ballady romantycznej. Zilustruj go przykładami z *Lilii*.
8. Porównaj balladę *Lilie* z *Balladyną* Juliusza Słowackiego: kreację morderczyni (motywy działania i losy bohaterki), postać Pustelnika, motyw winy i kary, funkcję natury.
9. Jaką rolę w życiu człowieka może odgrywać przyroda? Omów zagadnienie na podstawie ballad Adama Mickiewicza. W swojej odpowiedzi uwzględnij również wybrany kontekst.

Sposób na zadanie

- Zastanów się, jak postrzegali przyrodę romantycy. Jakie przypisywali jej moce?
- Zwróć uwagę, że musisz określić różne funkcje przyrody.
- Z definicji ballady wiemy już, że przyroda jest nie tylko tłem wydarzeń, ale odgrywa ważną rolę w świecie przedstawionym utworu. Zastanów się, jak wpływa na losy bohaterów. Jaki ma związek z przesłaniem ideowym utworu?
- Pamiętaj, że aby spełnić warunki zadania, musisz przywołać kontekst, który pogłębi Twoją wypowiedź. Może to być kontekst filozoficzny, w którym wyjaśnisz światopoglądowe podłoże ważnej roli przyrody w literaturze romantycznej.

PODSUMOWANIE BALLAD

TO TRZEBA WIEDZIEĆ

1. Ballada romantyczna jest najbardziej charakterystycznym gatunkiem literackim tej epoki. Przejawiają się w niej główne idee światopoglądu romantycznego:
 - **fascynacja ludowością** – romantycy postrzegali kulturę ludową jako twórczość autentyczną, nieskrępowaną przez reguły obowiązujące w kulturze wysokiej; folklor był też nośnikiem tradycji, którą uważano za fundament tożsamości narodowej (kultura wysoka, inaczej niż ludowa, miała charakter uniwersalny, ponadnarodowy)
 - **ważna rola natury** – w filozofii romantycznej natura stanowiła potężną siłę kierującą losami ludzi i biegiem historii, była strażniczką porządku moralnego i równowagi w świecie
 - **irracyjonalizm** – podstawą romantycznego światopoglądu była wiara, że poza światem materialnym, dostępnym za pośrednictwem rozumu i zmysłów, istnieje sfera ducha
 - **odrzućenie klasycyzmu** – romantycy cenili sobie bunt, także w sztuce; chętnie łamali zasady estetyczne sumiennie respektowane przez twórców oświecenia.

synkretyzm

Łączenie cech różnych rodzajów literackich (epiki, liryki i dramatu) w jednym utworze, nieprzestrzeganie czystości gatunków.

2. Powyższe idee znalazły swój wyraz w treści i formie ballad. Są to utwory silnie inspirowane folklorem, oparte na ludowych opowieściach (np. pierwowzorem *Lilii* jest pieśń gminna) i wpisujące się w ludowe postrzeganie świata. Ich przesłanie jest zgodne z prostym ludowym kodeksem moralnym – winny zawsze ponosi karę (np. mężobójczyni z *Lilii*). Do ukarania winnego przyczynia się natura, mistyczny żywioł będący obszarem działania sił nadprzyrodzonych (np. kwiaty z grobu zamordowanego męża w *Liliach*). W balladach cudowność współistnieje ze światem realnym. Postacie lub zjawiska fantastyczne pojawiają się tak naturalnie, jak w wierzeniach ludu (np. Jasiek w *Romantyczności*). Moce pozaziemskie ingerują w przebieg zdarzeń w utworze i wpływają na życie bohaterów. Potęgują też nastrój grozy i tajemniczości panujący zwykle w balladzie. To przekraczanie granic jest widoczne również w warstwie stylistycznej utworów. Ballada swobodnie łączy elementy epiki (narrator, fabuła), liryki (bogactwo środków stylistycznych, budowanie nastroju) i dramatu (dialogi).
3. W literaturze polskiej ballada odgrywa szczególną rolę – to właśnie *Romantyczność* jest uważana za poetycki manifest romantyzmu i początek nowej epoki. Mickiewicz odrzuca w niej oświeceniowy racjonalizm i przekonuje o wyższości prawdy uczuć i intuicji nad prawdą rozumu.
4. Mickiewicz, twórca najsłynniejszych polskich ballad romantycznych, wzorował się na balladach poetów niemieckich, przede wszystkim Friedricha Schillera (w młodości Mickiewicz przeżył okres wielkiej fascynacji Schillerem, m.in. przetłumaczył jego balladę pt. *Rękawiczka*).

MOTYWY

- dwa światy: nadprzyrodzony i realny
- natura jako żywioł mistyczny
- wino i kara
- miłość
- zdrada
- zbrodnia
- groza
- tajemnica
- ludowość

SPRAWDŹ, CZY ZNASZ ODPOWIEDŹ

1. Omów cechy gatunkowe ballady romantycznej jako gatunku charakterystycznego dla epoki.
2. Wyjaśnij, dlaczego *Romantyczność* Mickiewicza jest uważana za manifest polskiego romantyzmu.
3. Przedstaw znaczenie kultury ludowej jako ważnego źródła inspiracji ballad romantycznych. Odwołaj się do konkretnych utworów z epoki.
4. Świat ducha a świat rozumu. Omów zagadnienie na podstawie ballady *Romantyczność* Adama Mickiewicza. W swojej odpowiedzi uwzględnij również wybrany kontekst.

KONTEKSTY

- **HISTORYCZNOLITERACKI** – spór romantyków z klasykami, ballada romantyczna jako manifest polskiego romantyzmu, inspirowanie się przez twórców romantyzmu kulturą ludową
- **FILOZOFICZNY** – spór między racjonalizmem a idealizmem (spór o różne koncepcje poznawcze), romantyczna wizja natury, irracjonalizm, mistycyzm
- **TEORETYCZNOLITERACKI** – cechy gatunkowe ballady romantycznej, konwencja fantastyczna i baśniowa **R**

konwencja
fantastyczna → s. 35

konwencja baśniowa
→ s. 65

Adam Mickiewicz II część *Dziadów*

PRZYPOMNIENIE LEKTURY

► GENEZA UTWORU

Mickiewicz napisał II część *Dziadów*, gdy po ukończeniu studiów pracował w Kownie jako nauczyciel. Dlatego utwór jest czasem nazywany *Dziadami wileńsko-kowieńskimi*. Weszły one do drugiego tomu *Poezji* (1823) i kontynuują problematykę *Ballad i romanсів* wydanych w pierwszym tomie *Poezji* rok wcześniej.

► OBRZĘD DZIADÓW

Dziady to obrzęd poświęcony zmarłym wywodzący się jeszcze z czasów pogaństwa. Kościół walczył z dziadami i nazywał je zabobonem, jednak lud białoruski kontynuował stare zwyczaje, łącząc w nich pogańskie magiczne rytuały z elementami chrześcijaństwa. W jedną z pierwszych nocy listopada w Zaduszki gromadził się w kaplicach cmentarnych i wywoływał potępione dusze. Częstośwał je jadłem i napojem (inna nazwa seansu to „uczta dziadowska”), co w symboliczny sposób znaczyło odpuszczenie win i pozwalało duchom udać się w zaświaty.

► INSPIRACJA LUDOWĄ WIARĄ W DUCHY I MORALNOŚCIĄ

Romantycy szanowali ludowe przekonania i zwyczaje. II część *Dziadów* wpisuje się w ludową wiarę w duchy i możliwość kontaktowania się ze zmarłymi. Losy potępionych dusz odzwierciedlają też ludową moralność – przeświadczenie, że cierpienie stanowi nieodłączny składnik ludzkiej egzystencji i że każda wina musi zostać odpokutowana.

► FIGURA WAMPIRA

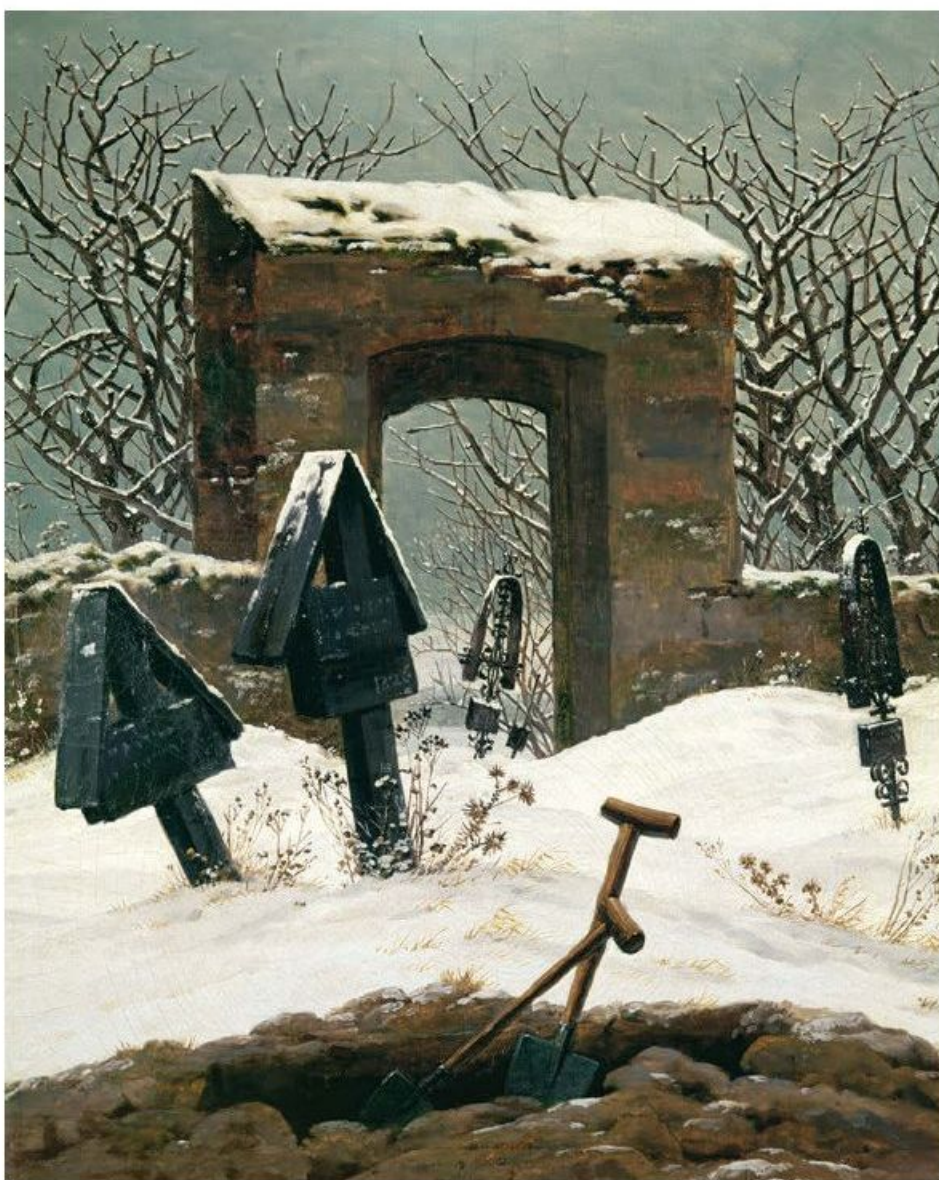
Utwór zaczyna się wierszem *Upiór* opowiadającym o samobójcy, który raz w roku opuszcza grób i błąka się wśród ludzi. Zawieszenie między światem żywych a umarłych jest pokutą za to, że bohater targnął się na własne życie. Desperat miał się zabić z powodu nieszczęśliwej miłości, która jest wątkiem spajającym całe *Dziady wileńsko-kowieńskie* (II i IV część). W zakończeniu utworu zmarły pojawi się jako Widmo. Warto zauważyć, że to romantycy zaadaptowali postacie upiора i wampira z folkloru i wprowadzili je do literatury wysokiej.

► PROBLEMATYKA ZAPOWIEDZIANA PRZEZ MOTTO

Motto utworu Mickiewicz zaczerpnął z *Hamleta* Szekspira: „Są dziwy w niebie i na ziemi, o których ani śniło się waszym filozofom”. Zapowiada ono problematykę utworu obejmującą zdarzenia, które wykraczają poza granice rozumowego poznania. Przywołanie dzieła Szekspira jest też wyrazem uwielbienia, jakim romantycy darzyli twórczość angielskiego dramatopisarza.

► GATUNEK – DRAMAT ROMANTYCZNY

Utwór ma cechy dramatu romantycznego, który charakteryzuje się otwartą, fragmentaryczną kompozycją i zaburzonym porządkiem fabularnym. II część *Dziadów* składa się z trzech epizodów (trzech spotkań z duchami) oraz sceny końcowej z udziałem milczącego Widma, pełniącego funkcję łącznika między II i IV częścią *Dziadów*. Ważną rolę odgrywa podobieństwo dramatu do kompozycji muzycznej: występują w nim chór i Guślarz (przewodnik chóru) oraz powtarzające się elementy, które nadają utworowi rytm (refren „Ciemno wszędzie, głucho wszędzie, / Co to będzie, co to będzie?”, magiczne zaklęcia, np. „Nie chcecie jadła, napoju, / zostawcież nas w pokoju. / A kysz, a kysz!”, przestrogi moralne w formie uroczystych sentencji, np. „Bo kto nie był ni razu człowiekiem, / Temu człowiek nic nie pomoże”).

Caspar David Friedrich,
Cmentarz w śniegu, 1826

Pustka czy obecność?
Przyjrzyj się obrazowi
Friedricha i oceń, co jest
tutaj bardziej odczuwal-
ne: pustka czy czyjaś
obecność? Opisz swoje
wrażenia.

*Ciemno wszędzie, głucho wszędzie,
Co to będzie, co to będzie?*

II część *Dziadów*

► TREŚĆ

W kaplicy cmentarnej zbierają się mieszkańcy wsi. Rytuał odbywa się w ponurej scenarii: w kaplicy panuje całkowita ciemność, pośrodku stoi trumna, słychać pohukiwanie puszczyka.

Na wezwanie Guślarza pierwsza pojawia się para aniołków Józio i Różia. Dzieci nie zaznały w życiu żadnych trosk, dlatego proszą o dwa ziarenka gorczycy. Bowiem „Kto nie doznał gorczy ni razu, / Ten nie dozna słodyczy w niebie”.

Zbliża się północ, kolejna wezwana przez Guślarza dusza próbuje wejść do środka, ale powstrzymują ją nocne ptaki. To budzące grozę widmo złego pana – okrutnego dziedzica wioski, zaś „żarłoczne ptactwo” to duchy poddanych, których doprowadził do śmierci. Pod postacią kruka zjawia się mężczyzna, którego kazał zakatować za zjedzenie kilku jabłek z dworskiego sadu. Sowa to biedna wdowa, którą pan wyrzucił z małym dzieckiem na mróz, bo przeszkadzała mu zebraniem w świętowaniu Wigilii. Zły pan nie liczy na zbawienie, już piekło byłoby dla niego ratunkiem. Jednak jego katusze będą trwać wiecznie: „Bo kto nie był ni razu człowiekiem, / Temu człowiek nic nie pomoże”.

Guślarz przechodzi teraz do wywoływania duchów pośrednich. Zebrany ukazuje się duch pasterki Zosi, która zmarła, nie zaznawszy miłości: „Na głowie ma kraśny wianek, / W rękę zielony badylek, / A przed nią bieży baranek, / A nad nią leci motylek”. Nie potrafiła zakochać się w żadnym mężczyźnie, choć wielu próbowało zdobyć serce pięknej dziewczyny. Po śmierci nadal lewituje beztrosko, lecz trawi ją samotność i dziwny, nieznany dotąd ogień. Prosi, by pochwycili ją młodzieńcy i przyciągnęli ku ziemi, bowiem: „Kto nie dotknął ziemi ni razu / Ten nigdy nie może być w niebie”.

Kiedy obrzęd ma się ku końcowi, w kaplicy zapada się podłoga i wychodzi spod niej jeszcze jedna mara – młodzieniec o bladym obliczu. Staje przed pasterką w żałobnej sukni siedzącą na grobie. Patrzy w oczy dziewczynie i bez słowa wskazuje na serce, z którego spływa strumień krwi. Guślarz pyta zjawę, czego potrzebuje, by dostać się do nieba. Widmo jednak nie reaguje i uparcie milczy. Guślarz zwraca się z pytaniem do pasterki, czy wie, kim jest mara, i po kim dziewczyna nosi żałobę, skoro jej mąż i wszyscy krewni żyją i cieszą się zdrowiem. Kobieta uśmiecha się i nie odpowiada. Guślarz zapala gromnicę i nakazuje wyprowadzić pasterkę z kaplicy. Widmo rusza za nią (powróci w części IV utworu).

► MOTYWY

• samobójstwo • nieszczęśliwa miłość • wina i kara • przenikanie się świata żywych i umarłych • ludowa moralność • wiara w duchy • groza • fantastyka • śmierć

► SPRAWDŹ, CZY ZNASZ ODPOWIEDŹ

1. Jakie kategorie grzechów, które może popełnić człowiek, ukazał Mickiewicz w dramacie? Czym zawiniły dusze, które przybyły na wezwanie Guślarza?
2. Sprawiedliwość i moralność w kulturze ludowej. Omów zagadnienie na podstawie II części *Dziadów*. W swojej odpowiedzi uwzględnij również wybrany kontekst.
3. „Są dziwy w niebie i na ziemi, o których ani śniło się waszym filozofom”. Dlaczego Mickiewicz opatrzył II część *Dziadów* tym cytatem z Szekspira?

► KONTEKSTY

- **HISTORYCZNOLITERACKI** – romantyczna koncepcja przenikania się świata materialnego i metafizycznego, inspirowanie się kulturą ludową w romantyzmie

MOTYW: DUCHY

zjawy • świat nadprzyrodzony • upiory • strzygi • wampiry • fantastyka • widma

W literaturze i sztuce romantyzmu – inaczej niż w oświeceniu – świat nadprzyrodzony odgrywał kluczową rolę. W filozofii dominował idealizm, który głosił pierwszeństwo idei nad materią. Poeci sięgali po fantastykę, by podkreślić, że życie ludzkie nie ogranicza się do sfery fizycznej. Fantastyka wyrażała ich tęsknotę za transcendencją oraz fascynację tym, co irracjonalne i niewyjaśnione. Dlatego w utworach romantycznych świat niematerialny przenika się z materialnym. Duchy, zjawy, wampiry ingerują w losy ludzi, a nawet wpływają na ich bieg. Źródłem motywów fantastycznych był folklor. Lud autentycznie wierzył w magię, a śmierć traktował jako bramę do innego wymiaru. Przybywające stamtąd duchy zmarłych niosły ludziom naukę moralną i uchylały rąbka tajemnicy życia wiecznego.

W LITERATURZE ROMANTYZMU

R Johann Wolfgang Goethe, *Król olch*

Fantastykę do utworu wprowadza postać króla olch – symbol śmierci lub ucieczki cierpiącego dziecka w krainę fantazji. Ukazuje on konflikt między światem racjonalnym, reprezentowanym przez ojca, a światem mistycznym, dostępnym jedynie dziecięcej wyobraźni. Nadaje też balladzie nastrój tajemniczości i grozy.

Johann Wolfgang Goethe, *Faust*

Osią konstrukcyjną utworu jest konflikt rozgrywający się w sferze nadprzyrodzonej: Mefistofeles zakłada się z Bogiem o duszę Fausta. Diabeł twierdzi, że uda mu się skusić bohatera i sprowadzić go na ścieżkę zła. Elementy fantastyczne pozwalają Goethemu ukazać znaczenie metafizyki i wolnej woli w życiu człowieka.

Adam Mickiewicz, *Romantyczność*

Duch zmarłego Jasia, który ukazuje się Karusi, dowodzi istnienia miłości silniejszej niż śmierć. Ilustruje duchowe związki zmarłych z żywymi, przenikanie się świata realnego z metafizycznym. Mickiewicz, wprowadzając do utworu postać ducha, przedstawia konflikt dwóch filozofii: romantycznej wiary w prawdę uczuć i intuicji oraz oświeceniowego racjonalizmu.

Adam Mickiewicz, *II część Dziadów*

Duchy zmarłych, które przybywają na ziemię podczas obrzędu dziadów, są dowodem na istnienie świata nadprzyrodzonego. To dusze ludzi, którzy z różnych powodów nie zaznali spokoju po śmierci. Każdy z nich ma do przekazania żyjącym ważną naukę moralną.

Adam Mickiewicz, *IV część Dziadów*

Status głównego bohatera dramatu pozostaje niejednoznaczny. Nie wiemy, czy Gustaw jest żywym człowiekiem, czy duchem samobójcy. Taki sposób kreacji wpisuje się w romantyczną fascynację tajemnicą i płynnością granic między życiem a śmiercią. Mickiewicz pokazuje, że cierpienie spowodowane nieszczęśliwą miłością ma wymiar transcendentny i trwa nawet w życiu wiecznym.

Johann Heinrich Füssli, *Nocna mara (fragment)*, 1781

Obraz Füssilego wywarł ogromny wpływ na wyobraźnię romantyczną. Od samego początku budził sensację. Zastanawiano się, co właściwie przedstawia. Czy demoniczny stwór na ciele kobiety jest jedynie wytworem nocnego koszmaru? Czy może czymś więcej?

Adam Mickiewicz, *III część Dziadów*

W dramacie losy jednostki, jak i całego narodu mają znaczenie transcendentne, wykraczające poza doczesność. Walka dobra ze złem, duchów dobrych i złych, toczy się w duszy Konrada, ale też w szerszym planie historii Polaków (mesjanizm). Rzeczywistość materialna nieustannie przenika się ze światem duchowym.

Juliusz Słowacki, *Balladyna*

Obok postaci realnych występują istoty fantastyczne: Goplana, Skierka, Chochlik. To miłość nimfy do Grabca inicjuje ciąg wydarzeń w utworze, fantastyka więc pełni w nim funkcję fabularną. Obecność sił nadprzyrodzonych, stojących na straży zasad moralnych, pozwala poecie ukazać absurd ludzkich namiętności.

R Juliusz Słowacki, *Kordian*

W scenie Przygotowania diabły usiłują wpłynąć na losy ludzkości w nadchodzącym wieku (przepędza je Archanioł). Postacie fantastyczne Strach i Imaginacja obrazują walkę wewnętrzną odbywającą się w umyśle Kordiana. Także Doktor, interpretowany jako personifikacja szatana, wyraża wątpliwości głównego bohatera. Elementy nadprzyrodzone nadają dziełu uniwersalny wymiar, w którym losy bohatera i narodu stanowią część większego porządku moralnego i metafizycznego.

Zygmunt Krasiński, *Nie-Boska komedia*

Metafizyczny wymiar wprowadzają do utworu postacie niebiańskie (Anioł Stróż) i demoniczne (Dziewica), a szaleństwo rewolucji zostaje ukazane w stylu fantastycznych wizji apokaliptycznych. Obecność świata nadprzyrodzonego pozwala Krasińskiemu pokazać, że historia ludzkości jest częścią boskiego planu.

W LITERATURZE INNYCH EPOK

Mitologia [STAROŻYTNOŚĆ]

Mity stanowiły integralną część religii starożytnych Greków, wyrażały ich wyobrażenia o świecie i kształtowały rytuały religijne. Z perspektywy współczesnej mitologię traktujemy jak rodzaj twórczości fantastycznej. Baśniowe stwory czy niezwykłych herosów interpretujemy metaforycznie, jako odzwierciedlenie ludzkich emocji i zachowań. Minotaur, Sfinks, Pegaz, Prometeusz, Herakles, Apollo, Atena – to tylko kilka postaci, które wciąż funkcjonują jako archetypy i symbole.

Lubicie horrory? Jakiego typu horrory wydają Wam się najstraszniejsze? Czy występują w nich motywy typowe dla romantyzmu? Przeanalizujcie znane Wam filmy grozy pod tym kątem.

Lśnienie, reż. Stanley Kubrick, 1980

William Szekspir, *Makbet* [BAROK]

Gdy czarownice przepowiadają Makbetowi, że zostanie królem, rozbudzają w nim ambicję, która doprowadzi go do upadku. Postacie nadprzyrodzone nie wymuszają działań na Makbecie, ale nim manipulują. Elementy fantastyczne (wiedźmy, zjawy, wizje) tworzą atmosferę grozy, a pośrednio ukazują zakamarki ludzkiej psychiki i zdolność człowieka do czynienia zła.

R William Szekspir, *Hamlet* [BAROK]

Duch zmarłego króla Danii napędza akcję dramatu, gdy wzywa Hamleta do dokonania zemsty, wciągając go tym samym w konflikt moralny. Duch wprowadza element tajemnicy i umożliwia ukazanie w dramacie uniwersalnych dylematów egzystencjalnych. Skłania Hamleta do refleksji nad sensem istnienia oraz granicą między tym, co realne, a tym, co duchowe.

Praca z motywem

1. Dlaczego postacie fantastyczne występowały w literaturze oświecenia rzadziej niż w twórczości innych epok? W odpowiedzi odwołaj się do poglądów filozoficznych XVIII w.
2. Postacie fantastyczne – duchy, zjawy, przybysze z innego świata – często pojawiają się w filmach, serialach lub grach. Wskaż jedną taką postać i przeanalizuj, jaką rolę odgrywa w dziele.
3. Zjawy to chętnie stosowany element budowania grozy w horrorach. Dlaczego duchy wywołują lęk? Czy obecność przedstawicieli świata nadprzyrodzonego nie powinna cieszyć żyjących i dawać nadziei na życie po śmierci? Pojmijcie dyskusję na ten temat.

Adam Mickiewicz

IV część *Dziadów*

Ważne

- związek IV części *Dziadów* z pozostałymi częściami (II i III)
- cechy miłości romantycznej
- upiór/wampir w romantyzmie
- motyw ksiąg zbójceckich

Na dobry początek

W jaki sposób scharakteryzowałibyscie miłość romantyczną? Wymieńcie cechy doświadczenia miłosnego, które sprawiają, że określa się je mianem „romantycznego”. Z jakim okresem w życiu zwykle się wiąże? Jak się zaczyna i jak kończy?

Wprowadzenie do lektury

► MIŁOŚĆ DO MARYLI WERESZCZAKÓWNY
KONTEKST BIOGRAFICZNY

W 1823 r. Mickiewicz opublikował drugi tom *Poezji*, który zawierał m.in. II i IV część *Dziadów*. Przyjaciele poety zgadywali, że w postaci Gustawa, głównego bohatera IV części dramatu, autor sportretował samego siebie i swoją nieszczęśliwą miłość do Maryli Wereszczakówny.

Maryla była siostrą kolegi Mickiewicza ze studiów, poznał ją podczas wizyty w majątku Wereszczaków w Tuhanowiczach w powiecie nowogródzkim. Panna miała już wówczas narzeczonego, hrabiego Puttkamera. Ubogi nauczyciel i początkujący poeta nie miał żadnych szans z takim rywalem. Mickiewicz ciężko przeżył ślub ukochanej, zerwał z nią kontakt i wyjechał do Kowna, gdzie leczył złamane serce w ramionach żony miejscowego lekarza.

Gdy młodzi ponownie się spotkali, zawiązał się między nimi burzliwy romans, który obfitował w dramatyczne wydarzenia. Maryla próbowała się otruć, a Mickiewicz o mały włos wyzwaliłby Puttkamera na pojedynek. Po dwóch latach wzlotów i upadków kochankowie ostatecznie się rozstali. Na pożegnanie poeta podarował Maryli tom II *Poezji* opatrzony dedykacją: „Pamiętki kochanka przyjmij z ręki brata”, dając w ten sposób do zrozumienia, że z jego strony romans jest skończony.

Adam Mickiewicz

Dziady, część IV (fragmenty)

Mieszkanie Księdza – stół nakryty, tylko co po wieczerzy – Ksiądz – Pustelnik – dzieci¹ – dwie świece na stole – lampa przed obrazem Najświętszej Panny Marii – na ścianie zegar bijący.

KSIĄDZ

- 1 Kto tam? kto tam stuka?
Pustelnik wchodzi ubrany dziwacznie.

DZIECI

Jezus, Maryja!

[...]

Ach, trup, trup! upiór, ladaco!

W imię Ojca!... zgiń, przepadaj!

KSIĄDZ

- 5 Ktoś ty, bracie? odpowiadaj.

PUSTELNIK *powolnie i smutnie*

Trup... trup!... tak jest, moje dziecię.

[...]

Umarły!... o nie! tylko umarły dla świata!

[...]

DZIECKO *oglądając*Czemu waspan² tak jesteś dziwacznie ubrany?

Jak strach albo rozbójnik, co to mówią w bajce,

- 10 Z różnych kawałków sukmany,

Na skroniach trawa i liście,

Wytarte płótno, przy pięknej kitajce³?*postrzega sztylet, Pustelnik chowa*

Jaka to na sznurku blacha?

Różne paciorki, wstążek okrajce⁴?

- 15 Cha cha cha cha!

Dalibóg, waspan wyglądasz na stracha!

Cha cha cha cha!

PUSTELNIK *zrywa się i jakby przypomina się*

O dziatki, wy się ze mnie śmiać nie powinniście!

Słuchajcie, znałem pewną kobietę za młodu,

- 20 Tak jak ja nieszczęśliwą, z takiego powodu!

Miała takąż sukienkę i na głowie liście.

Gdy weszła do wsi, cała wieś nawałem,

Urągając się z jej biedy,

Pędzi, śmieje się, wykrzyka,

- 25 Podrzyżnia, palcem wytyka:

Ja się raz tylko, raz tylko zaśmiałem!

Kto wie, jeśli nie za to?... słuszne sądy boże!

Lecz któż mógł przewidzieć wtedy,

Że ja podobną sukienkę włożę?

[...]

z wymuszoną wesołością

- 30 Księżo, a lubisz ty smutne piosenki?

KSIĄDZ

Naśluchałem się ich w życiu dosyć, Bogu dzięki!

Lecz nie traćmy nadziei, po smutkach wesele.

¹ dzieci – w obrządku greckokatolickim księży nie obowiązuje celibat, dlatego ksiądz w utworze Mickiewicza mógł być ojcem i wdowcem.

² waspan – tytuł grzesznościowy, skrót od „waszmość pan”.

³ kitajka – cienka, jedwabna tkanina pierwotnie sprowadzana z Chin (stąd nazwa – Chiny w języku rosyjskim to *Kitaj*).

⁴ okrajce – resztki, skrawki.

PUSTELNIK *śpiewa*

A odjechać od niej nudno,
A przyjechać do niej trudno!

35 Prosta piosenka, ale dobrą myśl zawiera!

[...] o! w romansach znajdziesz lepszych wiele!

z uśmiechem, biorąc książki z szafy

Księżę, a znasz ty żywot Heloisy⁵?

Znasz ogień i łzy Wertera⁶?

śpiewa

Tylem wytrwał, tyle wycierpiałem,

40 Chyba śmiercią bole się ukoją;

Jeślim płochym obraził zapałem;

Tę obrazę krwią okupię moją.

dobywa sztylet

KSIĄDZ *wstrzymuje*

Co to ma znaczyć?... szalony! czy można?

Odbierzcie mu żelazo, rozdejmijcie pięście.

45 Jesteś ty chrześcijanin? taka myśl bezbożna!

Znasz ty Ewangelią?

PUSTELNIK

A znasz ty nieszczęście?

[...]

przerzucając książkę

Wszakże lubisz książki świeckie?...

Ach, te to książki zbójckie!

ciska książkę

50 Młodości mojej niebo i tortury!

One zwichnęły osadę mych skrzydeł

I wyłamały do góry,

Że już nie mogłem na dół skrócić lotu.

Kochanek przez sen tylko widzianych mamideł,

55 Nie cierpiąc rzeczy ziemskich nudnego obrotu,

Gardzący istotami powszedniej natury,

Szukałem, ach! szukałem tej boskiej kochanki,

Której na podświetlonym nie było światło,

Którą tylko na falach wyobraźnej pianki

60 Wydeło tchnienie zapału,

A żądza w swoje własne przystroiła kwiecie.

Lecz gdy w czasach tych zimnych nie ma ideału,

Przez terazniejszość w złote odleciałem wieki,

Bujałem po zmyślonym od poetów niebie,

65 Goniąc i błędząc, w błędach nieznudzony goniec;

Wreszcie, na próżno zbiegłszy kraj daleki,

Spadam i już się rzucam w brudne uciech rzeki:

Nim rzucę się, raz jeszcze spojrzę koło siebie!

I znalazłem ją na koniec!

⁵ żywot Heloisy – chodzi o powieść Nowa Heloiza Jeana-Jacques'a Rousseau [żana żaka ruso] z 1761 r. Opowiada ona o nieszczęśliwej miłości dwojga bohaterów, których dzieli pochodzenie społeczne.

⁶ łzy Wertera – odwołanie do Cierpień młodego Wertera Johanna Wolfganga Goethego.

70 Znalazłem ją blisko siebie,

Znalazłem ją!... ażeby utracił na wieki!

[...]

KSIĄDZ

Uspokój się, uspokój!

przyjm słowo pociechy!

Ach, tak okropne bole, moje dziecię,

75 Za twe na ziemi jakiegokolwiek grzechy

Przyjmie w rachunku Bóg na tamtym świecie!

PUSTELNIK

Grzechy? i proszę, jakież moje grzechy?

Czyliż niewinna miłość wiecznej godna męki?

Ten sam Bóg stworzył miłość, który stworzył wdzięki.

80 On dusze obie łańcuchem uroku

Powiązał na wieki z sobą!

[...]

KSIĄDZ

Jeżeli Pan Bóg złączył, ludzie nie rozłączą!

Może się troski wasze pomyślnie zakończą.

PUSTELNIK

Chyba tam! gdy nad podłym wzbijemy się ciałem,

85 Złączy się znowu jedność, dusza z duszą zleje;

Bo tutaj wszelkie dla nas umarły nadzieje,

Tutaj ja się z mą lubą na wieki rozstałem!

[...]

KSIĄDZ

Młodzieńcze, ja głęboko czuję, co cię boli!

Lecz słuchaj, są tysiące biedniejszych od ciebie.

90 Ja sam już nie na jednym płakałem pogrzebie.

Po ojcu i po matce już mówię pacierze,

Dwoje małych dzieciątek aniołkami w niebie;

Ach, i moja współniczka szczęścia i niedoli,

Małżonka moja, którą kochałem tak szczerze!...

95 Ale cóż robić? Pan Bóg daje, Pan Bóg bierze!

Niechaj się dzieje według Jego świętej woli!

PUSTELNIK *mocno*

[...]

Słuchaj! przyjmij pociechę, małżonku strapiony,

Żona twoja przed śmiercią już była umarłą!

KSIĄDZ

Jak to?

Czesław Borys Jankowski,
ilustracja do *Dziadów*
Adama Mickiewicza, Lwów,
1896

Poszukaj informacji na temat utworu Mickiewicza *Upiór* i wyjaśnij jego związek z *Dziadami*.

PUSTELNIK *mocniej*

100 Gdy na dziewczynę zawołają: żono!
Już ją żywcem pogrzebiono!
Wyrzeka się przyjaciół, ojca, matki, brata,
Nawet... słowem, całego wyrzeka się świata,
Skoro stanęła na cudzym progu!
[...]

105 Ależ bo różne są śmierci rodzaje:
Jedna śmierć jest pospolita.
[...]

Ale jest straszniejsza druga,
Bo nie umarza od razu,
Powolna, bolesna, długa:

110 Śmierć ta dwie społem osoby ugodzi,
Lecz moje tylko zabija nadzieje,
Drugiej bynajmniej nie szkodzi.
[...]

po pauzie

Jeszcze rodzaj śmierci trzeci:
Śmierć wieczna, jak Pismo⁷ mówi.

115 Biada, biada człowiekowi,
Którego ta śmierć zabierze!
Tą śmiercią może ja umrę, dzieci;
Ciężkie, ciężkie moje grzechy!
[...]

KSIĄDZ *bierze za rękę*

Synu mój!

PUSTELNIK *poruszony i zdziwiony*

120 Synu! Głos ten jakby blaskiem gromu
Rozum mój z mroczącego wydobywa cienia!
wpatruje się
Tak, poznaję, gdzie jestem, w czym jestem domu.
Tak, tyś mój drugi ojciec, to moja ojczyzna!
Poznaję luby domek! jak się wszystko zmienia!
125 Działki urosły, ciebie przyprósza siwizna!
[...]

KSIĄDZ

Gustaw! ty Gustaw!

ściska

[...]

Gustaw! skąd? kędyś? przebóg! tak długa wędrówka?

Gdzieś ty bywał dotychczas, przyjacielu młody?

Nie wiedzieć kędyś zniknął, jakbyś wpadł do wody,

130 Litery nie napisać, nie nakazać słówka?

[...]

GUSTAW *z gniewem*

Starcze! a gdy ja zaczę oskarżać nawzajem,

Przeklinać twe nauki, na sam widok zgrzytać?

Ty mnie zabiłeś! – ty mnie nauczyłeś czytać!

W pięknych księgach i pięknym przyrodzeniu czytać!

135 Ty dla mnie ziemię piekłem zrobiłeś

z żalem i uśmiechem

i rajem!

[...]

Życie moje ścisnąłem w krótkie trzy godziny

I znowu wycierpiałem dla twojej przestrogi.

Im więc nieś ulgę prośbą i mszalną ofiarą;

140 Dla mnie oprócz wspomnienia nic więcej nie proszę.

Za grzech mój życie było dostateczną karą,

A dziś, nie wiem, nagrodę czy pokutę znoszę.

Bo kto na ziemi rajskie doznawał pieśszoty,

Kto znalazł drugą swojej połowę istoty,

145 Kto nad świeckiego życia wylatując krańce,

Duszą i sercem gubi się w kochance,

Jej tylko myślą myśli, jej oddycha tchnieniem,

Ten i po śmierci również własną bytność traci,

I przyczepiony do lubej postaci,

150 Jej tylko staje się cieniem.

[...]

śpiewa

Bo słuchajcie i zważcie u siebie,

Że według bożego rozkazu:

Kto za życia choć raz był w niebie,

Ten po śmierci nie trafi od razu.

Zegar kończy bić, kur pieje, lampa przed obrazem gaśnie, Gustaw znika.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► CO ŁĄCZY WSZYSTKIE CZĘŚCI DZIADÓW? KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Elementem łączącym wszystkie części dramatu jest mistyczny obrzęd dziadów. W II części *Dziadów* Mickiewicz szczegółowo przedstawił ludowy rytuał – kolejne etapy ceremonii oraz duchy, które przybyły na ziemię, bo wygłosić określone nauki moralne. Jedynie ostatni duch, Widmo, które pojawia się pod sam koniec obrzędu, wyłamuje się z tej przejrzystej klasyfikacji dusz lekkich, ciężkich i pośrednich. To postać o nieokreślonym statusie egzystencjalnym – już nie żyje, ale też nie umarł ostatecznie. Popełnił samobójstwo z miłości i za karę raz do roku jako upiór wraca na ziemię, szukając ukochanej.

Tajemniczy bohater ponownie pojawia się w IV części jako Pustelnik-Gustaw. Przychodzi do znajomego Księdza w Zaduszki, gdy ludzie modlą się o spokój zmarłych, i opowiada historię swojej nieszczęśliwej miłości. Był szaleńczo zakochany, ale dziewczyna wyszła za innego i złamała mu serce. Zdesperowany Gustaw targnął się na swoje życie. Teraz przed Księdzem dokonuje swoistej spowiedzi – rozpamiętuje chwile

⁷ Pismo – Biblia.

szczęścia i na nowo przeżywa rozpacz. Prosi Księdza, by przywrócił obrzęd dziadów, w którym więcej jest prawdziwej empatii dla cierpiących dusz niż w oficjalnych rytuałach pogrzebowych.

Nieszczęśliwy kochanek przechodzi przemianę w III części *Dziadów*. Ze skupionego na własnym cierpieniu Gustawa stanie się Konradem – „kochankiem ojczyzny”, męczennikiem narodowej sprawy. Problematyka cierpienia, śmiertelnej ofiary składanej z miłości, będzie kontynuowana, ale w kontekście historiozoficznym.

► KOMPOZYCJA DRAMATU: GODZINA MIŁOŚCI, ROZPACZY I PRZESTROGI

Kompozycję utworu wyznaczają trzy godziny, które Gustaw spędza u Księdza, rozpamiętując swoją miłosną klęskę. Z każdą godziną bohater przechodzi kolejny etap swojej wewnętrznej podróży.

W pierwszej godzinie – nazwanej godziną miłości – Gustaw powraca pamięcią do spotkań z ukochaną i snuje refleksje nad istotą tego najważniejszego dla romantyków uczucia. Bohater wierzy w miłość jako potężną siłę metafizyczną, która przenika cały świat. Jednocześnie mówi o śmierci, bo miłość romantyczna jest miłością tragiczną, zawsze występuje w towarzystwie śmierci.

W drugiej godzinie – rozpaczy – bohaterem targają gwałtowne, sprzeczne emocje. Gustaw złorzeczy i przeklina ukochaną, oskarżając ją o niestałość uczuć. Wypowiada słynne słowa: „Kobieto! puchu marny! ty wietrzna istoto!”, w których dyskredytuje całą naturę kobiecą. Istoty, które wydawały mu się idealne, wręcz boskie, w rzeczywistości są słabe i próżne. Bardzo łatwo ulegają pokusom tego świata, wyrzekając się uczuć w zamian za bogactwo i pozycję społeczną. Jednak zaraz po tych wyrzutach Gustaw z czułością wraca do chwil szczęścia u boku ukochanej, nic nie jest w stanie zatrzeć tych wspomnień. Kiedy jego udręka staje się nie do wytrzymania, bohater w desperacji chwyta za sztylet i ponawia gest samobójstwa.

Nadchodzi ostatnia godzina – przestrogi. To moment, gdy bohater wycisza się, uspokaja i wygłasza pouczenie kończące utwór. Kto za życia doświadczy szczęścia w miłości, ten po śmierci nie osiągnie łatwo szczęścia wiecznego: „Bo słuchajcie i zważcie u siebie, / Że według bożego rozkazu: / Kto za życia choć raz był w niebie, / Ten po śmierci nie trafi od razu”.

► MIŁOŚĆ ROMANTYCZNA KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Romantycy nadali miłości niespotykaną dotychczas rangę. Można mówić o prawdziwym kulcie miłości, religii miłości postrzeganej jako najważniejsze doświadczenie w życiu człowieka.

Miłość stanowiła całkowite przeciwieństwo chłodnego, racjonalnego rozumu. Była uczuciem irracjonalnym, wymykającym się kontroli. Rodziła się w człowieku od impulsu, uderzenia pioruna, pierwszego wejrzenia i żyła własnym życiem – wbrew głosowi rozsądku, mimo przeciwności losu i przeszkód, jakimi zwykle były różnice społeczne między kochankami. Mogła pozostać nieodwzajemniona, przeżywana w samotności i poczuciu niezrozumienia przez cały świat.

Podstawę dla idei miłości romantycznej stworzył platoński mit o miłości jako szukaniu swojej drugiej połówki – idealnego dopełnienia, bez którego człowiek pozostaje niekompletny. Kiedy romantyk po długich poszukiwaniach wreszcie znajdował drugą połówkę, siłą rzeczy musiała mu się wydawać istotą niemalże boską.

Dlatego cechą charakterystyczną miłości romantycznej było idealizowanie ukochanej osoby. Związek z kobietą-aniołem należało utrzymywać z dala od codziennych spraw, aby uniknąć jego spłylenia w zderzeniu z rzeczywistością. Małżeństwo nazywano grobem miłości. Jak pisał Mickiewicz w IV części *Dziadów*: „Gdy na dziewczynę zawołają: żono! / Już ją żywcem pogrzebiono!”. Romantycy głosili wyższość spraw duchowych nad materialnymi, zatem bardziej cenili sobie psychiczną więź z ukochaną osobą niż cielesną, fizyczną – przynajmniej w sferze deklaracji. Mniej tu znajdziemy opisów doznań zmysłowych, a więcej marzeń o braterstwie dusz.

Taki wzorzec miłości nieuchronnie prowadził do tego, że było to uczucie tragiczne – destrukcyjne dla zakochanych i często kończące się samobójczą śmiercią.

*Ach, te to książki zbójcekie!
Młodości mojej niebo i tortury!
One zwichnęły osadę mych skrzydeł
I wyłamały do góry,
Że już nie mogłem na dół skrócić lotu.*

IV część *Dziadów*

► KSIĄŻKI ZBÓJECKIE KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Gustaw winą za swoją klęskę obarcza „książki zbójcekie”. To poezja romantyczna ukształtowała jego wyobrażenia o miłości idealnej. Wszelkie uczucia odbiegające od tego wzorca wydawały mu się już niewarte uwagi: „Młodości mojej niebo i tortury! / One zwichnęły osadę mych skrzydeł / I wyłamały do góry, / Że już nie mogłem na dół skrócić lotu”.

Sztandarowym dziełem, które odegrało kolosalną rolę w utrwalaniu modelu miłości romantycznej, były *Cierpienia młodego Wertera* (1774) Johanna Wolfganga Goethego. Powieść w krótkim czasie zyskała niebywałą popularność i wpłynęła na postawy emocjonalne całego pokolenia.

Utwór składa się z rzekomo autentycznych listów, w których poeta przedstawił cierpienia miłosne bohatera w tak sugestywny sposób, że moda na Wertera wywołała falę samobójstw wśród czytelników. W tym sensie była to książka „zbójceka”.

Werter to nadwrażliwy młodzieniec zakochany bez pamięci w Lotcie, która niestety jest już zaręczona. Spotyka się z jej strony z przychylnością, ale to tylko zwiększa jego miłosne męki. Próbuje znaleźć sobie miejsce w życiu, jednak bez powodzenia. Kiedy Lotta wychodzi za mąż, Werter pożycza od jej małżonka pistolety i popełnia samobójstwo.

Dla Gustawa z IV części *Dziadów*, podobnie jak dla Wertera, życie bez miłości staje się niemożliwe. Jednocześnie jest to siła niszcząca, która nieuchronnie prowadzi do samobójczej śmierci.

Jean-Auguste-Dominique Ingres, *Portret Madame Rivière* [riwjer] (fragment), 1805

► MOTYW WAMPIRA KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Wampiry weszły na dobre do kultury wysokiej za sprawą romantyków. Oświeceniowi pisarze rozprawiali się z takimi gusłami i zabobonami, które w ich oczach stanowiły obrazę dla rozumu. Dla romantyków przeciwnie, kultura ludowa – wolna i nieograniczona kryteriami racjonalizmu – stanowiła bogate źródło inspiracji. To ze słowiańskich legend i podań Mickiewicz zapożyczył postać żywego trupa.

W wierzeniach ludowych wampirem była osoba zmarła przedwcześnie gwałtowną śmiercią bądź taka, która nie mogła sobie znaleźć miejsca w zaświatach. Na ziemię powracali też samobójcy, skazani na wieczne błąkanie się pomiędzy światem żywych i umarłych.

Wampira cechowała dwoistość usposobienia: jedno było przyjazne ludziom, drugie – krwawe i niszczycielskie. Gdy to drugie brało górę, upiór wstawał z grobu i straszył.

Romantyków interesowała figura wampira właśnie jako ucieleśnienie ciemnej strony ludzkiej natury. Wampir symbolizował niszczące namiętności, najgłębsze lęki i obsesje. Krwiopijca – czerpiąc rozkosz z własnego upadku – obrazował najgorsze ludzkie instynkty. Jego potępienie stawało się metaforą kary za niekontrolowane pasje i grzechy, w tym grzech samobójstwa z powodu nieszczęśliwej miłości.

Oczywiście poeci romantyczni nie próbowali przekonać czytelnika, że wampiry naprawdę chodzą po świecie. Wykorzystywali literacko tę postać, by wyciągnąć na światło dzienne prawdę o mrocznym aspekcie człowieczeństwa. Ponadto romantyków fascynowały groza, tajemniczość i wszystko to, co nieznane, a wampir idealnie odpowiadał tym zainteresowaniom.

Ciekawe, że wampir – jako istota wiecznie żyjąca, skazana na samotność i cierpienie – miał wiele cech typowego bohatera romantycznego, który również był outsiderem wyalienowanym z normalnego społeczeństwa. Wampir z utworów literackich – nie mogąc zaznać spokoju ani miłości, skazany na wieczną egzystencję w samotności – odzwierciedlał romantyczny dramat jednostki, która nie może znaleźć swojego miejsca w świecie.

Kadr z filmu *Nosferatu wampir* w reż. Wernera Herzoga [hercoga], 1979

Herzog połączył w swoim dziele wątki powieści *Dracula* Brama Stokera oraz filmu *Nosferatu – symfonia grozy* z 1922 r., jednego z pierwszych horrorów w historii kina.

Po przeczytaniu fragmentu

1. Jaką rolę w życiu Gustawa odegrała miłość? Poszukaj w tekście fragmentów, które o tym mówią.
2. Jak Ksiądz reaguje na rozpacz swojego dawnego ucznia? Jakimi argumentami próbuje go pocieszyć?
3. Wyjaśnij, na czym kolega konflikt racji między Gustawem a Księdzem.
4. Znajdź w tekście nawiązania do ballady *Romantyczność*. Jaki związek można dostrzec między sporem Gustawa z Księdzem a sporem ideowym przedstawionym w balladzie?
5. Jaki obraz kobiet wyłania się ze słów Gustawa? Znajdź odpowiednie przykłady z tekstu. Jaki wpływ na takie postrzeganie kobiet mógł mieć wzorzec miłości romantycznej?
6. W jaki sposób poezja romantyczna ukształtowała wrażliwość Gustawa? W odpowiedzi odwołaj się do odpowiednich fragmentów tekstu.
7. Przytocz fragment, w którym Gustaw odwołuje się do słów *Ody do młodości*. Jak z perspektywy swoich doświadczeń ocenia idee zawarte w odzie?

Po przeczytaniu całego utworu

1. Jaką rolę odgrywa w dramacie obecność dzieci? Jaki ma to związek ze światopoglądem romantycznym?
2. Wyjaśnij, jak wpływają na Gustawa nawiedzające go wspomnienia.
3. Miłość ukazana w IV części *Dziadów* to uczucie pełne sprzeczności. Wskaż środki językowe obecne w tekście utworu, które podkreślają tę ambiwalencję.
4. Znajdź w tekście wypowiedź mającą charakter sentencji i wyjaśnij ją swoimi słowami. Czy zgadzasz się z jej przesłaniem? Uzasadnij swoje stanowisko.
5. **R** Przeczytaj poniższy fragment *Cierpień młodego Wertera* Goethego i porównaj dwie kreacje romantycznych kochanków: Wertera i Gustawa.
„Cóż to, mój drogi? Boję się siebie samego! Nie jestże miłość moja do niej najświętszą, najczystsza, bratnią miłością? Czym kiedykolwiek czuł karygodne pragnienie w mej duszy? – Nie chcę przysięgać. – A teraz, sny! O, jaką rację mieli ludzie, którzy tak sprzeczne objawy przypisywali obcym siłom! Ta noc! Drzę, mówiąc to: trzymałem ją w ramionach, przyciskałem mocno do piersi i pokrywałem jej miłośnie szepczące usta niezliczonymi pocałunkami! [...] Lotto! Lotto! – Już koniec ze mną! Zmąsły me mącą się. Od tygodnia jestem bez przytomności. Oczy moje są pełne łez. Nigdzie nie jest mi dobrze i wszędzie mi dobrze. Nie pragnę niczego, nie żądam niczego. Lepiej dla mnie, bym odszedł”.
6. Wyjaśnij, na czym polega tragizm Gustawa. Wykorzystaj informacje o figurze wampira w romantyzmie.
7. **M** „Miłość to uczucie ambiwalentne. Przynosi tyle szczęścia, co cierpienia”. Napisz pracę, w której odwołasz się do dramatu Mickiewicza, innego utworu literackiego oraz wybranych przez Ciebie kontekstów.

Sposób na zadanie

- Znajdź miejsca w zacytowanym fragmencie dramatu, w których bohaterowie deklarują swoje stanowiska w dyskusji.
- Jakie wartości są ważne dla Gustawa, a jakie – dla Księdza?
- Jak bohaterowie postrzegają kwestię szczęścia?
- Jak sądzisz, czy Ksiądz reprezentuje postawę filozofa racjonalisty? Uzasadnij swoje zdanie.

Sposób na zadanie

- Zastanów się, jaki wizerunek ukochanej buduje Gustaw w rozmowie z Księdzem. Idealizuje ją czy krytykuje?
- Gustaw jest pogrążony w rozpacz. Jakie mechanizmy obronne przyjmuje człowiek będący w takim stanie?
- Czym jest dla bohatera dom rodzinny?

Marta Piwińska

Miłość romantyczna (fragmenty)

Romantycy sądzili, że miłość, podobnie jak sztuka i skuteczniej niż ona, wrywa ludzi ze „świata gotowego”, a tym samym otwiera dziedzinę wolności przed każdym „ja”. Może ono w ten sposób rozpoznać swój jedyny i niepowtarzalny los, który mu przesłaniają wszelkie konwencjonalnie moralne i rozsądne kryteria życia. Miłość otwiera „wzrok wewnętrzny”, ponieważ każe patrzeć na świat każdemu „ja” od nowa, zdejmując mu „społeczne okulary”. Zakochany nie myśli tak, jak „się myśli”, ale myśli tak, jak czuje: on, sam, osobiście [...].

Romantycy wymyślili swoją miłość przeciw dwóm teoriom i krytykowali dwie praktyki: nową, racjonalistyczną, hedonistyczną¹ obietnicę wieku oświecenia, która radziła szukać względnego szczęścia w pozbawionym złudzeń erotycznym kompromisie. I starą, tradycyjną instytucję małżeństwa, która nie musiała się legitymować żadnymi argumentami, będąc zakorzeniona w obyczaju i w systemie prawnym. Przeciw temu stworzyli ideę miłości doskonałej i absolutnej, niepoddanej instytucji ani biologii, prawu ani rozumowi; miłość, którą niszczył bezpowrotnie najmniejszy kompromis i jakakolwiek skaza. Romantyczną miłość nazywano „anielską”, z rozczuleniem i rozbawieniem pisano o jej wdzięku, który, niestety, pryska w zetknięciu z życiem. Może należałoby inaczej pisać: że, jako propozycja życiowa, jest pomysłem groźnym, że jest surowa jak asceza i wręcz diabelska w swym maksymalizmie.

Tak więc miłość dla romantyków była cenna, bo budziła „ja” do życia autentycznego. Była odkrywczą, bo uczyła przekraczać granice „świeckie” kultury i „zwierzęce” skończoności cielesnej. Była cenna dlatego wreszcie, co potem jej miano najbardziej za złe: że nie spełniała własnych sugestii na poziomie rzeczywistości. [...] Zawodziła już w warstwie fabuły: romanse kończyły się źle. I zawodziła programowo: nie mogła się spełnić na ziemi, jeśli miała być transcendencją. [...] Dlatego miłość romantyczna „w praktyce” obiecuje nieszczęście i cierpienie, rozpacz i szaleństwo, poczucie „odstosowania się” od życia, które Mickiewicz ujął w obraz wywichniętych do góry skrzydeł. [...] Miłość romantyczna może się wydawać jakimś okropieństwem. Niszczy spokój życiowy oraz społeczną równowagę, zakłóca harmonię między jednostką a światem i rozwiewa bezpowrotnie owo łagodne zadowolenie ze świata i z własnego na nim miejsca zwane szczęściem. [...]

Romantycy byli demokratami, choć byli także arystokratami. Nienawidzili konserwatywnej zgody na świat, jaki jest. Nienawidzili z całego serca wszystkiego, co się dziś nazywa właściwym do życia przystosowaniem; mieli na ten temat całą teorię. Teoria miłości romantycznej była ważną częścią ogólnej romantycznej teorii buntu.

1. Dlaczego miłość odgrywała tak ważną rolę w światopoglądzie romantycznym?
2. Autorka stwierdza, że miłość romantyczna wbrew pozorom nie była anielska, a bardziej diabelska. Wyjaśnij ten paradoks.
3. W jakim sensie miłość mogła być przeszkodą na drodze do szczęścia?
4. Na czym polegała rewolucyjność miłości romantycznej? Dlaczego kolidowała ona z postawą konformistyczną?
5. Na podstawie tekstu Marty Piwińskiej oraz własnej znajomości utworów z epoki wypisz cechy miłości romantycznej.

transcendencja → s. 14

¹ hedonizm – grecka szkoła filozoficzna, która uznawała przyjemność za cel życia i główne źródło ludzkiego szczęścia.

Adam Mickiewicz
Niepewność

Na dobry początek

Z czym Wam się kojarzy stan zakochania? Z jakimi emocjami, przeżyciami, doświadczeniami? Zróbcie burzę mózgów i zapiszcie na tablicy wszelkie określenia, które przychodzą Wam na myśl. Czy są one różnego typu – od pozytywnych, po ambiwalentne, a nawet całkowicie negatywne? Z czego może wynikać taka rozbieżność? Czy wśród zgromadzonych słów znalazł się przymiotnik *romantyczny*?

Ważne

- Mickiewicz jako twórca wierszy o miłości
- romantyczny kult uczuć
- zadanie poezji romantycznej – eksploracja uczuć i emocji bohatera

Wprowadzenie do lektury

▶ GENEZA WIERSZY MIŁOSNYCH MICKIEWICZA
KONTEKST BIOGRAFICZNY

Liryki miłosne Adama Mickiewicza należą do najpiękniejszych erotyków w literaturze polskiej. Adresatką niektórych z nich była Maryla Wereszczakówna (po wyjściu za mąż Puttkamerowa), młodzieńcza miłość poety z okresu, gdy pracował jako nauczyciel w Kownie.

Badacze spierają się, kim była kobieta, która zainspirowała poetę do stworzenia wiersza *Niepewność*. Mickiewicz napisał ten utwór po przymusowym opuszczeniu Litwy, w Odessie, w roku 1825. W tym czasie pogodził się już z rozstaniem z Marylą i zaangażował w kolejne relacje miłosne – z innymi muzami. W wierszu nie skupił się na adresatce, ale raczej na analizie własnych uczuć – mieszanych i nawet dla niego samego nieczytelnych.

Kadr z filmu *Niepewność. Zakochany Mickiewicz* w reż. Waldemara Szarka, 2024

Film ukazuje historię młodzieńczej miłości Adama Mickiewicza i Maryli Wereszczakówny.

erotyk

Utwór liryczny o tematyce miłosnej.

Adam Mickiewicz

Niepewność

- 1 Gdy cię nie widzę, nie wzdycham, nie płaczę,
Nie tracę zmysłów, kiedy cię zobaczę;
Jednakże gdy cię długo nie oglądam,
Czegoś mi braknie, kogoś widzieć żądam
5 I tęskniąc sobie zadaję pytanie:
Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie?

- Gdy z oczu znikniesz, nie mogę ni razu
W myśli twojego odnowić obrazu;
Jednakże nieraz czuję mimo chęci,
10 Że on jest zawsze blisko mej pamięci.
I znowu sobie powtarzam pytanie:
Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie?

- Cierpiałem nieraz, nie myślałem wcale,
Abym przed tobą szedł wylewać żale;
15 Idąc bez celu, nie pilnując drogi,
Sam nie pojmuję, jak w tve zajdę progi;
I wchodząc sobie zadaję pytanie:
Co tu mię wiodło? przyjaźń czy kochanie?

- Dla twego zdrowia życia bym nie skąpił,
20 Po twą spokojność do piekieł bym zstąpił;
Choć śmiałej żądz nie ma w sercu mojem,
Bym był dla ciebie zdrowiem i pokojem.
I znowu sobie powtarzam pytanie:
Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie?

- 25 Kiedy położysz rękę na me dłonie,
Luba mię jakaś spokojność owionie,
Zda się, że lekkim snem zakończę życie;
Lecz mnie przebudza żywsze serca bicie,
Które mi głośno zadaje pytanie:
30 Czy to jest przyjaźń? czyli też kochanie?

- Kiedym dla ciebie tę piosenkę składał,
Wieszczy duch mymi ustami nie władał;
Pełen zdziwienia, sam się nie postrzegłem,
Skąd wzięłem myśli, jak na rymy wbiegłem;
35 I zapisałem na końcu pytanie:
Co mię natchnęło? przyjaźń czy kochanie?

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► KULT UCZUĆ KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Od literatury romantycznej oczekiwano przede wszystkim, aby opisywała to, co niewidoczne, skryte przed niewprawnym okiem laika. Romantyków interesował głębszy, duchowy aspekt rzeczywistości, ponieważ wierzyli, że to on rządzi materią. Dlatego poeci tak chętnie skupiali się na eksplorowaniu świata przeżyć wewnętrznych człowieka, rozterek jego duszy. Wnikliwa analiza emocji bohatera szła w parze z wyniesieniem na piedestał indywidualizmu. Porywy serca wysoko wrażliwej jednostki były ulubionym tematem literackim epoki.

Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie?

Niepewność

Georg Friedrich Kersting,
Para przy oknie, 1825

Jakimi środkami artystycznymi malarz osiągnął subtelny, romantyczną atmosferę obrazu?

Po przeczytaniu

1. Jak podmiot liryczny opisuje swoją relację z adresatką wyznania? Omów wymienione w wierszu zachowania związane z jej osobą. O czym – Twoim zdaniem – mogą świadczyć?
2. Dlaczego podmiot liryczny tyle razy powtarza pytanie: „Czy to jest przyjaźń? czy to jest kochanie?”
3. Podmiot liryczny zestawia w wierszu miłość i przyjaźń. Postrzega je jako uczucia pozostające wobec siebie w sprzeczności czy dopełniające się?
4. Dlaczego mężczyźnie trudno jest jasno określić swoje uczucia do adresatki? Z czego może wynikać ta trudność?
5. A jakie jest Twoje zdanie? Podmiot liryczny jest zakochany czy pozostaje z adresatką w relacji przyjacielskiej? Uzasadnij swoją odpowiedź, odwołując się do konkretnych fragmentów tekstu.
6. Oceń, czy wiersz *Niepewność* wpisuje się w schemat ukazywania miłości w dobie romantyzmu.
7. Wysłuchaj adaptacji wiersza *Niepewność* w wykonaniu Marka Grechuty z zespołem Anawa. Czy taka muzyczna wersja utworu Mickiewicza ułatwiła Ci odbiór wiersza? Jak sądzisz, czy wydobywa ona ponadczasowy charakter dylematu opisanego w *Niepewności*?

MOTYW: MIŁOŚĆ

uczucie • namiętność • zakochanie • serce • pożądanie • romans

Motyw miłości był w romantyzmie jednym z głównych tematów literatury i sztuki. Romantycy przedstawiali miłość jako siłę niemal boską, wykraczającą poza zwykłe doświadczenie. Mogła ona przemieniać człowieka, ale też niszczyć go, prowadząc do szaleństwa lub śmierci. Idealizowanie miłości i obiektu uczuć sprawiało, że uczucie to pozostawało zawsze niespełnione. Bohater kończył w rozpacz i samotności – często zresztą wybierał sobie kobietę niedostępną, z innych sfer czy zajętą. Taka miłość stawiała się wówczas zakazana i stanowiła formę buntu przeciw normom społecznym. Miłość gloryfikowano też dlatego, że traktowano ją jako doświadczenie duchowe – środek zbliżenia się do absolutu, odkrycia prawdy o życiu i o sobie, albo siłę napędzającą człowieka do działania na rzecz ludzkości.

W LITERATURZE ROMANTYZMU

Johann Wolfgang Goethe, *Faust*

Miłość Fausta i Małgorzaty zaczyna się banalnie. Bohater po zawarciu paktu z diabłem odzyskuje młodość i zaczyna korzystać z uroków ziemskiego życia. Uwodzi młodą, niedoświadczoną dziewczynę, a następnie porzuca. Wówczas romans przeradza się w tragedię. Okryta hańbą bohaterka zabija swoje nowo narodzone dziecko. Skruszony Faust odwiedza ją w więzieniu, prosi o wybaczenie i proponuje ucieczkę. Ale Małgorzata odmawia – woli ponieść karę i uratować duszę.

Adam Mickiewicz, *Romantyczność*

W tej programowej balladzie Mickiewicz deklaruje swój romantyczny światopogląd. Romantyk wierzy, że pod materialną powierzchnią rzeczywistości skrywa się duch, a jego narzędziem poznania jest serce. W życiu należy kierować się uczuciami i intuicją, one bowiem ukazują człowiekowi to, co niewidzialne, pozaziemskie. To miłość pozwala Karusi zobaczyć ducha zmarłego ukochanego.

Adam Mickiewicz, IV część *Dziadów*

Bohater dramatu wpisuje się w romantyczny wzorzec nieszczęśliwego kochanka. Za życia był szaleńczo zakochany. Po stracie ukochanej z rozpacz próbował się zabić. Teraz tuła się (być może jako zjawa) i wyrzeka na swój los. Za swoją mękę obwinia lektury romantyczne, które wpoły mu przekonanie, że miłość idealna naprawdę istnieje. Okazało się to ułudą.

Adam Mickiewicz, III część *Dziadów*

Konrad jest buntownikiem, który z miłości do ojczyzny i ludzi rzuca wyzwanie Bogu. Żąda od niego władzy nad światem, by uszczęśliwić ludzkość i dać zniewolonym narodom wolność.

Adam Mickiewicz, *Niepewność*

Wiersz ukazuje nieustanne wahanie, ambiwalencję uczuć, która jest nieodłącznym składnikiem miłości. Relacja między kobietą a mężczyzną została przedstawiona przez poetę jako niejednoznaczna, pełna sprzeczności. Podmiot liryczny cały czas zadaje sobie pytania o naturę własnego uczucia. Eksploracja swojego wnętrza to motyw charakterystyczny dla literatury romantyzmu.

R Juliusz Słowacki, *Kordian*

Słowacki w dramacie dekonstruuje wzorzec miłości romantycznej. Kordian jako młody chłopiec nieszczęśliwie zakochuje się w Laurze, ale ta dojrzała kobieta w ogóle nie bierze na poważnie jego młodzieńczych uczuć. Bardziej niż tragizm Słowacki eksponuje tu nieadekwatność romantycznej miłości. Kochanką Kordiana zostaje Wioletta, lecz kobietę interesują wyłącznie korzyści materialne, które może wynieść z tego związku. Znowu życie weryfikuje romantyczne marzenia i ukazuje ich absurd.

René Magritte [rene magrit], *Kochankowie*, 1928

Zygmunt Krasiński, *Nie-Boska komedia*

Krasiński demitologizuje miłość romantyczną. Hrabia Henryk – wyjątkowo jak na romantyka – został przedstawiony jako mąż i ojciec. Ta rola jednak go przeraża, hrabia nie potrafi jej sprostać. Zaślepiiony mitem miłości idealnej, doskonałej, uduchowionej nie umie skonfrontować się z realnym życiem. Ponosi klęskę i doprowadza swoją rodzinę do katastrofy: jego żona umiera, a syn traci wzrok.

Cyprian Norwid, *W Weronie*

Poeta nawiązuje w wierszu do historii nieszczęśliwych kochanków z tragedii Szekspira. To nawiązanie staje się pretekstem do ukazania różnic między klasykami a romantykami – ich odmiennego stosunku do świata, ludzkich uczuć i natury.

Aleksander Fredro, *Zemsta*

Ważnym motywem komedii jest miłość Klary i Wacława – młodych ludzi należących do dwóch skłóconych rodów. Jest to aluzja do wzorcowej historii kochanków, których dzieli klanowa nienawiść, czyli *Romea i Julii* Szekspira. Jednak u Fredry, inaczej niż w dziele Anglika oraz wielu utworach romantycznych, młodzi potrafią przezwyciężyć trudności i osiągnąć szczęście. W ten sposób autor dystansuje się od idei miłości romantycznej – wyidealizowanej, z góry skazanej na porażkę i niespełnienie.

Praca z motywem

1. Czy obecnie, w pierwszej połowie XXI w., istnieje jeszcze miłość romantyczna? Uzasadnij swoje zdanie.
2. Przedstaw własny ranking 10 najpiękniejszych dzieł sztuki poświęconych miłości. Możesz wybrać utwory literackie, filmowe, piosenki, obrazy, plakaty itp. Uzasadnij swoje wybory.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób artyści odwoływali się do mitu miłości romantycznej. Jak go tworzyli i jak z nim polemizowali? Przedstaw też własne zdanie na temat takiej koncepcji uczucia.

Benjamin West, *Kupidyn i Psyche* (fragment), 1808

W LITERATURZE INNYCH EPOK

Mitologia [STAROŻYTNOŚĆ]

• Orfeusz i Eurydyka – Orfeusz cierpi po śmierci ukochanej żony tak bardzo, że wyrusza do Hadesu. Chce skruszyć serce władcy krainy umarłych i odzyskać Eurydykę. Mimo że jego miłość jest silniejsza niż grób, Orfeuszowi nie udaje się pokonać śmierci.

• Narcyz – bohater mitu jest archetypem człowieka zakochanego w sobie. Bezkrytyczne samouwielbienie, nieopanowana miłość własna okazuje się uczuciem destrukcyjnym i może przynieść tylko cierpienie.

Jan Andrzej Morsztyn, wiersze: *Do trupa*, *Niestatek*, *O swej pannie* [BAROK]

W barokowej poezji dworskiej miłość jest przede wszystkim grą, flirtem. Temat miłosny służy tu jako pretekst do wyrafinowanej zabawy literackiej. Morsztyn ukazuje uczucie jako doświadczenie zmysłowe, które ma dostarczać radości i rozkoszy, a nie duchowych rozterek czy cierpień.

Tematem zaprezentowanych tu obrazów *Kochankowie* oraz *Kupidyn i Psyche* jest relacja miłosna. Na czym polega zmiana w ukazywaniu miłości między dziełami, które dzieli ponad sto lat? Czy Twoim zdaniem René Magritte rzeczywiście ukazał miłość?

Adam Mickiewicz

Sonety krymskie

Ważne

- cechy gatunkowe sonetu
- orientalizm
- podróż romantyczna
- psychizacja przyrody
- motyw wędrowca (*homo viator*)

Na dobry początek

Kiedy podróżujecie do nowych miejsc, Waszą pozytywną reakcję budzi to, co kojarzy się z czymś znanym: domem, miejscem zamieszkania, ojczyzną? Czy wręcz przeciwnie, szukacie tego, co jest dla Was zupełnie nowe? Gdy w obcym miejscu nachodzi Was refleksja: „O, to zupełnie jak u nas!”, czujecie przyjemne uspokojenie czy zawód? Jak rozumiecie slogan, że podróże kształcą?

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA SONETÓW KRYMSKICH – PODRÓŻ NA KRYM KONTEKST BIOGRAFICZNY

Po procesie filomatów i filaretów Mickiewicz musiał opuścić Litwę i osiedlić się w Rosji. W 1825 r. zamieszkał w Odessie, skąd w towarzystwie przyjaciół udał się na dwumiesięczną wycieczkę na Półwysep Krymski. *Sonety krymskie* to cykl 18 utworów, w których poeta zawarł swoje wrażenia z wędrówek po zjawiskowym Krymie. Dla przybysza z Litwy było to pierwsze zetknięcie z Orientem, gdzie wszystko ekscytowało egzotyką i miało smak przygody – islamska kultura Tatarów krymskich, dzika, nieoswojona przyroda, pierwsza w życiu poety morska podróż statkiem.

Walenty Wańkiewicz,
*Portret Adama Mickiewicza
na Judahu skale*,
1827–1828

Obraz namalowany przez przyjaciela Mickiewicza. Przedstawia poetę w podróżnym płaszczu, kontemplującego widok ze szczytu Ajudah, „Świętej Góry” Krymu. Wcinający się w morze masyw górski, przypominający kształtem leżącego niedźwiedzia, stał się symbolem Półwyspu Krymskiego.

Które cechy portretu wskazują na to, że poeta został na nim upozowany na bohatera romantycznego?

► ORIENT

Sonety wpisują się w romantyczny nurt fascynacji Orientem. Mickiewicz podziwiał egzotyczną przyrodę Krymu, ale też tamtejszą kulturę muzułmańską, która olśniewa oryginalnością i silnie działa na zmysły. Poeta wprowadził wiele elementów, które budują charakterystyczny obraz Wschodu. Utwory nasycił obco brzmiącymi nazwami (np. *izan, dżamid, harem, menar*) i opisami miejsc, które wywarły na nim wrażenie (np. ruiny miasta Bakczysaraj, góra Ajudah, przepaść w Czufut-Kale).

Ważnym zabiegiem kompozycyjnym było wprowadzenia postaci Mirzy [mir-zy] – tubylcy, człowieka Wschodu, który odgrywa rolę przewodnika wobec Pielgrzyma, podmiotu lirycznego *Sonetów*. Mirza jest kimś więcej niż gospodarzem oprowadzającym cudzoziemca po Krymie. To mędrzec (tytuł mirzy przysługiwał książętom i uczonym), który ukazuje mu tajemnice egzotycznego świata.

► MOTYW WĘDROWCA

Romantyczny wędrowiec to jeden z najbardziej charakterystycznych bohaterów literackich epoki. Przedstawiany jako indywidualista, samotnik, marzyciel. Romantycy traktowali podróż nie tylko jako poznawanie dalekich miejsc, ale przede wszystkim jako pretekst do podróżowania w głąb siebie. *Homo viator*, podróżując, zaglądał więc do własnego wnętrza. Uciekał od codziennej, banalnej rzeczywistości do dzikich, nienaruszonych przez cywilizację miejsc, aby znaleźć w nich spokój i inspirację. Szedł na spotkanie z absolutem.

W polskim romantyzmie motyw wędrówki ma dodatkowe znaczenie. Z powodów politycznych wielu Polaków zostało zmuszonych do emigracji. Podróż była wówczas wygnaniem, a wędrowiec – wiecznym emigrantem, tułaczem tęskniącym za ojczyzną.

Adam Mickiewicz

Stepy akermańskie

- 1 Wpłynąłem na suchego przestwór oceanu,
Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi,
Śród fali łąk szumiących, śród kwiatów powodzi,
Omijam koralowe ostrowy¹ burzanu².
- 5 Już mrok zapada, nigdzie drogi ni kurhanu³;
Patrzę w niebo, gwiazd szukam przewodniczek łodzi;
Tam z dala błyszczy obłok? tam jutrenka wschodzi?
To błyszczy Dniestr, to weszła lampa Akermanu⁴.

- Stójmy! – Jak cicho! – Słyszę ciągnące żurawie,
10 Których by nie dościgły żrenice sokoła;
Słyszę, kędy się motyl kołysa na trawie,
Kędy wąż śliską pierśią dotyka się zioła.
W takiej ciszy! – tak ucho natężam ciekawie,
Że słyszałbym głos z Litwy. – Jedźmy, nikt nie woła.

homo viator

(z łac. 'człowiek wędrujący')
Jeden z klasycznych motywów literackich. Oznacza człowieka w drodze, w podróży (najstojniejszy *homo viator* to Odys z *Odysei* Homera). Podróż często symbolizuje życie ludzkie, a wędrowiec – człowiek poszukującego sensu istnienia, prawdy o świecie czy swojej tożsamości. *Homo viator* stawia czoło różnym granicom – fizycznym, jak i symbolicznym. Przekraczając je, bohater zdobywa nowe doświadczenia, pokonuje swoje słabości, dojrzewa. Jest samotny, co podkreśla jego alienację i odrębność od reszty społeczeństwa.

¹ ostrów – wyspa.

² burzan – krzew.

³ kurhan – kopiec usypywany jako punkt obserwacyjny albo mogiła.

⁴ lampa Akermanu – światła Akermanu (latarni morskiej lub domostw).

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► AKERMAN – INTRO DO PODRÓŻY PO KRYMIE

Stepy akermańskie otwierają cykl *Sonetów krymskich*, choć do nich właściwie nie należą. Powstały jeszcze przed wyprawą poety na Krym, podczas jego pobytu w Odessie, skąd bardzo blisko do Akermanu, średniowiecznej twierdzy usytuowanej nad ujściem Dniestru do Morza Czarnego. Mickiewicz, włączając utwór do zbioru *Sonetów*, uczynił z niego wstęp do cyklu o wędrówkach samotnego wygnańca po krainach Wschodu.

sonet

Gatunek liryczny ukształtowany we Włoszech w okresie renesansu. Charakteryzuje się kunsztowną budową: 2 pierwsze strofy czterowersowe mają charakter opisowy, a 2 kolejne trójwersowe – charakter refleksyjny. Istnieje też odmiana francuska, w której 3 strofy czterowersowe kończą się dystychem, czyli strofą dwuwersową.

Po przeczytaniu

1. Opisz przedstawioną sytuację liryczną i określ, kim jest podmiot utworu.
2. Znajdź fragmenty utworu, które sprawiają, że wędrówka po stepie przypomina tu wyprawę morską. Znajdź zastosowane w tym celu środki stylistyczne (onomatopeje, hiperbolizacje, epitety) i określ ich funkcję.
3. W jaki sposób poeta wprowadził ruch do pozornie statycznego i spokojnego opisu krajobrazu? Jaki efekt tym wywołał?
4. Do jakich zmysłów odwołuje się powstały opis ukraińskiego stepu? Wskaż odpowiednie ustępy utworu.
5. Omów cechy budowy wiersza, które wskazują, że jest to sonet. Sprawdź, czy poeta zastosował się do wszystkich zasad kompozycyjnych sonetu.
6. Co symbolizuje cisza wspomniana w dwóch ostatnich strofach sonetu?

Adam Mickiewicz

Burza

- 1 Zdarto żagle, ster prysnął, ryk wód, szum zawiei,
Głosy trwożnej gromady, pomp złowieszcze jęki,
Ostatnie liny majtkom wyrwały się z ręki,
Słońce krwawo zachodzi, z nim reszta nadziei.
- 5 Wicher z tryumfem zawył, a na mokre góry
Wznoszące się piętrami z morskiego oddechu
Wstąpił genijusz śmierci i szedł do okrętu
Jak żołnierz szturmujący w połamane mury.
- 10 Ci leżą na pół martwi, ów załamał dłonie,
Ten w objęcia przyjaciół żegnając się pada,
Ci modlą się przed śmiercią, aby śmierć odegnąć.

Jeden podróżny siedział w milczeniu na stronie
I pomyślił: szczęśliwy, kto siły postrada,
Albo modlić się umie, lub ma z kim się żegnać.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► DUCH PRZYRODY

KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

W dziełach romantycznych natura jest nie tylko malowniczym tłem wydarzeń. To potężny uduchowiony żywioł, odgrywający istotną rolę w świecie przedstawionym.

Naturę ukazuje się jako tajemną siłę, która myśli, czuje i działa z określonymi intencjami. Łączy ją głęboka relacja z człowiekiem, która sprawia, że natura jest niejako przedłużeniem ludzkiej duszy, lustrem odbijającym wewnętrzne przeżycia człowieka.

Romantycy dokonywali **psychizacji** natury – przypisywali jej cechy, emocje i stany psychiczne odzwierciedlające uczucia bohaterów lub samego autora dzieła. Las mógł być złowrogi, góry majestatyczne, a rzeka smutna – wszystko w zależności od nastroju bohaterów.

Elementy natury miały ważne znaczenie symboliczne, czytelne dla wrażliwej wyobraźni. Spokojna tafla jeziora mogła symbolizować harmonię duszy, wspinaczka na szczyt góry – chęć wyniesienia się ponad tłum, zaś wzburzone morze – wewnętrzny chaos trawiący duszę bohatera.

Pejzaże morskie były zresztą chętnie ukazywane w dziełach romantycznych. Doskonale oddawały ideę żywiołu, którego nie da się okiełznać. W tym kontekście katastrofa morska mogła się jawić jako symbol triumfu natury nad cywilizacją – dziełem człowieka.

Po przeczytaniu

1. Opisz, jak zachowują się pasażerowie tonącego statku. Czym na tym tle wyróżnia się postawa jednego podróżnego? Co można o nim powiedzieć na podstawie jego reakcji?
2. Jak poeta ukazał w sonecie sztorm? Podaj przykłady użytych do tego środków artystycznych i określ ich funkcję.
3. Porównaj sonet Mickiewicza z obrazem *Tratwa Meduzy* Géricaulta (s. 21). Uwzględnij nastrój i wymowę obu dzieł.

Po przeczytaniu obu sonetów

1. Na czym polega orientalizm *Sonetów krymskich*?
2. W jaki sposób poeta wykorzystał opisy natury, aby sonety były nie tylko zwykłą kroniką podróży? Omów zagadnienie funkcji przyrody w sonetach, odwołując się do konkretnych przykładów.
3. Omów funkcjonowanie motywu *homo viator* w *Sonetach krymskich*.
4. Jak podmiot liryczny cyklu traktuje swoją podróż? Co na podstawie sonetów można powiedzieć o jego stosunku do świata?
5. Posłuchaj albumu muzycznego Mickiewicz – Stasiuk – Haydamaky. To projekt polskiego pisarza Andrzeja Stasiuka i ukraińskiego zespołu Haydamaky. Co sądzisz o takiej interpretacji utworów romantycznych?
6. Jaką rolę odgrywają motywy akwaticzne w *Sonetach krymskich*? Przeanalizuj poznane przez Ciebie utwory.

psychizacja przyrody

Zabieg poetycki. Polega na tym, że stan duszy podmiotu lirycznego zostaje uzewnętrzniony w krajobrazie, a jednocześnie natura wpływa na jego uczucia.

motywy akwaticzne

Motywy związane z wodą (łac. *aqua* 'woda') pod różnymi postaciami: morza, oceanu, jeziora, rzeki, źródła, deszczu, mgły. Ważne w poezji romantycznej. Często miały znaczenie symboliczne (np. wzburzone morze symbolizowało potęgę natury, rzeka – bieg życia i upływ mijającego czasu), były metaforą ludzkiego losu (np. samotny żeglarz dryfujący po bezkresnych wodach odzwierciedlał lęki egzystencjalne i poszukiwanie sensu życia) czy też służyły do budowania nastroju melancholii, smutku, zadumy nad sobą i światem.

Adam Mickiewicz

III część *Dziadów*

Ważne

- przemiana Gustawa w Konrada
- walka dobra i zła o duszę Konrada
- prometeizm w Wielkiej Improwizacji
- plan realistyczny i metafizyczny utworu
- mesjanizm – sens martyrologii narodu
- cechy dramatu romantycznego
- „naród polski jak lawa” – postawy Polaków pod zaborami

Na dobry początek

Kim jest buntownik XXI wieku? Przeciwko komu lub czemu protestuje? Co chciałby zmienić? Co burzy w nim krew? Po jakie środki sięga? Stwórzcie portret współczesnego wywrotowca.

Wprowadzenie do lektury

► III CZĘŚĆ DZIADÓW A POWSTANIE LISTOPADOWE
KONTEKST HISTORYCZNY

W momencie wybuchu powstania Mickiewicz przebywał w Rzymie. Ruszył do Polski okreśną drogą i zbyt późno, aby wziąć w nim udział. Gdy dotarł do Wielkopolski będącej pod zaborem pruskim i podjął nieudaną próbę przekroczenia granicy, powstanie już dogasało.

Wielu uciekinierów szukało schronienia w Dreźnie i tam też udał się Mickiewicz (stąd określenie *Dziady drezdeńskie*). Dręczony wyrzutami sumienia, że nie włączył się w walkę o niepodległość ojczyzny, wstrząśnięty heroizmem powstańców i tragiczną klęską, w ciągu kilku tygodni stworzył arcydramat uważany za najważniejsze dzieło w literaturze polskiej.

Według relacji świadków poeta napisał Wielką Improwizację w jedną noc, w istnym szale twórczym. Tekst od razu przepisywał do czystopisu, ponieważ bał się, że pod wpływem wielkiego wzburzenia może umrzeć. Dramat wydany w 1832 r. wywarł ogromny wpływ na życie duchowe narodu, a Mickiewiczowi przyniósł pozycję narodowego wieszczka.

Geneza utworu jest zatem związana z powstaniem listopadowym. Jednak akcja dramatu odwołuje się do wcześniejszych wydarzeń – krwawego terroru, który władze carskie wprowadziły w zaborze rosyjskim już dekadę wcześniej (1823–1824). Skutki tej polityki dotknęły młodego Mickiewicza i jego przyjaciół po procesie filomatów. Im też, swoim trzem towarzyszom, którzy zostali wówczas skazani na zesłanie i zmarli na obczyźnie, „narodowej sprawie męczennikom”, poświęcił III część *Dziadów*.

► PRZEMIANA GUSTAWA W KONRADA

Dramat zaczyna się od Prologu, w noc poprzedzającą święto zmarłych, gdy na Litwie odprawia się stary pogański zwyczaj wywoływania duchów zwany dziadami. W Wilnie w celi Klasztoru Bazylianów przerobionego na więzienie dobre i złe duchy walczą o duszę więźnia. Bohater w męczącym półśnie również toczy ze sobą wewnętrzną walkę, od której zależą jego przyszłe losy:

Czy zła myśl wygra, czy dobra pokona,
Jutro się w mowach i w dziełach pokaże;
I jedna chwila tej bitwy wyrzeka
Na całe życie o losach człowieka.

Przeczuwa, że więzienie jest dla niego próbą charakteru. Może odzyskać wolność z rąk oprawców, ale kryje się w tym pułapka. Będzie zmuszony opuścić ojczyste strony, a dla poety życie na obczyźnie, bez słuchaczy, jest równoznaczne ze śmiercią:

Mam być wolny – tak! nie wiem, skąd przyszła nowina,
Lecz ja znam, co być wolnym z łaski Moskwicina.
Łotry zdejmą mi tylko z rąk i nóg kajdany,
Ale wtłoczą na duszę – ja będę wygnany!
Błąkać się w cudzoziemców, w nieprzyjaciół tłumie,
Ja śpiewak – i nikt z mojej pieśni nie zrozumie
Nic – oprócz niekształtnego i marnego dźwięku.

Te zmagania doprowadzają go do przełomu. Więzień dojrzewa do zerwania z przeszłością i powtórnych narodzin. Symbolicznym znakiem metamorfozy jest zmiana imienia: Gustaw (znany z IV części *Dziadów*) umarł, narodził się Konrad.

Bohater w symbolicznej scenie przemiany z Gustawa w Konrada. Kadr pochodzi z inscenizacji teatralnej obejmującej wszystkie części *Dziadów* w reżyserii Jana Englerta z 1997 r. Rolę głównego bohatera zagrał Michał Żebrowski.

Adam Mickiewicz

Dziady, część III

Akt I, scena 1 (fragment)

KONRAD *śpiewa*

- 1 Pieśń ma była już w grobie, już chłodna, –
Krew poczuła – spod ziemi wygląda –
I jak upiór powstaje krwi głodna:
I krwi żąda, krwi żąda, krwi żąda.
- 5 Tak! zemsta, zemsta, zemsta na wroga,
Z Bogiem i choćby mimo Boga!

CHÓR *powtarza*

I Pieśń mówi: ja pójdę wieczorem,
Naprzód braci rodaków gryźć muszę,
Komu tylko zapuszczę kły w duszę,

- 10 Ten jak ja musi zostać upiorem.
Tak! zemsta, zemsta, etc. etc.
Potem pójdziem, krew wroga wypijem,
Ciało jego rozrąbiem toporem:
Ręce, nogi goździami przybijem,
15 By nie powstał i nie był upiorem.
Z duszą jego do piekła iść musim,
Wszyscy razem na duszy usiędziem,
Póki z niej nieśmiertelność wydusim,
Póki ona czuć będzie, gryźć będziem.
20 Tak! zemsta, zemsta, etc. etc.

KS. LWOWICZ

Konradzie, stój, dla Boga, to jest pieśń pogańska.

KAPRAL

Jak on okropnie patrzy, – to jest pieśń szatańska.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► PIEŚŃ ZEMSTY

Scena więzienna rozgrywa się w Wigilię Bożego Narodzenia w Klasztorze Bazylianów. Więźniowie dzielą się przerażającymi opowieściami o prześladowaniach, które spadły na młodzież litewską pod rządami senatora Nowosilcowa. Jan Sobolewski, prowadzony na przesłuchanie, widział skazańców wywożonych w kibitkach na katorgę na Sybir. Byli zmaltretowani, pobici, głodni. Najmłodszy, dziesięcioletek, nie miał sił, by udźwignąć kajdany, którymi go skuto. Sobolewski wśród skazańców dostrzegł swych przyjaciół, tak wycieńczonych, że bliskich śmierci. Jednego z nich, całkiem zemdlonego, musiał ciągnąć na swoich barkach żołnierz. Rozpostarte ramiona więźnia wyglądały jak przybite do krzyża. Wstrząśnięty tym obrazem Sobolewski przyrównuje niewinną ofiarę dzieci do męki Chrystusa. Konrada ogarnia gniew, śpiewa przepełnioną nienawiścią pieśń zemsty. By zniszczyć wroga, jest gotów poświęcić nie tylko swoje życie, ale nawet duszę.

*Tak! zemsta, zemsta, zemsta na wroga,
Z Bogiem i choćby mimo Boga!*

III część *Dziadów*

Maria Janion

Wobec zła (fragmenty)

W centrum narodowego arcydzieła, w III części *Dziadów* Mickiewicza tkwi – pod względem potęgi patriotycznej dzikości, nienawiści i mściwości niedający się z niczym w literaturze polskiej porównać – wampiryczny śpiew Konrada [...]. Jeślibyśmy uznali, że Konrad jest dwoisty – na co wiele dowodów w dramacie – że może ma dwie dusze (choćaby Gustawa i Konrada, jakkolwiek jeden umarł, a drugi się narodził, to przecież było ich dwóch; na dodatek Gustaw przebija się sztyletem i „żyje”), że może ma dwa serca, to wtedy jego straszna pieśń o Pieśni dawałaby się rozumieć jako produkt jego duszy „szatańskiej”, ale i słowiańskiej, a nawet prasłowiańskiej. Gdy wsłuchamy się w ten przerażający śpiew, usłyszymy w nim takie utożsamienia: Ja-Pieśń, Ja-Wampir, Ja-Konrad. [...] Pigoń objaśnia, że „upiór w pieśni Konrada jest bliższy dawnych wyobrażeń ludowych niż Upiór z II części poematu”. To nie łagodny literacki upiór miłosnego samobójcy, to pierwotny, groźny, krwiożerczy wampir patriotycznej zemsty. Z całą świadomością Mickiewicz dokonał transformacji tamtego Upiora w tego Wampira. Dlaczego tak się stało? [...]

Odpowiedzią na opowieść [Sobolewskiego] o narodowym męczeństwie stało się szaleństwo zemsty – „choćby mimo Boga”. [...] Poszukując figury ostatecznej zemsty na wrogu i podnosząc pierwotne wyobrażenia ludowe do stanu artystycznej doskonałości, Mickiewicz przekracza wszystkie granice. Skrajna, niespotykana, rozszalała dzikość pieśni Konrada dowodnie o tym świadczy.

Właściwą akcją tej pieśni o Pieśni stało się poetyckie przedstawienie kolejnych faz wampirycznego procederu: najpierw wampiryzacja braci rodaków. Ukąszony przez wampira musi sam stać się wampirem („Komu tylko zapuszczę kły w duszę, Ten jak ja musi zostać upiorem”). W ten sposób najlepiej wytworzyć można przymusową wspólnotę wampirów-mścicieli. Teraz pojawia się swoisty paradoks wampiryzmu: trzeba kąsać, wypijać krew, uśmiercać wroga, ale i zapobiegać temu, by od owych ukąszeń nie stał się wampirem, gdyż wtedy – w walce wampirów między sobą – szanse się niebezpiecznie wyrównają, a idzie wszak o osiągnięcie bezwzględnej wyższości nad wrogiem. Należy zatem – po wypiciu krwi – jego ciało rozrąbać toporem; ręce przybić „goździami” [...]. Wszystko po to, „by nie powstał i nie był upiorem”. Lecz ten okrutny standard unieszkodliwiania wampira jeszcze nie może zaspokoić szaleństwa zemsty. Ostatnia strofa przynosi obraz znęcania się już w piekle nad duszą wroga. Tam – „wszyscy razem” usiędziem na tej zmaltretowanej do ostateczności duszy, będziem wyduszać z niej nieśmiertelność, „póki ona czuć będzie, gryźć będziem”. Gdy wreszcie wydrzemy duszy wroga nieśmiertelność, gdy ją zatem uśmiercimy, dopniemy swego ostatecznego celu; sięgając po oręż zła, unicestwimy zło. [...]

Pieśń Konrada poraża dzikością i obcością. Ujawnia straszny, szalony zew zemsty, słyhać go w niej, jak wycie wampirów i wilkołaków. Czujemy, że Mickiewicz stanął tu wobec jakiejś ostateczności i zmierzył się z nią poza domeną moralności chrześcijańskiej. [...] Stając się wampirem, Polak oddawał się „złej” zemście na wrogu. Doznawała tu efemerycznego¹ jakby zawieszenia dwuznaczność i dwoistość kondycji Polaków – rozdartych między nakazem miłości a żądzą zemsty cnotliwych rycerzy chrześcijańskich, upłątanych wszak w zbrodnicze zamiary; idyllicznych Słowian, których wrodzona łagodność wystawiona została na najcięższą z prób – w obliczu zaborczego zła i bezprawia.

Komentarz
do lektury

¹ efemeryczny – krótkotrwały, szybko przemijający.

Po przeczytaniu fragmentu i komentarza do lektury

1. Wskaż w tekście pieśni odniesienia do postaci wampira.
2. Na czym polega „pogańskość” pieśni?
3. Maria Janion pisze, że Mickiewicz pieśnią zemsty przekroczył wszystkie granice. Wyjaśnij, jak rozumiesz to stwierdzenie.
4. Na czym polega transformacja Upiora z II części *Dziadów* w Wampira z III części?
5. Jak rozumiesz słowa, że to pieśń jest „jak upiór”? Jaką rolę przypisuje się tu poezji?
6. Czy pieśń zemsty można zaliczyć do poezji tyrtejskiej? Uzasadnij swoją opinię.
7. Dlaczego patriota musi być wampirem? Poszukaj informacji na temat motywu wampira w romantyzmie (m.in. podręcznik, s. 82) i zinterpretuj postawę Konrada jako przejaw wampiryzmu patriotycznego – patriotyzmu, który nie karmi się krwią, lecz uczuciem miłości do ojczyzny.

tyrteizm

Nurt poezji, który ze względu na zabory rozwinął się w Polsce w okresie romantyzmu. Poezja tyrtejska należy do liryki apelu. Apeluje o walkę w obronie kraju, odwołując się do poczucia patriotyzmu odbiorcy. Stawia dobro ojczyzny na pierwszym miejscu.

Adam Mickiewicz

Dziady, część III

Akt I. Scena II. Improwizacja

KONRAD (*po długim milczeniu*)

- 1 Samotność – cóż po ludziach, czym śpiewak dla ludzi?
Gdzie człowiek, co z mej pieśni całą myśl wysłucha,
Obejmie okiem wszystkie promienie jej ducha?
Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi:
- 5 Język kłamie głosowi, a głos myślom kłamie;
Myśl z duszy leci bystro, nim się w słowach złamie,
A słowa myśl pochłona i tak drżą nad myślą,
Jak ziemia nad połknietą, niewidzialną rzeką.
[...].
Ty Boże, ty naturo! dajcie posłuchanie. –
- 10 Godna to was muzyka i godne śpiewanie. –
Ja mistrz!
Ja mistrz wyciągam dłonie!
Wyciągam aż w niebiosa i kładę me dłonie
Na gwiazdach jak na szklanych harmoniki kręgach.
- 15 To nagłym, to wolnym ruchem,
Kręcę gwiazdy moim duchem.
Milion tonów płynie; w tonów milijonie
Każdy ton ja dobyłem, wiem o każdym tonie;
Zgadzam je, dzielę i łączę,
- 20 I w tęczę, i w akordy, i we strofy płaczę,
Rozlewam je we dźwiękach i w błyskawic wstęgach. –
[...]

Boga, natury godne takie pienie!
Pieśń to wielka, pieśń-tworzenie;
Taka pieśń jest siła, dzielność,
25 Taka pieśń jest nieśmiertelność!
Ja czuję nieśmiertelność, nieśmiertelność tworzę,
Cóż Ty większego mogłeś zrobić – Boże?
Patrz, jak te myśli dobywam sam z siebie,
Wcielam w słowa, one lecą,
30 Rozsypują się po niebie,
Toczą się, grają i świecą;
Już dalekie, czuję jeszcze,
Ich wdziękami się lubuję,
Ich okrągłość dłonią czuję,
35 Ich ruch myślą odgaduję:
Kocham was, me dzieci wieszczę!
Myśli moje! gwiazdy moje!
Czucia moje! wichry moje!
W pośrodku was jak ojciec wśród rodziny stoję,
40 Wy wszystkie moje!
[...]
Zrzucę ciało i tylko jak duch wezmę pióra –
Potrzeba mi lotu,
Wylecę z planet i gwiazd kołowrotu,
Tam dojdę, gdzie graniczą Stwórca i natura.

45 I mam je, mam je, mam – tych skrzydeł dwoje;
Wystarczają – od zachodu na wschód je rozszerzę,
Lewym o przeszłość, prawym o przyszłość uderzę,
I dojdę po promieniach uczucia – do Ciebie!
I zajrzę w uczucia Twoje,
50 O Ty! o którym mówią, że czujesz na niebie.
Jam tu, jam przybył, widzisz, jaka ma potęgą,
Aż tu moje skrzydło sięga;
Lecz jestem człowiek, i tam, na ziemi me ciało;
Kochałem tam, w ojczyźnie serce me zostało. –

55 Ale ta miłość moja na świecie,
Ta miłość nie na jednym spoczęła człowieku
Jak owad na róży kwiecie,
Nie na jednej rodzinie, nie na jednym wieku.
Ja kocham cały naród! – objąłem w ramiona
60 Wszystkie przeszłe i przyszłe jego pokolenia,
Przycisnąłem tu do łona,
Jak przyjaciel, kochanek, małżonek, jak ojciec;
Chcę go dźwignąć, uszczęśliwić,
Chcę nim cały świat zadziwić –
[...]

- 65 Chcę czuciem rządzić, które jest we mnie;
Rządzić jak Ty wszystkimi zawsze i tajemnie: –
Co ja zechcę, niech wnet zgadną,
Spełnią, tym się uszczęśliwią,
A jeżeli się sprzeciwią,
- 70 Niechaj cierpią i przepadną.
Niech ludzie będą dla mnie jak myśli i słowa,
Z których, gdy zechcę, pieśni wiąże się budowa; —
Mówią, że Ty tak władasz!
Wiesz, żem myśli nie popsuł, mowy nie umorzył;
- 75 Jeśli mnie nad duszami równą władzę nadasz,
Ja bym mój naród jak pieśń żywą stworzył,
I większe niżli Ty zrobiłbym dziwo,
Zanuciłbym pieśń szczęśliwą!
Daj mi rząd dusz! – [...]
[...]
- 80 Ja chcę mieć władzę, jaką Ty posiadasz,
Ja chcę duszami władać, jak Ty nimi władasz.
(*Długie milczenie*)
(*z ironią*)
Milczysz, milczysz! wiem teraz, jam Cię teraz zbadał,
Zrozumiałem, coś Ty jest i jakeś Ty władał. –
Kłamca, kto Ciebie nazywał miłością,
- 85 Ty jesteś tylko mądrością.
[...]
- (*Milczenie*)
Czym jest me czucie?
Ach, iskrą tylko!
Czym jest me życie?
Ach, jedną chwilką!
[...]
- 90 Teraz duszą jam w moją ojczyznę wcielony;
Ciałem połknąłem jej duszę,
Ja i ojczyzna to jedno.
Nazywam się Milijon – bo za milijony
Kocham i cierpię katusze.
- 95 Patrzę na ojczyznę biedną,
Jak syn na ojca wplecionego w koło;
Czuję całego cierpienia narodu,
Jak matka czuje w łonie bole swego płodu.
Cierpię, szaleję – a Ty mądrze i wesoło
- 100 Zawsze rządzisz,
Zawsze sądzisz,
I mówią, że Ty nie błądzisz!
[...]

Odezwij się, – bo strzelę przeciw Twej naturze;
Jeśli jej w gruzy nie zburzę,

- 105 To wstrząsnę całym państw Twoich obszarem;
Bo wystrzelę głos w całe obręby stworzenia,
Ten głos, który z pokoleń pójdzie w pokolenia:
Krzyknę, żeś Ty nie ojcem świata, ale...

GŁOS DIABŁA

Carem!

(*Konrad staje chwilę, stania się i pada*)

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► PSYCHOMACHIA – WALKA O DUSZĘ KONRADA

Walka sił dobra i zła o duszę bohatera osiąga punkt kulminacyjny w scenie zwanej Wielką Improwizacją (w odróżnieniu od Małej Improwizacji kończącej scenę więzienną). Jak w średniowiecznym moralitecie, na scenie „teatru duszy” bohatera miejsce z prawej strony tradycyjnie zajmują anioły, z lewej – diabły. Konrad ogarnięty poetyckim szałem, w uniesieniu, wygłasza monolog, w którym buntuje się przeciwko Bogu.

Jest to bunt prometejski, powodowany szlachetnymi pobudkami – miłością do ludzi. Konrad podobnie jak mitologiczny Prometeusz nie może znieść, że tak strasznie cierpią. Do głębi współodczuwa z uciemiężonymi rodakami, „cierpi za miliony”. Jednocześnie grzeszy pychą i twierdzi, że sam urządziłby świat lepiej, potrafiłby uszczęśliwić ludzkość. Boga, który dopuszcza tak straszną niesprawiedliwość, oskarża o brak serca, obojętność i zimny racjonalizm. Bóg nie jest miłością, jest jedynie mądrością. W ustach romantyka to najgorszy zarzut.

Oskarżany Bóg milczy. To milczenie doprowadza Konrada do szaleństwa. Bohater w gniewie jest o krok od bluźnierstwa, od nazwania Go carem.

Horace Vernet [oras werne], *Polski Prometeusz (fragment)*, 1831

Obraz w alegoryczny sposób ukazuje klęskę powstania listopadowego. Pierś martwego polskiego żołnierza przygniata drapieżny ptak symbolizujący Rosję.

Zwróć uwagę na tytuł obrazu. W jaki sposób kompozycja dzieła nawiązuje do mitu o Prometeuszu?

psychomachia

Ukazana w dziele literackim lub artystycznym wewnętrzna walka moralna dobra ze złem (z łac. 'walka duszy'). Konflikt moralny lub duchowy przeżywany przez człowieka. Często przedstawiana w formie alegorycznej jako zmagania między personifikacjami cnoty i grzechu.

*Ja i ojczyzna to jedno.
Nazywam się Milijon – bo za miliony
Kocham i cierpię katusze.*

III część *Dziadów*

prometeizm

Postawa buntu przeciwko Bogu, który zezwala na to, by ludzkość cierpiała. Jest to bunt bezinteresowny, zakłada gotowość poświęcenia własnego życia, doczesnego czy wiecznego, w imię miłości do ludzi. Nazwa wywodzi się od mitologicznego tytana Prometeusza, który wykradł ogień bogom, by ofiarować go ludziom, i został skazany przez Zeusa na wieczną mękę.

KONCEPCJA POETY-WIESZCZA

W monologu Konrada Mickiewicz zawarł sedno romantycznej wiary w moc poezji oraz szczególną rolę poety. Zdolność kreacji ukazał jako atrybut boski. Poeta – jak Bóg – stwarza nową rzeczywistość od samego początku, jedynie z idei, bez konieczności używania materii („Na początku było Słowo”).

Obdarzone talentem tworzenia są wybitne, nieliczne jednostki. Do takich wybrańców należy Konrad. To bohater zbudowany ze sprzeczności. Z jednej strony upaja się swoimi możliwościami, porównuje się z Bogiem: „Ja czuję nieśmiertelność, nieśmiertelność tworzę, / Cóż Ty większego mogłeś zrobić – Boże?”. Jest samotnikiem skazanym na niezrozumienie przez zwykłych ludzi. Wynosi się zresztą ponad tłum, a nawet nim gardzi. Z drugiej strony mówi, że kocha ludzkość, i autentycznie identyfikuje się z jej cierpieniem. Pragnie szczęścia ludzi i jest przekonany, że wie, jak sprawić, by byli szczęśliwi. Nawet lepiej od nich samych. Mickiewicz ukazuje, jak niebezpieczna jest ta pycha, arogancja wieszczka mieniającego się duchowym przywódcą narodu.

Po przeczytaniu

1. Na podstawie Wielkiej Improwizacji scharakteryzuj Konrada. Jakie cechy bohatera ujawniają się w tym monologu?
2. Omów stosunek Konrada do ludzi. Na czym polega paradoks tej postawy?
3. Zinterpretuj słowa Konrada: „Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi: / Język kłamie głosowi, a głos myślom kłamie”. Z czego wynika tragizm poety?
4. Jak Konrad postrzega istotę poezji i swoją misję jako poety? Co uprawnia go do rozmawiania z samym Bogiem?
5. Jak rozumiesz pragnienie Konrada, by otrzymać „rząd dusz”? Jakiej chciałby władzy? Do czego jej potrzebuje?
6. Czy postawę Konrada można określić mianem buntu prometejskiego? Uzasadnij swoje zdanie.
7. Dlaczego Konrad – w zarzutach wobec Boga – przeciwstawia miłość mądrości? Jak można rozumieć te zarzuty w kontekście światopoglądu romantycznego?
8. Wyjaśnij, dlaczego scenę Wielkiej Improwizacji interpretuje się jako psychomachię. Na czym polega walka dobra ze złem? Dlaczego Szatan jest w tej scenie bliski zwycięstwa?
9. Czy dostrzegacie wokół siebie postacie lub instytucje, np. media społecznościowe, które poprzez kształtowanie opinii publicznej sprawują „rząd dusz”? Porozmawiajcie o tym w klasie.

Adam Mickiewicz

Dziady, część III

Scena V. Cela Księdza Piotra

KS. PIOTR

(*modli się leżąc krzyżem*)

- 1 Panie! czymże ja jestem przed Twoim obliczem? –
Prochem i niczem;
Ale gdym Tobie moję nicość wypowiadał,
Ja, proch, będę z Panem gadał.

WIDZENIE

- 5 Tyran wstał – Herod¹! – Panie, cała Polska młoda
Wydana w ręce Heroda.
Co widzę – długie, białe dróg krzyżowych biegi,
Drogi długie – nie dojrzeć – przez puszcze, przez śniegi –
Wszystkie na północ – tam, tam w kraj daleki
10 Płyną jak rzeki.
[...]
Tam na północ – Panie, Panie!
Takiż to los ich – wygnanie!
I dasz ich wszystkich wygubić za młodu,
I pokolenie nasze zatracisz do końca? –
15 Patrz – ha – to dziecię uszło – rośnie – to obrońca!
Wskrzesiciel narodu,
Z matki obcej; krew jego dawne bohaterzy,
A imię jego będzie czterdzieści i cztery.
[...] Widzę ten motłoch – tyrany,
20 Zbójce – biegą – porwali – mój Naród związany
Cała Europa wlecze, nad nim się urąga –
«Na trybunał!» – Tam zgraja niewinnego wciąga.
Na trybunale gęby, bez serc, bez rąk; sędzie –
To jego sędzie!
25 Krzyczą: «Gal², Gal sędzić będzie!»
Gal w nim winy nie znalazł i – umywa ręce,
A króle krzyczą: «Potęp i wydaj go męce;
Krew jego spadnie na nas i na syny nasze;
Krzyżuj syna Maryi, wypuść Barabasze³;
30 Ukrzyżuj – on cesarza koronę znieważa,
Ukrzyżuj – bo powiemy, żeś ty wróg cesarza».
Gal wydał – już porwali – już niewinne skronie
Zakrwawione, w szyderskiej, cierniowej koronie,
Podnieśli przed świat cały – i ludy się zbiegły;
35 Gal krzyczy: «Oto naród wolny, niepodległy!»

¹ Herod – król Judei znany z biblijnej opowieści o rzezi niewiniątek. Kiedy Herod dowiedział się, że w Betlejem narodził się Mesjasz, w obawie przed utratą władzy kazał wymordować wszystkich nowo narodzonych chłopców w okolicy.

² Gal – Francuz. Aluzja do postawy Francji, która deklarowała przyjaźń dla Polaków i poparcie dla sprawy polskiej, a w decydującym momencie, w trakcie powstania listopadowego, nie przyszła powstańcom z pomocą.

³ Barabasze – według Ewangelii Barabasz był przestępcą, który został uwięziony w tym samym czasie, co Jezus. W święto Paschy rzymski namiestnik Płat miał zwyczaj uwalniać jednego więźnia. Gdy zapytał zgromadzony tłum, którego więźnia ma wypuścić, ludzie wybrali Barabasza.

Ach, Panie, już widzę krzyż – ach, jak długo, długo
 Musi go nosić – Panie, zlituj się nad sługą.
 Daj mu siły, bo w drodze upadnie i skona –
 Krzyż ma długie na całą Europę ramiona,
 40 Z trzech wyschłych ludów, jak z trzech twardych drzew ukuty. –
 Już wleką; już mój Naród na tronie pokuty –
 Rzekł: «Pragnę» – Rakus⁴ octem, Borus⁵ żółcią poi,
 A matka Wolność u nóg zapłakana stoi.
 Patrz – oto żołdak Moskal⁶ z kopiją przyskoczył
 45 I krew niewinną mego narodu wytoczył.
 [...]

Któż ten mąż? – To namiestnik na ziemskim padole.
 Znałem go – był dzieckiem – znałem.
 Jak urósł duszą i ciałem!
 On ślepy, lecz go wiedzie anioł pacholę.
 50 Mąż straszny – ma trzy oblicza,
 On ma trzy czoła.
 Jak baldakim⁷ rozpięta księga tajemnicza
 Nad jego głową, osłania lice.
 Podnóżem jego są trzy stolice.
 55 Trzy końce świata drżą, gdy on woła;
 I słyszę z nieba głosy jak gromy:
 To namiestnik wolności na ziemi widomy!
 On to na sławie zbuduje ogromy
 Swego kościoła!
 60 Nad ludy i nad króle podniesiony;
 Na trzech stoi koronach, a sam bez korony;
 A życie jego – trud trudów,
 A tytuł jego – lud ludów;
 Z matki obcej, krew jego dawne bohaterzy,
 65 A imię jego czterdzieści i cztery.
 Sława! sława! sława!
 (zasypia)

⁴ Rakus – Austriak.

⁵ Borus – Prusak.

⁶ Moskal – Rosjanin.

⁷ baldakim – baldachim, ostona.

mesjanizm

Wiara w nadejście zbawcy. Wywodzi się z judaizmu, w którym nadzieja, że narodzi się Mesjasz i przyniesie Żydom wolność, odgrywa istotną rolę. W XIX w. ideę mesjanizmu zaadaptowano do sytuacji Polaków pod zaborami. Przypisano narodowi polskiemu rolę mesjasza narodów, który poprzez swoje niezawinione cierpienie zbawi całą ludzkość. Mesjanizm pozwolił Polakom uważać się za naród wybrany.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► MESJANISTYCZNE PROROCSTWO

Ksiądz Piotr to bohater, który jest przeciwieństwem Konrada – pełen pokory i niechwianej wiary w Boże miłosierdzie. Za tę postawę zostaje nagrodzony przywilejem jasnowidzenia – właściwie rozmowy z Bogiem („Ja, proch, będę z Panem gadał”), milczącym wobec Konrada. Oczom Księdza ukaże się wizja martyrologii narodu polskiego przedstawiona jako męka ukrzyżowanego Chrystusa.

Takie ukazanie dziejów Polski odwołuje się do idei mesjanizmu – wiary, że wybrane jednostki czy też całe narody mają szczególną misję do odegrania w historii. Mesjanizm przypisuje im rolę mesjasza, wybawiciela, który przyniesie powszechne wyzwolenie.

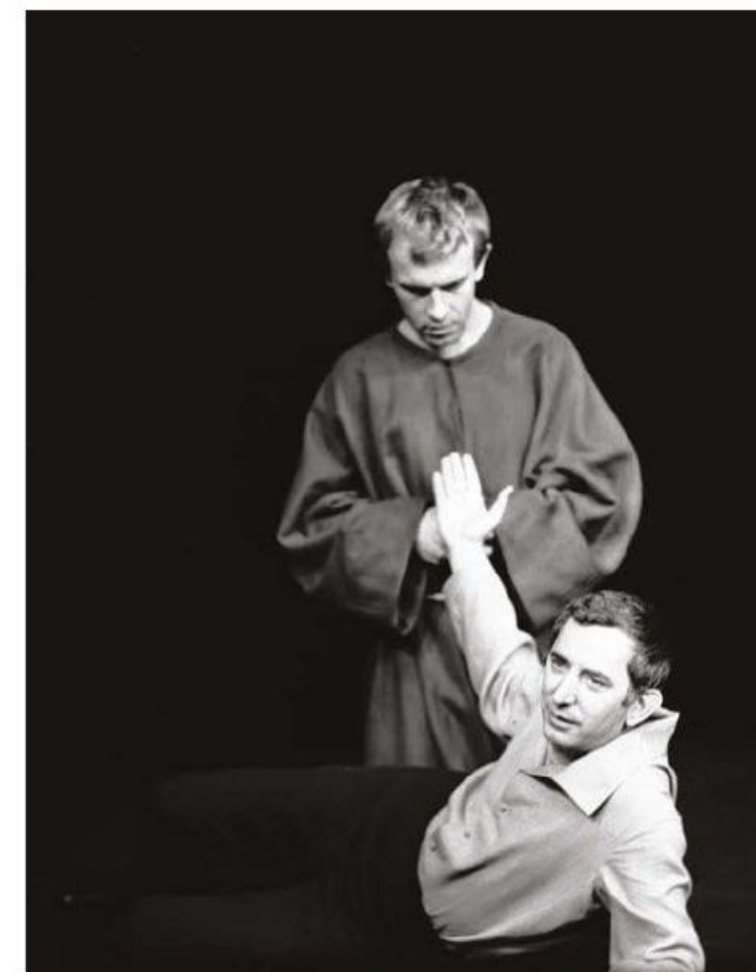
Cała III część *Dziadów* koncentruje się na przedstawieniu niezawinionych cierpień polskiego narodu, jego **martyrologia** jest głównym tematem utworu. Najdobitniej zostaje ona wyrażona właśnie w Widzeniu Księdza Piotra, gdzie poeta ukazał mękę Polaków w perspektywie nadprzyrodzonej, w analogii do śmierci Chrystusa na krzyżu. Paralela ta przywraca ofierze Polaków głębszy sens. Sugeruje, że Polacy – jak Chrystus – mieliby odegrać kluczową rolę w boskim planie zbawienia, bowiem ich niczym niezawinione cierpienie jest niezbędną częścią tego planu. Jednocześnie mesjanizm daje nadzieję, że męczeństwo to zostanie w przyszłości wynagrodzone zmartwychwstaniem – odzyskaniem wolności przez Polskę.

Ideę związku między ukrzyżowaniem Chrystusa a cierpieniem Polaków wyraża słynne sformułowanie „Polska Chrystusem narodów”, choć trzeba pamiętać, że w *Dziadach* nigdzie ono w takiej formie nie pada.

► CZTERDZIEŚCI I CZTERY

Jak każda prorocza wizja również Widzenie Księdza Piotra zawiera tajemnicze symbole, które trudno jednoznacznie zinterpretować. Najwięcej wątpliwości budzi imię zapowiadanego mesjasza – czterdzieści i cztery. Nie wiadomo nawet, czy odnosi się ono do indywidualnego, czy zbiorowego zbawcy – wszystkich Polaków. Po ukazaniu się utworu powstało wiele koncepcji rozszyfrowania liczby. W prelekcjach paryskich poeta sugerował, że miał na myśli Andrzeja Towiańskiego, charyzmatycznego przywódcę Koła Sprawy Bożej, ale sam nie był w tych sugestiach konsekwentny. Podejrzewano więc, że pod imieniem „czterdzieści i cztery” poeta ukrył samego siebie. Mąż opatrnościowy miał być „z matki obcej” (a matka Mickiewicza miała mieć żydowskie pochodzenie) i urodził się w Wigilię Bożego Narodzenia. Niektórzy interpretatorzy w roli mesjasza obsadzają postać Konrada.

Konrad grany przez Gustawa Holoubka w *Dziadach* Kazimierza Dejmka na deskach Teatru Narodowego w Warszawie (1967). W roli Księdza Piotra – Józef Duriasz. Premiera przedstawienia odbyła się 26 listopada 1967 r. Nowoczesna inscenizacja spektaklu miała wymowę polityczną, co nie spodobało się ówczesnej władzy komunistycznej w Polsce. Zawieszenie sztuki 30 stycznia 1968 r. doprowadziło do rozruchów studenckich i protestów ludzi kultury.

martyrologia

Męczeństwo narodu, grupy społecznej lub religijnej.

profetyzm

Przepowiadanie przyszłości, prorokowanie. Zjawisko spotykane w wielu religiach (m.in. w Biblii). Występuje też w literaturze, zwłaszcza w poezji romantycznej.

*Z matki obcej, krew jego dawne bohaterzy,
A imię jego czterdzieści i cztery.*

III część *Dziadów*

Po przeczytaniu

1. Znajdź w Widzeniu Księdza Piotra odwołania do narodzin i śmierci Chrystusa. Poszukaj obrazów odnoszących się do konkretnych etapów Męki Pańskiej: drogi krzyżowej, ukrzyżowania i zmartwychwstania.
2. Zinterpretuj te motywy w kontekście losów narodu polskiego.
3. Objaśnij słowa: „Krzyż ma długie na całą Europę ramiona”, odwołując się do historii Polski i Europy.
- R** 4. Dzięki jakim zabiegom scena Widzenia Księdza Piotra nabiera charakteru prorocstwa? Na czym polega jej mistyczny charakter?
5. Jaki cel osiągnął poeta, porównując martyrologię narodu polskiego do męki Chrystusa?
6. Dlaczego mesjanizm był tak ważny dla romantyków? Jakie znaczenie w światopoglądzie romantycznym miało pojęcie narodu?
7. Jednym z obrazów, które ukazały się Księdzu Piotrowi, jest wizja ukrzyżowanego Narodu i zapłakanej matki Wolności stojącej pod krzyżem. Zinterpretuj tę wizję.
8. Jaką rolę odgrywają widzenia i prorocтва w całej III części *Dziadów*?

Sposób na zadanie

 - Znajdź w utworze wszystkie sceny wizyjne i profetyczne.
 - Ustal, czego dotyczą. Jaki jest ich sens?
 - Zauważ, że każda z tych scen różni się od siebie, np. widzenie Ewy ma inny charakter niż mistyczna wizja Księdza Piotra.
9. W opowieści Sobolewskiego (akt I, scena więzienna) poszukaj fragmentów, w których narrator podkreśla niewinność ofiar. Dlaczego jest ona taka ważna?
10. Prometeizm a mesjanizm. Czym różnią się te dwie drogi do wolności?
- M** 11. Mesjanizm jako romantyczna idea poświęcenia. Omów zagadnienie na podstawie III części *Dziadów*. W swojej odpowiedzi uwzględnij również wybrany kontekst.
- M** 12. Człowiek w relacji z Bogiem. Omów zagadnienie na podstawie III części *Dziadów*. W swojej odpowiedzi uwzględnij również wybrany kontekst.

Adam Mickiewicz

Dziady, część III

Scena VII. Salon warszawski (fragmenty)

Kilku wielkich URZĘDNIKÓW, kilku wielkich LITERATÓW. Kilka DAM wielkiego tonu, kilku JENERAŁÓW i SZTABSOFICERÓW; wszyscy incognito piją herbatę przy stoliku. Bliżej drzwi kilku MŁODYCH LUDZI i dwóch STARYCH POLAKÓW. Stojący rozmawiają z żywością – towarzystwo stolikowe mówi po francusku, przy drzwiach po polsku.

PRZY DRZWIACH

ZENON NIEMOJEWSKI *do Adolfa*

1 To i u was na Litwie też samo się dzieje?

ADOLF

Ach, u nas gorzej jeszcze, u nas krew się leje!

NIEMOJEWSKI

Krew?

ADOLF

Nie na polu bitwy, lecz pod ręką kata,

5 Nie od miecza, lecz tylko od pałki i bata.
(*Rozmawiają ciszej*)

PRZY STOLIKU

[...]

DAMA II

Odtąd jak Nowosilcow wyjechał z Warszawy,

Nikt nie umie gustownie urządzić zabawy:

Nie widziałam pięknego balu ani razu;

On umiał ugrupować bal na kształt obrazu.

(*Słysząc między mężczyznami śmiech*)

DAMA I

10 Śmiejcie się, Państwo, mówcie, co się wam podoba,

A była to potrzebna w Warszawie osoba.

[...]

PRZY STOLIKU JENERAŁ *do Literata*

Ale przeczytaj wreszcie – dajże się uprosić.

LITERAT

Ja nie umiem na pamięć.

Inscenizacja *Dziadów*
w reż. Michała Zadary
w Teatrze Polskim we
Wrocławiu, 2016

Reżyser podjął się pierwszej w historii polskiego teatru inscenizacji całych *Dziadów*. Na niemal piętnastogodzinne przedstawienie składają się wszystkie części dramatu, łącznie z *Ustępem*. Premiera całości *Dziadów* rozpoczęła się w sobotę 20 lutego 2016 r. w południe, a zakończyła w nocy z soboty na niedzielę.

JENERAŁ

Zwykłeś z sobą nosić.

- 15 Masz przy sobie pod frakiem – a – widzę okładki:
Damy chcą słyszeć.
[...]

DAMA

Macie robić lekturę? – przepraszam – choć umiem
Po polsku, ale polskich wierszy nie rozumiem.

JENERAŁ *do Oficera*

Ma rację po części, bo nudne po trochu.

(*pokazuje na Literata*)

- 20 Opiewa tysiąc wierszy o sadzeniu grochu.
do Literata
Czytajże, jeśli ciebie nie będziem słuchali –
To patrz –
(*pokazując na drugiego Literata*)
ten nam gazeciarz swe rymy wypali.
Śliczna byłaby wszystkim słuchaczom przysługa.
25 Patrz, jak się on zaprasza, jak śmieje się, mruga;
I usta już otworzył jak zdechłą ostrygę,
I oko zwrócił wielkie i słodkie jak figę.
[...]
do Oficera
Dobrze, że nie chce czytać, boby nas zanudził.

MŁODA DAMA

(*oddzielając się od grupy młodszej, ode drzwi*)

A to jest rzecz okropna –
(*do stolika*)

30

słuchajcie, Panowie!

(*do Adolfa*)

Niechaj Pan tym ichmościom o Cichowskim powie.
[...]

ADOLF (*Wszyscy zbliżają się i słuchają*)

Znałem go będąc dzieckiem; – był on wtenczas młody,
Żywy, dowcipny, wesół i sławny z urody;
Był duszą towarzystwa; gdzie się tylko zjawił,

- 35 Wszystkich opowiadaniem i żartami bawił
[...]
On wtenczas miał się żenić; pomnę, że przynosił
Dzieciom dary swej przyszłej i na ślub nas prosił.
Potem długo nie przyszedł, i mówiono w domu,
Że nie wiedzieć gdzie zniknął, umknął po kryjomu,
40 Szuka rząd, ale śladu dotąd nie wytropił, –
Na koniec powiedziano: zabił się, utopił.
Policja dowodem stwierdziła domysły,
Znaleziono płaszcz jego nad brzegami Wisły;
Przyniesiono płaszcz żonie – poznała – on zginął;
45 Trupa nie znaleziono – i tak rok przeminął.
Dlaczegoż on się zabił? – pytano, badano,
Żałowano, płakano; wreszcie – zapomniano.
I minęło dwa lata. – Jednego wieczora
Więźniów do Belwederu wiedziono z klasztoru¹.
50 Wieczór ciemny i dżdżysty; – nie wiem, czy przypadkiem,
Czy umyślnie ktoś był tej procesyi świadkiem;
Może jeden z odważnych warszawskich młodzieńców,
Którzy śledzą pobytu i nazwiska jeńców:
Warty stały w ulicach, głucho było w mieście –
55 Wtem ktoś zza muru krzyknął: «Więźnie, kto jesteście?»
Sto ozwało się imion; – wśród nich dosłyszano
Jego imię, i żonie nazajutrz znać dano.
Pisała i latała, prosiła, błagała,
Lecz prócz tego imienia – nic nie posłyszała.
60 I znowu lat trzy przeszło bez śladu, bez wieści.
Lecz nie wiedzieć kto szerzył w Warszawie powieści,
Że on żyje, że męczą, że przyznać się wzbrania
I że dotąd nie złożył żadnego wyznania;
Że mu przez wiele nocy spać nie dozwolano,
65 Że karmiono śledziami i pić nie dawano;
Że pojono opijum, nasyłano strachy,
Larwy; że łaskotano w podeszwy, pod pachy –
Lecz wkrótce innych wzięto, o innych zaczęli
Mówić; żona płakała, wszyscy zapomnieli.
70 Aż niedawno przed domem żony w nocy dzwonią –
Otworzono: Oficer i żandarm pod bronią,
I więzień – on – każą dać pióra i papieru;
Podpisać, że wrócony żywy z Belwederu.

¹ z klasztoru – z Klasztoru Karmelitów w Warszawie, w którym władze carskie urządziły więzienie dla polskich patriotów.

- Wzięli podpis, i palcem pogroziwszy: «Jeśli
 75 Wydasz...» – i nie skończyli; jak weszli, odeszli.
 To on był. – Biegę widzieć, przyjaciel ostrzega:
 «Nie idź dzisiaj, bo spotkasz pod wrotami szpiega».
 Idę nazajutrz, w progu policyjskie draby;
 Idę w tydzień, on sam mię nie przyjmuje, słaby.
- 80 Aż niedawno za miastem w pojeździe spotkałem –
 Powiedziano, że to on, bo go nie poznałem.
 Utył, ale to była okropna otyłość:
 Wydęła go zła strawa i powietrza zgniłość;
 Policzki mu nabrzmiały, poźółkły i zbladły,
- 85 W czole zmarszczki pół wieku, włosy wszystkie spadły.
 Witam, on mię nie poznał, nie chciał mówić do mnie,
 Mówię, kto jestem, patrzy na mnie bezprzytomnie.
 [...] W miesiąc poszedłem znowu, myślałem, że zdoła
 Rozpatrzeć się na świecie i pamięć przywoła.
- 90 Lecz tyle tysięcy dni był pod śledztwa próbą,
 Tyle tysięcy nocy rozmawiał sam z sobą,
 Tyle lat go badały mękami tyrany,
 Tyle lat otaczały słuch mające ściany;
 A całą jego było obroną – milczenie,
- 95 A całym jego były towarzystwem – cienie;
 Że już się nie udało wesołemu miastu
 Zgładzić w miesiąc naukę tych lat kilkunastu.
 [...] Pytany, myśląc zawsze, że jest w swym więzieniu,
 Ucieka w głąb pokoju i tam pada w cieniu,
- 100 Krzycząc zawsze dwa słowa: «Nic nie wiem, nie powiem!»
 [...] *(Adolf tży ociera)*
(Długie milczenie)

DAMA MŁODA (*do Literata*)
 Cemu to o tym pisać nie chcecie, Panowie?
 [...]

- LITERAT I
 Takich dziejów słuchają, lecz kto je przeczyta?
 I proszę, jak opiewać współczesne wypadki;
 Zamiast mitologii są naoczne świadki.
- 105 Potem, jest to wyraźny, święty przepis sztuki,
 Że należy poetom czekać – aż – aż –

JEDEN Z MŁODZIEŻY

Póki? –
 Wieleż lat czekać trzeba, nim się przedmiot świeży
 Jak figa ucukruje, jak tytuń uleży?

Scena z tej samej inscenizacji *Dziadów* w reż. Michała Zadary

?

Poszukaj wiadomości na temat słynnych inscenizacji teatralnych *Dziadów*, np. w reżyserii Aleksandra Bardinięgo (1955), Kazimierza Dejmka (1967), Konrada Swinarskiego (1973) i bardziej współczesnych: Piotra Tomaszuka z Teatrem Wierszalin, Michała Zadary, Radosława Rychcika, Mai Kleczewskiej. Wybierz jedną z inscenizacji i powiedz, czym się szczególnie wyróżniła.

LITERAT I

- 110 Nie ma wyraźnych reguł.
 [...]

LITERAT IV

- A mnie by się zdało,
 Że to wcale nie szkodzi, że przedmiot jest nowy;
 Szkoda tylko, że nie jest polski, narodowy.
 Nasz naród się prostotą, gościnnością chlubi,
 115 Nasz naród scen okropnych, gwałtownych nie lubi;
 Śpiewać, na przykład, wiejskich chłopców zalecanki,
 Trzody, cienie – Sławianie, my lubim sielanki.

LITERAT I

- Spodziewam się, że Panu przez myśl nie przejedzie,
 Aby napisać wierszem, że ktoś jadał śledzie.
- 120 Ja mówię, że poezji nie ma bez poloru²,
 A polor być nie może tam, gdzie nie ma dworu:
 Dwór to sądzi o smaku, piękności i sławie;
 Ach, ginie Polska! dworu nie mamy w Warszawie.

[...]

PIERWSZY Z MŁODYCH

A łotry! – o, to kija!

A*** G***

- 125 O, to stryczka, haku!
 Ja bym im dwór pokazał, nauczyłbym smaku.

² polor – wykwintność, ogłada.

N***

Patrzcie, cóż my tu pocznem, patrzcie, przyjaciele,
Otóż to jacy stoją na narodu czele.

WYSOCKI³

Powiedz raczej: na wierzchu. Nasz naród jak lawa,
130 Z wierzchu zimna i twarda, sucha i plugawa,
Lecz wewnętrznego ognia sto lat nie wyziębi;
Plwajmy na tę skorupę i zstąpmy do głębi.

(Odchodzą)

*Nasz naród jak lawa,
Z wierzchu zimna i twarda, sucha i plugawa,
Lecz wewnętrznego ognia sto lat nie wyziębi;
Plwajmy na tę skorupę i zstąpmy do głębi.*

III część *Dziadów*

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► REALISTYCZNY OBRAZ POLSKIEGO SPOŁECZEŃSTWA

Dziady to utwór przesyciony mistycyzmem, a jednocześnie realistycznie, z dokumentalną wiernością ukazujący sytuację na Litwie i w Królestwie Polskim początku XIX w. Mickiewicz stworzył w nim smutny obraz społeczeństwa żyjącego od lat w niewoli, chorego i mocno podzielonego. Jak mówi Piotr Wysocki, naród polski przypomina zastygłą lawę. Trzeba zejść głęboko w dół, aby dotrzeć do jego żywej tkanki. Za to ona jest nieśmiertelna.

Towarzystwo zgromadzone w warszawskim salonie ukazuje jak w soczewce te warstwy wulkanicznej lawy – polskiego społeczeństwa. Górną warstwę tworzą przedstawiciele elit – ludzie kultury, wysocy stopniem urzędnicy i wojskowi, eleganckie damy, śmietanka stolicy. Można by sądzić, że oświecona, wyedukowana arystokracja będzie tym środowiskiem, które przyczyni się do zachowania polskiej tożsamości. Dzieje się jednak zupełnie odwrotnie. To właśnie osoby z wyższych sfer – czy ze strachu, czy z konformizmu – robią kariery na wysługiwaniu się zaborcy. Wolą nie słuchać o działalności tajnej policji, o aresztowaniach, straszliwych torturach i zsyłkach. Nie chcą sobie psuć dobrego samopoczucia. Są ludźmi kompletnie pozbawionymi empatii, bez serca. Żyją jakby w innym świecie – balów, salonowych rozrywek, „sielanek”. Ten ich dystans wobec spraw narodowych zostaje podkreślony przez fakt, że rozmawiają po francusku.

Szczególnie odrażające przypadki donosicielstwa i zdrady poeta ukazał personalnie. Pierwowzorem postaci Doktora był ojczym Juliusza Słowackiego, profesor Bécu [bėku], który także zginął od uderzenia pioruna. Podobnie swój autentyczny pierwowzór miał Wacław Pelikan.

³ Piotr Wysocki – (1797–1875) oficer, przywódca spisku podchorążych, którzy doprowadzili do wybuchu powstania listopadowego.

Z przygnębiającym portretem elit kontrastuje obraz młodzieży. To środowisko idealistów gotowych oddać życie za ojczyznę. W nowym pokoleniu i wśród prostego ludu należy szukać nadziei na odrodzenie się Polski, oni też ratują wizerunek narodu. Patriotów reprezentuje w *Dziadach* właśnie grupka dyskutantów przejętych losami Cichowskiego, więźniowie osadzeni w Klasztorze Bazylianów, Ksiądz Piotr, Pani Rollisonowa. Niektórzy z nich za swoją niezłomną postawę płacą straszliwą cenę. Drastyczne metody tortur poeta opisał szczegółowo w opowiadaniu Sobolewskiego (scena więzienna), opowieści o Cichowskim (scena Salon warszawski), dramatycznej rozmowie Pani Rollisonowej z oprawcami syna (scena Pan Senator).

► MARTYROLOGIA NARODU W UJĘCIU METAFIZYCZNYM

W *Dziadach* rzeczywistość ziemską jest ściśle powiązana ze sferą duchową. Mickiewicz ukazuje losy Polaków w odwołaniu do religii chrześcijańskiej. Dzięki temu rozgrywające się wydarzenia nabierają sensu w wymiarze metafizycznym, który dla romantyka był dużo ważniejszy od doraźnego wymiaru materialnego.

I tak zmagania Konrada z własnymi słabościami poeta przedstawia jako psychomachię z udziałem aniołów i diabłów. Młodych patriotów przyrównuje do ziarna, które szatan car zakopuje w więzieniach i kopalniach Syberii. Lecz wiosną ziarno wszędzie i wyda plon w postaci odrodzenia narodu, ofiara nie będzie zatem daremna.

Wreszcie fundamentalna dla problematyki utworu idea mesjanistyczna opiera się na założeniu, że martyrologia narodu polskiego odtwarza niejako mękę Chrystusa.

Po przeczytaniu

1. Scharakteryzuj dwa obozy ukazane w scenie Salon warszawski: towarzystwo stołkowe i grupę stojącą przy drzwiach.
2. Na czym polega spór o kształt poezji, którego echa dochodzą do głosu w tej scenie? W odpowiedzi odwołaj się do polemiki między romantykami a klasykami.
3. Jeden z literatów twierdzi, że „Sławianie, my lubim sielanki”. Porównaj takie postrzeganie kultury ludowej z folklorem, który znajdujemy u romantyków, a szczególnie w poezji Mickiewicza.
4. Zinterpretuj porównanie narodu polskiego do lawy. Czy taka ocena może napawać optymizmem?
5. Czy taki obraz narodu polskiego jest ponadczasowy? Uzasadnij swoją opinię.
6. Podaj przykłady uwznioślenia ofiar tyranii w dramacie. Jak ten zabieg wpływa na wymowę utworu?
7. Różne postawy w polskim społeczeństwie wobec zaborcy. Omów zagadnienie na podstawie III części *Dziadów*. W odpowiedzi uwzględnij wybrany kontekst.

► DRAMAT ROMANTYCZNY KONTEKST TEORETYCZNOLITERACKI

Na początku XIX w. wykształcił się nowy typ dramatu, który charakteryzował się nie-spotykaną dotąd swobodą formy. Dramaturdzy przestali trzymać się sztywno reguł teatru klasycznego, za to chętnie szukali inspiracji w obrzędowych przedstawieniach średniowiecznych czy też w teatrze szekspirowskim. W Polsce dramat romantyczny

dramat romantyczny

Typ dramatu ukształtowany w romantyzmie w opozycji do dramatu klasycystycznego. Charakteryzuje się synkretyzmem (łączeniem różnych rodzajów literackich, konwencji i kategorii estetycznych), a także otwartą formą (sceny i wątki są luźno powiązane, brak wyraźnego zakończenia).

różnił się od europejskiego, ponieważ ze względu na cenzurę był przeznaczony przede wszystkim do czytania, a nie do wystawiania na scenie. Musiało to wpłynąć na charakter utworów, którym bliżej było do poezji niż do form dramatycznych.

III część *Dziadów* – uznawana za najwybitniejszy polski dramat romantyczny – realizuje główne cechy tego gatunku.

Cechy III części *Dziadów* jako dramatu romantycznego

- zrywa z zasadą jedności miejsca, czasu, akcji – akcja rozgrywa się w różnych miejscach (w Wilnie, Warszawie, Rosji, we Lwowie), w czasie dłuższym niż doba (od 1 listopada 1823 do 1824 r.) i obejmuje wiele wątków
- wyróżnia się luźną, otwartą kompozycją – pomiędzy scenami i wątkami nie ma związków przyczynowo-skutkowych i brak wyraźnego zakończenia utworu
- występuje w nim synkretyzm rodzajowy, czyli połączenie cech trzech rodzajów literackich – sceny dramatyczne (dialogowe) przeplatają się z fragmentami epickimi (np. opowieść o Cichowskim) i lirycznymi (np. Widzenie Ewy)
- łączy różne konwencje literackie i kategorie estetyczne – realizm miesza się z fantastyką, tragizm (np. historia Rollisona) z komizmem (np. humor w scenie więziennej), patos (np. Improvizacja) z groteską i satyrą (np. sceny z diabłami)
- rozgrywa się jednocześnie na dwóch płaszczyznach: realnej i metafizycznej – realne są czas, miejsce, postacie (w utworze znalazły się nawet postacie historyczne, np. Tomasz Zan, Piotr Wysocki, Nikołaj Nowosilcow i nawiązania do autentycznych wydarzeń, np. procesu filomatów), a równocześnie występują siły nadprzyrodzone, które wpływają na bieg wydarzeń (np. anioły walczące o duszę Konrada)
- główny bohater jest dynamiczny i wpisuje się we wzorzec bohatera romantycznego (Gustaw przechodzi wewnętrzną przemianę w Konrada – buntownika i poetę-wieszczą).

Po przeczytaniu całości utworu

1. Wykaż, że w III części *Dziadów* nie została zachowana reguła trzech jedności. Odwołaj się do przykładów z tekstu dramatu.
2. Dlaczego bohater dramatu zmienia imię z Gustawa na Konrada? Co oznacza ta symboliczna scena? Jak motyw przemiany bohatera był przedstawiany w literaturze romantycznej?
3. Wyjaśnij na przykładzie utworu, na czym polega synkretyzm dramatu romantycznego. Jak wpływa on na kreację świata przedstawionego w III części *Dziadów*?
4. Podaj przykłady przenikania się w utworze realizmu z fantastyką. Jaką pełni funkcję takie mieszanie konwencji?
5. Uzasadnij, że obraz cierpienia Pani Rollisonowej można uznać za reinterpretację średniowiecznego motywu Matki Bożej cierpiącej pod krzyżem.
6. Dlaczego Ksiądz Piotr objaśnia sens śmierci Doktora w formie przypowieści? Przypomnij sobie, czym charakteryzuje się przypowieść i jakie są jej cele.
7. Jakie funkcje pełni w dramacie motyw snu? Odwołaj się do snu Konrada z prologu utworu oraz snu senatora Nowosilcowa.

8. Przedstaw wizerunek cara jako władcy na podstawie wierszy *Przedmieścia stolicy*, *Pomnik Piotra Wielkiego* oraz *Przegląd wojska*. Porównaj go z rzymskim ideałem władcy uosobianym przez Marka Aureliusza.

9. Jak Mickiewicz scharakteryzował Rosjan w III części *Dziadów*? Uwzględnij różnice między grupami społecznymi: ludem, urzędnikami, arystokracją, inteligencją, którą w dramacie reprezentują Student i Bestużew. Odwołaj się szczególnie do sceny Pan Senator, Ustępu oraz wiersza *Do przyjaciół Moskali*.

10. Czyje duchy przychodzą na obrzęd dziadów w ostatniej scenie dramatu? Sformułuj naukę płynącą z ich historii, która uzupełniłaby wcześniejsze pouczenia z części II i IV *Dziadów*.

11. Walka dobra ze złem – jeden z głównych motywów literackich. Napisz wypowiedź argumentacyjną, w której odwołasz się do III części *Dziadów*, innego utworu literackiego oraz wybranych kontekstów.

Sposób na zadanie

- Przeanalizuj, na jakich płaszczyznach toczy się walka dobra ze złem w dramacie. Kto bierze w niej udział?
- Wybierz utwór literacki, który podejmuje problematykę moralną. Przykładem może być *Makbet* Szekspira, ukazujący zmagania głównego bohatera kuszonych przez siły zła. Przypomnij sobie, jakich wyborów dokonuje Makbet i do czego one prowadzą.
- Zastanów się nad doбором kontekstów, które pogłębią Twoje rozważania. Temat walki dobra i zła to jedno z najważniejszych zagadnień w Biblii. Możesz przywołać w wypracowaniu np. opowieść biblijną o kuszeniu Adama i Ewy – będzie to Twój kontekst biblijny. W *Dziadach* Mickiewicz zawarł swoją koncepcję mesjanizmu, czyli niewinnej ofiary narodu polskiego. Jeśli, pisząc o walce dobra ze złem w *Dziadach*, wspomnisz o idei mesjanistycznej, przywołasz w swojej pracy kontekst filozoficzny.

12. Omów kreację przestrzeni w III części *Dziadów*. Weź pod uwagę symboliczne znaczenie prawej i lewej strony i zastanów się, w których scenach dramatu odgrywa ono szczególną rolę.

13. Losy młodzieży polskiej pod zaborami. Omów zagadnienie na podstawie III części *Dziadów*. W swojej odpowiedzi uwzględnij również wybrany kontekst.

14. III część *Dziadów* jest uważana za najważniejsze dzieło literackie romantyzmu, arcymit polskiej kultury. Dlaczego właśnie ten utwór miał tak niezwykłą siłę oddziaływania? Jakie najważniejsze problemy narodu w sobie ogniskuje?

PODSUMOWANIE LEKTURY

TO TRZEBA WIEDZIEĆ

1. Utwór jest zaliczany do najwybitniejszych dzieł literatury polskiej. Mickiewicz napisał go w Dreźnie (stąd nazwa *Dziady drezdeńskie*), tuż po upadku powstania listopadowego. Akcja dramatu dotyczy wydarzeń o dekadę wcześniejszych – terroru wprowadzonego przez cara w zaborze rosyjskim. Mickiewicz i jego przyjaciele zostali wówczas aresztowani i skazani za działalność w Towarzystwie Filomatów. Tym, którzy zmarli na zesłaniu, „narodowej sprawie męczennikom”, poeta poświęcił swoje dzieło.

2. Dramat zaczyna się Prologiem w noc poprzedzającą Święto Zmarłych, co stanowi nawiązanie do pozostałych części *Dziadów*. W celi Klasztoru Bazylianów uwięziony bohater przechodzi przemianę – przez symboliczną śmierć do zmartwychwstania. Umiera Gustaw, romantyczny kochanek z IV części *Dziadów*, i rodzi się Konrad – kochanek ojczyzny. Dramat będzie ukazywał walkę sił dobra i zła o jego duszę.
3. Psychomachia ta osiąga punkt kulminacyjny w scenie Wielkiej Improwizacji. Konrad ogarnięty poetyckim szałem (bohater jest tu figurą poety) wygłasza monolog, w którym buntuje się przeciwko Bogu. Oskarża Go o obojętność wobec nieszczęść polskiego narodu. On sam zaś „cierpi za miliony”. Gdyby miał taką władzę jak Stwórca, lepiej pokierowałby losami świata. Bunt prometejski sprawia, że Konrad wpisuje się we wzorzec bohatera romantycznego.
4. Cierpienia Polaków są ważnym tematem utworu. Mickiewicz był zwolennikiem mesjanizmu – koncepcji historiozoficznej, która przypisywała Polsce szczególną rolę w dziejach. Przyrównywała jej cierpienia pod zaborami do męki Chrystusa, co nadawało im wyższy, metafizyczny sens. Miały przynieść wolność i zbawienie całej ludzkości. Idea mesjanizmu zostaje najpełniej wyrażona w wizji, która ukazuje się pokornemu, ufnemu w Bożą Opatrzność Księdzu Piotrowi (Widzenie Księdza Piotra).
5. Polski naród został przedstawiony w utworze dwojako. Duża część społeczeństwa, zwłaszcza warstwy uprzywilejowane, wysługuje się carskim władzom. Nadzieje można pokładać w młodym pokoleniu, które, mimo najgorszych represji, nie traci ducha walki. Ten głęboki podział polskiego społeczeństwa najlepiej wyraża metafora lawy, która z wierzchu zastygła, a wewnątrz gotuje się żywym ogniem (scena Salon warszawski).
6. III część *Dziadów* ma cechy dramatu romantycznego. Charakteryzuje się on swobodną formą, łączeniem realizmu z metafizyką oraz kreacją głównego bohatera odpowiadającą wzorcowi epoki.

MOTYWY

- przemiana bohatera (Gustaw-Konrad) • bunt prometejski • moc poezji • walka dobra ze złem • martyrologia polskiego narodu • mesjanizm • „czterdzieści i cztery” • „naród jak lawa”

SPRAWDŹ, CZY ZNASZ ODPOWIEDŹ

1. Scharakteryzuj Konrada jako bohatera romantycznego.
2. Wyjaśnij, jak realizm łączy się z metafizyką w III części *Dziadów*.
3. Na przykładzie utworu Mickiewicza objaśnij, na czym polega nowatorstwo dramatu romantycznego.
4. Wolność jednostki a wolność narodu. Omów zagadnienie na podstawie III części *Dziadów*. W swojej odpowiedzi uwzględnij również wybrany kontekst.

KONTEKSTY

- HISTORYCZNY – sytuacja Polaków w zaborze rosyjskim
- FILOZOFICZNY – historiozoficzna koncepcja mesjanizmu
- HISTORYCZNOLITERACKI – cechy dramatu romantycznego, wzorzec bohatera romantycznego

Adam Mickiewicz *Pan Tadeusz*

Tomasz Różycki,
Dwanaście stacji
→ s. 210–212

PRZYPOMNIENIE LEKTURY

► GENEZA UTWORU

Mickiewicz pisał *Pana Tadeusza* w latach 1832–1834 w Paryżu. Załamany klęską powstania listopadowego i konfliktami dzielącymi polską emigrację, stworzył dzieło, które miało być dla rodaków źródłem pociechy i wezwaniem do jedności narodowej. W *Panu Tadeuszu* zawarł tęsknotę za utraconym „krajem lat dzieciennych” oraz idealną wizję wymarzonej ojczyzny – tak różną od przygnębiającej rzeczywistości.

► GATUNEK – POEMAT EPICKI

Pan Tadeusz jest poematem epickim, czyli eposeją – gatunkiem wywodzącym się z eposu homeryckiego. Ze względu na rangę określa się go mianem eposu narodowej.

► TYTUŁ

Pełny tytuł dzieła brzmi *Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie*. Przymiotnik *ostatni* sugeruje koniec pewnej epoki (opisanej z sentymentem, ale też ze świadomością wad), zaś postać Tadeusza symbolizuje nadejście nowych czasów. Tadeusz to przedstawiciel młodego pokolenia, który zaprowadza w dworze szlacheckim nowoczesne porządki (uwłaszcza chłopów) i walczy u boku Napoleona o niepodległość ojczyzny.

Mickiewicz opisuje z rozrzuśnieniem dawne tradycje odchodzącego świata, ale jednocześnie pokazuje, jak ważna jest zmiana mentalności szlacheckiej (metamorfozę uosabia Jacek Soplica, który z zawadiackiego sarmaty staje się pokornym patriotą).

► TREŚĆ

Akcja utworu rozgrywa się w 1811 i 1812 r. w dworze szlacheckim w Soplicowie na Litwie (w inwokacji do Litwy otwierającej utwór poeta wychwala piękno rodzinnych stron i wyznaje swoją tęsknotę).

Do dworku wraca z Wilna Tadeusz, wezwany przez swojego stryja, Sędziego Soplicę. Z sentymentem ogląda dom swojego dzieciństwa. Przypadkiem spotyka dziewczynę w porannym stroju, która spłoszona umyka do ogrodu.

Wieczorem na zamku zostaje wydana uczta. Tadeusz flirtuje z Telimeną, którą błędnie bierze za spotkaną rano „ogrodniczkę”. Goście kłócą się o to, czyj chart upolował zająca: Kusy Rejenta czy Sokół Asesora. By zakończyć spór, Podkomorzy zapowiada polowanie.

Rano podąża na nie także Hrabia Horeszko, potomek Stolnika. Spotyka po drodze Gerwazego, starego klucznika, który opowiada mu dzieje zamku. Gdy na zamku panował Stolnik, jego częstym gościem był Jacek Soplica, lokalny watażka popularny wśród okolicznej szlachty. Jacek zakochał się w córce Horeszki Ewie. Jednak magnat nigdy nie pozwoliłby na małżeństwo córki ze zwykłym szlachetką. Tylko udawał przyjaźń z zabi-jaką, bo przynosiła mu ona korzyści. Kiedy porywczy Soplica odkrył, że jest wodzony za nos, zastrzelił Stolnika. Niefortunnie zrobił to w momencie, gdy zamek był oblegany

poemat epicki

- łączy cechy epiki (rozbudowana fabuła, wszechwiedzący narrator) i liryki (pisany wierszem – trzynastozgłoskowiec)
- rozpoczyna się inwokacją
- jest utrzymany w podniosłym, wysokim stylu
- zawiera rozbudowane porównania oraz szczegółowe, realistyczne opisy przedmiotów i miejsc (zwłaszcza malarskie opisy przyrody)
- przedstawia dzieje bohaterów narodowych (a właściwie bohatera zbiorowego, którym jest szlachta polska) na tle ważnych i przełomowych wydarzeń historycznych

przez wojska rosyjskie. Soplicę uznano za sprzymierzeńca wroga i okrzyknięto zdrajcą. A zamek, skonfiskowany Horeszkom za działalność antyrosyjską, trafił w ręce brata Jacka – Sędziego Soplicy.

Po polowaniu Asesor i Rejent nadal toczą spór o psy – nierozstrzygnięty, bo zajęc umknął. Znudzona Telimena proponuje wyprawę na grzyby. Gdy towarzystwo pochłonięte jest szukaniem grzybów, Telimena kryje się w świątyni dumania. Znajduje ją tam Sędzia, który chce poznać jej zdanie na temat ożenku Tadeusza z Zosią. Telimena, sama skrycie zainteresowana młodzieńcem, jest wzburzona. Scenę zza drzew szkicuje Hrabia. Wywiązuje się rozmowa o wyższości krajobrazów: Hrabia i Telimena chwalą cudzoziemskie pejzaże, z kolei Tadeusz głosi piękno polskiej przyrody. Telimena ukradkiem wręcza Tadeuszowi liścik i klucz do swego pokoju, a Hrabiemu – kwiatek. Tymczasem gajowy przynosi wieść, że w lesie wytopiono niedźwiedzia.

Następnego dnia odbywa się polowanie, na którym dochodzi do wypadku. Zwierz rzuca się na Hrabiego i Tadeusza. Ratuje ich Robak, który jednym strzałem kładzie niedźwiedzia. Wojski chwyta za róg i gra swój słynny koncert kończący polowanie.

Tadeusz odkrywa pomyłkę – wziął Telimenę za Zosię i adorował niewłaściwą kobietę. Widząc rozczerowanie młodzieńca, rozgoryczona Telimena biegnie do świątyni dumania, gdzie zostaje pogryziona przez mrówki. Tadeusz pomaga jej się uwolnić od intruzów i między kochankami dochodzi do zgody.

Wieczorna uczta przebiega w ponurej atmosferze: zwycięzcą polowania okazał się zakonnik, Tadeusz kipi z zazdrości na widok Zosi uwodzonej przez Hrabiego, Gerwazy, stary Klucznik Horeszków, prowokuje kłótnię. Hrabia postanawia odzyskać rodowe dobra (jawia mu się jako romantyczne ruiny), organizując zajazd. To stary sarmacki zwyczaj załatwiania sporów między sąsiadami.

W Dobrzynie szlachta dyskutuje, jak się zachować w razie wkroczenia Napoleona na Litwę. Ksiądz Robak od jakiegoś już czasu agituje na rzecz udziału w wojnie. Na naradę przybywa Gerwazy, który przeinacza słowa Robaka i wmawia zebranym, że czynem patriotycznym będzie zajazd na Soplicowo.

Zosia (Alicja Bachleda-Curuś) i Tadeusz (Michał Żebrowski) w adaptacji filmowej *Pana Tadeusza* w reż. Andrzeja Wajdy, 1999

Nocą w dworku ksiądz Robak wyznaje swoją tożsamość Sędziemu, swojemu bratu. To on jest Jackiem Soplicą, który zabił Stolnika. Musi się szybko udać do Dobrzyna, aby utemperować tamtejsze nastroje. Swoją tajemnicę wyjawia stryjowi również Tadeusz. Ma zamiar opuścić Soplicowo, by wstąpić do wojska. Po wyjściu od wuja bohater spotyka Telimenę, która wyrzuca mu oschłość. Tadeusz dla świętego spokoju mówi, że ją kocha, co Telimena interpretuje jako chęć ożenku. Tadeusz widzi, że wpadł w pułapkę. Zrozpaczony, że zmarnował szanse zdobycia Zosi, biegnie do stawu się topić.

Tam zostaje jednak schwytyany przez Hrabiego, który zmierza właśnie do Soplicowa z zamiarem zajazdu. Gdy Hrabia dociera do dworu, wyrwani ze snu mieszkańcy są kompletnie zdezorientowani. Dobrzyńscy, którzy dołączyli do zajazdu, właściwie nie mają się z kim bić. Dokonują więc spustoszenia w inwentarzu i piwniczce z trunkami, po czym twardo zasypiają.

Śpiących najeźdźców obezwładniają rosyjscy żołnierze, których wezwano na pomoc. Ksiądz Robak nakłania ich do uczczenia zwycięstwa, poi wódką i zachęca do zabawy. Rozochocony major wyciąga do tańca Telimenę. Staje się tak nachalny, że Tadeusz nie wytrzymuje i policzkuje Rosjanina.

Wybuch bitwa, podczas której ksiądz Robak osłania własnym ciałem Hrabiego i zostaje ranny. Rosjanie poddają się, a uczestnicy rebelii, aby uniknąć kary, uciekają z Litwy. Robak na łożu śmierci dokonuje spowiedzi przed Gerwazym: „Jam jest Jacek Soplica...”. Żałuje zabicia Stolnika, ale jednocześnie tłumaczy swoje pobudki. Opowiada o swoich dalszych losach: małżeństwie z niekochaną kobietą, która urodziła mu syna Tadeusza, o ślubie Ewy Horeszkówny i jej córce Zosi, którą się zaopiekował, gdy Ewa zmarła na Syberii, o walce za ojczyznę pod zmienionym imieniem. Klucznik wybacza Soplicy winy, podobnie zresztą jak uczynił to Stolnik przed śmiercią.

Mija kilka miesięcy. Na Litwę wkraczają wojska Napoleona, wśród nich mężczyźni z Soplicowa. Tadeusz i Zosia zaręczają się przy dźwiękach koncertu Jankiela i tańczą poloneza. Zwaśnione rody Horeszków i Sopliców godzą się, wszystkich ogarnia radość i wiara w szczęśliwą przyszłość.

► MOTYWY

- przemiana bohatera (Jacka Soplicy – księdza Robaka)
- konflikt między rodami
- szlacheckie zwyczaje jako ostoja tradycji
- perypetie miłosne
- przyroda bohaterem utworu
- dworek szlachecki symbolem polskości
- kraina dzieciństwa jako Arkadia

► SPRAWDŹ, CZY ZNASZ ODPOWIEDŹ

1. Czy szlachetnymi uczynkami można odkupić swoją winę? Omów zagadnienie, odwołując się do losów Jacka Soplicy.
2. Zinterpretuj arkadyjski dworek w Soplicowie jako metaforę polskości.
3. Uzasadnij, że świat tradycji szlacheckich przedstawiony w *Panu Tadeuszu* odchodzi w przeszłość. W odpowiedzi uwzględnij funkcję przymiotnika *ostatni* występującego w tytule.

► KONTEKSTY

- **HISTORYCZNY** – sytuacja Polski pod zaborami
- **BIOGRAFICZNY** – przygnębienie Mickiewicza spowodowane klęską powstania listopadowego i sporami wśród emigracji polskiej, tęsknota za ojczyzną
- **HISTORYCZNOLITERACKI** – Jacek Soplica jako bohater romantyczny przechodzący przemianę

Adam Mickiewicz

Liryki lozańskie

Ważne

- nostalgiczna zaduma nad minionym życiem
- pożegnanie z twórczością poetycką
- opis krajobrazu zawierający treści symboliczne

Na dobry początek

Zapewne spotkaliście się z określeniem „kryzys wieku średniego”. Jaki to etap w życiu człowieka? Jakie refleksje mogą – Waszym zdaniem – natchnąć człowieka, który uświadamia sobie nieubłagany upływ mijającego czasu?

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA WIERSZY POWSTAŁYCH NAD JEZIOREM GENEWSKIM KONTEKST BIOGRAFICZNY

Liryki lozańskie to kilka wierszy, które Mickiewicz napisał podczas swojego rocznego pobytu w Szwajcarii. Wyjechał do Lozanny, by objąć stanowisko wykładowcy literatury łacińskiej na tamtejszym uniwersytecie. Propozycja ta przyszła w bardzo trudnym dla niego momencie – kłopotów finansowych, choroby psychicznej Celiny Mickiewiczowej, złego przyjęcia przez krytyków *Pana Tadeusza*. W 1839 r. poeta opuścił Paryż i wraz z żoną i dziećmi zamieszkał w willi nad Jeziorem Genewskim, w otoczeniu pięknej przyrody alpejskiej.

Gustave Courbet [gistaw kurbe], *Zamek Chillon widziany z oddali*, 1875

Liryki lozańskie to ostatnie wiersze, jakie stworzył Mickiewicz (zostały odnalezione i wydane dopiero po śmierci poety). Po nich zajął się już wyłącznie prozą, publicystyką i działalnością polityczną, które poświęcił głównie sprawie polskiej. Wygasił swoją twórczość poetycką na rzecz aktywności obywatelskiej w służbie narodu. Można powiedzieć symbolicznie, że pierwszą połowę życia Mickiewicza zdominowało słowo, zaś druga połowa upłynęła pod znakiem działania, czynu.

Adam Mickiewicz

Polaty się łzy me czyste...

- 1 Polaty się łzy me czyste, rześiste,
Na me dzieciństwo sielskie, anielskie,
Na moją młodość górną i durną,
Na mój wiek męski, wiek klęski;
- 5 Polaty się łzy me czyste, rześiste.

Po przeczytaniu

1. Określ, co jest tematem wiersza.
2. Jakimi epitetami poeta charakteryzuje kolejne etapy swojego życia? Co na tej podstawie można powiedzieć o jego stanie ducha?
3. Pierwszy i ostatni wers utworu tworzą klamrę poetycką. Jaką funkcję pełni ten zabieg artystyczny w liryku?
4. Jaką rolę odgrywa w wierszu motyw łez?
5. Jaką refleksję na temat ludzkiej egzystencji zawiera wiersz? Sformułuj tezę interpretacyjną i uzasadnij ją, odwołując się do tekstu.
6. Czy wiersz *Polaty się łzy me czyste...* można traktować jako podsumowanie życia poety? Uzasadnij swoją odpowiedź.
7. „Młodość górna i durna”. Napisz pracę, w której porównasz stosunek Mickiewicza do wieku młodzieńczego w *Odzie do młodości* (1820) i w liryku *Polaty się łzy...*
8. Czy bohaterowie romantyczni potwierdzają swoimi czynami i postawami, że młodość w życiu człowieka to epoka „górną i durną”? Przeprowadźcie dyskusję w klasie na ten temat.

Adam Mickiewicz

Nad wodą wielką i czystą...

- 1 Nad wodą wielką i czystą
Stały rzędami opoki¹,
I woda toniła przejrzystą
Odbiła twarze ich czarne;
- 5 Nad wodą wielką i czystą
Przebiegły czarne obłoki,
I woda toniła przejrzystą
Odbiła kształty ich marne;

¹ stały rzędami opoki –
szczyty Alp nad Jeziorem
Genewskim.

Nad wodą wielką i czystą
10 Błysnęło wzdłuż i grom ryknął,
I woda tonią przejrzystą
Odbiła światło, głos zniknął.

A woda, jak dawniej czysta,
Stoi wielka i przejrzysta.

15 Tę wodę widzę dokoła
I wszystko wiernie odbijam,
I dumne opoki czoła,
I błyskawice – pomijam.

Skałom trzeba stać i grozić,
20 Obłokom deszcze przewozić,
Błyskawicom grzmieć i ginąć,
Mnie płynąć, płynąć i płynąć –

Po przeczytaniu

1. Jaki nastrój panuje w wierszu? Jakie użyte środki stylistyczne go tworzą?
2. Jaką rolę odgrywają w wierszu powtórzenia i paralelizmy składniowe? Jak wpływają one na wymowę utworu?
3. Znajdź fragmenty świadczące o tym, że wiersz jest dziełem dojrzałego i doświadczanego człowieka.
4. Wymień elementy krajobrazu, które przyciągnęły uwagę poety. Ustal, jakie treści symboliczne są z nimi związane.
5. Jak rozumiesz słowa podmiotu lirycznego: „I wszystko wiernie odbijam”? Jaką rolę przyjmuje na siebie poeta?
6. Zinterpretuj opozycję zawartą w ostatniej strofie: „Skałom trzeba stać” a „Mnie płynąć, płynąć i płynąć”.
- R 7. Czy można powiedzieć, że poeta utożsamia się z otaczającą go naturą? W uzasadnieniu odpowiedzi odwołaj się do romantycznej koncepcji przyrody.

Analiza i interpretacja utworów – wskazówki

► DOJRZAŁOŚĆ ROMANTYKA

W lirykach łożańskich daje się wyczuć pewien schyłek – w życiu Mickiewicza i może całej epoki. Nie ma w nich elementów typowych dla literatury romantycznej – buntu, uczuciowej egzaltacji, gwałtownych uniesień. Poeta oszczędnie stosuje środki stylistyczne, wycisza emocje, z dystansem – a może nawet z rozczarowaniem – spogląda na swoje życie i dokonuje rozrachunku z przeszłością.

Jest za to ważny dla romantyzmu związek człowieka z naturą. Poeta nie jest jedynie obserwatorem natury – staje się jej częścią. Uświadamia sobie jedność porządku przyrody

i ludzkiego istnienia. Doświadczenie duchowego związku własnego „ja” z wodą wielką i czystą alpejskiego jeziora to jedna z prawd żywych, o których Mickiewicz mówił już w młodzieńczych balladach.

*Polaty się tzy me czyste, rześiste,
[...]
Na moją młodość górną i durną*
liryki łożańskie

► KRYZYS WIEKU ŚREDNIEGO KONTEKST PSYCHOLOGICZNY

Mickiewicz pisał liryki łożańskie jako człowiek dojrzały, po przekroczeniu czterdziestki. Często jest to w życiu okres refleksji i podsumowań. Moment, gdy jednostka dokonuje bilansu swoich dotychczasowych osiągnięć i porażek. Człowiek analizuje kluczowe wybory i decyzje i ocenia, w jakim stopniu zdołał zrealizować młodzieńcze marzenia. Jednocześnie mierzy się z nieuchronnością przemijania i śmierci. Często jest to moment przełomowy, w którym następuje zmiana priorytetów i początek bardziej świadomego życia.

Przeżycia towarzyszące temu okresowi bywają trudne. Dramatyczne zderzenie z własną śmiertelnością, świadomość, że niektórych planów już się nigdy nie zrealizuje, mogą przygnębiać. Człowiek odkrywa, że musi zmienić priorytety, zbudować siebie na nowo, a czasu coraz mniej. Jednocześnie kryzys wieku średniego może być momentem zwrotnym w życiu, pozytywnym impulsem do rozpoczęcia procesu odnowy.

R ► POŁOWA ŻYCIA JAKO TEMAT LITERACKI KONTEKST LITERACKI

Z oczywistych względów przełom wieku średniego jest atrakcyjnym tematem dla twórców literatury. Obraz wewnętrznej walki bohatera oferuje możliwość ukazania złożonych emocji oraz głębokich refleksji filozoficznych. Wątek rozliczania się z przeszłością stanowi doskonałą okazję do rozwinięcia motywu przemiany. Dantego, autora *Boskiej komedii*, właśnie w „połowie życia” opadają wątpliwości dotyczące ścieżki życiowej. W momencie kryzysu egzystencjalnego poeta zstępuje do piekła, co stanie się dla niego początkiem duchowego oczyszczenia:

W życia wędrowce, na połowie czasu,
Straciwszy z oczu szlak niemylny drogi,
W głębi ciemnego znalazłem się lasu.

Po przeczytaniu obu liryków

- R 1. Znajdź dzieła literackie, filmowe, teatralne itp., których głównym tematem jest kryzys wieku średniego bohatera. Wykonaj prezentację, w której przedstawisz sposoby realizacji tego motywu.
2. Co oznacza frazeologizm *wiek chrystusowy*? Poszukaj wyjaśnienia.

MOTYW: NATURA

przyroda • krajobraz • pejzaż • widok • plener • żywioł • środowisko

Natura – ze względu na swoją urodę, tajemniczość i niezależność od zasad ustanowionych przez człowieka – od zawsze inspirowała artystów. W literaturze i sztuce romantyzmu przestała być tylko krajobrazem, tłem wydarzeń. Przeobraziła się w potężny, dziki żywioł, w którym romantycy dostrzegali obecność absolutu. Artyści odrzucili oświeceniowy obraz natury, którego ideę najlepiej oddaje uporządkowany ogród francuski. Nieokiełznana potęga przyrody budziła grozę, ale też dawała schronienie przed cywilizacją i skłaniała do zadumy. Spotkanie z naturą było doświadczeniem mistycznym. Z księgi natury wrażliwy artysta mógł odczytać sens istnienia. Pejzaże zachęcały też do medytacji i refleksji nad samym sobą.

W LITERATURZE ROMANTYZMU

Adam Mickiewicz, *Lilie*

Tak jak w wielu balladach romantycznych, także tutaj przyroda wymierza karę grzesznikowi – niewiernej żonie, która zabiła męża powracającego z wojennej wyprawy. Zdradzają ją lilie, które wyrosły na grobie ofiary. Przyroda w utworze stoi na straży zasad moralnych. To dzięki niej sprawiedliwość zostaje wyegzekwowana.

Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*

Z opisów przyrody otaczającej Soplicowo można by utworzyć obszerny katalog litewskiej fauny i flory. Poeta zawarł w nich mnóstwo szczegółów, które składają się na obraz idyllicznej, szczęśliwej krainy.

Caspar David Friedrich,
Morze lodu, 1823–1824

Człowiek żyje tam w doskonałej harmonii z otoczeniem, korzystając z obfitych darów ziemi. Krajobraz ukazany w utworze staje się symbolem całej ukochanej ojczyzny – utraconej na zawsze arkadii.

Adam Mickiewicz, *Sonety krymskie*

Egzotyka i dzikie piękno krymskich krajobrazów wywarły na poecie duże wrażenie. Obrazy rozległych stepów, majestatycznych gór, skalistych wybrzeży i wzburzonego morza budzą w nim zachwyt i jednocześnie tęsknotę za utraconą ojczyzną. Ślady dawnej świetności, miejsca niegdyś tętniące życiem, a teraz całkowicie wchłonięte przez naturę, napełniają melancholią i skłaniają do myśli o przemijaniu.

?

Scharakteryzuj sposób ujęcia przyrody przez malarza romantycznego. Jakie uczucia, Twoim zdaniem, chciał wywołać u odbiorcy? Jak Północ inspirowała romantyków?

Juliusz Słowacki, *Hymn* [Smutno mi, Boże!...]

Widok zachodzącego słońca na pełnym morzu wzrusza poetę i wywołuje falę smutku. Słowacki uświadamia sobie, że jego przeznaczeniem jest los wiecznego wygnańca.

W LITERATURZE INNYCH EPOK

Mitologia [STAROŻYTNOŚĆ]

Jedną z funkcji mitów było objaśnianie niezrozumiałych zjawisk przyrody. Opowieść o Demeter i jej córce Persefonie, która na pół roku schodzi do podziemi Hadesu, a na drugą połowę wraca na ziemię, pozwalała człowiekowi pojąć odwieczny cykl przyrody – zamieranie i ponowne odradzanie.

Biblia – Księga Rodzaju [STAROŻYTNOŚĆ]

Wspaniały rajski ogród, w którym mieszkali pierwsi rodzice, Adam i Ewa, był darem od Boga. Eden po hebrajsku oznacza 'ogród rozkoszy'. Ludzie żyli tam w całkowitej zgodzie z naturą. Nie musieli się z nią zmagać, niczego im nie brakowało. Przyroda nie stanowiła dla nich zagrożenia. Dopiero pierwszy grzech zburzył tę harmonię.

Kwiatki św. Franciszka z Asyżu [ŚREDNIOWIECZE]

Literatura średniowiecza koncentrowała się na Bogu, a nie na opisie ziemskiego świata. Wyjątkowy pod tym względem jest utwór przedstawiający życie i dokonania św. Franciszka z Asyżu. Był to nietypowy święty, który wielkość Stwórcy dostrzegał w dziele stworzenia – w tym, jak wspaniały jest świat żywych stworzeń. Franciszek miał silną więź z naturą i doceniał piękno przyrody. Wiele anegdot opowiada, jak rozmawiał ze zwierzętami, które były mu posłuszne.

Jan Kochanowski, *Pieśni* [RENESANS]

W pieśniach najpełniej wybrzmiewa głos renesansowego humanisty, który podziwiał otaczający go świat. Ludzie otrzymali ten wspaniały dar od Stwórcy. Ziemia zachwyca urodą, różnorodnością, bogactwem swoich zasobów, z których może korzystać człowiek mieszkający na wsi. Pola rodzą zboże, sady – owoce, pszczoły produkują miód, owce dają wełnę, a lasy i rzeki – mięso i ryby. Kontakt z przyrodą przynosi człowiekowi spokój i radość życia. Afirmacja przyrody jest tu jednocześnie pochwałą całego świata i ludzkiej egzystencji.

William Szekspir, *Makbet* [BAROK]

Przyroda odgrywa w dramacie ważną rolę: buduje posępny klimat i współgra z przeżyciami wewnętrznymi bohaterów. To na ponurych wrzosowiskach odbywa się spotkanie Makbeta z czarownicami, które tak dramatycznie odmieni jego los. Z kolei gdy bohater decyduje się zamordować Dunkana, na dworze szaleje burza.

Avatar, reż. James Cameron, 2009

Akcja filmu rozgrywa się na planecie Pandora zamieszkałej przez lud Na'vi. Pod osadą Na'vi leżą pokłady cennego minerału. Aby je pozyskać, ludzie wysyłają na Pandorę awatara. Ma zdobyć zaufanie mieszkańców i nakłonić ich do przeprowadzki. Jake staje przed wyborem: bronić natury i związanego z nią ludu czy zachować lojalność wobec ludzi – zachłannych w swoim konsumpcjonizmie i bezwzględnie wykorzystujących zasoby wszechświata.

Ignacy Krasicki, *Bajki* [OŚWIECENIE]

Zwierzęta w bajkach Krasickiego są upersonifikowane – myślą i działają jak ludzie. Pełnią funkcję alegoryczną, reprezentując cechy ludzkie, takie jak chciwość, pycha, przebiegłość czy głupota. Dzięki temu zabiegowi Krasicki w przystępny i zrozumiały dla każdego sposób może ukazać mechanizmy ludzkiego zachowania.

Praca z motywem

1. Odwołując się do znanych Ci utworów, uzasadnij, że przyroda wpływa na postawy i zachowania ludzi.
2. Przyroda ma duszę? Napisz pracę argumentacyjną, w której odwołasz się do wybranej lektury obowiązkowej, innych utworów literackich oraz do wybranego kontekstu.
3. Powieść Olgi Tokarczuk *Prowadź swój pług przez kości umarłych* (z ekranizowana przez Agnieszkę Holland pod tytułem *Pokot*) ukazuje odwrócenie ról w relacji między człowiekiem a przyrodą. Już nie człowiek dominuje w tym świecie, lecz zwierzęta przejmują kontrolę i mszczą się na ludziach niszczących ich środowisko. Czy okrutnie eksploatowana przyroda ma prawo do zemsty? Przeprowadźcie dyskusję na ten temat.

Adam Mickiewicz

podsumowanie twórczości

Słowa kluczowe

INDYWIDUALIZM
DUCHY
NARÓD
MISTYCZNA NATURA
MESJANIZM

BUNT
prometeizm
LUD
WIESZCZ
PRAWDA UCZUĆ

Cechy twórczości

- **Metafizyka:** Odrzucał oświeceniowy racjonalizm na rzecz światopoglądu romantycznego – wierzył w intuicję jako metodę poznania świata oraz idealizm (filozofię zakładającą, że świat materialny jest jedynie odbiciem świata duchowego). Dlatego metafizyka odgrywa w jego poezji kluczową rolę (*Ballady i romanse*, *Sonety krymskie*, liryki lozańskie – przyroda jest uduchowiona, II i IV część *Dziadów* – światy żywych i umarłych się przenikają, III część *Dziadów* – mesjanizm, czyli los Polaków ma wyższy, metafizyczny sens).
- **Ludowość:** Czerpał motywy z tradycji ludowej i wierzeń słowiańskich i przenosił je do kultury wysokiej, co było nowatorstwem w stosunku do oświecenia. W jego poezji obecny jest fantastyczny świat duchów, upiorów i guseł inspirowany folklorem (*Ballady i romanse* – wiara w życie pozagrobowe i prosty kodeks moralny, *Dziady* – ludowy obrzęd wywoływania duchów).
- **Walka o wolność:** Idea walki o niepodległość to jeden z najważniejszych tematów jego dzieł, w których losy jednostki są związane z losem narodu. Bohaterowie to buntownicy heroicznie poświęcający się dla ojczyzny (III część *Dziadów* – martyrologia narodu polskiego i mesjanizm, *Pan Tadeusz* – walka o niepodległość).
- **Indywidualizm:** Bohaterowie jego utworów to odmieńcy, indywidualiści, którzy nie godzą się na zimny, bezduszny świat pozbawiony miłości, samotnicy poświęcający się walce z losem, ludźmi, a nawet Bogiem. Przeżywają wewnętrzne konflikty, które często prowadzą ich do głębokiej przemiany (Konrad z III części *Dziadów* – cierpi za cały naród i buntuje się przeciw Bogu, Jacek Soplica – przechodzi metamorfozę).
- **Miłość:** Zgodnie ze światopoglądem romantycznym miłość ma nadrzędne znaczenie w życiu człowieka, a także jest siłą napędzającą świat. Uczucie miłości – do kobiety, ojczyzny, narodu – motywuje do działania jego bohaterów i wpływa na ich wybory życiowe. Zwykle jest to miłość tragiczna, która prowadzi do rozczarowania, bólu, samotności. Wiąże się z tęsknotą i niemożnością spełnienia (IV część *Dziadów* – Gustaw popełnia samobójstwo z powodu nieszczęśliwej miłości).
- **Poeta-wieszcz:** Romantyzm przypisał poecie rolę duchowego przewodnika narodu. W swej poezji wyraża nie tylko uczucia jednostki, ale także odczytuje i kształtuje zbiorowe losy całego społeczeństwa. Jest kimś więcej niż artystą – mistykiem, który pozostaje w bezpośrednim kontakcie z duchową rzeczywistością, a przez to pośredniczy między narodem a siłami wyższymi (Konrad z III części *Dziadów*).

Wybrane dzieła

Oda do młodości
Ballady i romanse
Sonety krymskie

II, IV i III część *Dziadów*
Pan Tadeusz
liryki lozańskie

Znaczenie

- Tomem *Ballad i romansów* zapoczątkował w Polsce epokę romantyzmu.
- Eksperymentował z różnymi formami literackimi, łącząc elementy dramatu, liryki i epiki. Jego dzieła często trudno przypisać do jednego gatunku. Wprowadził do literatury polskiej nowe gatunki charakteryzujące się właśnie synkretyzmem – balladę romantyczną i dramat romantyczny.
- *Pan Tadeusz* został okrzyknięty epopeją narodową, a III część *Dziadów* nosi miano arcydramatu, który skupia w sobie wszystkie ważne kwestie tożsamości narodu polskiego.
- W idei mesjanizmu nadał sens cierpieniom Polaków.
- Uznany za wieszczą, stał się duchowym przewodnikiem narodu, a romantyzm wciąż pozostaje kluczowym elementem polskiej tożsamości kulturowej.

Aleksander Fredro

Zemsta

PRZYPOMNIENIE LEKTURY

► GENEZA UTWORU

Tytuł komedii sugeruje, że opowiada ona historię krwawych porachunków. Tymczasem chodzi o błahy zatarg – dziurę w murze zrujnowanego zameczku. Fabuła jest osnuta na prawdziwej historii, na którą Fredro natknął się, gdy porządkował stare papiery poprzednich lokatorów posiadłości odziedziczonej przez żonę pisarza. Były to akta procesowe dotyczące zacieklego sporu między dwoma sąsiadami. Sprawa trafiła przed trybunał, gdy jeden z właścicieli zaczął naprawiać mur graniczny. Szczęśliwie konflikt zakończył się małżeństwem dzieci z obu rodów.

► KRYTYKA SZLACHECKICH WAD

Podobnie jak Mickiewicz w *Panu Tadeuszu*, Fredro uchwycił w *Zemście* zmierzch epoki sarmackiej. Jednak o ile poeta przedstawił szlachtę w dość ciepłym świetle i ostatecznie rozgrzeszył ze słabości, o tyle Fredro był dużo bardziej krytyczny wobec jej wad.

W *Zemście* pokazał, jak wartości, którymi tradycyjnie szczeni się szlachta – wolność, niezależność, duma szlachecka – obracają się w tępy upór, kłótniowość i pieniactwo. W tej wynaturzonej formie niszczą relacje międzyludzkie, a jako przywary narodowe mogą się przyczyniać do klęski ojczyzny. Słabości Cześnika i Rejenta są bowiem typowe dla całej warstwy społecznej. Mściwość, zawziętość, obłuda nie czynią tych bohaterów wcale wyjątkowymi. To cechy, które stanowią normę obyczajową.

Papkin (Roman Polański) w adaptacji *Zemsty* w reż. Andrzeja Wajdy, 2002

Jednocześnie, tak jak autor *Pana Tadeusza*, Fredro pokłada nadzieje w młodym pokoleniu. Młodzi w *Zemście* reprezentują już nową mentalność – idą za głosem serca, potrafią przezwyciężać podziały i nie są tak małostkowi jak starsza generacja.

► GATUNEK – KOMEDIA

Autor nakreślił w utworze satyryczny portret polskiej szlachty, obnażył wady typowe dla całej warstwy społecznej. Dlatego *Zemstę* można nazwać **komedią obyczajową**. Jej kompozycja opiera się na zestawieniu dwóch kontrastowych postaci: raptusa, który wpada w tarapaty przez swoją porywczosć, oraz opanowanego flegmatyka, który pada ofiarą własnych intryg. Doskonale uchwycone typy osobowości czynią z niej także **komedię charakterów**.

Rodzaje komizmu w *Zemście*

- **sytuacyjny** – spiętrzenia niefortunnnych wypadków prowadzą do śmiesznych nieporozumień między bohaterami
- **postaci** – wady bohaterów są mocno przejawione, co powoduje, że stają się oni reprezentantami określonych typów ludzkich, tzw. charakterów
- **słowny** – środki językowe użyte w dialogach wywołują efekt komiczny: charakterystyczne powiedzonka, np. „mocium panie” czy „Niech się dzieje wola nieba, z nią się zawsze zgadzać trzeba”, stylizacje językowe, np. egzaltowane popisy oratorskie Papkina utrzymane w stylizacji raz sentymentalnej, innym razem rycerskiej, nazwiska znaczące (Milczek, Raptusiewicz).

Zabawa z tradycją literacką

- **żart z romantycznej fascynacji średniowieczem i starymi ruinami:** Romantyków pociągała ich tajemniczość i potencjał tragiczny. Fredrze malownicza scenografia zamku posłużyła do sparodiowania mentalności szlacheckiej, a Papkin – karykatura trubadura i dzielnego rycerza vzdychającego do damy serca – jest postacią szczególnie ośmieszoną w utworze.
- **parodia miłości Romea i Julii:** W wątku miłosnym Wacława i Klary pobrzmiewa tragiczna historia potomków skonfliktowanych rodów, jednak w komedii dzieje kochanków kończą się szczęśliwie.
- **wpływ komedii Moliera:** Obaj pisarze konstruują postacie mocno przerysowane, o wyrazistych cechach charakteru. Bohaterowie to karykatury ludzkich wad, przy czym ośmieszone zostają pewne typy ludzkie, ale też zachowania całych grup społecznych. Utwory pełnią więc funkcję krytyki społecznej, podanej w zabawnej, lekkiej formie. Ważnym elementem konstrukcyjnym u obydwu twórców jest intryga oparta na podstępach. Skomplikowana gra między bohaterami buduje napięcie i prowadzi do komicznych sytuacji. Obaj też posługują się żywiołowymi, błyskotliwymi dialogami, które napędzają akcję.

► TREŚĆ

Stary kawaler Cześnik Raptusiewicz przegląda papiery majątkowe Podstoliny i stwierdza, że majątna wdowa jest dobrą kandydatką na żonę. Bezskutecznie Dyndalski wytyka swojemu panu nękające go choroby i odradza ożenek.

Papkin (Roman Polański) i Podstolina (Katarzyna Figura) w adaptacji *Zemsty* w reż. Andrzeja Wajdy, 2002

Do domu przybywa Papkin. Przegrał w karty pieniądze pryncypała, ale bezwstydnie chwali się, że pokonał tysiące niebezpiecznych przeszkód, by dotrzeć na zamek. Cześnik doskonale wie, że Papkin kłamie, ale chce wykorzystać oratorski talent mitomana i mianuje go swoim swatem.

Papkin, zadowolony z obrotu spraw, planuje upiec dwie pieczenie na jednym ogniu – jeśli ożeni Cześnika z Podstoliną, będzie mógł zaproponować małżeństwo jego wychowance Klarze. Bierze gitarę i śpiewa pod oknami zamku, by zwabić Podstolinę.

Cześnik wpada w szal. Jego sąsiad i jednocześnie śmiertelny wróg Rejent Milczek rozpoczął naprawę muru granicznego. Oburzony tą zuchwałością Cześnik wysyła Papkina, by powstrzymał murarzy. Papkin próbuje łagodzić sytuację, ale bezskutecznie.

W ogrodzie spotykają się potajemnie Wacław i Klara. Są w sobie zakochani, lecz oboje wiedzą, że Cześnik i Rejent nie pozwolą na ich ślub. Wacław chciałby, żeby Klara wyszła za mąż wbrew woli stryja, ale dziewczyna się nie zgadza.

Papkin dyplomatycznie próbuje nakłonić murarzy, by porzucili zajęcie. Niczego nie osiagając, więc do akcji wkracza Śmigalski z pomocnikami. Rejent zachowuje stoicki spokój. Awantura jest mu na rękę, chce doprowadzić do tego, by Cześnik trafił do więzienia.

Gdy bójka ustaje, z ukrycia wychodzi Papkin i krzyczy w pustkę: „Wielu was tam? / Chodź tu który! Nie wylezie żaden z dziury? / O wy łotry! O wy tchórze! / Jutro cały zamek zburzę”. Na te słowa zjawia się Wacław, który przedstawia się jako zarządca dóbr Rejenta. Udaje wystraszonego i sam oddaje się w niewolę zaskoczonemu Papkinowi.

Papkin chełpi się swoimi wyczynami w potyczce i zdobyciem jeńca. Cześnik każe jednak Wacławowi wracać do siebie. Wacław namawia Cześnika do pojednania się z Milczkiem, ale słyszy: „Ja – z nim w zgodzie? – Mocium panie, / Wprzód słońce w miejscu stanie, / Wprzód w morzu wyschnie woda, / Nim tu u nas będzie zgoda”.

Po odejściu Cześnika Wacław oświadcza Papkinowi, że zostanie w niewoli. Przyznaje się, że jest synem Rejenta i kocha Klarę. Papkin nie ma ochoty pomagać rywalowi ani ryzykować gniewu patrona, ale widok sakiewki zamyka mu usta.

Scenę podsłuchiwała Klara. Jest przerażona planami Wacława, ale zaraz potem radzi ukochanemu, aby wyjednał sobie względy u Podstoliny, która właśnie zgodziła się wyjść za Cześnika. Wacław, zaskoczony pomysłem Klary, wygłasza monolog na temat zmienności kobiet.

Spotkanie Waclawa i Podstoliny jest dla obojga zaskoczeniem. Okazuje się, że dobrze się znają z przeszłości. Jako student Waclaw flirtował z wdówką, w dodatku wiedziony próżnością udawał litewskiego księcia. Teraz mistyfikacja wyszła na jaw.

Kiedy Waclaw wyjawia, że jest synem Rejenta, wdowa wpada w panikę. Myśli, że Waclaw stara się o jej rękę, co czyni go rywalem Cześnika. Aby uchronić młodzieńca przed furiatem, proponuje mu schronienie w swojej komnacie. Waclaw jest załamany. Kiedy do pokoju wchodzi Klara, Waclaw i Podstolina udają, że są sobie obcy. Podstolina prosi Klarę o dyskrecję i utrzymanie obecności Waclawa w tajemnicy. Dziewczyna, sądząc, że sprawy toczą się według jej planu, chętnie na to przystaje.

Papkin wyznaje miłość Klarze. W kwiecistych słowach opiewa zalety dziewczyny i przy okazji swoje – jako jej adoratora. Rozbawiona Klara, wiedząc, że Papkin jest okropnym tchórzem i chwalipiętą, stawia mu trudne do spełnienia warunki. Ma milczeć przez sześć miesięcy, żyć o chlebie i wodzie rok i sześć dni oraz schwytać krokodyla. Rozżalony Papkin narzeka na współczesne panny, które mają coraz większe oczekiwania: „Jeśli nie chcesz mojej zguby, krrokodyla daj mi, luby”.

Cześnik jest zadowolony, że Podstolina przyjęła jego oświadczenia. Przed ślubem chce się jeszcze rozprawić z Milczkiem, wyzwie go na pojedynek. Posłańcem będzie Papkin, który próbuje się wykręcić z tej nieprzyjemnej misji.

Rejent przygotowuje pozew przeciwko Cześnikowi. Nagina zeznania murarzy, by wynikało, że zostali pobici i wskutek ran pozbawieni możliwości zarobkowania: „Świadców na to znajdę wszędzie – / Nie brak świadków na tym świecie”.

Waclawowi oświadcza, że jako dobry ojciec wybrał dla niego żonę – Podstolinę (ironicznie dodaje, że Waclaw już przecież z nią romansował). Waclaw zaklina Rejenta, że ślub z Klarą byłby zgodny z jego uczuciami i jednocześnie pogodziłby rody. Milczek odpowiada obłudnie, że zależy mu na sąsiedzkiej zgodzie, ale zbyt różni się z Cześnikiem, by wchodzić z nim w koligację. Na protesty syna ma świętoszkowatą odpowiedź: „Niech się dzieje wola nieba, / Z nią się zawsze zgadzać trzeba”.

Papkin przybywa do Rejenta z wezwaniem na pojedynek. Bierze rezerwę Milczka za tchórzostwo i beczelnie z niego kpi. Kiedy Rejentowi kończy się cierpliwość i grozi mu wyrzuceniem przez okno, „lew Północy” w jednej chwili staje się potulny. W dodatku

„Tak jest – zgoda, a Bóg wtedy rękę poda”. Scena finałowa z *Zemsty* w reż. Andrzeja Wajdy, 2002

Jeśli nie chcesz mojej zguby, Krrokodyla daj mi, luby!

Zemsta

pojawia się Podstolina, która zobowiązuje się pisemnie do poślubienia Waclawa. Papkin ma poinformować Cześnika o zerwaniu zaręczyn. Przerażony zaklina wdowę, by zmieniła decyzję, bo Raptusiewicz w szale wszystkich pozabija.

Cześnik wydaje dyspozycje dotyczące uczty weselnej. Przymierza szablę, która przypomina mu udział w konfederacji barskiej i zwykłych szlacheckich porachunkach. Jest w doskonałym humorze, żartuje sobie z Papkina, że wino, które podał mu Milczek, było pewnie zatrute. Kiedy dowiaduje się, że został wystrychnięty na dudka, wpada w furję. Tymczasem Papkin rozpacza, że jego dni są policzone, i zaczyna pisać testament. Cześnik po ochłonięciu zmienia strategię zemsty. Podyktuje Dyndalskiemu list miłosny do Waclawa, rzekomo od Klary, aby zwabić go do siebie i ożenić z dziewczyną. Zadanie ich przerasta, bo Dyndalski notuje każde „mocium panie”.

Cześnik drze nieudany list i głowi się, jak ściągnąć Waclawa. Papkin wyjawia, że poranny gość, który przedstawiał się jako komisarz Milczka, to w rzeczywistości jego syn. W obliczu nadchodzącej śmierci Papkinowi jest już wszystko jedno. Przyznaje nawet, że wziął pieniądze za milczenie. Prosi Cześnika, by podpisał się jako świadek na jego testamencie, obejmującym zresztą same długi.

Waclaw i Klara rozpaczają z powodu decyzji Rejenta, ale Cześnik w zemście za doprowadzenie mu narzeczonej szybko aranżuje ich ślub. Ksiądz czeka już w kaplicy.

Do pustego domu przybywa Rejent. Próżno czekał w umówionym miejscu gotowy do pojedynku. W oddali słyszy wiwaty na cześć młodej pary wracającej z kościoła.

Dochodzi do spotkania wrogów. Na swój widok Rejent i Cześnik łapią za szable, ale honor nie pozwala bić się gospodarzowi z gościem. Młodzi padają im do stóp i proszą o błogosławieństwo. Podstolina wyjawia, że cały jej majątek przypada Klarze, a ona sama jest bez grosza. Chociaż nie do końca – Rejent jest jej winien sto tysięcy za zerwanie intercyzy. Klara deklaruje, że pokryje to zobowiązanie. Cześnik i Rejent podają sobie ręce na znak zgody: „Tak jest – zgoda, a Bóg wtedy rękę poda”.

► MOTYWY

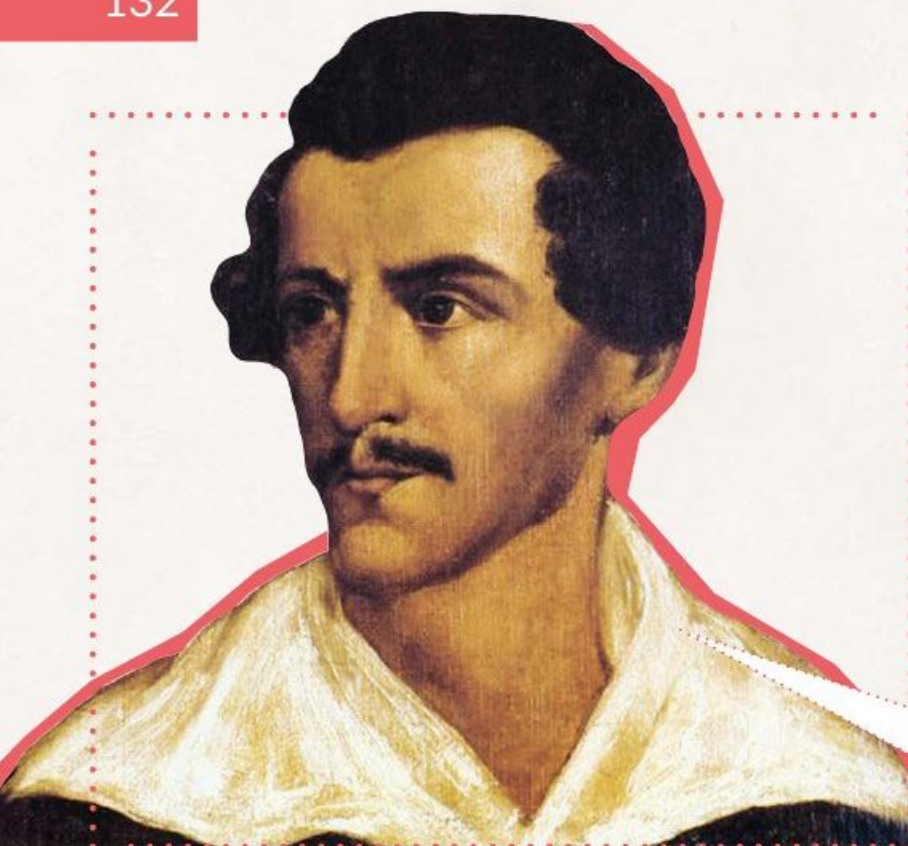
• zemsta • miłość, która napotyka trudności • konflikt zwaśnionych rodów • niskie pobudki ludzkich czynów

► SPRAWDŹ, CZY ZNASZ ODPOWIEDŹ

1. Spór o zamek w *Panu Tadeuszu* Mickiewicza i *Zemście* Fredry. Czym się różnią realizacje tego motywu?
2. *Zemsta* i *Pan Tadeusz*. Jak utwory romantyczne żegnały epokę sarmatyzmu?
3. Porównaj kreacje Skąpca i Milczka. Oceń, jak postawy ojców wpływają na dzieci.
4. Jak konflikt wpływa na ludzi i relacje międzyludzkie? Omów zagadnienie na podstawie *Zemsty* oraz innych znanych Ci utworów literackich.

► KONTEKSTY

• **HISTORYCZNOLITERACKI** – wzorzec komedii molierowskiej; tradycja dydaktycznej literatury oświecenia, która „uczy, bawiąc”

Juliusz Słowacki

1809–1849

Boże! zdejm z mego serca jaskółczy niepokój,
Daj życiu duszę i cel duszy wyprorokuj...

Kordian

PIERWSZE LATA W KRZEMIĘNCU

Urodził się w 1809 r. w Krzemieńcu na Wołyniu (dziś tereny Ukrainy). Jego ojciec był profesorem literatury w słynnym Liceum Krzemienieckim, matka prowadziła salon literacki. Po przedwczesnej śmierci męża Salomea Słowacka wyszła powtórnie za mąż za Augusta Bécu, lekarza i wykładowcę na Uniwersytecie Wileńskim. Młody Słowacki wzrastał w środowisku tamtejszych elit kulturalnych. Poznał m.in. historyka Joachima Lelewela, Ludwikę Śniadecką (z rodziny braci Śniadeckich, wybitnych naukowców oświeceniowych) oraz samego Adama Mickiewicza.

KURIER RZĄDU POWSTAŃCZEGO

Po ukończeniu prawa na uniwersytecie w Wilnie krótko przed powstaniem listopadowym przeniósł się do Warszawy i objął stanowisko urzędnika Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu.

Gdy wybuchło powstanie, został kurierem powstańczego Rządu Narodowego. Wyjechał do Dreżna, a następnie z misją dyplomatyczną do Londynu.

EMIGRACJA

Po zakończeniu misji osiedlił się w Paryżu. Opublikował dwa tomy *Poezji*, które zostały przyjęte dość chłodno w środowisku polskich emigrantów. Adam Mickiewicz, noszący już miano wieszcz narodu, określił twórczość Słowackiego jako „piękną świątynię bez Boga”, czyli kunsztowną poezję pozbawioną wartości duchowych.

Stosunki panujące wśród polskiej emigracji rozczarowały młodego poetę. Czuł się nierozumiany i niedoceniony, relacji z otoczeniem nie ułatwiał wystudiowany dandyzm poety – jego ekstrawagancką garderobę i dystans wobec świata odbierano jako narcyzm i chęć wywyższenia. Czara

goryczy się przełamała, gdy Mickiewicz opublikował III część *Dziadów*, w których sportretował ojczyzna Słowackiego Augusta Bécu jako zdrajcę. Słowacki opuścił Paryż i przeniósł się na kilka lat do Genewy. W poemacie *W Szwajcarii* widać, jak ogromne wrażenie wywarła na nim przyroda alpejska. W tym okresie powstały również dramaty *Balladyna* i *Kordian*, w którym zawarł polemikę z ideą mesjanistyczną przedstawioną przez Mickiewicza w *Dziadach*.

PODRÓŻ NA BLISKI WSCHÓD

W 1836 r. poeta wyruszył w wielką podróż na Wschód, realizując obowiązkowe doświadczenie biografii romantycznej. Trasa wiodła przez Włochy, Grecję, Egipt, Syrię i Palestynę. Wrażenia z tej egzotycznej wyprawy oraz mistyczne przeżycia związane z poznaniem Ziemi Świętej zainspirowały go literacko. Opisał je m.in. w poemacie dygresyjnym *Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu*, wierszu *Grób Agamemnona* oraz hymnie *Smutno mi, Boże!*...

POWRÓT DO PARYŻA

Po powrocie do Francji dzięki wsparciu matki i inwestycjom giełdowym (głównie w akcje spółek kolejowych) stał się niezależny finansowo i mógł całkowicie poświęcić się twórczości literackiej. W tym okresie powstały m.in. wiersz *Testament mój* oraz poemat *Beniowski* będące rozrachunkiem poety ze środowiskiem emigracyjnym i nieprzychylną mu krytyką literacką.

W Paryżu poeta poznał Andrzeja Towiańskiego i na krótko związał się z Kołem Sprawy Bożej kierowanym przez Mickiewicza. Wkrótce jednak zerwał z Kołem, aby rozwijać własną doktrynę historiozoficzną, którą wyłożył przede wszystkim w poematach *Genezis z Ducha* i *Król-Duch*.

Widok Krzemieńca w XIX w. W tle monumentalny gmach dawnego kolegium jezuickiego, w którym mieściło się słynne Liceum Krzemienieckie.

OSTATNIE LATA

Na wieść o wybuchu powstania wielkopolskiego w 1848 r. mimo złego stanu zdrowia wyruszył do Poznania, by wziąć udział w walkach. Został jednak zmuszony przez pruską policję do opuszczenia miasta. We Wrocławiu spotkał się z niewidzianą od dwudziestu lat matką, z którą całe życie był silnie związany, o czym świadczy ich bogata korespondencja. Wrócił do Paryża i kilka miesięcy później, w 1849 r., w wieku 39 lat zmarł na gruźlicę, na którą chorował od dziecka.

Za życia nie był doceniany, na jego pogrzeb przyszła zaledwie garstka przyjaciół. Prawdziwe uznanie zyskał dopiero u schyłku XIX w. Gdy Polska odzyskała niepodległość, na polecenie marszałka Piłsudskiego sprowadzono szczątki poety do kraju i złożono je na Wawelu – obok Adama Mickiewicza.

1825–1828
studia na Uniwersytecie
Wileńskim

1829
praca
w Warszawie
w Komisji Skarbu

1831
kurier
powstańczego
rządu

1833
przybycie
do Genewy

1834
dramaty
Kordian
i *Balladyna*

1839
powrót
do Paryża

1849
śmierć

1809
narodziny
w Krzemieńcu

1817–1818
nauka w Liceum
Krzemieńskim

1832
wyjazd do Paryża
i wydanie dwóch tomów *Poezji*

1836–1837
wielka romantyczna
podróż Słowackiego

1840
Testament mój,
Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu

1848
ostatnie
spotkanie
z matką

Juliusz Słowacki

Grób Agamemnona

Ważne

- podróż Słowackiego na Wschód
- kostium antyczny
- paralele między dziejami Polski i Grecji
- przesłanie dla rodaków

Na dobry początek

Jak sądzicie, czy groby wielkich patriotów mogą budzić refleksje dotyczące czasów współczesnych? Po co się porównywać z bohaterami z przeszłości?

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA UTWORU – PODRÓŻ POETY NA WSCHÓD KONTEKST BIOGRAFICZNY

W latach 1836–1837 Słowacki odbył swoją wielką podróż romantyczną na Wschód. Odkrywanie egzotycznych i ważnych kulturowo miejsc miało dla niego, oprócz wymiaru poznawczego, również głęboki wymiar duchowy. Poeta udawał się bowiem w rejony, gdzie narodziły się mity i religie mające fundamentalne znaczenie dla kształtowania się tożsamości europejskiej.

Podczas pobytu w Grecji Słowacki, zwiedzając ruiny starożytnych Myken, zobaczył budowlę, która uchodziła wówczas za grób Agamemnona. Monumentalny grobowiec wywarł na nim wielkie wrażenie. Refleksje wywołane tym doświadczeniem zawarł w wierszu *Grób Agamemnona*, który włączył później do poematu *Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu*, będącego literackim plonem jego wojaży.

► AGAMEMNON – BOHATER MITÓW O WOJNIE TROJAŃSKIEJ KONTEKST MITOLOGICZNY

W mitologii greckiej Agamemnon był królem Myken, jednego z najpotężniejszych miast-państw starożytnej Grecji. Pochodził z rodu Atrydów, przeklętego przez bogów z powodu bratobójstwa popełnionego przez ich przodka Atreusa. Żonę jego brata Menelaosa, piękną Helenę, porwał Parys, co stało się zarzewiem wojny trojańskiej.

Agamemnon odegrał kluczową rolę w mitach opowiadających o wojnie przeciw Troi oraz *Iliadzie* Homera. Został naczelnym wodzem wojsk greckich w tej wyprawie. Gdy Grecy z powodu ciszy morskiej nie mogli wyruszyć z portu na wojnę, złożył w ofierze bogini Artemidzie własną córkę Ifigenię. W czasie oblężenia Troi porwał kapłankę Apolla, za co rozgniewany bóg zesłał na Greków zarazę. Tym wydarzeniem rozpoczyna się fabuła *Iliady*.

*Pawiem narodów byłeś i papugą;
A teraz jesteś służebnicą cudzą*

Grób Agamemnona

Juliusz Słowacki

Grób Agamemnona (fragmenty)

- 1 Niech fantastycznie¹ lutnia nastrojona
Wtóruię myśli posępnej i ciemnej;
Bom oto wstąpił w grób Agamemnona,
I siedzę cichy w kopule podziemnej²,
5 Co krwią Atrydów zwalana okrutną³.
Serce zasnęło, lecz śni. – Jak mi smutno!

O! jak daleko brzmi ta harfa złota,
Której mi tylko echo wieczne słyhać!
[...]

- Z razu myślałem, że ten co się wdziera
10 Brzask, była struna to z harfy Homera⁴ –

I wyciągnąłem rękę na ciemności,
By ją ułoić i napiąć i drżącą
Przymusić do łez, i śpiewu, i złości
Nad wielkim niczem⁵ grobów – i milczącą

- 15 Garstką popiołów: – ale w mojem⁶ ręku
Ta struna drgnęła i pękła bez jęku.

Tak więc – to los mój na grobowcach siadać
I szukać smutków błahych, wiotkich, kruchych
To los mój senne królestwa posiadać,

- 20 Nieme mieć harfy i słuchaczów głuchych
Albo umarłych – i tak pełny wstrętu –
Na koń! chcę słońca, wichru, i tętentu!

[...]

Na Termopilach⁷? – Nie, na Cheronei⁸
Trzeba się znowu załamać koniowi,

- 25 Bo jestem z kraju, gdzie widmo nadziei
Dla mało wiernych serc podobne snowi⁹
Więc jeśli koń mój w biegu się przestraszy,
To tej mogiły – co równa jest – naszej.

Mnie od mogiły termopilskiej gotów

- 30 Odgonić legion umarłych Spartanów;
Bo jestem z kraju smutnego ilotów¹⁰,
Z kraju – gdzie rozpacz nie sypie kurhanów¹¹,
Z kraju – gdzie zawsze po dniach nieszczęśliwych
Zostaje smutne pół – rycerzy – żywych.

¹ fantastycznie – pobudzając fantazję, wyobraźnię.

² w kopule podziemnej – krypta ma kształt kopuły, którą po pogrzebie zasypano ziemią, tworząc kurhan.

³ krwią Atrydów zwalana okrutną – historię rodu znaczą krwawe zbrodnie. Założyciel rodu Atreus dopuścił się bratobójstwa, jego syn Agamemnon złożył w ofierze własną córkę Ifigenię, a sam został zamordowany przez żonę Klitajmestrę. Pomściła go potem córka Elektra, z bratem Orestesem zabijając matkę.

⁴ z harfy Homera – według tradycji grecki poeta recytował *Iliadę* i *Odyseję*, trącając struny harfy.

⁵ wielkim niczem – wielkim niczym, pustką.

⁶ mojem – moim.

⁷ Termopile – wąski przesmyk górski, w którym w 480 r. p.n.e. Grecy bronili się przed inwazją perską. 300 Spartan pod wodzą Leonidasza walczyło z liczniejszą armią Persów. Wszyscy Spartanie zginęli, gdyż woleli umrzeć, niż się poddać. Termopile stały się symbolem poświęcenia życia na polu bitwy i duchowego triumfu Grecji, mimo militarnej porażki.

⁸ Cheronea – pod Cheroneą w 338 r. p.n.e. Filip II Macedoński rozgromił grecką armię, kładąc tym samym kres niepodległości Grecji. W obliczu klęski większość Greków poddała się lub uciekła.

⁹ widmo nadziei / Dla mało wiernych serc podobne snowi – tu: stracono już nadzieję (na wyzwolenie).

¹⁰ ilota – helota, starożytny niewolnik.

¹¹ kurhan – kopiec, który sypano na grobie dla upamiętnienia zmarłego.

Projekt kostiumu wojownika do sztuki Juliusza Słowackiego *Król Agis* autorstwa Wincentego Drabika, 1927

kostium antyczny

Wykorzystywanie kultury starożytnej (symboliki, mitologii, historii, literatury) do mówienia nie wprost o problematyce współczesnej. Zabieg ten podnosi rangę tematu i nadaje wypowiedzi uniwersalny charakter. Pozwala na snucie analogii między historią a współczesnością i ukazanie powszechnych praw rządzących światem.

- 35 Na Termopilach ja się nie odważę
Osadzić konia w wąwozowym szlaku.
Bo tam być muszą tak patrzące twarze,
Że serce skruszy wstyd – w każdym Polaku.
- 40 Ja tam nie będę stał przed Grecji duchem –
Nie – pierwszej skonom: niż tam iść – z łańcuchem¹².

- Na Termopilach – jaką bym zdał sprawę?
Gdyby stanęli męże nad mogiłą?
I pokazał mi swe piersi krwawe
- 45 Potem pytali wręcz: – „Wielu was było?” –
Zapomnij, że jest długi wieków przedział. –
Gdyby pytali tak – cóż bym powiedział?!

- Na Termopilach, bez złotego pasa,
Bez czerwonego leży trup kontusza¹³:
- 50 Ale jest nagi trup Leonidasa¹⁴,
Jest w marmurowych kształtach piękna dusza:
I długo płakał lud takiej ofiary,
Ognia wonnego, i rozbitej czary.

- O! Polsko! póki ty duszę anielską¹⁵
- 55 Będiesz więziła w czerepie rubasznym¹⁶;
Póty kat będzie rąbał twoje cielsko,
Póty nie będzie twój miecz zemsty strasznym,
Póty mieć będziesz hienę¹⁷ na sobie –
I grób – i oczy otworzone w grobie.

Miny polskie w Teatrze Polskim w Warszawie w reż. Mikołaja Grabowskiego, 2018

Spektakl oparty na kilku utworach literackich ukazuje mity i schematy od wieków kształtujące życie narodowe Polaków.

- 60 Zrzuć do ostatka te płachty ohydne,
Tę – Dejaniry¹⁸ palącą koszulę:
A wstań jak wielkie posągi bezwstydne,
Naga – w styksowym wykąpana mule¹⁹,
Nowa – nagością żelazną bezczelna –
- 65 Nie zawstydzona niczem – nieśmiertelna!

- Niech ku północy z cichej się mogiły
Podniesie naród i ludy przełęknie,
Że taki wielki posąg – z jednej bryły,
A tak hartowny²⁰, że w gromach nie pęknie,
- 70 Ale z piorunów ma ręce i wieniec;
Gardzący śmiercią wzrok – życia rumieniec.

- Polsko! lecz ciebie błyskotkami łudzą!
Pawiem narodów byłaś i papugą;
A teraz jesteś służebnicą cudzą –
- 75 Choć wiem, że słowa te nie zadrzą długo
W sercu – gdzie nie trwa myśl nawet godziny:
Mówię – bom smutny – i sam pełen winy.

[...]

- Szczeknij z boleści i przeklinaj syna!
Lecz wiedz – że ręka przekleństw, wyciągnięta
- 80 Nade mną – zwinie się w łęk²¹ jak gadzina²²,
I z ramion ci się odkruszy zeschnięta!
I w proch ją czarne szatany rozchwycą;
Bo nie masz władzy przekląć – niewolnico!!! –

¹⁸ Dejanira – żona Heraklesa. Założyła mu koszulę zanurzoną w krwi centaury, co miało sprawić, że będzie jej wierny. Krew była zatruta i Herakles, nie mogąc znieść męczarni, rzucił się w ogień i zginął. „Koszula Dejaniry” oznacza cierpienie, od którego nie można się uwolnić.

¹⁹ w styksowym wykąpana mule – w wodach mitologicznego Styksu. Zanurzenie w wodach rzeki płynącej przez krainę zmarłych czyniło ludzkie ciało nieśmiertelnym.

²⁰ hartowny – zahartowany.

²¹ łęk – łuk.

²² gadzina – gad, wąż.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► PARALELE MIĘDZY DZIEJAMI POLSKI I GRECJI

Dla romantyków historia miała niezwykle istotne znaczenie, ponieważ to właśnie w dziejach narodu, w chwilach największych triumfów i najboleśniejszych porażek, manifestował się jego duch. Badając procesy historyczne, romantycy odkrywali uniwersalne reguły rządzące losami ludzi i narodów i nadawali im głębszy, metafizyczny sens.

Sceneria grobowca, który miał skrywać szczątki bohatera greckich mitów, pobudziła Słowackiego do takich historiozoficznych rozważań. Kazała porównać przeszłość dwóch narodów podobnie doświadczonych walką z najeźdźcą, walką o przetrwanie, która przesądziła o ich „być albo nie być”.

Poeta przywołał w wierszu dwie bitwy, które zaważyły na losie antycznych Greków. Z czasem nabrały one znaczenia symbolicznego: Termopile – świadectwo heroicznego męstwa i gotowości umierania za ojczyznę, i Cheroneę – symbol hańby narodowej i przykład, do czego prowadzi tchórzostwo i zwątpienie w zwycięstwo.

Wiersz powstał niedługo po klęsce powstania listopadowego, w atmosferze gorących sporów o przyczyny jego upadku. Wspomnienie Termopil przywołało poetę do gorzkich

paralela

Zestawienie zjawisk na zasadzie podobieństwa.

historiozofia → s. 19

wniosków. Trudno byłoby mu bez poczucia wstydu spojrzeć w oczy trzystu bohaterskim Spartanom, którzy woleli zginąć, niż oddać się w niewolę. Uczestnicy listopadowego zrywu, którym zabrakło hartu ducha i determinacji, wydawali się bliżsi Cheronei.

► DUSZA ANIELSKA I CZEREP RUBASZNY

W tych dwóch metaforach Słowacki dokonuje kontrastowego zestawienia tego, co w polskim narodzie najcenniejsze, z tym, co jest jego największym grzechem.

W mentalności polskiej szlachty, „czerepie rubasznym”, należy szukać źródeł upadku Rzeczypospolitej. Sarmacka nieodpowiedzialność, zamiłowanie do błahostek, rzeczy nieważnych sprawiło, że Polska stała się „pawiem narodów” i „papugą”. Polacy zatracili tożsamość w bezmyślnym kopiowaniu obcych wzorców, a słabi stali się łatwym łupem otaczających ich wrogów.

Poeta jednak nadal wierzy w „duszę anielską” narodu, zdrowy fundament, na którym kiedyś wyrośnie wolne, silne społeczeństwo, pozbawione szlacheckich wad.

Po przeczytaniu

- 1. Opisz sytuację liryczną w wierszu. Kim jest podmiot liryczny i gdzie się znajduje? Do kogo się zwraca?
- 2. Scharakteryzuj jego stan wewnętrzny. Jak postrzega otaczający go krajobraz? Co mówi o swoim nastroju?
- 3. Znajdź i zinterpretuj motywy mitologiczne obecne w wierszu.
- 4. Porównaj starożytnych Greków i XIX-wiecznych Polaków.

Starożytni Grecy	XIX-wieczni Polacy

- 5. Jaki efekt wywołuje zestawienie historii Grecji i Polski? Czemu służy w wierszu kostium antyczny?
- 6. Zinterpretuj metaforę, której poeta używa, by opisać Polskę: „Pawiem narodów byłaś i papuga; / A teraz jesteś służebnicą cudzą”. Jakie znaczenie symboliczne mają tutaj „paw”, „papuga” i „służebnica”?
- 7. Na czym polegają sprzeczności w polskim charakterze narodowym? Z czego wynika duchowa słabość Polaków?
- 8. Słowacki dokonuje w utworze też samooceny. Czy jest równie krytyczny wobec samego siebie? W odpowiedzi odwołaj się do konkretnych fragmentów tekstu.
- 9. Jaką rolę przypisuje sobie Słowacki jako poeta? Zwróć uwagę na ostatnią strofę utworu.
- 10. Jak rozumiesz metaforę zanurzenia się w wodach Styksu, rzeki płynącej przez królestwo śmierci, na drodze do odzyskania niepodległości?
- 11. Wiersz zawiera wyraźne patriotyczne przesłanie dla rodaków. Do czego nawołuje?
- 12. Czy *Grób Agamemnona* należy do liryki tyrtejskiej? Uzasadnij swoją opinię.
- 13. Czy każdy naród, który kopiuje obce wzorce, jest skazany na klęskę? Porozmawiajcie o tym w klasie.

Juliusz Słowacki
Hymn

Na dobry początek

Jak rozumiecie sformułowanie „droga duchowa”? Na czym ona polega? Do jakiego celu prowadzi? Wypiszcie na tablicy pojęcia, które przychodzą Wam na myśl w związku z „drogą duchową”.

Ważne

- podróż romantyczna jako doświadczenie duchowe
- motyw nostalgii za utraconą ojczyzną
- pielgrzym-tułacz
- intymna wypowiedź skierowana do Boga

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA UTWORU – REFLEKSJE W PODRÓŻY
KONTEKST BIOGRAFICZNY

Słowacki napisał wiersz w 1836 r. podczas swojej podróży na Wschód, na statku płynącym z Grecji w kierunku Aleksandrii w Egipcie. Widok lecących bocianów, ptaków tak bardzo kojarzących się z polskim krajobrazem, na tle malowniczo zachodzącego słońca, dogłębnie go poruszył. Stworzył wówczas jeden ze swoich najpiękniejszych wierszy, w którym wyraził ból emigranta, skazanego na wieczną tułaczkę po stracie ojczyzny.

Juliusz Słowacki
Hymn

- 1 Smutno mi, Boże! Dla mnie na zachodzie
Rozlałeś tęczę blasków promienistą;
Przedemną gasisz w lazuruwej wodzie
Gwiazdę ognistą...
- 5 Choć mi tak niebo Ty złocisz i morze,
Smutno mi, Boże!
- Jak puste kłosa z podniesioną głową,
Stoję rozkoszy próżen i dosytu...
Dla obcych ludzi mam twarz jednakową,
- 10 Ciszę błękitu.
Ale przed Tobą głębi serca otworzę:
Smutno mi, Boże!
- Jako na matki odejście się żali
Mała dziecina, tak ja płaczu bliski,
- 15 Patrząc na słońce, co mi rzuca z fali
Ostatnie błyski,
Choć wiem, że jutro błysnie nowe zorze,
Smutno mi, Boże!

Dzisiaj na wielkim morzu oblakany,
 20 Sto mil od brzegu i sto mil przed brzegiem,
 Widziałem lotne w powietrzu bociany
 Długim szeregiem.
 Żem je znał kiedyś na polskim ugorze,
 Smutno mi, Boże!

25 Żem często dumał nad mogiłą ludzi,
 Żem prawie nie znał rodzinnego domu,
 Żem był jak pielgrzym, co się w drodze trudzi
 Przy blaskach gromu,
 Że nie wiem, gdzie się w mogiłę położę,
 30 Smutno mi, Boże!

Ty będziesz widział moje białe kości,
 W straż nieoddane kolumnowym czołom;
 Alem jest jako człowiek, co zazdrości
 Mogił... popiołom.
 35 Więc, że nieznane gotujesz mi łoże,
 Smutno mi, Boże!

Kazano w kraju niewinnej dziecinie
 Modlić się za mnie co dzień; a ja przecie
 Wiem, że mój okręt nie do kraju płynie,
 Płynąc po świecie.
 40 Więc, że modlitwa dziecka nic nie może,
 Smutno mi, Boże!

Na tęczę blasków, którą tak ogromnie
 Anieli twoi w niebie rozpostarli,
 Nowi gdzieś ludzie w sto lat będą po mnie
 45 Patrzący – marli.
 Nim się przed moją nicością ukorzę,
 Smutno mi, Boże!

William Turner, *Ostatnia droga Temeraire'a* [temerera], 1836

Obraz przedstawia okręt Temeraire, który brał udział w bitwie morskiej flot brytyjskiej i francuskiej pod Trafalgarem, odholowany na miejsce rozbiórki. W ten symboliczny sposób malarz ukazał koniec epoki wielkich żaglowców i nadejście epoki pary.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► PODRÓŻ ROMANTYCZNA JAKO DOŚWIADCZENIE DUCHOWE KONTEKST BIOGRAFICZNY

Wielka wyprawa Słowackiego na Wschód spełniała wszelkie kryteria podróży romantycznej. Była to autentyczna wyprawa w nieznane – w świat zupełnie nowych krajobrazów, ludzi o odmiennych obyczajach, językach, historii.

Opuszczenie miejsca, gdzie wszystko było swojskie, znane i przewidywalne, by skonfrontować się z tym, co obce, zagadkowe, a nawet niebezpieczne, niewątpliwie stanowiło wyzwanie. Dla samotnego podróżnika była to próba wytrzymałości i siły charakteru, a jednocześnie doświadczenie, które zmuszało do ponownego przewartościowania dotychczasowego spojrzenia na świat.

Region Morza Śródziemnego nie tylko wywierał wrażenie egzotyką. Był on kolebką najstarszych mitów i religii świata, przestrzenią przenikniętą mistycyzmem, która skłaniała do refleksji o sprawach duchowych – o Bogu i własnej śmiertelności.

Po przeczytaniu

1. Sprawdź, czy wiersz realizuje klasyczne cechy gatunkowe hymnu. Wyraża sądy wspólnoty czy jednostki? Jego intencją jest pochwała czy też inne cele wypowiedzi? Jest utrzymany w podniosłym czy intymnym, osobistym tonie?
2. Czego dowiadujemy się o kondycji podmiotu lirycznego? Jakich uczuć doświadcza? W odpowiedzi odwołaj się do fragmentów utworu.
3. Na co skarży się podmiot liryczny? Co wywołuje jego smutek? Przeanalizuj kolejne skargi kończące się refrenem „Smutno mi, Boże!”.
4. W jaki sposób podmiot liryczny podkreśla swoją samotność? Jakich środków stylistycznych używa?
5. Zinterpretuj słowa: „nie wiem, gdzie się w mogiłę położę” i „Alem jest jako człowiek, co zazdrości / Mogił... popiołom”. Dlaczego poeta tak wiele uwagi poświęca myślom o grobie?
6. Motyw mogiły pojawia się też w *Grobie Agamemnona* Słowackiego. Przeanalizuj, jakie znaczenie ma wizja pustego grobu w obu wierszach.
7. Jaką rolę odgrywa w utworze krajobraz? Czy poeta dokonuje jego psychizacji? Swoją odpowiedź uzasadnij.
8. Jak sądzisz, w jakim sensie Słowacki nazywa siebie pielgrzymem?
9. Czy Twoim zdaniem żal doprowadza poetę do buntu czy pojednania z Bogiem? W czym poszukuje źródła pocieszenia? Uzasadnij swoją opinię.
10. Emigracja jako wygnanie. Omów zagadnienie na podstawie *Hymnu* Juliusza Słowackiego. W swojej odpowiedzi odwołaj się do *Sonetów krymskich* Adama Mickiewicza oraz wybranego kontekstu.
11. Wysłuchaj *Hymnu* w interpretacji artystki sanah. Jakie wrażenie robi na Tobie muzyczna wersja utworu? Czy po jej odsłuchaniu zmieniło się Twoje postrzeganie *Hymnu*?

hymn

Pieśń pochwalna o podniosłym charakterze, skierowana do bóstwa, bohatera, ojczyzny, wielkiej idei. Wyraża sądy wspólne dla większej grupy ludzi. Gatunek powstały w starożytności, współcześnie zwykle pełni funkcję pieśni państwowych.

psychizacja przyrody
 → s. 93

Juliusz Słowacki

Testament mój

Ważne

- testament poetycki
- autokreacja poety
- przesłanie do rodaków

Na dobry początek

Platon uważał, że poeci mają tak wielką moc oddziaływania na ludzi, że państwo powinno kontrolować, a nawet cenzurować ich twórczość. Jak sądzicie, czy spuścizna romantyczna wywiera na nas jeszcze jakiś wpływ? Czy są jakieś idee, wartości, na które patrzymy okiem romantyków?

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA UTWORU – WYOBECOWANIE POETY KONTEKST BIOGRAFICZNY

Słowacki od dzieciństwa zmagał się z nieuleczalną chorobą, jaką w XIX w. była gruźlica. Wiersz *Testament mój* pisał w latach 1839–1840 ze świadomością, że jest śmiertelnie chory.

Dodatkowym powodem goryczy poety była otaczająca go samotność. Środowisko emigracyjne, które nie rozumiało i nie ceniło jego poezji, odrzucało go jako twórcę, a także jako człowieka. Uważał się za polskiego wieszczę, a był skazany na życie w cieniu Mickiewicza, z przypiętą mu łatką dandysa i autora wierszy pozbawionych duchowości. Przekonany o własnej nieprzećiętności, o należytym mu misji duchowego przywództwa narodu – w praktyce zderzał się z ciągłą krytyką i dezaprobatą.

Zmarł w 1849 r., nie dożywszy 40. urodzin, na gruźlicę, jak jego ojciec. Na paryski cmentarz Montmartre [mąmartr] przysła jedynie garstka przyjaciół. Ale jak przewidział w *Beniowskim*, pisząc „moje będzie za grobem zwycięstwo”, po latach rodacy sprowadzili jego szczątki, by umieścić je na Wawelu. W 1927 r. przewieziono z Francji trumnę z prochami poety – najpierw do Gdańska, stamtąd Wisłą, statkiem „Mickiewicz” (!), do Warszawy i na koniec pociągiem do Krakowa. Po drodze organizowano przystanki, aby miejscowa ludność mogła oddać hołd poecie. W Krakowie trumnę umieszczono na rydwaniu zaprzężonym w trzy pary białych koni. Bił Dzwon Zygmunt i oddano 101 salw armatnich. Kondukt pogrzebowy ciągnął się przez całe miasto. Pod Wawelem mowę wygłosił sam Józef Piłsudski, który zakończył ją słowami: „odnieść trumnę do krypty królewskiej, bo królom był równy”.

Juliusz Słowacki

Testament mój

¹ Żyłem z wami – cierpiełem i płakałem z wami.

Nigdy mi, kto szlachetny, nie był obojętny.

Dziś was rzucam i dalej idę w cień – z duchami –

A jak gdyby tu szczęście było – idę smętny.

⁵ Nie zostawiłem tutaj żadnego dziedzica¹
Ani dla mojej lutni² – ani dla imienia –
Imię moje tak przeszło, jako błyskawica,
I będzie jak dźwięk pusty trwać przez pokolenia.

Lecz wy, coście mnie znali, w podaniach³ przekazcie,
¹⁰ Żem dla ojczyzny sterał⁴ moje lata młode,
A póki okręt walczył – siedziałem na maszcie,
A gdy tonął – z okrętem poszedłem pod wodę...

Ale kiedyś – o smętnych losach zadumany
Mojej biednej ojczyzny – przyzna, kto szlachetny,
¹⁵ Że płaszczy na moim duchu był nie wyżebrany,
Lecz świetnościami dawnych moich przodków świetny.

Niech przyjaciele moi w nocy się zgromadzą
I bledne serce moje spalą w aloesie⁵,
I tej, która mi dała to serce, oddadzą –
²⁰ Tak się matkom wypłaca świat – gdy proch odniesie...⁶

Niech przyjaciele moi siadą przy pucharze
I zapiją mój pogrzeb – oraz własną biedę...
Jeżeli będę duchem, to się im pokażę,
Jeśli Bóg uwolni od męki – nie przyjdę...⁷

²⁵ Lecz zaklinam – niech żywi nie tracą nadziei
I przed narodem niosą oświaty kaganiec⁸;
A kiedy trzeba – na śmierć idą po kolei,
Jak kamienie przez Boga rzucane na szaniec⁹...

Co do mnie – ja zostawiam małą tu družbę¹⁰
³⁰ Tych, co mogli pokochać serce moje dumne;
Znać, że srogą spełniłem, twardą Bożą służbę...
I zgodziłem się tu mieć – nie płakaną trumnę...

Kto drugi tak bez świata oklasków się zgodzi
Iść... taką obojętność, jak ja, mieć dla świata?
³⁵ Być sternikiem duchami napełnionej łodzi,
I tak cicho odlecieć – jak duch, gdy odlata?

Jednak zostanie po mnie ta siła fatalna¹¹,
Co mi żywemu na nic... tylko czoło zdobi –
Lecz po śmierci was będzie gniotła niewidzialna,
⁴⁰ Aż was, zjadacze chleba – w aniołów przerobi.

¹ dziedzic – spadkobierca, potomek.

² lutnia – symbol poezji.

³ podania – legendy, opowieści przekazywane z pokolenia na pokolenie.

⁴ sterał – strawił, stracił.

⁵ serce moje spalą w aloesie – starożytni Egipcjanie, gdy mumifikowali zwłoki, serce zawijali w liście aloesu i palili, symbolicznie unieśmiertelniając je w ten sposób.

⁶ W testamencie sporządzonym w 1848 r. Słowacki zapisał matce cały swój majątek, a także, jeśli to byłoby możliwe, własne prochy.

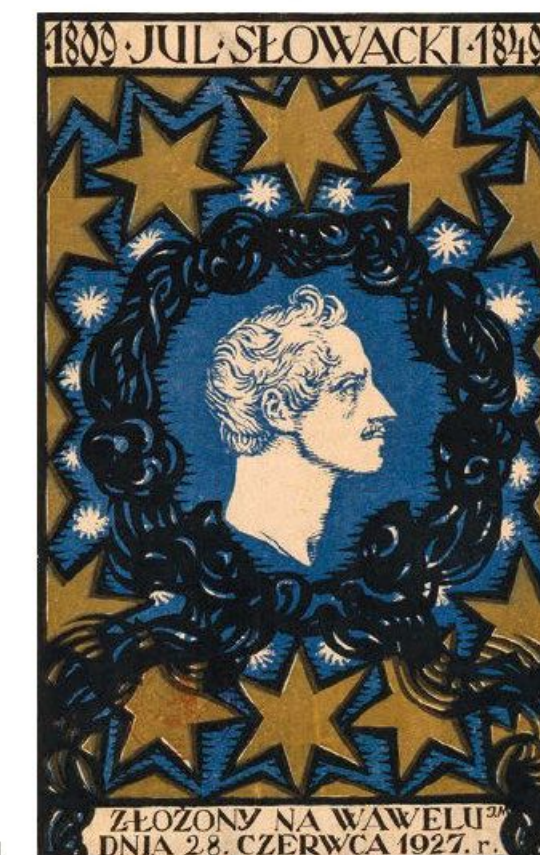
⁷ Jeśli Bóg uwolni od męki – nie przyjdę... – nawiązanie do obrzędu dziadów i wiary w możliwość powrotu duchów na ziemię.

⁸ kaganiec – kaganek, lampka oliwna.

⁹ szaniec – wał na polu walki pełniący funkcję umocnienia.

¹⁰ družbę – przyjaciół.

¹¹ fatalna – tu: nieunikniona, wynikająca z przeznaczenia, fatum.

Plakat zaprojektowany z okazji sprowadzenia prochów poety na Wawel

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► OSTATNIA WOLA POETY

Do zrozumienia aluzji i przenośni zawartych w wierszu niezbędny jest klucz biograficzny. W utworze zacierą się bowiem granica między podmiotem lirycznym a autorem.

Wiersz jest **poetyckim testamentem** – utworem, w którym Słowacki żegna się ze światem i podsumowuje obraną drogę życiową. Z wiersza bije duma człowieka, który zawsze podążał własnymi ścieżkami. „Dumne serce” nie pozwalało mu na dostosowywanie się do oczekiwań otoczenia i rezygnację ze swojego światopoglądu. Poeta podkreśla, że w sprawach artystycznych był nieprzejednany. Miał odwagę pisać dzieła, które spotykały się z obojętnością i niezrozumieniem. Wierzy jednak, że pozostawi na ziemi trwałe ślady, jego poezja odcisnie niezatarte piętno na życiu duchowym narodu.

► PRZESŁANIE DLA RODAKÓW

Wprawdzie poeta nie pozostawił po sobie potomka ani kontynuatora swojej spuścizny poetyckiej, ale czuje się nieodrodnym synem narodu („Żyłem z wami – cierpiałem i płakałem z wami”). Dlatego w swoim przekonaniu ma moralne prawo, by zwrócić się z przesłaniem do obecnych i przyszłych pokoleń. W najbardziej znanej, tyrtejskiej strofie wzywa, by żywi nieśli przed narodem „oświaty kaganiec” i byli gotowi umierać za ojczyznę „jak kamienie przez Boga rzucane na szaniec”.

Dalszą częścią utworu Słowacki wpisuje się w romantyczną koncepcję poety-wieszczą. Wierzy, że pozostawiona przez niego poezja będzie oddziaływać na odbiorców jeszcze długo po jego śmierci. Doprowadzi do duchowego przeobrażenia narodu, jego „przeanielenia”. Zwyczajni ludzie, „zjadacze chleba”, oderwą się od swych przyziemnych, codziennych spraw i wzniosą na wyższy poziom – idei i wartości duchowych.

*A kiedy trzeba – na śmierć idą po kolei,
Jak kamienie przez Boga rzucane na szaniec...*

Testament mój

Po przeczytaniu

1. Wyjaśnij, czym jest testament. Jak sądzisz, czym może być testament poetycki?
2. Jakie środki stylistyczne użyte w wierszu podkreślają jego żałobny nastrój? Poszukaj odpowiednich przykładów w tekście.
3. Poszukaj informacji, w czyjej twórczości występuje alegoria ojczyzny jako okrętu. Zinterpretuj metaforę: „A póki okręt walczył – siedziałem na maszcie, / A gdy tonął – z okrętem poszedłem pod wodę...”.
4. Które wartości Słowacki cenił w życiu przede wszystkim? Co było dla niego najważniejsze, a co nie odgrywało istotnej roli?
5. Jak sądzisz, poeta identyfikuje się z adresatami swojego testamentu czy się wobec nich dystansuje? Uzasadnij swoją opinię.

6. Czym jest „siła fatalna”, która zostanie po Słowackim? W jakim sensie jest ona „fatalna”?
7. Wyjaśnij, na czym miałyby polegać przemiana „zjadaczy chleba” w „aniołów”.
8. Scharakteryzuj dwie kreacje Słowackiego wyłaniające się z wiersza – jako człowieka i jako poety. Porównaj je z figurą bohatera romantycznego.
9. Horacy, Kochanowski, Słowacki. Porównaj utwory tych poetów zawierające motyw *exegi monumentum*. Uwzględnij kontekst epoki, w której powstawały.
10. Znana alternatywna aktorka i piosenkarka Maria Peszek w swoim utworze *Sorry, Polsko* (2012) składa pewną deklarację światopoglądową:

Po kanałach z karabinem
Nie biegałabym
Nie oddałabym ci Polsko
Ani jednej kropli krwi
Sorry Polsko
Sorry Polsko
Sorry Polsko
Wybacz mi
[...]
Płacę abonament
I za bilet płacę

Chodzę na wybory
Nie jeżdżę na gapę
Tylko nie każ mi umierać
Tylko nie każ nie każ mi
Nie każ walczyć nie każ ginąć
Nie chciej Polsko mojej krwi
Tylko nie każ mi wybierać
Tylko nie każ nie każ mi
Nie każ walczyć
Nie każ ginąć
Nie chciej Polsko mojej krwi

Co sądzicie na temat takiej wizji obowiązków obywatelskich? Czy koncepcja patriotyzmu zawarta w wierszu *Testament mój* Juliusza Słowackiego zupełnie się zdezaktualizowała? Czy można jeszcze wymagać od jednostki, by oddała swoje życie za ojczyznę? Jak rozumiecie w dzisiejszych czasach postulat miłości ojczyzny? Podyskutujcie o tym w klasie.

Nieletni uczestnicy powstania warszawskiego, 1944

W konspirację podczas II wojny światowej oraz powstanie warszawskie w dużej mierze zaangażowała się młodzież. Jak sądzisz, czy była to realizacja przesłania zawartego w *Testamencie* Słowackiego? W odpowiedzi możesz uwzględnić *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego.

Juliusz Słowacki

Balladyna

PRZYPOMNIENIE LEKTURY

► GATUNEK

Balladyna (1834) Słowackiego należy do nurtu jego dramatów legendarno-baśniowych, które opowiadają o pradziejach narodu polskiego. W utworze znalazły wyraz mroczne fascynacje romantyzmu: tajemniczą epoką średniowiecza, źródłami zła tkwiącego w człowieku oraz niepokojącą fantastyką. Widać też w *Balladynie* wpływ teatru szekspirowskiego, przez romantyków otoczonego szczególnym kultem.

Różne źródła inspiracji

- **dramat szekspirowski**
 - czas akcji – utwór jest osadzony w tajemniczej epoce średniowiecza
 - kreacje bohaterów – Balladyna ulega żądzy władzy i wpada w błędne koło zbrodni (Lady Makbet i Makbet); Popiel IV obala prawowitego władcę i wprowadza rządy oparte na terrorze (Makbet); Kirkor to szlachetny rycerz walczący z uzurpatorem (rycerze szkoccy buntujący się przeciw władzy Makbeta)
 - ukazywanie psychologicznej motywacji postaci – bohaterów napędzają do działania wielkie namiętności i uczucia
 - rola natury – przyroda bierze udział w wydarzeniach: tworzy nastrój, jest głosem sumienia, wymierza sprawiedliwość, np. gdy piorun zabija Balladynę
 - współistnienie świata realnego i fantastycznego – siły nadprzyrodzone wpływają na losy bohaterów
 - podobieństwo motywów – np. zbrodniarzowi podczas uczty ukazuje się zjawa ofiary (ducha Banka i Aliny), niezmywalna plama krwi jest śladem popełnionej zbrodni (na rękach Lady Makbet i czole Balladyny)
- **legenda**
 - elementy świata przedstawionego zaczerpnięte z ludowych podań opowiadających o początkach państwa polskiego (Popiel, Gopło, korona Lecha)
- **baśń**
 - łączenie fantastyki z realizmem
 - przesłanie moralne kończące utwór
- **groteska**
 - zderzenie grozy z komizmem (sceny okrutnych mordów przeplatają się z fragmentami komicznymi, takimi jak ślepa miłość nimfy Goplany do wiejskiego prostaka Grabca)

► LEGENDARNE MIEJSCE I CZAS AKCJI

Akcja rozgrywa się w okolicach Jeziora Gopło i pod murami Gniezna – pierwszej stolicy Polski. Miejsce wydarzeń jest znaczące – Gopło występuje w wielu podaniach mówiących

o początkach polskiej państwowości. W Kruszwicy nad Gopłem rządził, i został zjedzony przez myszy, Popiel, mityczny władca Polan, opisany w średniowiecznych kronikach, m.in. Galla Anonima i Wincentego Kadłubka. Tu miał się urodzić Piast Kołodziej, protoplasta rodu Piastów, którzy przyszli po Popielidach. Akcja *Balladyny* toczy się za króla Popiela IV, władcy wymyślonego przez Słowackiego.

*Która więcej malin zbierze,
Tę za żonę pan wybierze.*

Balladyna

► TREŚĆ

W lesie nad Gopłem mieszka Pustelnik, który w rzeczywistości jest królem Popielem III. Władzę odebrał mu brat, który obwołał się Popielem IV i zaprowadził okrutne rządy oparte na terrorze. Pustelnikowi udało się przechować i ukryć w lesie symbol prawowitej władzy – świętą koronę Lecha, założyciela państwa polskiego.

Starca odwiedza książę Kirkor, który pyta go o radę w kwestii wyboru żony. Obiecuje mu pomoc w odzyskaniu tronu, za co Pustelnik podpowiada księciu, by poślubił prostą dziewczynę z ludu.

Z zimowego snu budzi się Goplana – królowa Jeziora Gopło. Nimfa zakochała się w człowieku, Grabcu, którego uratowała zimą z przerębła. Ukochany nie odwzajemnia jej uczuć, Goplana to dla niego „dziwne stworzenie z mgły i galarety”. Wiejski chłopak woli wdzięki Balladyny, mimo że Goplana go ostrzega, że to dziewczyna o złym sercu. Goplana wzywa więc służące jej duszki, Skierkę i Chochlika, by doprowadziły do rozdelenia kochanków. Skierka sprawia, że powóz Kirkora wywraca się na spróchniałym mostku i książę, szukając pomocy, trafia do chaty dziewczyny.

Balladyna mieszka wraz z siostrą Aliną i matką (nazywaną w tekście Wdową). Kirkor jest zauroczony urodą obu siostr, nie wie, którą wybrać. Wdowa, za podszeptem Skierki, proponuje, by córki wybrały się na maliny. Ta, która pierwsza zbierze cały dzban, zostanie żoną księcia.

Scena z opery *Goplana* – muzycznej adaptacji *Balladyny* w Operze Narodowej w Warszawie, reż. Janusz Wiśniewski

(kadry na kolejnych stronach pochodzą z tego samego spektaklu)

Nocą Balladyna wymyka się z chaty na schadzkę z Grabcem. Zazdrosna Goplana karze Grabca – zamienia go w płaczącą wierzbę. Jako drzewo będzie niemyym świadkiem zbrodni.

Rankiem siostry idą do lasu po maliny. Gdy pracowita Alina pierwsza napełnia swój dzban, Balladyna w złości zabija siostrę. Martwe ciało Aliny znajduje pasterz Filon i zakochuje się w nieżywej. Pojawia się też Goplana, która przeklina morderczynię i wyczarowuje na jej czole niezmywalny krwawy ślad.

Balladyna wraca do chaty i dostaje od Kirkora pierścioneł zaręczynowy. Matce wmawia, że Alina uciekła z jakimś włóczęgą.

Do wsi wraca Grabiec, który odzyskał swoją ludzką postać. Opowiada o tym, jak został przemieniony w drzewo, jednak nikt nie wierzy pijakowi. Grabiec odkrywa, że jego Balladyna wyszła za księcia, a chata Wdowy została spalona.

Kirkor wyrusza na wojnę, jak obiecał Pustelnikowi, a Balladyna zostaje na zamku pod opieką dowódcy straży Kostryń. Młoda księżna wstydzi się swojego chłopskiego pochodzenia, wyrzeka się swoich bliskich, matkę zamyka w wieży, nie wpuszcza do zamku Grabca. Chce też usunąć z czoła ślad przypominający jej o zbrodni. Zwraca się z tym do Pustelnika, który domyśla się pochodzenia krwawej plamy. Znachor proponuje, że wskrzesi Alinę, ale Balladyna nie zamierza się cofać z obranej drogi. Nie wie tylko, że jej rozmowę z Pustelnikiem podsłuchiwał Kostryń.

Chochlik i Skierka znajdują koronę i przekazują swojej władczyni, Goplanie. Nimfa, by zdobyć serce Grabca, zakłada mu na głowę koronę i obwołuje dzwonkowym (karcianym) królem.

Na zamek przybywa posłaniec Kirkora. Przywozi od księcia zapieczętowaną skrzynię, której Balladyna ma nie otwierać do czasu powrotu męża. W ten sposób, za radą Pustelnika, Kirkor poddaje żonę próbie. Balladyna podejrzewa podstęp, wypytuje posłańca. Dołącza do niej Kostryń, sugerując, że posłaniec wie o trupie Aliny w lesie. Rycerz rzuca się na posła, a Balladyna pomaga mu go zabić. Balladyna i Kostryń zostają współnikami w zbrodni.

Na zamku trwa uczta. Zakłóca ją niespodziewana wizyta Wdowy, która skarży się na nieludzkie traktowanie. Balladyna nie przyznaje się do starej kobiety i mimo burzy każe wyrzucić ją z zamku. Przybywa posłaniec z wieścią, że Kirkor pokonał uzurpatora. Lud pragnie, by został nowym królem, jednak książę odmawia. Poślubił zwykłą chłopkę, jego dzieci nie mogłyby zasiąść na tronie. Kirkor ogłasza, że królem zostanie ten, kto posiada koronę Lecha. Wszyscy patrzą na Grabca, który nosi na głowie koronę od Goplany. Balladyna widzi zjawę zamordowanej Aliny, wpada w trwogę.

Do chaty Pustelnika dociera wyrzucona z zamku Wdowa. W łachmanach, głodna i oślepiąta przez pioruny rozpaczka nad swoim losem. Pustelnik obiecuje ją pomścić i ukarać wyrodną córkę.

Balladyna zakrada się do komnaty, w której śpi Grabiec, i zabija byłego kochanka. W ciemnościach nie może znaleźć korony, ale pomaga jej Kostryń. Oboje postanawiają zabić Kirkora, który stoi im na drodze do władzy, oraz Pustelnika.

Goplana żegna się ze Skierką i Chochlikiem. Przerazona tym, jak poplątała ludzkie losy, opuszcza Gopło i udaje się na wygnanie.

Kirkor dowiaduje się o buncie Kostryńa i wypowiada mu wojnę. Wysła swoich ludzi po Pustelnika, ale ci znajdują starca powieszzonego przed chałupą. Dochodzi do bitwy, podczas której Kirkor zostaje zdradzony przez część wojsk, ponosi klęskę i ginie. Balladyna, by nie dzielić się władzą z Kostryńem, truje go i w ten sposób pozbywa się ostatniego konkurenta do tronu.

Zgodnie z tradycją nowy władca, zanim zostanie koronowany, musi wydać sąd w trzech sprawach. W pierwszej sprawie – otrucia Kostryńa – Balladyna ogłasza wyrok śmierci dla mordercy. Kolejna sprawa to zabójstwo Aliny. Kary domaga się Filon, który przyniósł ze sobą dzban malin i nóż znaleziony w lesie. Balladyna także wydaje wyrok śmierci. Ostatnie oskarżenie wnosi Wdowa, która opowiada, że wyrodną córkę czeka kara śmierci, nie chce podać jej imienia. Zostaje poddana torturom i umiera, ale nawet w mękach nie wydaje Balladyny. Lud oczekuje reakcji królowej. Balladyna przyznaje, że za nieludzkie postępowanie wobec matki należy się śmierć. Wówczas spada piorun i zabija Balladynę.

► MOTYWY

- władza (pragnienie władzy jest siłą napędzającą główną bohaterkę, wyzwala w Balladynie najgorsze instynkty i kieruje jej życiem)
- ludowy kodeks moralny (nie ma winy bez kary, sprawiedliwości musi stać się zadość)
- fantastyka (świat realny i fantastyczny współistnieją ze sobą i mają na siebie wpływ)
- natura (uduchowiona przyroda wymierza boską sprawiedliwość, karze Balladynę za popełnione zbrodnie)
- miłość (matka kocha Balladynę mimo jej okrucieństwa, groteskowa miłość Goplany do Grabca staje się inspiracją wydarzeń)
- dobro i zło (dwie siostry: dobra Alina i zła Balladyna – biblijni bracia: Abel i Kain)

► SPRAWDŹ, CZY ZNASZ ODPOWIEDŹ

1. Jaką funkcję pełni w *Balladynie* świat fantastyczny? W odpowiedzi odwołaj się do przykładów z utworu.
2. Przyroda jako siła wymierzająca sprawiedliwość i przywracająca harmonię w świecie. Napisz wypowiedź argumentacyjną, w której odwołasz się do *Balladyny*, innego utworu literackiego oraz wybranych kontekstów.
3. Kara – nieuchronna konsekwencja zbrodni? Przygotuj wypowiedź ustną, w której uzasadnisz swoje stanowisko, odwołując się do wybranych utworów.
4. Portret zbrodniarza w literaturze. W jaki sposób literatura ukazuje ludzi, którzy popełnili zbrodnię? Wypisz takie postacie literackie, a następnie porównaj okoliczności i konsekwencje ich nikczemnych czynów.
5. Napisz wypracowanie na temat: „Emocje czy zimna kalkulacja? Co sprawia, że człowiek staje się zbrodniarzem?”. W pracy odwołaj się do lektury obowiązkowej, innego utworu literackiego oraz wybranych kontekstów.

Sposób na zadanie

1 Analiza tematu

Podkreśl słowa kluczowe w temacie (emocje, zimna kalkulacja, zbrodniarz) i wypisz do nich wyrazy bliskoznaczne, by uniknąć powtórzeń w pracy. Problem sformułowany w poleceniu zawiera pytanie. W pracy udziel na nie odpowiedzi – zajmij stanowisko i je uzasadnij za pomocą argumentów.

2 Zajęcie stanowiska wobec problemu

Sformułuj tezę lub – jeśli masz wątpliwości, czy Twoje stanowisko jest słuszne – hipotezę (założenie wstępne). Zarówno teza, jak i hipoteza powinny mieć formę zdania oznajmującego.

3 Przywołanie lektury obowiązkowej oraz innego utworu literackiego

Wypisz utwory ukazujące zbrodniarzy. Co stanowiło motywację tych bohaterów? Co pchało ich do zbrodni? Wybierz tę lekturę, którą najlepiej znasz, aby wykorzystać ją w argumentacji. Pierwszych zbrodniarzy znajdziesz już w Biblii (np. Kain zabijający Abela) i mitologii greckiej (np. Medea mordująca własnych synów). Zbrodnia towarzysząca władzy to częsty motyw u Szekspira (np. w *Makbecie*). Romantyków fascynowały ciemna strona ludzkiej natury oraz boska sprawiedliwość, która zawsze dopada sprawcę (żona mordująca męża w *Liliach* Mickiewicza, *Balladyna* likwidująca konkurentów do władzy w *Balladynie*, Nowosilcow prześladowający Polaków w III części *Dziadów*, szlachcic znęcający się nad poddanymi w II części *Dziadów*).

4 Konteksty

Musisz przywołać dwa konteksty pogłębiające rozumienie omawianych utworów, np. biblijny (postacie Kaina i Abela) i psychologiczny (różne motywacje stojące za zbrodnią: żądza władzy, chęć zysku, niezdolność do empatii).

► KONTEKSTY

- **HISTORYCZNOLITERACKI** – wpływ teatru szekspirowskiego, romantyczna fascynacja folklorem (kodeksem moralnym, wiarą w świat nadprzyrodzony, baśniami)
- **FILOZOFICZNY** – pytanie o źródło zła w człowieku
- **LITERACKI** – żądza władzy jako podłoże zbrodni (*Makbet* Szekspira), zazdrość jako siła destrukcyjna w człowieku (biblijni bracia Kain i Abel), nie ma winy bez kary (*Lilie*, II część *Dziadów*)

Juliusz Słowacki *Kordian*

Na dobry początek

Zadajecie sobie czasem pytanie, jak nadać swojemu życiu sens? Jak sądzicie, w czym łatwiej jest go odnaleźć? W spełnianiu swoich prywatnych pragnień, potrzeb, pasji? Czy w poświęceniu się jakiejś szczytnej idei – np. działalności charytatywnej, obronie zwierząt, ratowania klimatu?

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA UTWORU – KRYTYKA IDEI ROMANTYCZNYCH KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Debiut literacki Słowackiego, dwa tomy *Poezji* opublikowane w 1832 r. w Paryżu, nie przyniosły mu uznania. Młodego poetę pogrążył jeszcze Mickiewicz sądem, że jego twórczość jest wprawdzie artystycznie wysublimowana, jednak ideowo – bezwartościowa: „gmach piękną architekturą stawiony, jak wzniosły kościół, ale w kościele Boga nie ma”. Chłodne relacje oziębilo dodatkowo ukazanie się III części *Dziadów*, w których Mickiewicz przedstawił ojczyzna Słowackiego, Augusta Bécu, jako zdrajcę. Urażony Słowacki opuścił Paryż i przeniósł się do Genewy, gdzie w 1833 r. zaczął pisać *Kordiana*.

W postaci głównego bohatera Słowacki poddał krytycznej analizie najważniejsze idee epoki. Podjął polemikę z mesjanizmem głoszonym przez Mickiewicza, który w środowisku emigracyjnym zajmował już pozycję proroka otoczonego kultem. Zdiagnozował przyczyny klęski powstania listopadowego, szukając ich w słabościach polskiego społeczeństwa. Rozliczył się też z osobowym wzorcem romantyzmu. Stworzył bowiem portret idealisty, który próbuje zrealizować marzenie o wielkich namiętnościach i heroicznych czynach, a w rzeczywistości popada w egzaltowaną, momentami ocierającą się o śmieszność, pozę i ponosi klęskę.

Ważne

- Kordian jako typ bohatera romantycznego
- jaskółczy niepokój
- winkelriedyzm a mesjanizm
- rozterki moralne romantycznego spiskowca – ironia

Kordian w Teatrze Narodowym w Warszawie, w reż. Jana Englerta, 2015

Premiera spektaklu odbyła się w listopadzie 2015 r. w 250. rocznicę powstania Teatru Narodowego. Przedstawienie zrealizowano z dużym rozmachem, wziął w nim udział niemal cały zespół teatru. Reżyser ukazał świetnie rozdarcie bohatera romantycznego, walkę w jego duszy związaną z dylematem: żyć czy umierać za ojczyznę. To fundamentalne pytanie, głęboko zakorzenione w polskiej tradycji narodowej, stanowi stały element naszej kulturowej spuścizny. Porusza odwieczną kwestię relacji między wolnością jednostki a obowiązkiem wobec ojczyzny, zawsze zagrożonej i wymagającej poświęcenia.

Juliusz Słowacki

Kordian

Akt I, scena I (fragment)

KORDIAN, młody 15-letni chłopiec, leży pod wielką lipą na wiejskim dziedzińcu, GRZEGORZ, stary sługa, nieco opodal czyści broń myśliwską. Z jednej strony widać dom wiejski, z drugiej ogród... za ogrodzeniem dziedzińca staw, pola – i lasy sosnowe.

KORDIAN

- 1 Myśl śmierci z przyrodzenia w duszę się przelewa¹;
 Posępny, tęskny, pobladły,
 Patrzę na kwiatów skonanie
 I zdaje mi się, że mię wiatr rozwiewa.
- 5 Cicho. Słyszę po łąkach trzód błędnych wołanie.
 Idą trzody po trawie chrzęszczącej od szronu
 I obracają głowy na niebo pobladłe,
 Jakby pytały nieba: „Gdzie kwiaty opadłe?
 Gdzie są kwitnące maki po wstęgach zagonu?”.
- 10 Cicho, odludnie, zimno... Z wiejskiego kościoła
 Dzwon wieczornych pacierzy dźwiękiem szklannym bije,
 Ze skrzepłych traw modlitwy żadnej nie wywoła,
 Ziemia się modlić będzie, gdy słońcem ożyje...
 Otom ja sam, jak drzewo zwarzone od kiści,
- 15 Sto we mnie żądz, sto uczuć, sto uwiedłych liści;
 Ileż wiatr silniejszy wionie, zrywa tłumy.
 Celem uczuć – zwiędnięcie; głosem uczuć – szumy
 Bez harmonii wyrazów... Niech grom we mnie wali!
 Niech w tłumie myśli jaką myśl wielką zapali...
- 20 Boże! zdejm z mego serca jaskółczy niepokój,
 Daj życiu duszę i cel duszy wyprorokuj...
 Jedną myśl wielką roznieć, niechaj pali żarem,
 A stanę się tej myśli narzędziem, zegarem,
 Na twarzy ją pokażę, popchnę serca biciem,
- 25 Rozdzwonię wyrazami i dokończę życiem.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► **BOHATER TRAWIONY CHOROBA WIEKU**
 KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

W postaci Kordiana Słowacki ukazał problem nękaący młode pokolenie romantyków, a zdaniem części badaczy – także jego samego. Było to zjawisko na tyle powszechne, że zyskało nazwę „choroby wieku” i stało się znakiem rozpoznawczym wielu bohaterów romantycznych.

Modelowe biografie romantyczne łączy jeden charakterystyczny motyw – zostały ukształtowane przez konflikt między samotną jednostką a otaczającym ją światem.

Nadwrażliwy idealista cierpi na **Weltschmerz** [weltszmerc], egzystencjalny smutek spowodowany rozczarowaniem rzeczywistością. Bohater doświadcza wewnętrznego rozdarcia, tkwiąc między romantycznymi ideałami a światem, który nie spełnia jego wzniosłych oczekiwań. Męczy go poczucie własnej niemocy i niemożności zrealizowania marzeń o sprawiedliwym świecie.

Słowacki przedstawił ten ból istnienia jako rodzaj psychicznej słabości, emocjonalną niedojrzałość. Kordiana dręczy „jaskółczy niepokój” – poczucie pustki i braku sensu, które prowadzi go do myśli samobójczych. Pragnienie śmierci wydaje się egzaltowaną pozą u piętnastolatka, ale Kordian autentycznie cierpi. Jako typowy bohater romantyczny czuje się stworzony do wielkich czynów, a tkwi w apatii i życiowym marazmie. Marzy o wzniosłej idei, która wytrąciłaby go z melancholii i pobudziła do działania. Jednak nie widzi konkretnego celu, któremu mógłby się poświęcić.

*Boże! zdejm z mego serca jaskółczy niepokój,
 Daj życiu duszę i cel duszy wyprorokuj...*

Kordian

Po przeczytaniu

1. Nazwij emocje, które targają Kordianem. Z czego mogą one wynikać?
2. Imię bohatera poeta utworzył od łacińskiego wyrazu *cor* ‘serce’. Dlaczego Kordian nosi takie imię? Jak można je interpretować w kontekście filozofii romantycznej?
3. Przypomnij opowieści sługi Grzegorza o jego udziale w kampanii napoleońskiej i buncie polskich jeńców zesłanych na Syberię. Jakie było przesłanie tych opowieści? Jak miały wpłynąć na młodzieńca pogrążonego w melancholii? Czy odniosły zamierzony skutek? Uzasadnij swoją odpowiedź.
4. Kordiana nazywa się czasem „polskim Hamletem”. Na początku dramatu bohater zastanawia się: „żyć? albowi nie żyć?”, co jest wyraźną parafrazą słynnego pytania: „Być albo nie być?”. Przeczytaj poniższy monolog Hamleta i wyjaśnij, na czym polega podobieństwo bohaterów. W odpowiedzi odwołaj się też do problematyki zbrodni (zemsty) w imię wyższego dobra podejmowanej w obu utworach.

HAMLET

Być albo nie być to wielkie pytanie.
 Jestli w istocie szlachetniejszą rzeczą
 Znosić pociski zawistnego losu
 Czy też stawiawszy czoło morzu nędzy,
 Przez opór wybrnąć z niego? – Umrzeć – zasnąć –
 I na tym koniec. [...]
 Kiedy zrzucimy z siebie więzy ciała,
 To zastanawia nas: i toć to czyni
 Tak długowieczną niedolę; bo któż by
 Ścierpiął pogardę i zniewagę świata,

¹ myśl śmierci z przyrodzenia w duszę się przelewa – myśl o śmierci, która stanowi nieodłączny aspekt natury, zatruwa duszę bohatera.

Weltschmerz

(z niem. ‘ból istnienia’)
 Ból egzystencjalny przeżywany przez bohatera, który uświadamia sobie niedoskonałość świata i swoje z niego wyalienowanie.

Krzywdy ciemieżcy, obelgi dumnego,
 Lekceważonej miłości męczarnie,
 Odwłokę prawa, butę władz i owe
 Upokorzenia, które nieustannie
 Cichej zasługi stają się udziałem,
 Gdyby od tego kawałkiem żelaza
 Mógł się uwolnić? Któż by dźwigał ciężar
 Nudnego życia i pocił się pod nim,
 Gdyby obawa czegoś poza grobem,
 Obawa tego obcego nam kraju,
 Skąd nikt nie wraca, nie wątpliła woli
 I nie kazała nam pędzić dni raczej
 W złu już wiadomym niż uchodząc przed nim,
 Popadać w inne, którego nie znamy.

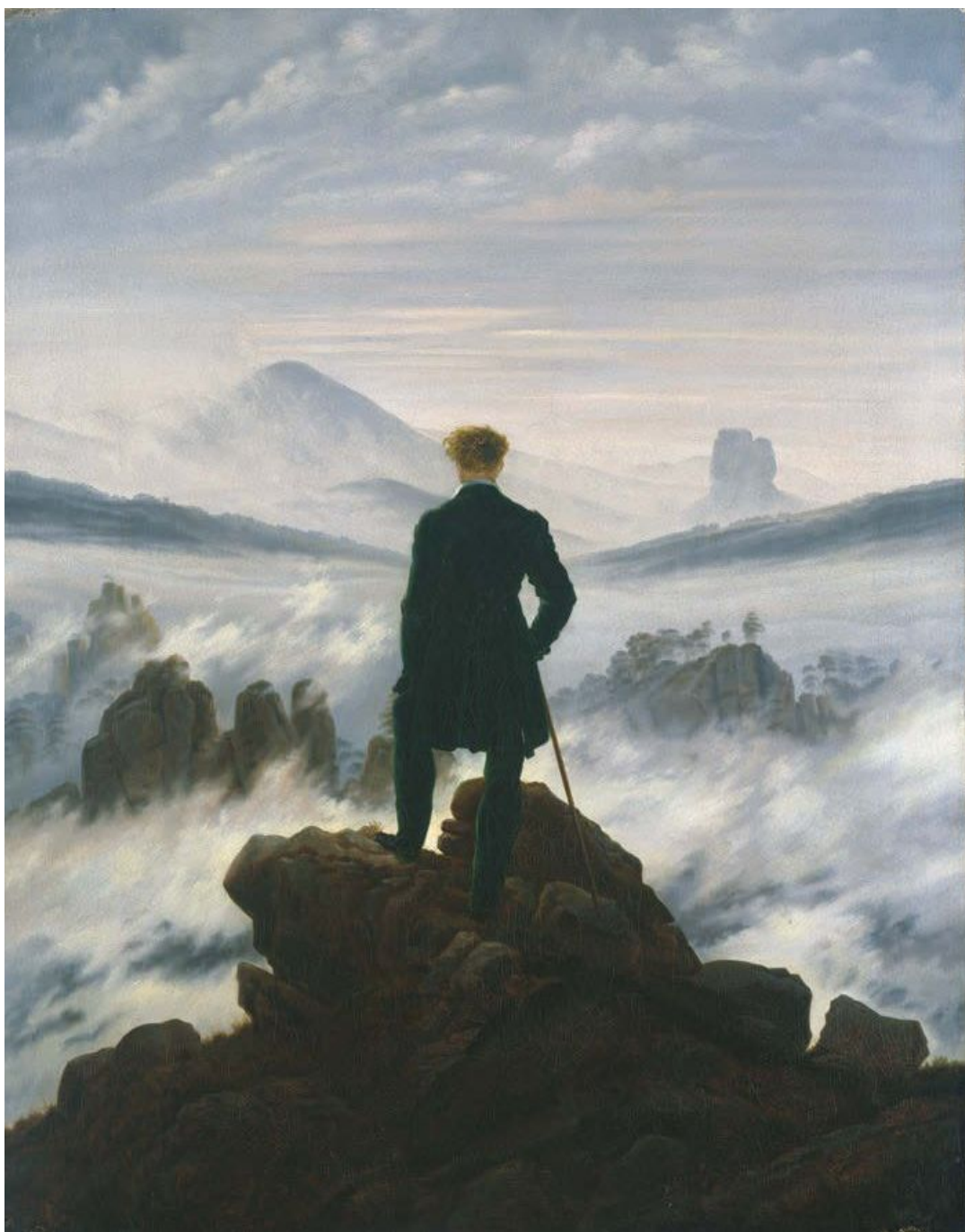
Przełożył Józef Paszkowski

Caspar David Friedrich,
*Wędrowiec nad morzem
 mgły*, 1818

Jeden z najstojniejszych obrazów romantycznych skupia w sobie najważniejsze motywy epoki: samotnego bohatera wyrastającego ponad przeciętność, tajemniczość, nieokreślone żywioły przyrody, dramatyzm czy wręcz grozę, doświadczenie kontemplacji w obliczu dzikiej natury, podróż.

Za pomocą których elementów kompozycji obrazu artysta wyraził wymienione motywy? W jaki sposób dramat Słowackiego koresponduje z tym dziełem?

Juliusz Słowacki

Kordian

Akt II. Rok 1828. Wędrowiec (fragment)

KORDIAN *sam, z założonymi na piersiach rękoma, stoi na najwyższej igle góry Mont Blanc*

1 Tu szczyt... lękam się spojrzeć w przepaść świata ciemną.

Spojrzę... Ach! pod stopami niebo i nad głową
 Niebo... Zamknięty jestem w kulę kryształową;
 Gdyby ta igła lodu popłynęła ze mną

5 Wyżej – aż w niebo... nie czułbym, że płynę.
 Stąd czarne skrzydła myśli nad światem rozwinę.

Ciszej! słuchajmy... o te lody się ociera
 Modlitwa ludzka, po tych lodach droga
 Myślom płynącym do Boga.

10 Tu dźwięk nieczysty głosu ludzi obumiera,
 A dźwięk myśli płynie dalej.
 Tu pierwszy zginę, jeśli niebo się zawali.
 A ten kryształ powietrza, by¹ tchnieniem rozbity
 Kręgami się rozplynie na nieba błękity,
 15 I gwiazdy w nieznajomą uciekną krainę,
 I znikną, jakby ich nigdy nie było...
 Spróbuję – westchnę i zginę...

patrzy w dół

Ha! przypominasz mi się, narodów mogiło!
 Oto się przedarły chmury,
 20 Igły lodu wytrysły z chmur kłębow;
 Tam las ogromny sosen i dębów
 Jak garść mchu w szczelinie góry,
 A ta plamka biała – biała –
 To morze.

25 Silniej wzrok napnę – oczy rozedrę, otworzę,
 Chciałbym stąd widzieć człowieka.
 Tam koło jednej igły, krążą orłów stada.
 Jak pierścionki żałobne na perłowych lodach;
 A ode mnie błękitna płynie szczelin rzeka,
 30 Każda w jedną otchłań złata,
 I nikną jak w morza wodach.

Jam jest posąg człowieka na posągu świata.

O, gdyby tak się wedrzeć na umysłów górę,
 Gdyby stanąć na ludzkich myśli piramidzie,

35 I przebić czołem przesądów chmurę,

¹ by – jakby.

Konrad Grob, *Winkelried pod Sempach* (fragment), XIX w.

transcendencja → s. 14

winkelriedyzm

Postawa poświęcenia swojego życia za ojczyznę. Nazwa pochodzi od imienia średniowiecznego bohatera szwajcarskiego. Według legendy Winkelried podczas walki rzucił się na wrocznie wroga i tym samobójczym czynem uutorował rodakom drogę do zwycięstwa.

chmura znosi go z igły lodu

CHMURA

Siadaj w mgłę – niosęć... Oto Polska – działaj teraz!...

KORDIAN

rzucając się na rodzinną ziemię z wyciągniętymi rękoma, woła: Polacy!!!

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► PRZEMIANA KORDIANA

Monolog Kordiana na szczycie Mont Blanc stanowi kulminacyjną scenę dramatu. Bohater trafił tu po serii niepowodzeń, które utwierdziły go w rozczerwaniu rzeczywistością i poczuciu klęski.

Odbył podróże, które miały pomóc mu odnaleźć prawdziwe wartości w życiu, a przyniosły jedynie gorzką refleksję, że światem rządzą pieniądze i ułuda. Próbował miłości romantycznej, ale tu również idealistyczne wyobrażenia zderzyły się z rzeczywistością. Doświadczenia z kobietami pokazały mu, że prawdziwa miłość nie istnieje. Spotkał się z papieżem, wydawałoby się autorytetem moralnym – audyencja w Rzymie skończyła się katastrofą, która obnażyła cynizm odwiecznego sojuszu tronu i ołtarza. Papież, obojętny na cierpienia Polaków, nakazał im posłusznie czcić cara, boskiego pomazańca, i surowo przestrzegł przed buntem. Kordian kolejny raz przekonał się, że świat to wielkie targowisko próżności.

Rozczarowany Kordian trafia na Mont Blanc – miejsce szczególne, w którym człowiek obdarzony romantyczną wyobraźnią czuje bliskość transcendencji. Surowość i majestat dzikiej, nieokiełznanej natury budzi w nim ogromną wewnętrzną siłę. Wreszcie odkrył szlachetną ideę, która zapaliła go do działania – ideę poświęcenia się sprawie narodowej.

Jam jest posąg człowieka na posągu świata.

Kordian

► POLSKA WINKELRIEDEM NARODÓW

Wizja kończąca monolog Kordiana na Mont Blanc – podobnie jak ta zesłana na Księdza Piotra w Widzeniu III części *Dziadów* – nawiązuje do idei ofiary. Jednak wymowa obu proroctw jest odmienna: mickiewiczowski mesjanizm każe zaufać boskiej sprawiedliwości i przyjąć na siebie cierpienie. Słowacki krytycznie postrzegał filozofię, która zakładała bierną postawę wobec historii.

Prorocza wizja Kordiana przeciwnie – wzywa do działania. Zdaniem poety droga do wolności wiedzie przez poświęcenie, gotowość na śmierć, walkę za wszelką cenę. Znamienne są słowa: „Nie móc? – to piekło!”. Polacy powinni wzorować się na determinacji średniowiecznego bohatera i stać się **Winkelriedem** innych narodów – ich wyzwolicielem.

I być najwyższą myślą wcieloną...

Pomyśleć tak – i nie chcieć? o hańbo! o wstydzie!

Pomyśleć tak – i nie móc? w szmaty podrę łono!

Nie móc? – to piekło!

40 Mogę siłą uczucia serce moje nalać,

Aby się czuciem na tłumy rozciekło,

I przepełniło serca nad brzegi,

I popłynęło rzeką pod trony – obalać?

Mogę zruszyć lawiny? potem lawin śniegi,

45 Zawieszone nad siołem²,

Zatrzymać ręką lub czołem?

Mogę, jak Bóg w dzień stworzenia,

Ogromnej dłoni zamachem,

Rzucać gwiazdy nad świata zbudowanym gmachem,

50 Tak, by w drodze przeznaczenia,

Nie napotkały nigdy kruchej świata gliny,

I nie strzaskały w żegludze?

Mogę – więc pójdę! ludy zawołam! obudzę!

po chwili – z wyrazem zniechęcenia

Może lepiej się rzucić w lodowe szczeliny?...

po chwili – zrazu spokojnie, potem z zapalem...

55 Uczucia po światowych opadały drogach...

Gorzkie pocałowania kobiety – kupilem...

Wiara dziecinna padła na papieskich progach...

Nic – nic – nic – aż w powietrza błękicie

Skąpałem się... i ożyłem,

60 I czuję życie!

Lecz nim myślą olbrzymią rozplonę,

Posągu piękność mam – lecz lampy brak.

Więc z ognia wszystkich gwiazd uwiję na czoło koronę,

W błękicie nieba sfer, ciało roztopię tak,

65 Że jak marmur, jak lód słonecznym się ogniem rozjaśni...

Potem piękny jak duch baśni,

Pójdę na zimny świat i mogę przysiąc,

Że te na czołe tysięcy gwiazd i w oczach tysięcy,

Że posągowy wdzięk – narodów uczucia rozszerzy,

70 I natchnie lud;

I w serca jak myśl uderzy,

Jak Boga cud...

Nie – myśli wielkiej trzeba z ziemi lub z błękitu.

Spojrzałem ze skały szczytu,

75 Duch rycerza powstał z lodów...

Winkelried³ dzidy wrogów zebrał i w pierś włożył,

Ludy! Winkelried ożył!

Polska Winkelriedem narodów!

Poświęci się, choć padnie jak dawniej! jak nieraz!

80 Nieście mię, chmury! nieście, wiatry! nieście, ptacy!

² sioło – wieś.

³ Winkelried – Arnold Winkelried [winkelrit], legendarny średniowieczny bohater szwajcarski z okresu walk przeciwko Habsburgom. W bitwie pod Sempach w 1386 r. rzucił się samotnie do walki z okrzykiem: „Droga dla wolności!”. Stworzył w ten sposób wyłom w szeregach wroga i przyczynił do zwycięstwa Szwajcarów.

Po przeczytaniu

- 1. Wyjaśnij sens słów Kordiana: „Jam jest posąg człowieka na posągu świata”. W jaki sposób wpisują się we wzorzec bohatera romantycznego?
- 2. Kordiana z I aktu można scharakteryzować jako wrażliwego narcyza. Czy przemiana na szczycie Mont Blanc powoduje, że ta charakterystyka staje się nieaktualna? Uzasadnij swoje zdanie.
- 3. *Kordiana* określa się mianem utworu o dojrzewaniu. Jak sądzisz, dlaczego?
- 4. Wyjaśnij, czego pragnie Kordian, gdy mówi, że chce „stanąć na ludzkich myśli piramidzie”. Jak sądzisz, czym ta idea różni się od pragnienia Konrada, by mieć „rząd dusz”?
- 5. Porównaj monolog Kordiana na Mont Blanc z Improwizacją Konrada z III części *Dziadów*. Przedstaw koncepcje poety zawarte w obu fragmentach.
- 6. Wyjaśnij historiozoficzne przesłanie haseł „Polska Chrystusem narodów” oraz „Polska Winkelriedem narodów”. Wskaż podobieństwa i różnice między mesjanizmem a winkelriedyzmem.
- 7. Zinterpretuj pieśń śpiewaną w dramacie przez Nieznajomego, postać z tłumu gapiów przyglądających się koronacji cara na króla Polski. Jak sądzisz, czy wyraża ona ideę winkelriedyzmu? Porównaj ją z pieśnią zemsty z III części *Dziadów* Mickiewicza.

Chrystus wodę mienił w wino,
Gdy weselny słyszał śpiew,
Gdy wesele było w Kanie...
głośniej
A gdy przyszło zmartwychwstanie,
Chrystus wino mienił w krew...
Jutro błysnie jutrznia wiary,
Pijcie wino! idźcie spać!
My weźmiemy win puchary,
By je w szklanny sztylet złać.
Niech ten sztylet silne ramię
W piersi wbije i załamię...
Pijcie wino! idźcie śnić!
Lecz się będzie świt promienić,
Trzeba wino w krew przemienić,
Przemienione wino pić!...

- 8. Jakich argumentów użyje Kordian, by przekonać spiskowców do zabicia cara? A jak uzasadniają swój opór Prezes i Ksiądz? Dlaczego odrzucają pomysł królobójstwa?
- 9. Czy idea oddania życia za ojczyznę w czasach współczesnych ma sens? Przeprowadźcie dyskusję na ten temat.

Juliusz Słowacki

Kordian

Akt III, scena VI (fragment)

KORDIAN

- 1 Słuchaj! powiedz szczerze,
Czy nie widziałeś nigdy człowieka? anioła?
Co swe cierpienia ludom przynosi w ofierze
I gromom spadającym wystawia cel czoła,
5 I śmierć za Zbawiciela ponosi przykładem
Za lud cierpiąc...

DOKTOR

Ten człowiek szedł tu moim śladem.
Zawolał go.
*woła dwóch waryjatów, jeden z nich trzyma rozkrzyżowane ręce,
drugi jedną rękę podniesioną ma do góry*
Dwóch widzisz, za lud cierpią oba;
10 A jak cierpią, powiedzą, abyś sam ocenił...
do waryjata z rozkrzyżowanymi rękoma
Bracie! powiedz mi, coś ty za wielka osoba?

PIERWSZY WARYJAT

- Jam nie osoba, jam się dawno w krzyż zamienił.
Ja byłem krzyżem w Chrystusa męce,
Do mnie zmarłego przybili;
15 A jam Go zamiast ćwieków unosił za ręce
Jak małe dziecię, gdy kwili.
Jestem krzyżem; gdy papież daje krzyża drzewo,
Nie wierzcie! ja mam nogi, rękę prawą, lewą,
Nic ze mnie nie ubyło, niech kto części liczy...
smutnie mówi odchodząc
20 Boże! odwróć ode mnie ten kielich gorzycy.

DOKTOR

do Kordiana
Widzisz, on się poświęcił za lud.

KORDIAN

Zwaryjował!...

DOKTOR

do waryjata z podniesioną ręką
A ty czemuś tak ręką w niebo wygórował?...

DRUGI WARYJAT

Ciszej mów! Nieba sufit lazuruowy

25 Trzymając na tej dłoni, zasłaniam świat cały.

Niebo, słońce, księżyc biały

Chcą upaść ludziom na głowy;

Lecz ja stoję pod nieba nachylonym stropem,

Znużony, tęskny, bezsenny.

30 Módlcie się do mnie, jam zbawca codzienny,

Zasłaniam ludy przed nieba potopem...

Śpijcie, ludzie! dobrej nocy!

odchodzi

DOKTOR

A cóż? to wielki człowiek! za lud się poświęcił!

KORDIAN

To waryjat!...

DOKTOR

35 Błóżnierstwa rzucasz z ustnej procy!

KORDIAN

To waryjaty oba! i tyś sam mózg skrzył

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► STRACH, IMAGINACJA, DOKTOR – LUSTRO WĄTPLIWOŚCI KORDIANA

Wielki czyn patriotyczny, do którego bohater dojrzał na szczycie Mont Blanc, finalnie przeobraża się w scenę z sennego koszmaru. Kordianowi w drodze do komnaty cara towarzyszą Strach i Imaginacja, personifikacje jego własnych rozterek. Rozgorączkowana wyobraźnia bohatera sprawia, że pogrążone w ciemnościach korytarze zamkowe zaczynają żyć własnym życiem. Malowidła ściennie oświetlone księżycową poświatą, widma, zjawy prześladowają Kordiana i osłabiają jego determinację. Domyślamy się, że to lęki i moralne wahania obezwładniają niedoszłego spiskowca.

Także postać Doktora wydaje się projekcją podświadomości bohatera. Tu również metaforyczne znaczenie sceny zostaje uwypuklone przez specyficzną scenerię. Szpital dla obłąkanych sugeruje, że akcja dramatu rozgrywa się w cierpiącym umyśle bohatera. Pacjentów, którzy wierzą, że ratują ludzkość, sam Kordian nazywa wariatami. Ich rojenia ukazują mu z całą jaskrawością bezsensowność jego własnych marzeń. Rozwiewają się złudzenia i **fantazmaty** bohatera o romantycznym winkelriedyzmie.

Po przeczytaniu

1. Wyjaśnij, dlaczego Kordian nie zrealizował swojego planu zabicia cara.
2. Jaką rolę odgrywa wobec Kordiana Doktor? W czym ujawnia się diaboliczność tej postaci?

3. Jak sądzisz, dlaczego scena dzieje się w szpitalu psychiatrycznym? Jaki związek można dostrzec między „waryjatami” a Kordianem?

4. Czy romantycznych patriotów można określić mianem szaleńców? Uzasadnij swoją opinię.

► POLEMIKA Z MICKIEWICZEM
KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Dramat w zamierzeniu autora miał być polemiką z przesłaniem III części *Dziadów*. Słowacki wydał go anonimowo, sądząc, że „będzie tak równiejsza walka z Adamem” (z listu do matki).

Oba utwory powstały tuż po upadku powstania listopadowego i choć opowiadają o wydarzeniach, które nie miały wpływu na jego wybuch (*Kordian* mówi o nieudanym zamachu na Mikołaja I przed jego koronacją w 1829 r., a *Dziady* – o procesie filomatów), to ich właściwym tematem jest kwestia dążenia do wolności narodu.

Obaj poeci wprowadzili do utworów prorocze wizje stanowiące klucz do proponowanej koncepcji walki o niepodległość oraz interpretacji dziejów Polski. W obu też dziełach ważną rolę odgrywa przełomowy profetyczny monolog głównego bohatera – poety, który pod wpływem duchowego uniesienia wyjawia przesłanie dla rodaków. Zarówno Mickiewicz, jak i Słowacki ukazują sens dziejów w perspektywie metafizycznej. W *Dziadach* i w *Kordianie* w rzeczywistość ziemską ingerują siły nadprzyrodzone – Bóg i szatan, aniołowie i diabły, które przez samą swoją obecność wynoszą tematykę polityczną utworów na poziom problematyki moralnej.

Różnica tkwi w historiozoficznej wymowie utworów oraz ich spojrzeniu na rolę jednostki wobec narodu. Winkelriedyzm podkreśla potrzebę heroizmu i gotowości jednostki do oddania życia za ojczyznę. Mesjanizm zaś kładzie większy nacisk na akceptację cierpienia jako drogi do wolności. W *Dziadach* dominuje silna wiara, że „chrystusowa” ofiara Polaków przyniesie odkupienie dla całej ludzkości. Słowacki był bardziej sceptyczny wobec wyjątkowości narodu polskiego. Ale też zakończenie *Kordiana* nie daje jednoznacznej odpowiedzi, co przyniesie bohaterska śmierć za ojczyznę.

Po przeczytaniu całego utworu

1. Kordian od początku dramatu do samego końca jest samotnikiem. W każdej wspólnocie wydaje się obcy. Czy taka jednostka może być przywódcą grupy społecznej bądź narodu? Uzasadnij swoje zdanie.
2. Czy Twoim zdaniem Kordian poniósł porażkę? Uzasadnij swoją opinię.
3. Zblazowany młodzieniec pogrążony w nudzie czy postać tragiczna? Podejmijcie dyskusję w klasie.
4. Marzyciele tworzą historię czy stają się jej ofiarami? Sformułuj po dwa argumenty na poparcie każdej tezy.
5. Kordian od pierwszej sceny dramatu teatralizuje własną biografię. Przymierza modne konwencje i wciela się w różne role – samobójcy, nieszczęśliwego kochanka, wyzwoliciela narodu. Wyjaśnij, dlaczego żadnej z tych ról bohater nie odgrywa do końca.
6. W jaki sposób przejawia się w dramacie ironia? Wskaż elementy fabuły i kreacji głównego bohatera, które ujawniają rozbieżność między ideałami a rzeczywistością.

fantazmat

Urojone obrazy i wyobrażenia tworzone w umyśle jako efekt podświadomych lęków i pragnień, złudzenia. Fantazmaty odgrywają szczególną rolę w literaturze romantycznej.

ironia

Środek stylistyczny lub sposób wyrażania się, w którym rzeczywisty sens wypowiedzi różni się od sensu dosłownego. Ironia powoduje dwuznaczność wypowiedzi. Stosuje się ją w celu wyrażenia krytyki lub wywołania efektu komicznego.

7. Kordian jako romantyczny *homo viator*. Jaką rolę w życiu bohatera odegrały podróże – po Europie i ostatnia wędrówka do komnaty cara? Czego bohater dowiedział się o świecie i o sobie?

8. Czy podróż może prowadzić ku dojrzałości? Napisz wypowiedź argumentacyjną na ten temat. W swojej pracy odwołaj się do *Kordiana* Juliusza Słowackiego, innych utworów literackich i wybranego kontekstu.

Sposób na zadanie

1 Wstęp

- We wprowadzeniu możesz napisać o dwojakim rozumieniu podróży: w sensie dosłownym – jako fizyczne przemieszczanie się w przestrzeni, i metaforycznym – jako wędrówka życia.
- Jeśli uważasz, że Kordian jest bohaterem, który z czasem staje się bardziej dojrzały, możesz pozytywnie odpowiedzieć na pytanie zawarte w temacie. Zajmiesz w ten sposób stanowisko wobec problemu.

2 Rozwinięcie

- W swojej argumentacji odwołaj się do *Kordiana*. Podkreśl rolę motywu podróży w konstrukcji bohatera. Dodaj kontekst kulturowy – wyjaśnij, czym była podróż dla romantyków. Podaj przykłady z dramatu – omów podróże Kordiana po Europie. Napisz, dlaczego bohater wyruszył z domu (trawiony przez jaskółczy niepokój) i czego się dowiedział o świecie. Przedstaw drogę do komnaty cara jako formę wędrówki – w głąb własnej świadomości bohatera. Napisz, czego się dowiedział wówczas o sobie.
- Odwołaj się do innego utworu, np. *Odysei* Homera. Wyjaśnij, dlaczego bohater tuła się po świecie (wraca z wojny trojańskiej) i jakie mają znaczenie niebezpieczne przygody, w które obfituje podróż (są próbą charakteru, uświadamiają mu, jak ważne są dla niego rodzina i ojczyzna). Jako kontekst kulturowy napisz, że Odyseusz jest archetypem tułacza – wiecznego wędrowca, przemierzającego świat w poszukiwaniu swojego miejsca lub spełnienia.
- Przywołaj kolejny utwór literacki z motywem podróży, np. *Sonety krymskie* Mickiewicza. Wyjaśnij, jaką rolę w kształtowaniu tożsamości podmiotu lirycznego sonetów odgrywa egzotyczna podróż. Opisz, jak kontakt z obcą kulturą i przyrodą, w której Pielgrzym dostrzega obecność absolutu, wpływa na bohatera.
- Wyciągnij wniosek, że istnieje związek między podróżą a osiągnięciem dojrzałości. Przywołaj jeszcze raz postacie Odyseusza, Pielgrzyma i Kordiana jako bohaterów, których świadomość zmienia się pod wpływem podróży.

3 Zakończenie

9. Jak oceniasz poświęcenie Kordiana? Czy zgadzasz się ze słowami bohatera, który podczas spowiedzi mówi, że niczego po sobie nie pozostawił?
10. Porównaj dwa rodzaje podsumowania drogi życiowej bohatera zawarte w utworach Słowackiego: *Kordianie* (scena VIII spowiedzi w celi więziennej) oraz wierszu *Testament mój*. Jak Kordian i podmiot liryczny *Testamentu* określają swój stosunek do rodaków? Jak oceniają swoje życie? Czy są dumni ze swoich dokonań? Co było dla nich najważniejsze w życiu?
11. Jaki obraz polskiego społeczeństwa wyłania się z *Kordiana*? W odpowiedzi uwzględnij m.in. zachowanie ludu podczas koronacji Mikołaja I oraz spiskowców w podziemiach kościoła.
12. Przypomnij, czym jest tyrteizm, i odpowiedz na pytanie, czy *Kordiana* można zaliczyć do tego nurtu poezji. Oceń, czy poświęcenie głównego bohatera miało sens.

13. Czy zgadzasz się z opinią, że przemiana bohatera z człowieka rozważającego w człowieka czynu to cecha charakterystyczna polskiego romantyzmu? W uzasadnieniu podaj dwa argumenty i zilustruj je przykładami.

Sposób na zadanie

- W których utworach romantycznych bohater zmienia swoje zachowanie i znajduje nowe cele w życiu? Na czym polega jego przemiana? Zauważ, że zwykle takiej metamorfozie towarzyszy zmiana imienia.
- Jak sądzisz, dlaczego wewnętrzna przemiana bohatera jest specyficzną cechą polskiej literatury doby romantyzmu? Jaki wpływ mogła mieć na to ówczesna sytuacja polityczna Polski?

14. *Kordiana* można odczytywać jako dramat jednostki albo zbiorowy dramat racji politycznych. Która interpretacja przemawia do Was bardziej?

PODSUMOWANIE LEKTURY

TO TRZEBA WIEDZIEĆ

1. *Kordian* to najsłynniejszy dramat Juliusza Słowackiego. Poeta napisał go w 1833 r., po opuszczeniu Paryża i niechętnego mu środowiska emigracji polskiej – szczególnie Adama Mickiewicza, z którym Słowacki był skonfliktowany. *Kordian* jest próbą znalezienia przyczyn klęski powstania listopadowego oraz polemiką z autorem III części *Dziadów*. Słowacki dokonał też w utworze rewizji wielu mitów romantycznych.
2. Dramat koncentruje się wokół tytułowego bohatera. Ukazuje jego dojrzewanie, poszukiwanie siebie, stawanie się – wędrówkę przez kolejne wcielenia bohatera romantycznego. Kordian:
 - jako 15-letni młodzieniec przechodzi chorobę wieku – Weltschmerz; trawi go jaskółczy niepokój; cierpi z powodu nudy i poczucia braku sensu; pożąda idei, która wyrwałaby go z apatii, ale wszystko wydaje mu się bezwartościowe i przemijające; zakochuje się bez wzajemności; podejmuje próbę samobójczą (melancholia i dążenie do autodestrukcji to doświadczenie wielu bohaterów romantycznych)
 - wchodzi w rolę *homo viator* – podróżuje po Europie (podróż to także obowiązkowy element biografii romantycznej), ale jedynie utwierdza się w przekonaniu, że światem rządzi pieniądz, a nie miłość
 - na szczycie Mont Blanc przechodzi wewnętrzną przemianę – w płomiennym monologu („Jam jest posąg człowieka na posagu świata”) ogłasza, że odnalazł ideę, która nada jego życiu sens – będzie walczył za ojczyznę (romantyczna figura samotnej jednostki poświęcającej się dla dobra zbiorowości); formułuje hasło „Polska Winkelriedem narodów” – przeznaczeniem Polaków jest podjęcie heroicznej walki o wolność, a ich poświęcenie przyniesie też niepodległość innym narodom
 - angażuje się w spisek – bezskutecznie próbuje nakłonić pozostałych spiskowców do zabicia cara, wobec ich oporu (szczególnie starszego pokolenia) decyduje się na misję samotnego mściciela, jego gest zostaje uznany za szaleńczy
 - w drodze do komnaty cara zostaje poddany próbie – pokonują go lęki i własna rozemocjonowana wyobraźnia (Strach i Imaginacja)

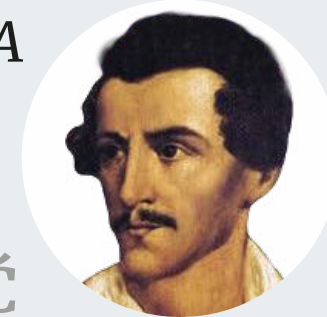
Juliusz Słowacki

podsumowanie twórczości

Słowa kluczowe

emocje WĘDRÓWKA
OBCOŚĆ
AUTOKREACJA
SAMOTNOŚĆ

LISTY
melancholia
PATRIOTYZM
IRONIA I DYSTANS

Cechy twórczości

- **Rewizja mitów romantycznych i dekonstrukcja bohatera romantycznego:** Tworzył bohaterów wpisujących się we wzorzec romantyczny, a następnie ironizował i dekonstruował ten wzorzec. Pokazywał, jak niszcząca może być realizacja romantycznych ideałów. Wielu bohaterów to samotni i wyalienowani indywidualiści, marzyciele przeżywający kryzysy wewnętrzne i skonfliktowani ze światem.
- **Patriotyzm i temat wolności narodu:** W jego twórczości temat Polski i walki o wolność ojczyzny zajmuje pierwszorzędne miejsce. Poeta nawoływał do czynnego oporu, a jednocześnie krytykował polskie wady narodowe, które uważał za istotną przeszkodę na drodze do odzyskania niepodległości.
- **Historiozofia i polemika z Mickiewiczem:** Słowacki, podobnie jak Mickiewicz, podejmował kwestię roli narodu polskiego w dziejach. Tak jak twórca *Dziadów* postrzegał historię jako proces przebiegający w dwóch planach: realistycznym i metafizycznym. Kwestionował jednak mesjanizm, widząc w nim postawę biernej akceptacji cierpienia. Apelowal o aktywne

działanie zamiast cierpiętnictwa. Był też bardziej krytyczny wobec polskich wad narodowych.

- **Mistycyzm:** Z czasem w jego twórczości pojawia się coraz więcej motywów mistycznych i religijnych. Poeta rozwinął własną koncepcję duchowego rozwoju ludzkości, którego fundamentem jest przemiana człowieka i jego dążenie ku doskonałości.
- **Motyw wędrówki:** Bohaterowie Słowackiego często udają się w podróż, zarówno fizyczną, jak i duchową. Topos *homo viator* jest sposobem na pokazanie rozwoju bohatera, jego poszukiwania sensu życia oraz odpowiedzi na pytania o własną tożsamość i miejsce w świecie. Często występuje w kontekście emigracji – wiecznej tułaczki i tęsknoty za ojczyzną.
- **Ironia i autoironia:** Mimo że pozostawał jednym z najważniejszych poetów romantyzmu, krytycznie przekształcał wzorce romantyczne. Dystansował się od romantycznego patosu i skłonności do przesadnej egzaltacji. Do typowych dla epoki ideałów podchodził z ironią i dystansem, widać u niego nawet pewne rozczarowanie romantycznymi wyobrażeniami.

Wybrane dzieła

Grób Agamemnona – utwór napisany podczas podróży po Grecji. Poeta zestawia historię antycznej Grecji z losami Polski i formułuje gorzką refleksję na temat polskiego narodu.

Hymn – wyznanie emigranta, który skarży się Bogu na swój tułaczy los.

Testament mój – testament poetycki samotnego człowieka i poety, który adresuje swą twórczość do przyszłych pokoleń.

Balladyna – dramat romantyczny, w którym poeta połączył świat baśni i fantastyki z moralitetem.

R *Kordian* – najdojrzały dramat Słowackiego. Poeta dokonuje w nim rozrachunku z ideami romantyzmu.

Znaczenie

- Zastąpił wyjątkowym talentem językowym i plastyczną wyobraźnią poetycką. Stworzył oryginalny, nowatorski styl, bogaty w różnorodne środki wyrazu: niezwykłą metaforę, kunsztowne obrazy, zaskakujące połączenia patosu i ironii.
- Jego poezja, pełna intensywnych emocji, a jednocześnie refleksyjnego tonu, wywarła duży wpływ na innych twórców.

- Wprowadził do literatury polskiej nowy gatunek literacki – poemat dygresyjny. Powstał on w okresie romantyzmu i stał się jedną z najciekawszych form literackich epoki.
- Wzbogacił polski dramat o dzieła inspirowane teatrem szekspirowskim i realizujące ideę dzieła otwartego.

- trafia do szpitala wariatów – szatan (pod postacią Doktora) ukazuje mu jego plan jako szalony (romantyczny motyw szaleństwa)
- staje przed plutonem egzekucyjnym – otwarte zakończenie dramatu (charakterystyczne dla dramatu romantycznego) nie daje odpowiedzi, jak zakończyły się losy Kordiana.

MOTYWY

- Weltschmerz – choroba wieku
- bohater romantyczny – krytyczne spojrzenie na wzorzec
- przemiana
- dojrzewanie bohatera
- *homo viator*
- winkelriedyzm – polemika z mesjanizmem
- klęska powstania listopadowego
- rola jednostki wobec narodu

SPRAWDŹ, CZY ZNASZ ODPOWIEDŹ

1. Postać Kordiana jako nieustająca kreacja. Przedstaw kolejne role bohatera i porównaj je ze wzorcem romantycznym.
2. Motyw *homo viator* w *Kordianie*. Jakie znaczenie w dramacie odgrywają podróże?
3. *Kordian* jako literacka reakcja na klęskę powstania listopadowego.
4. W jaki sposób Słowacki polemizuje w *Kordianie* z III częścią *Dziadów*?
5. Scharakteryzuj *Kordiana* jako dramat romantyczny. Każdą cechę zilustruj przykładem z utworu.

KONTEKSTY

- **HISTORYCZNY** – klęska powstania listopadowego
- **HISTORYCZNOLITERACKI** – polemika z mesjanizmem Mickiewicza, rewizja wzorca bohatera romantycznego

Współczesne odniesienie do obrazu *Wędrowiec nad morzem mgły* Caspara Davida Friedricha

Uzasadnij, że współczesne odniesienie do obrazu Friedricha stanowi komentarz do ponadczasowego widzenia Kordiana na szczycie Mont Blanc i wypowiedzianych tam słów: „Jam jest posąg człowieka na posągu świata”.

Zygmunt Krasiński

Nie-Boska komedia

Ważne

- dwa wymiary dramatu: losy Henryka (jednostki) i losy rewolucji (ludzkości)
- kryzys romantycznej koncepcji poezji
- katastrofizm utworu

Na dobry początek

Przewroty społeczne wybuchają wtedy, gdy ludziom dzieje się krzywda. Impulsem do buntu jest niezgoda na bolesną rzeczywistość i nadzieja, że można ją jakoś zmienić. Czy rewolucje mogą naprawić świat? I dlaczego wiara w lepsze jutro przynosi niekiedy opłakane skutki?

Zygmunt Krasiński

(1812–1859) Urodził się w rodzinie arystokratycznej. Matka poety pochodziła z rodu Radziwiłłów, ojcem był hrabia Wincenty Krasiński, generał napoleoński, a później zaufany współpracownik wielkiego księcia Konstantego. Po przedwczesnej śmierci matki więź Zygmunta z ojcem bardzo się wzmocniła. Wincenty Krasiński, lojalny wobec caratu, odegrał ogromną rolę w kształtowaniu konserwatywnych poglądów syna i jego drogi życiowej, choć poeta przez całe życie rozpaczliwie usiłował się wyrwać spod wpływu dominującego ojca. Przerwał studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim, gdy pod naciskiem Wincentego nie wziął udziału w demonstracji patriotycznej i został za to zbojkotowany przez kolegów (jeden ze studentów go nawet publicznie spoliczkował). Powstanie listopadowe spędził za granicą zgodnie z życzeniem ojca, który przekonywał, że ma ono charakter niebezpiecznej, radykalnej rewolucji, uderzającej w porządek społeczny, i szkodzi sprawie polskiej. Wyjechał z kraju, gdy ojciec nakłaniał go do poświęcenia się karierze dyplomatycznej w służbie cara.

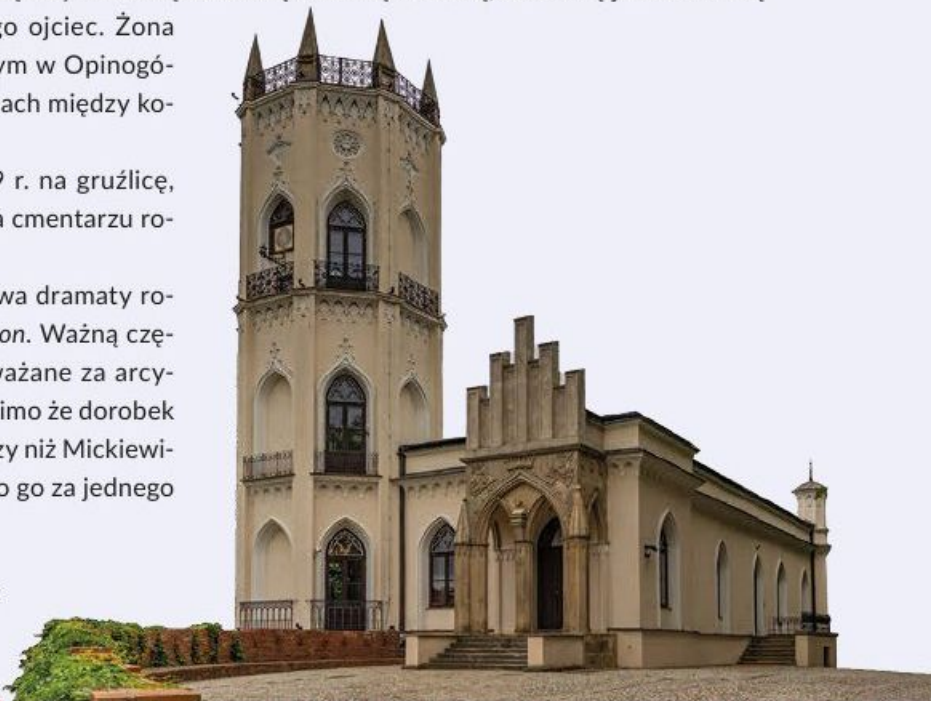
Po opuszczeniu Warszawy Krasiński przebywał właściwie w nieustannej podróży. Zwykle nie zostawał w jednym miejscu dłużej niż kilka miesięcy. Odwiedzał Niemcy, Austrię, Włochy, Szwajcarię, Francję. W przeciwieństwie do emigrantów politycznych mógł też przyjeżdżać do Polski.

Dzięki niezależności finansowej i wysokiej pozycji społecznej mógł się poświęcić pisaniu. Prowadził interesującą i obfita korespondencję z wybitnymi ludźmi epoki, przyjaźnił się m.in. z Juliuszem Słowackim i Cyprianem Norwidem. Był blisko związany z Joanną Bobrową i Delfiną Potocką, ożenił się jednak z Elizą z Branickich, którą wybrał dla niego ojciec. Żona i dzieci mieszkali w majątku rodzowym w Opinogórze, który poeta odwiedzał w przerwach między kolejnymi podróżami.

Zmarł w Paryżu 23 lutego 1859 r. na gruźlicę, w wieku 47 lat. Został pochowany na cmentarzu rodzinnym w Opinogórze.

Jego najwybitniejsze dzieła to dwa dramaty romantyczne: *Nie-Boska komedia* i *Irydion*. Ważną częścią spuścizny poety są też listy, uważane za arcydzieło romantycznej epistolografii. Mimo że dorobek literacki Krasińskiego jest skromniejszy niż Mickiewicza i Słowackiego, już za życia uznano go za jednego z trzech wieszczów.

Neogotycki pałac Krasińskich w Opinogórze wybudowany w 1844 r. przez ojca poety

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA UTWORU – STRACH PRZED REWOLUCJĄ KONTEKST HISTORYCZNY

Nie-Boska komedia (1835) to kolejne wybitne dzieło romantyczne powstałe tuż po powstaniu listopadowym. Wprawdzie dramat nie porusza tematu walki narodowyzwoleńczej bezpośrednio, ale nawiązuje do sporów politycznych toczonych w środowisku emigracji po jego klęsce.

Według obozu lewicowo-radykalnego powstanie upadło głównie dlatego, że wzięła w nim udział wyłącznie szlachta. Powstanie nie mogło się udać bez zaangażowania w walkę chłopów, którzy stanowili przeważającą część społeczeństwa. Niższe warstwy społeczne nie widziały jednak własnego interesu w walce z zaborcą. Ich naturalnym wrogiem byli właściciele ziemscy, bardziej niż władze carskie, czego dobitnie dowiodła antyszlachecka rabacja galicyjska, która wybuchła niedługo potem, w 1846 r.

Krasiński mimo młodego wieku (w chwili pisania dramatu miał zaledwie 21 lat) był już twórcą dojrzałym intelektualnie. Świetnie orientował się w ówczesnych teoriach społecznych, ekonomicznych, filozoficznych. Dostrzegał, że świat oparty na porządku feudalnym chwieje się w posadach, jednak obawiał się rewolucji, którą postrzegał w kategoriach śmiertelnego zagrożenia dla cywilizacji zachodniej.

► KOMPOZYCJA DRAMATU

Utwór składa się z czterech części:

- dwie pierwsze części – tzw. dramat rodzinny – ukazują klęskę głównego bohatera, hrabiego Henryka – Męża, w życiu prywatnym
- trzecia i czwarta część – tzw. dramat społeczny – ukazują starcie obozu arystokracji, któremu przewodzi hrabia Henryk, i obozu rewolucjonistów.

Dramat jak na swoje czasy miał bardzo nowatorską formę. Krasiński zerwał z regułą trzech jedności oraz podziałem na akty i sceny. Każdą część poprzedza prozatorski komentarz tajemniczego narratora. Odbiorca może przypuszczać, że cały dramat rozgrywa się w jego wyobraźni. Taką interpretację uzasadnia migawkowość scen, które następują po sobie jak epizody we śnie i rozgrywają się w różnych, odległych od siebie miejscach i na przestrzeni wielu lat.

W losy ludzi ingerują diabły i anioły, postacie fantastyczne ulegają dziwnym przemianom, słychać tajemnicze głosy dochodzące ze świata nadprzyrodzonego albo z podświadomości bohaterów. Chóry i monumentalność scen zbiorowych przywodzą na myśl romantyczną operę.

Zygmunt Krasiński

Nie-Boska komedia

Część pierwsza (fragmenty)

Gwiazdy wokoło twojej głowy – pod twoimi nogi fale morza – na falach morza tęcza przed tobą pędzi i rozdziela mgły – co ujrysz, jest twoim – brzegi, miasta i ludzie tobie się przynależą – niebo jest twoim – chwale twojej niby nic nie zrówna. –

konwencja oniryczna

Rzeczywistość w utworze zostaje ukazana jak ze snu. Granica między tym, co prawdziwe, a tym, co nierealne, zostaje zatarta. Zasady logiczne rządzące czasem i przestrzenią oraz przyczynowo-skutkowe są złamane. Niektóre elementy świata przedstawionego można traktować jako symbole niosące głębsze przesłanie.

Ty grasz cudzym uszom niepojęte rozkosze. – Splatasz serca i rozwiązujesz, gdyby¹ wianek, igraszkę palców twoich – łzy wyciskasz – suszysz je uśmiechem i na nowo uśmiech strącasz z ust na chwilę – na chwil kilka – czasem na wieki. – Ale sam co czujesz? – ale sam co tworzysz? – co myślisz? – Przez ciebie płynie strumień piękności, ale ty nie jesteś pięknnością. – Biada ci – biada! – Dziecię, co płacze na łonie mamki – kwiat polny, co nie wie o woniach swoich, więcej ma zasługi przed Panem od ciebie. –

Skądżeś powstał, marny cieniu, który znać o świetle dajesz, a światła nie znasz, nie widziałeś, nie obaczysz? Kto cię stworzył w gniewie lub w ironii? – Kto ci dał życie nikczemne, tak zwodnicze, że potrafisz udać anioła chwilą, nim zagrążniesz w błoto, nim jak płaz pójdziesz czołgać i zadusić się mułem? – Tobie i niewieście jeden jest początek. [...]

ANIOŁ STRÓŻ

Pokój ludziom dobrej woli – błogosławiony pośród stworzeń, kto ma serce – on jeszcze zbawion być może. – Żono dobra i skromna, zjaw się dla niego – i dziecię niechaj się urodzi w domu waszym. –

Przelatuje.

CHÓR ZŁYCH DUCHÓW

W drogę, w drogę, widma, lećcie ku niemu! – Ty naprzód, ty na czele, cieniu nałożnicy, umarłej wczoraj, odświeżony w mgle i ubrany w kwiaty, dziewico, kochanko poety, naprzód. –

W drogę i ty, sławo, stary orle wypchany w piekle, zdjęty z palu, kędy cię strzelec zawiesił w jesieni – leć i roztocz skrzydła, wielkie, białe od słońca, nad głową poety. – [...]

Noc pochmurna – DUCH ZŁY pod postacią dziewczicy, lecąc –

DUCH ZŁY

Niedawnom jeszcze biegała po ziemi w taką samą porę – teraz gnają mnie czarty i każą świętą udawać. –

leci nad ogrodem

Kwiaty, odrywajcie się i lećcie do moich włosów. –

leci nad cmentarzem

Świeżość i wdzięki umarłych dziewic, rozlane w powietrzu, płynące nad mogiłami, lećcie do jagód moich. –

Tu czarnowłosa się rozsypuje – cienie jej puklów, zawiśnijcie mi nad czołem. – Pod tym kamieniem zgasłych dwoje ócz błękitnych – do mnie, do mnie ogień, co tlał w nich! – Za tymi kraty sto gromnic się pali – księżnę dziś pochowano – sukno atłasowa, biała jak mleko, oderwij się od niej! – Przez kraty leci suknia do mnie, trzepcząc się jak ptak – a dalej, a dalej. –

Pokój sypialny – lampa nocna stoi na stole i blisko oświeca MĘŻA śpiącego obok ŻONY. –

MĄŻ

przez sen

Skądże przybywasz, niewidziana, niesłyszana od dawna – jak woda płynie, tak płyną twoje stopy, dwie fale białe – pokój świątobliwy na skroniach twoich – wszystko, com marzył i kochał, zeszło się w tobie.

Przebudza się.

Gdzież jestem! – ha, przy żonie – to moja żona. –

Wpatruje się w ŻONĘ.

Sądziłem, że to ty jesteś marzeniem moim, a otóż po długiej przerwie wróciło ono i różnym jest od ciebie. – Ty dobra i miła, ale tamta... Boże – co widzę – na jawie –

DZIEWICA

Zdradziłeś mnie.

Znika.

MĄŻ

Przekłeta niech będzie chwila, w której pojąłem kobietę, w której opuściłem kochankę lat młodych, myśl myśli moich, duszę duszy mojej... [...]

Ogród przy świetle księżycy – za parkanem kościoła. –

MĄŻ

Od dnia ślubu mojego spałem snem odrętwiąłym, snem żarłoków, snem fabrykanta Niemca² przy żonie Niemce – świat cały jakoś zasnął wokoło mnie na podobieństwo moje – jeździłem po krewnych, po doktorach, po sklepach, a że dziecię ma się mi narodzić, myślałem o mamce. –

Bije druga na wieży kościoła.

Do mnie, państwa moje dawne, zaludnione, żyjące, garnące się pod myśl moją – słuchające natchnień moich – niegdyś odgłos nocnego dzwonu był hasłem waszym. –

Chodzi i załamuje rękę.

Boże, czyś Ty sam uświęcił związek dwóch ciał? czyś Ty sam wyrzekł, że nic ich rozrwać nie zdoła, choć dusze się odepchną od siebie, pójdą każda w swoją stronę i ciała, gdyby dwa trupy, zostawią przy sobie? –

Znowu jesteś przy mnie – o moja – o moja, zabierz mnie z sobą. – Jeśliś złudzeniem, jeśliś cię wymyślił, a tyś się utworzyła ze mnie i teraz objawiasz się mnie, niechże i ja będę marą, stanę się mgłą i dymem, by zjednoczyć się z tobą. –

DZIEWICA

Pójdzieszli za mną, w którykolwiek dzień przylecę po ciebie? –

MĄŻ

O każdej chwili twoim jestem. –

² fabrykanta Niemca – uosobienie bezdusznego materializmu.

Przez ciebie płynie strumień piękności, ale ty nie jesteś pięknnością.

Nie-Boska komedia

¹ gdyby – jakby.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► ROZLICZENIE SIĘ Z MITAMI ROMANTYCZNYMI – KONCEPCJA POETY I POEZJI

Dramat rodzinny ukazuje hrabiego Henryka rozdartego między dwiema rolami: męża i poety. Hrabia próbuje się odnaleźć w normalnym życiu, żeni się i zakłada rodzinę. Jednak przyziemna egzystencja bez poezji jest dla niego ciężarem nie do zniesienia. Ucieka więc od prozaicznej codzienności w świat ducha, sztuki. Wpada w pułapkę pogoni za mirażami, romantyczną idealizacją poezji. Nie bez powodu Dziewicę zsyła Henrykowi Chór Złych Duchów, czyli szatan.

Hrabia zbyt późno dostrzega, że poetyzacja rzeczywistości jest daremną próbą osiągnięcia niemożliwego, a ucieczka od świata prowadzi do egoizmu i odrzucenia bliskich. Kiedy Henryk w końcu pojmuje swój błąd, jest już za późno. Żona – dobra i czuła „kobieta z gliny i błota” – aby zbliżyć się do męża, zostaje poetką, popada w szaleństwo i umiera w szpitalu dla obłąkanych. Syn Orcio, także dotknięty przekleństwem poezji, traci wzrok.

Anioł Stróż podpowiada Henrykowi, że lekiem na zatruwające go zło są miłość bliźniego i pokora. Jednak Mąż nie jest jeszcze gotowy, by przyjąć taką postawę. Marzy o sławie, dlatego rzuca się w wir polityki. Uznaje, że to jest misja, którą ma do wypełnienia. Porzuca więc sztukę i staje na czele arystokratów.

► KUSZENIE HRABIEGO HENRYKA – WALKA O DUSZĘ BOHATERA

Henryk nie potrafi się uwolnić od iluzji, że człowiek może przekroczyć ograniczenia swojej materialnej natury. Ziemski świat budzi w nim odrazę, pragnie żyć jedynie w idealnym świecie duchowym. Musi więc ponieść klęskę we wszystkich obszarach: jako poeta, mąż i ojciec, a nawet jako przywódca.

Narrator mówi o Henryku poecie: „Przez ciebie płynie strumień piękności, ale ty nie jesteś pięknością”. Wprawdzie stworzysz czyste piękno, ale ty sam jesteś tylko człowiekiem, grzesznym i zanurzonym w materii. Henryk tej prawdy nie akceptuje, ulega idealistycznym złudzeniom i brak w nim miłości do ludzi.

Walka sił dobra i zła o duszę bohatera łączy wszystkie części dramatu. To piekło podsuwa Henrykowi poecie i mężowi – Dziewicę (uosobienie idealnej kochanki i poezji), a politykowi – wypchanego orła (symbol sławy). Dramat nie kończy się pomyślnie dla hrabiego. Bohatera pokonują moralne skazy – wybujały indywidualizm, pogoń za złudzeniami, egoizm i pycha, które są silniejsze od wyrzutów sumienia. Henryk traci rozeznanie między tym, co dobre, a co złe. Błądzi niczym biblijny Adam, co sprawia, że można interpretować jego postać jako uniwersalną figurę **everymana**.

Po przeczytaniu

1. O kim mówi narrator: „marny cieniu, który znać o świetle dajesz, a światła nie znasz?”. Jaką formą istnienia jest „cień”?
2. Jakie zarzuty stawia poecie narrator? Zinterpretuj jego słowa: „Przez ciebie płynie strumień piękności, ale ty nie jesteś pięknością”.
3. Jak Henryk postrzega ziemską rzeczywistość? O czym marzy?
4. Na czym polega rozdarcie Henryka?
5. Dlaczego małżeństwo hrabiego kończy się klęską?

6. Pogoń Męża za Dziewicą jest metaforą pewnej postawy życiowej. Scharakteryzuj tę postawę.
7. Jakie romantyczne wyobrażenia na temat poezji gubią Henryka?
8. Czy zgadzacie się z Henrykiem, że proza życia zabija poezję? Jak rozumiecie ten pogląd? Przedyskutujcie tę kwestię w klasie.
9. Jak w utworze został zrealizowany motyw snu? W odpowiedzi odwołaj się do podanego fragmentu oraz znajomości całego utworu.

Sposób na zadanie

- Przypomnij sobie, czym jest konwencja oniryczna w utworze literackim. Jakie może pełnić funkcje?
- Poszukaj w zacytowanym tekście ustępów, które mówią o zapadaniu w sen lub o przebudzeniu. Jak te okoliczności wpływają na wymowę tekstu?
- Sprawdź, które sceny dramatu zostały ukazane w konwencji sennych majaków czy przywidzeń. Jakie znaczenie ma w nich podważanie granicy między rzeczywistością a iluzją?
- Przypomnij sobie, jak poeci romantyczni używają motywu snu, by wprowadzić do utworu metafizykę. Czy Krasiński również stosuje konwencję oniryczną w tym celu?
- Sny w dziele literackim zwykle są nasycone symboliką i służą wyrażeniu jakichś głębszych treści. Sprawdź, jakie refleksje na temat kondycji ludzkiej, roli poety czy historiozofii mogą nieść sny w *Nie-Boskiej komedii*.

10. Uzasadnij tezę, że w *Nie-Boskiej komedii* Krasiński dystansuje się od romantycznej koncepcji poety i poezji.
11. W jaki sposób poeta zdekonstruował w dramacie romantyczny wzorzec miłości?

Zygmunt Krasiński

Nie-Boska komedia

Część trzecia (fragmenty)

Bór – porozwieszane płótna na drzewach – w środku łąka, na której stoi szubienica – szatały – namioty – ogniska – beczki – tłumy ludzi.

MĄŻ

przebrany, w czarnym płaszczu, z czapką czerwoną wolności¹ na głowie, wchodzi trzymając PRZECHRZTĘ² za ramię. [...]
Cóż to za taniec?

PRZECHRZTA

Taniec wolnych ludzi³. Tańczą mężczyźni i kobiety wokoło szubienicy i śpiewają.

CHÓR

Chleba, zarobku, drzewa na opał w zimie, odpoczynku w lecie! – Hura – Hura!
Bóg nad nami nie miał litości – Hura – Hura! –
Królowie nad nami nie mieli litości – Hura – Hura! –

¹ czapka czerwona wolności – frygijka noszona przez uczestników rewolucji francuskiej, z czasem stała się symbolem zrywu rewolucyjnego.

² Przechrzta – określenie Żyda, którzy się przechrzcili, czyli zmienili wyznanie z judaizmu na chrześcijaństwo. Obraz fałszywych Żydów, którzy jedynie udają, że wyrzekają się swojej wiary, a w rzeczywistości dołączają do rewolucji, by obalić Kościół, to wyraz antysemityzmu Krasińskiego.

³ taniec wolnych ludzi – parodia ludowych francuskich tańców rewolucyjnych.

everyman

(ang. 'każdy człowiek') Bohater o uniwersalnych cechach, postać reprezentująca człowieka, z którym każdy odbiorca może się utożsamić. Nazwa pochodzi od średniowiecznego moralitetu *Everyman*. Tytułowy bohater, o którego duszę walczyły upersonifikowane alegorie dobra i zła, symbolizował wędrówkę człowieka ku zbawieniu.

Panowie nad nami nie mieli litości – Hura! –
My dziś Bogu, królom i panom za służbę podziękuję – Hura – Hura! –
[...]

PIERWSZY LOKAJ
Jużem ubił mojego dawnego pana. –
[...]

CHÓR RZEŹNIKÓW
Obuch i nóż to broń nasza – szlachtuz⁴ to życie nasze. – Nam jedno: czy bydło, czy panów rżnąć. –
Dzieci siły i krwi, obojętnie patrzym na drugich, słabszych i bielszych – kto nas powoła, ten nas ma – dla panów woły, dla ludu panów bić będziemy.
Obuch i nóż broń nasza – szlachtuz życie nasze – szlachtuz – szlachtuz – szlach-
tuz. –

MAŻ
Tych lubię — przynajmniej nie wspominają ani o honorze, ani o filozofii.
Dobry wieczór Pani. –

PRZECHRZTA
cicho
JW. Panie⁵, mów Obywatelko⁶ – lub Wolna Kobieto. –

KOBIETA
Cóż znaczy ten tytuł, skąd się wyrwał? – Fe – fe – cuchniesz starzyzną. –

MAŻ
Język mi się zaplątał. –

KOBIETA
Jestem swobodną, jako ty, niewiastą wolną, a towarzystwu za to, że mi prawa przyznało, rozdaję miłość moją. –

MAŻ
Towarzystwo znów za to ci dało te pierścienie i ten łańcuch ametystowy. – Och! po-
dwójnie dobroczynne towarzystwo! –

KOBIETA
Nie, te drobnostki zdarłam przed wyzwoleniem moim – z męża mego, wroga mego, wroga wolności, który mnie trzymał na uwięzi. –

MAŻ
Życzę Obywatelce miłej przechadzki. –
przechodzi
Któż jest ten dziwny żołnierz – oparty na szabli obosiecznej, z główką trupa na czapce, z drugą na felcechu⁷, z trzecią na piersiach? – Czy to nie sławny Bianchetti⁸, taki dziś kondotier⁹ ludów, jako dawniej bywali kondotierzy książąt i rządów? – [...]

BIANCHETTI
zadumany
Chociażeście moi bracia w wolności, nie jesteście moimi braćmi w geniuszu – po zwycięstwie dowie się każdy o moich planach. –
odchodzi

MAŻ
do Przechrzty
Radzę wam, go zabijcie, bo tak się poczyną każda Arystokracja. –
[...]

CHÓR CHŁOPÓW
Naprzód, naprzód, pod namioty, do braci naszych – naprzód, naprzód, pod cień jaworów, na sen, na miłą wieczorną gawędkę – tam dziewczki nas czekają – tam woły pobite, dawne pługów zaprzęgi, czekają nas.

GŁOS JEDEN
Ciągnę go i wlokę, zżyma się i opiera – idź w rekruty – idź! –

GŁOS PANA
Dzieci moje, litości, litości. –

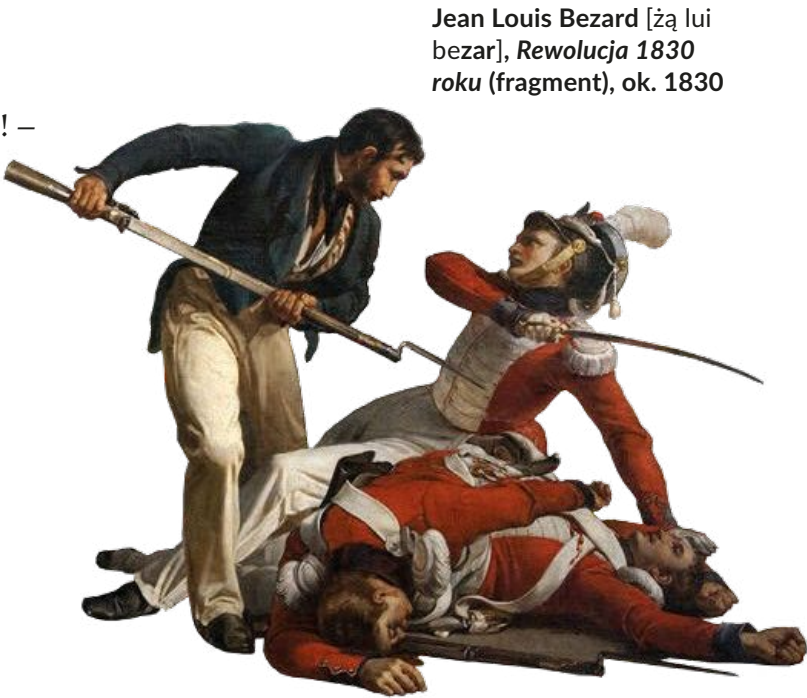
GŁOS DRUGI
Wróć mi wszystkie dni pańszczyzny. –

GŁOS TRZECI
Wskrzęs mi syna, Panie, spod batogów kozackich¹⁰. –
[...]

CHÓR CHŁOPÓW
przechodząc
Upiór¹¹ ssał krew i poty nasze – mamy upiora – nie puścim upiora – przez biesa, przez biesa, ty zginiesz wysoko, jako pan, jako wielki pan, wzniesion nad nami wszystkimi¹². – Panom tyranom śmierć – nam biednym, nam głodnym, nam strudzonym jeść, spać i pić. – Jako snopy na polu, tak ich trupy będą – jako plewy w młockarniach, tak perzyny ich zamków – przez kosy nasze, siekiery i cepy, bracia, naprzód. –
[...]

MAŻ
Któż jest ten młody człowiek, na gruzach przybytku stojący? – Trzy ogniska palą się pod nim, wśród dymu i łuny twarz jego płonie, głos jego brzmi szaleństwem. –

PRZECHRZTA
To Leonard, prorok natchnięty¹³ Wolności – naokoło stoją nasze kapłany, filozofy, poeci, artyści, córki ich i kochanki. –
[...]

Jean Louis Bezar [zją lui bezar], *Rewolucja 1830 roku* (fragment), ok. 1830

⁴ szlachtuz – rzeźnia.

⁵ JW. Panie – jaśnie wielmożny panie, tytuł, jakim zwracano się do osoby wysoko urodzonej.

⁶ obywatel – demokratyczna forma wprowadzona w czasach rewolucji francuskiej (zamiast dawnego „pan”).

⁷ felcech – pas do noszenia szabli

⁸ Bianchetti – [bianketti].

⁹ kondotier – dowódca najemników.

¹⁰ batogów kozackich – prawdopodobnie mowa tu o służbie magnackiej zwanej kozakami.

¹¹ Upiór – aluzja do widma złego pana z II części *Dziadów*.

¹² wzniesion nad nami wszystkimi – ironicznie o szubienicy.

¹³ natchnięty – natchniony.

LEONARD

Dajcie mi ją do ust, do piersi, w objęcia, dajcie piękną moją, niepodległą, wyzwoloną, obnażoną z zasłon i przesądów, wybraną spośród córek Wolności, oblubienicę moją. –

GŁOS DZIEWICY

Wyrwam się do ciebie, mój kochanku. –
[...]

LEONARD

Do mnie, do mnie, o rozkoszo moja – córo Wolności. – Ty drżysz w boskim szale. – Natchnienie, ogarnij mą duszę – słuchajcie wszyscy – teraz wam prorokować będę. – [...]

My oboje obrazem rodu ludzkiego, wyzwolonego, zmartwychwstającego – patrzcie – stoim na rozwalinach starych kształtów, starego Boga. – Chwała nam, bośmy członki Jego rozerwali, teraz proch i pył z nich – a duch Jego zwyciężyli naszymi duchami – duch Jego zstąpił do nicości. – [...]

Idźcie bez trwogi i mordujcie bez wyrzutów – boście wybrani z wybranych, święci wśród najświętszych – boście męczennikami – bohaterami Wolności. –

CHÓR ZABÓJCÓW

Pójdziemy nocą ciemną, sztylety ściskając w dłoniach, pójdziemy, pójdziemy.
[...]

PRZECHRZTA

Rychło nas powieszą – gdzie szubienica. –

MAŻ

Cicho, Żydzie – lecą za Leonardem, nie patrzą już na nas. – Ogarniam wzrokiem, raz ostatni podchwytyję myślą ten chaos, dobywający się z toni czasu, z łona ciemności, na zgubę moją i wszystkich braci moich – gnane szaleń, porwane rozpaczą myśli moje w całej sile swej kołują. –

Boże, daj mi potęgę, której nie odmawiałeś mi niegdyś – a w jedno słowo zamknę świat ten nowy, ogromny – on siebie sam nie pojmuje. – Lecz to słowo moje będzie poezją przyszłości. –

GŁOS W POWIETRZU

Dramat układasz.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► FRENETYCZNY OBRAZ REWOLUCJI

Na początku XIX w. żywa była pamięć krwawej dyktatury jakobinów – wprowadzonych przez nich w rewolucyjnej Francji w latach 1793–1794 rządów terroru. Widmo gilotyny – bezdusznego narzędzia, którym z chirurgiczną precyzją wyeliminowano setki tysięcy „chorych” członków społeczeństwa – wisiało jeszcze nad Europą. Wielka Rewolucja była dziejową traumą, która nadal budziła lęk. Jednocześnie trudno było tolerować niesprawiedliwość immanentnie wpisaną w feudalny porządek społeczny. Katastrofa musiała wydawać się nieuchronna.

Romantycy sprzyjali wszelkim ruchom wolnościowym. Również Krasiński dostrzegał konieczność procesów demokratyzacji, był jednak zdecydowanym przeciwnikiem rewolucji. W dramacie stworzył jej apokaliptyczny obraz – jako ostatecznej zagłady.

Niektóre elementy tego upiornego obrazu wprost nawiązują do rewolucji francuskiej: frygijki – czerwone czapki noszone przez buntowników, rozluźnienie obyczajów – widoczne zwłaszcza u kobiet, walka z Kościołem traktowanym jako filar feudalizmu. Krasiński ukazuje też pewien uniwersalny mechanizm każdego przewrotu rewolucyjnego. Rewolucjoniści niszczą zastany porządek, ale natychmiast zastępują go ludzako podobnym lub karykaturą starego. W miejsce obalonej arystokracji przychodzą nowe elity i głoszą własne, niewiele lepsze, ideologie.

Na ołtarze zostaje wyniesiona idea wolności. Jej ślepy kult oznacza akceptację rozwiązłości i ulegania niskim instynktom, odrzucenie tradycyjnych ról społecznych, przyzwolenie na zbrodnię. Krasiński pokazuje, do czego są zdolni ludzie, na których nie działa już strach przed grzechem. Poluzowanie zasad prowadzi do krwawego chaosu.

Funkcję kapłana i głównego ideologa religii rewolucyjnej obejmuje Leonard, ale nawet on podporządkowuje się charyzmatycznemu przywódcy Pankracemu (jego imię ironicznie nawiązuje do przydomka Chrystusa Pantokratora ‘Pan Wszystkiego’). Pankracy autentycznie wierzy w sens buntu. Próbuje przeciągnąć Henryka na stronę rewolucji, argumentując, że lud ma moralne prawo do nienawiści i zemsty za doznane krzywdy. Jedynie całkowite zniszczenie dawnego porządku daje szansę, by narodził się nowy, sprawiedliwy świat.

Krasiński stara się być obiektywny w ocenie arystokracji. Dostrzega egoizm, tchórzostwo i zepsucie obrońców Okopów Świętej Trójcy. Jednak, jak mówi hrabia Henryk, warstwy uprzywilejowane oprócz wad mają także swoje zasługi. To one broniły lud przed zewnętrznymi wrogami, rozwijały naukę i sztukę, były siłą napędową postępu.

Krasiński przedstawia racje obu stron, ale tragizm nie wynika z faktu, że racje te są równorzędne. Poeta kreśli raczej przerażającą wizję wszechogarniającego zła, od którego nie ma ucieczki.

Zdobycie Bastylji, autor nieznany, XVIII w.

14 lipca 1789, w czasie zamieszek rozpoczynających rewolucję francuską, lud paryski opanował zamek użytkowany wówczas jako więzienie. Zdobycie Bastylji nie miało znaczenia militarnego (uwolniono zaledwie kilku więźniów: czterech fałszerzy, hrabiego oskarżonego o kazirodztwo i dwóch szaleńców), jednak zyskało ważny wymiar symboliczny. Bastylja stała się symbolem udanego buntu wobec władzy monarchicznej. Do dziś 14 lipca, dzień zdobycia Bastylji, jest we Francji hucznie obchodzonym świętem narodowym.

wszystkie stare zbrodnie świata, ubrane w szaty świeże

Nie-Boska komedia

frenezja

Cecha wielu utworów literackich romantyzmu. Skłonność autorów do ukaazywania okropności, cierpienia, zbrodni, szaleństwa, rozmiłowanie w opisywaniu makabrycznych, dramatycznych scen, fascynacja śmiercią i rozkładem (frenetyczny – z fr. ‘gwałtowny, szaleńczy’). Bohaterowie tych utworów zmagają się z niebezpiecznymi obsesjami i żądzami, a w losy ludzi często ingerują moce piekielne.

► PROWIDENCJALIZM

Kraśiński zdawał sobie sprawę z nieuchronności konfliktu, jednak rewolucja jako metoda wprowadzenia zmian społecznych była dla niego nie do przyjęcia. Uważał ją za siłę destrukcyjną, która niszczy porządek moralny. Twierdził też, że nikt nie ma prawa ingerować w boski plan zbawienia.

Głównym grzechem rewolucjonistów jest wiara w możliwość realizacji utopii raju na ziemi – bez Boga, opartego na kulcie materii. To prowadzi do przerażających konsekwencji i uświęcenia zła, czyli zbrodni, rozpusty, terroru i grabieży.

Kraśiński był zwolennikiem historiozoficznej koncepcji zwanej **prowidencjalizmem**. W myśl providencjalizmu historia i losy ludzkości są postrzegane jako realizacja bożego planu. Wszelkie wydarzenia, zwłaszcza te o dużym znaczeniu, traktuje się jako znak boskiej interwencji lub środka służące wyższemu, duchowemu celom. Z providencjalizmu wynika wiara, że dzieje świata zmierzają ku zaplanowanemu finałowi, zgodnemu z boskim zamysłem.

Idea providencjalizmu leży u podstaw finałowego rozwiązania dramatu. Kiedy lud zdobywa Okopy Świętej Trójcy i hrabia Henryk rzuca się w przepaść, Pankracemu ukazuje się karzący, wsparty na mieczu Chrystus. Porażony tą wizją przywódca rewolucjonistów ginie, wypowiadając przed śmiercią słowa: *Galilae, vicisti!* (łac. 'Galilejczyku, zwyciężyłeś!'). Jedynie interwencja boska może zapobiec zagładzie ludzkości i przywrócić bieg dziejów na właściwe tory.

Po przeczytaniu

1. Scharakteryzuj obóz rewolucjonistów widziany oczami Henryka. Do jakich amoralnych zachowań dochodzi w tym obozie?
2. Jaki stosunek rewolucjoniści mają do Boga i religii?
3. Przyjrzyj się postaci Leonarda. Jakim człowiekiem jest prorok rewolucji? Jakim językiem się posługuje?
4. Znajdź fragmenty tekstu, które sugerują, że rewolucja odwzorowuje stary świat i powiela jego błędy.
5. Na podstawie utworu, szczególnie polemiki Hrabiego i Pankracego, przedstaw racje obu obozów politycznych: ludu i arystokracji.
6. Jakie wady warstw uprzywilejowanych zostały ukazane w utworze? Wymień inne utwory, które krytykują polską szlachtę.
7. Czego pragnie Henryk, gdy mówi: „Boże, daj mi potęgę, której nie odmawiałeś mi niegdyś”? I co oznacza odpowiedź: „Dramat układasz”? Porównaj prośbę Henryka z Wielką Improwizacją Konrada z III części *Dziadów*.
8. Dlaczego Henryk postanawia do końca bronić Okopów Świętej Trójcy? Na czym polega tragizm tej postaci?
9. Czy w kontekście zakończenia utworu obu przeciwników – hrabiego Henryka i Pankracego – można określić mianem przegranych? Uzasadnij swoje zdanie.

providencjalizm

R Sposób interpretowania historii oraz zdarzeń życiowych jako wynikających z boskiego planu i opatrności. Termin pochodzi od łacińskiego słowa *providentia* – 'opatrność'.

R ► NAWIĄZANIE DO BOSKIEJ KOMEDII DANTEGO

Tytuł dramatu nawiązuje do *Boskiej komedii*, arcydzieła literatury światowej z okresu średniowiecza. Wędrówka hrabiego Henryka w towarzystwie Leonarda przez obóz rewolucjonistów przypomina podróż Danteo oprowadzanego przez Wergiliusza przez kolejne kręgi piekła. Jednak tytuł *Nie-Boska komedia* stanowi wyraźny kontrast wobec XIV-wiecznego utworu. Dlaczego?

Dzieło Danteo opowiada o podróży głównego bohatera ku zbawieniu, zaś świat ukazany przez Kraśińskiego zmierza ku katastrofie. Każde ludzkie przedsięwzięcie jest skazane na porażkę, czy w sferze prywatnej jednostki (losy hrabiego Henryka), czy w sferze dziejów zbiorowości (losy rewolucji). Człowiek, mając do wyboru dobro i zło, zawsze wybierze zło. Zło i głupota triumfują, niezależnie od szat, w jakie stroją się bohaterowie spektaklu.

W średniowiecznym rozumieniu *komedia* to dzieło, które zaczyna się w sposób mroczny, ale kończy szczęśliwie. Bohater Danteo po przejściu przez zaświaty osiąga zjednoczenie z Bogiem. U Kraśińskiego finał *komedii* jest tragiczny, ponieważ aktorzy, którzy w niej grają, są tylko ludźmi.

Po przeczytaniu całego utworu

1. Porównaj dwa wcielenia romantycznego poety: Konrada z III części *Dziadów* i Henryka z *Nie-Boskiej komedii*. Czym jest dla nich dar poetycki? Jak pragną go wykorzystać? Jak kształtują się ich relacje z innymi ludźmi?
2. Zinterpretuj postać Orcia jako ofiarę poetyckiej wrażliwości. Czy można traktować chłopca jako symbol utraconej niewinności? Uzasadnij swoją odpowiedź.
3. Jaką rolę odgrywa w *Nie-Boskiej komedii* świat nadprzyrodzony?
- R** 4. Omów koncepcję dziejów ukazaną w *Nie-Boskiej komedii*, odwołując się do filozofii Hegla (podręcznik, s. 19).
5. Rewolucja motorem postępu czy siłą, która niszczy wszystko? Przeprowadźcie dyskusję na ten temat.
6. Wymień cechy dramatu romantycznego, które dostrzegasz w *Nie-Boskiej komedii*. Uzasadnij swoje spostrzeżenia, odwołując się do fragmentów utworu.

Nie-Boska komedia w realizacji Teatru Wybrzeże w Gdańsku, 2011

Reżyser spektaklu Adam Nalepa przyznaje, że *Nie-Boska komedia* może się wydawać dziełem anachronicznym. Główny bohater walczy „o zachowanie »prastarych tradycji« i »naturalnego porządku świata« w obliczu zrywu pospólstwa – u wieszczek ekstremalnie brutalnych, bezmyślnych mas, które pod hasłami »równość« i »jedność« ukrywają jedynie destruktywne popędy i pragnienie obalenia wszystkich moralnych wartości”. Zamiast jednak uciec się do łatwego, prześmiewczego potraktowania utworu, artyści podjęli wyzwanie stworzenia takiej adaptacji, która odpowiadałaby na pytania współczesności.

MOTYW: BUNT

walka • rebelia • strajk • protest • rewolucja • bunt pokoleń

Dla romantyków bunt był wartością fundamentalną. Romantyzm jako prąd kulturowy zrodził się właśnie z buntu przeciw skostniałemu oświeceniu, epoki starców ślepo ufających rozumowi. W literaturze i sztuce apoteoza buntu przełożyła się na wzorzec romantycznego bohatera. Był to młody (w młodości widziano odwagę do wielkich czynów), samotny geniusz, indywidualista, „rozumny szaleń”, zdolny sprzeciwić się samemu Bogu w imię szlachetnych pobudek (bunt prometejski). Buntować się można przeciw bogom, wyrokom losu czy zastanej rzeczywistości. XIX wiek upłynął pod znakiem walki o wolność – z tyranami lub obcymi najeźdźcami. Wiele narodów pozbawionych niepodległości, jak Polacy, podjęło wówczas walkę o suwerenność. Ich dążenia wpisywały się w sztandarowe hasło romantyzmu – wolności każdego człowieka.

W LITERATURZE ROMANTYZMU

Adam Mickiewicz, *Oda do młodości*

Manifest młodego pokolenia romantyków. Apoteoza młodości wynika z założenia, że nowa, zbuntowana generacja jest zdolna do czynów, które zmieniają losy świata. Entuzjazm ody wpisuje się w rewolucyjne i buntownicze nastroje epoki.

Adam Mickiewicz, III część *Dziadów*

Bunt Konrada wynika z niezgody na cierpienie Polaków pod zaborem rosyjskim. W pieśni zemsty bohater nawołuje do unicestwienia wroga, a w Wielkiej Improwizacji buntuje się przeciw Bogu w imię dobra ludzkości (bunt prometejski). Bunt wobec Stwórcy wynika ze zwątpienia Konrada w boską sprawiedliwość.

R Juliusz Słowacki, *Kordian*

Kordian przyjmuje na siebie rolę Winkelrieda, wojownika poświęcającego życie w walce o wolność ojczyzny. Gdy inni spiskowcy wycofują się z planu zabicia cara, Kordian postanawia sam dokonać zamachu. Ostatecznie ponosi porażkę – pokonują go własne wątpliwości.

Zygmunt Krasiński, *Nie-Boska komedia*

Poeta ukazuje kataklizm rewolucji. Bunt uciskanych warstw społecznych jest słuszny, ale lud – ogarnięty rewolucyjnym szaleń – odrzuca zasady moralne, religijne, obyczajowe. Burzy porządek świata, nie tworząc pozytywnej alternatywy. Krasiński pokazuje, że rewolucja jest niemoralna i nie prowadzi do postępu.

W LITERATURZE INNYCH EPOK

Mitologia [STAROŻYTNOŚĆ]

Prometeusz to archetyp buntownika. Z miłości do ludzi łamie zakaz Zeusa i obdarowuje ich ogniem, by nie cierpieli z zimna i głodu. Naraża się na gniew boga. Zostaje przykuty do skał Kaukazu, gdzie każdego dnia orzeł wyszarpuje mu odrastającą wątrobę.

Biblia – Księga Rodzaju [STAROŻYTNOŚĆ]

Ewa, skuszona przez węża, łamie zakaz wydany przez Boga. Zrywa owoc z drzewa poznania dobra i zła i częstuje nim Adama. Za to nieposłuszeństwo Bóg każe wygnąć Adama i Ewę z raju, a cierpienie zostanie na zawsze wpisane w ludzki los.

W 2018 r. powstała kolejna z licznych ekranizacji przygód Robin Hooda – szlachetnego złodzieja, który zabierał bogatym i rozdawał biednym. Według angielskich pieśni i ballad legendarny rozbójnik żył w średniowieczu w lasach Sherwood i walczył z niesprawiedliwością lokalnych władz. Z czasem stał się jednym z najbardziej rozpoznawalnych bohaterów ludowych, symbolem waleczności, odwagi i wierności ideałom, który wciąż inspirował twórców na całym świecie.

Które elementy legendy o Robin Hoodzie wpisują się we wzorzec bohatera romantycznego? Czy to właśnie one wpłynęły na ogromną popularność tej postaci? Uzasadnij swoją opinię, odwołując się do literatury romantyzmu.

Sofokles, *Antygona* [STAROŻYTNOŚĆ]

Antygona buntuje się przeciw decyzji Kreona, który zakazuje grzebania zwłok jej brata Polinejesa. Antygona łamie zakaz króla, bo chce być wierna prawom boskim (pochówek jest obrzędem religijnym wyrażającym szacunek dla zmarłych) i miłości do rodziny. Bohaterka sama grzebie zwłoki brata, za co zostaje skazana na śmierć.

Jan Kochanowski, *Treny* [RENESANS]

Treny stanowią świadectwo kryzysu, który poeta przeszedł po śmierci dziecka. W utworach z tego cyklu Kochanowski podważa idee filozofii greckiej, leżące u podstaw jego renesansowego światopoglądu (m.in. stoicką radę, by ze spokojem akceptować wszelkie wyroki losu). Wątpi też w obietnice życia pozagrobowego oferowane przez religię chrześcijańską. *Treny* można traktować jako wyraz światopoglądowego buntu poety pogrążonego w żałobie.

Występ metalowego zespołu Gojira [gożira] ze śpiewaczką operową Mariną Viotti podczas ceremonii otwarcia Igrzysk Olimpijskich w Paryżu w 2024 r. Na tle Consiergerie [konsjerżeri], używanej w czasach Wielkiej Rewolucji Francuskiej jako więzienie, artyści wykonali słynną rewolucyjną pieśń *Ah! ça ira* [sa ira]. Ta radykalna pieśń wyrażała optymizm i determinację rewolucjonistów w dążeniu do obalenia starego porządku i budowy nowego, sprawiedliwego świata. Występowi Gojiry towarzyszyła imponująca oprawa wizualna – wizja zgilotynowanej Marii Antoniny, czerwone ognie przypominające przelaną w tym miejscu krew.

Praca z motywem

1. Buntownik: wybitna jednostka zasługująca na szacunek czy indywidualista, który zagraża porządkowi społecznemu? Podejmijcie dyskusję na ten temat.
2. Buntownicy są bohaterami wielu filmów i seriali. Podaj przykład bohatera, którego buntownicza postawa odegrała znaczącą rolę w utworze. Przeanalizuj konsekwencje czynów tej postaci.
3. Zaprojektuj mem ukazujący motyw buntu w dowolnie wybranej lekturze.

Odszukaj w internecie nagranie z występu. Jakie wrażenia wywołuje w Tobie to widowisko? Które środki wyrazu – Twoim zdaniem – najbardziej oddają charakter rewolucji?

Cyprian Norwid W Weronie

Ważne

- podróże Norwida po Włoszech
- Szekspir – źródło inspiracji romantyków
- spór racjonalizmu z idealizmem o istotę bytu

Na dobry początek

Artyści i pisarze szukają przestrzeni naznaczonych emocjonalnie ze względu na ich specyficzny, inspirujący klimat. Opuszczone ruiny czy budynki zniszczone przez czas stają się symbolami przemijania, nostalgii, a nawet przeżyć duchowych. Choć uczucia nie istnieją fizycznie w przestrzeni, miejsca tego typu emanują symbolami przeszłych emocji i wydarzeń. Uważasz, że miejsca mogą zachowywać emocje dawnych mieszkańców czy to my, widzowie, nadinterpretujemy rzeczywistość?

Cyprian Norwid

(1821–1883) Urodził się na Mazowszu w majątku ziemiańskim matki. Wcześniej osierocony, wychowywał się u krewnych na wsi. W Warszawie uczęszczał do gimnazjum, a następnie prywatnej uczelni malarskiej, ale obu szkół nie ukończył i był właściwie samoukiem. W wieku 21 lat wyjechał z Polski i już nigdy nie wrócił do ojczyzny.

Podróże przyniosły mu wiele ważnych, ale też trudnych doświadczeń życiowych. W Berlinie na skutek nieporozumienia trafił na krótko do więzienia za szpiegostwo. W celi nabawił się głuchoty, która stała się jedną z przyczyn późniejszej samotności i izolacji poety.

Wiele lat spędził we Włoszech. Jego rzymska pracownia była przez pewien czas miejscem spotkań polskiej emigracji, żywym ośrodkiem intelektualnym. Zaprzyjaźnił się z Zygmuntem Krasińskim (stworzył z nim w Rzymie dwuosobowy oddział zbrojny mający obronić papieża przed gniewem ludu). Poznał też pianistkę Marię Kalergis, wielką nieodwzajemnioną miłość poety. W ślad za nią wyjechał do Paryża i tam, z krótką przerwą, spędził resztę życia.

We Francji zarówno trudna, hermetyczna twórczość Norwida, jak i głoszone poglądy (m.in. krytyka mesjanizmu oraz polskiego społeczeństwa, które uważał za anachroniczne i skupione na egoizmach stanowych) spotykały się z coraz większą dezaprobatą i niezrozumieniem. Wykluczenie Norwida jako twórcy, zawód miłosny i zła sytuacja materialna skłoniły go do wyjazdu do Stanów Zjednoczonych. W Ameryce spędził ponad półtora roku, jednak również tam nie odniósł sukcesu i żył w biedzie.

Wrócił do Paryża i przez następne 30 lat utrzymywał się z dorywczych prac i wsparcia instytucji dobroczynnych. Zamieszkał w Zakładzie św. Kazimierza, przytułku dla ubogich polskich weteranów i sierot, i zmarł w nim w 1883 r. Pochowano go na okolicznym cmentarzu, następnie ekshumowano i przeniesiono do zbiorowej mogiły na podparyskim cmentarzu w Montmorency [mąmoręs-i].

Należał do ostatniego pokolenia polskich romantyków, nosi miano „czwartego wieszcz”. Był artystą wszechstronnym: poetą, dramaturgiem, prozaikiem, malarzem, rzeźbiarzem i rysownikiem. Uznanie zdobył dopiero wiele lat po śmierci. Niepowodzeniom literackim towarzyszyły klęski w życiu osobistym – zmagał się z nędzą, odrzuceniem przez kobiety, postępującą głuchotą, samotnością i zapomnieniem. Jego najwybitniejsze dzieła to cykl poezji *Vade-mecum*, poemat filozoficzny *Promethidion*, dzieła prozy poetyckiej *Czarne kwiaty* i *Białe kwiaty*, nowele oraz bogata korespondencja.

Cyprian Norwid, *Solo (Melancholia)*, 1861

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA UTWORU – POBYT NORWIDA WE WŁOSZACH KONTEKST BIOGRAFICZNY

Pierwsze lata emigracji Norwid spędził we Włoszech. Był to dość krótki okres w życiu poety, ale bardzo ważny, ponieważ ukształtował go jako twórcę. Region Morza Śródziemnego zachwylił go nie tylko łagodnym południowym klimatem i wspaniałą przyrodą, ale też bogactwem kultury. Norwid był poetą, a jednocześnie utalentowanym malarzem i rzeźbiarzem. Dla osoby z taką wrażliwością artystyczną spotkanie z arcydziełami sztuki europejskiej było doświadczeniem niezwykłym. Włochy objawiły mu się jako swoiste centrum świata, kolebka zachodniej cywilizacji. Wracał do nich nie raz w swojej twórczości, nie bez powodu nazywano go „poetą ruin”.

We Włoszech wędrował szlakiem miast kluczowych dla europejskiej historii: Wenecji, Rzymu, Florencji, Pompejów, Herkulanum. Do wrażeń z pobytu w Weronie, w której toczy się akcja słynnej tragedii Williama Szekspira *Romeo i Julia*, wracał pamięcią jeszcze po trzydziestu latach. Tak wielkie wrażenie wywarł na nim widok miejsc, które legenda łączyła z losami nieszczęśliwych kochanków: domów Capulettich i Montecchich oraz grobu Julii.

Po latach poeta usiłował wrócić do słonecznej, pięknej Italii. Był przekonany, że będzie tam szczęśliwszy niż w Paryżu, gdzie borykał się z nędzą i odrzuceniem. Kiedy wszystko było już gotowe do przeprowadzki, zabrakło mu niewielkiej sumy pieniędzy na zakup biletu. Artysta stracił swoje skrzynie z rękopisami i rysunkami, które wysłał uprzednio do Florencji, i wylądował w przytułku.

Cyprian Norwid W Weronie

1 Nad Kapulettich i Montekich domem¹,
Spłukane deszczem, poruszone gromem,
Łagodne oko błękitu

Patrzy na gruzы nieprzyjaznych grodów,
5 Na rozwalone bramy do ogrodów,
I gwiazdę zrzuca ze szczytu – –

Cyprysy² mówią, że to dla Juliety,
Że dla Romea, ta łąza znad planety
Spada – i groby przecieka;

10 A ludzie mówią, i mówią uczenie,
Że to nie łązy są, ale że kamienie³,
I – że nikt na nie nie czeka!

¹ nad Kapulettich i Montekich domem – skonfliktowane rody z tragedii Szekspira *Romeo i Julia*. W XIX w. pokazywano turystom ruiny rzekomych domów obydwu rodzin.

² cyprysy – drzewa iglaste charakterystyczne dla krajobrazu śródziemnomorskiego.

³ kamienie – meteoryty.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► SZEKSPIR I ROMANTYCY KONTEKST LITERACKI

Dzieła Szekspira fascynowały romantyków, ponieważ ukazywały potęgę ludzkich uczuć. Tragedia *Romeo i Julia* to zapewne najsłynniejszy utwór o miłości w literaturze światowej. Norwid odniósł się do niego w wierszu, by poruszyć kwestię konfliktu uczuć i rozumu – fundamentalnego dla romantyków. Czy faktycznie najważniejszą wartością w życiu są uczucia? Co pozostało z najbardziej wzruszającej historii miłosnej, jaka powstała w dziejach?

Filozoficznemu pytaniu o relację materii i ducha towarzyszy refleksja nad nietrwałością i przemijalnością ludzkich spraw i dokonań. W wierszu o największej miłości wszech czasów poeta przywołuje obraz gruzów, grobów i kamieni.

*A ludzie mówią, i mówią uczenie,
Że to nie tży są, ale że kamienie*

W *Weronie*

► NORWIDOWSKA EKSPRESJA MILCZENIA

Milczenie w utworach Norwida to bardzo charakterystyczny dla tego poety zabieg artystyczny. Polega na wykorzystaniu ciszy, niedopowiedzeń i przemilczeń, które stają się równie ważne, jak słowa.

Norwid, jako poeta głęboko filozoficzny i refleksyjny, traktuje milczenie nie jako pustkę, lecz jako przestrzeń znaczeń i emocji, która intensyfikuje przekaz jego dzieł, sposób wyrażania tego, co trudne lub niemożliwe do wypowiedzenia wprost. Cisza staje się przestrzenią dla intuicyjnego odbioru prawd wykraczających poza dosłowność języka.

W wielu utworach Norwida milczenie towarzyszy bohaterom, którzy czują się wyobcowani i niezrozumiani przez otoczenie. Jest ono wyrazem ich izolacji i niemożności porozumienia z innymi.

Milczenie jest też wyrazem pokory wobec transcendencji, Boga i rzeczywistości, które są nie do ogarnięcia przez ograniczone możliwości ludzkiego języka.

W warstwie formalnej ekspresja milczenia manifestuje się w przerwach między słowami, pauzach i wielokropkami. Zabiegi te sprawiają, że czytelnik musi się zatrzymać, zastanowić i wypełnić te luki własnym doświadczeniem lub intuicją.

Po przeczytaniu

1. Opisz ukazaną sytuację liryczną.
2. Co jest źródłem nastroju smutku i melancholii panującego w wierszu?
3. Jak rozumiesz metaforę „łagodne oko błękitu”?
4. Poszukaj w wierszu miejsc, w których poeta dokonuje personifikacji natury. Jak sądzisz, w jakim celu to robi?

Bartolomeo Bezzi [bec-i],
Martwa woda, Werona,
1884

5. Świat natury został skontrastowany w utworze ze światem ludzkim. Wskaż, na czym polegają różnice między nimi.
6. Przywołaj inne utwory, w których zostaje ukazany kontrast między światem natury a światem kultury. Jaka prawda wyłania się z tych tekstów?

Sposób na zadanie

- Scharakteryzuj obraz świata będącego dziełem człowieka. Jak działa na niego upływ czasu?
- Co się stało z potęgą rodów Kapuletich i Montekich, które dzieliła tak wielka nienawiść, że doprowadziła do śmierci Romea i Julii?
- Zinterpretuj zestawienie tży i kamieni. Z czym się one kojarzą?
- Jak przyroda traktuje pozostałości po kochankach? Roni tży nad nieszczęśliwą miłością czy jest tylko niemym świadkiem zdarzeń? Uzasadnij swoje zdanie.
- Jaki stosunek do tragicznej miłości Romea i Julii ma natura, a jaki – ludzie?
- Zinterpretuj różnice tych postaw w kontekście światopoglądu romantycznego. Odnies się do idealistycznej i materialistycznej koncepcji istnienia świata.

7. Czy z wiersza można wysnuć wniosek, że racjonalizm koliduje ze współczuciem? Uzasadnij swoją odpowiedź.
8. Adam Mickiewicz w balladzie-manifeście *Romantyczność* głosił, że: „Czucie i wiara silniej mówi do mnie niż mędrca szkiełko i oko”. Co Twoim zdaniem o prawdzie uczuć mówi w wierszu Norwida „oko błękitu”? Utwór *W Weronie* podtrzymuje romantyczny mit miłości czy z nim polemizuje? Uzasadnij swoje zdanie.
9. O Norwidzie mówi się, że to poeta przemilczeń. Jakie środki stylistyczne i znaki interpunkcyjne użyte w utworze wskazują na to, że milczenie odgrywa w jego poezji szczególną rolę?
10. Wysłuchaj wiersza w wykonaniu Wandy Warskiej do muzyki Andrzeja Kurylewicza. Jakie wrażenie robi na Tobie ta interpretacja liryku Norwida?

Cyprian Norwid

Klaskaniem mając obrzękle prawice...

Ważne

- wiersz jako program odnowy poezji
- polemika z romantyzmem
- trudny los poety nierozumianego przez otoczenie
- motyw *non omnis moriar*

Na dobry początek

Czy dobra poezja musi być trudna w odbiorze? Jak sądzicie, skąd wynika trudność w rozumieniu poezji? Czy utwory, które są głębokie, mogą być jednocześnie zrozumiałe od pierwszej lektury?

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA CYKLU VADE-MECUM – PROGRAM POETYCKI NORWIDA KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

Norwid – ostatni wielki przedstawiciel polskiego romantyzmu – był jednocześnie jego namiętnym krytykiem. Poeta zakwestionował wiele romantycznych założeń filozoficznych i ideałów.

Twierdził, że literatura romantyczna zbyt mocno skupia się na sprawach narodowych i uczuciowych, a zaniedbuje problematykę moralną. Wszedł w spór ideologiczny z Mickiewiczem, niekwestionowanym wówczas przywódcą duchowym polskiej emigracji (o bohaterach *Pana Tadeusza* pisał ironicznie, że nie myślą, lecz „jedzą, piją, grzyby zbierają i czekają, aż Francuzi przyjdą zrobić im Ojczyznę”). Uważał też, że mesjanizm uprzedmiotawia jednostkę, kładąc się jej podporządkować interesom zbiorowości. Poeta nie godził się na poddanie losu indywidualnego człowieka prawom historii. Naród nie ma prawa dysponować ludzkim życiem i żądać męczeńskiej ofiary. Zamiast biernego cierpienia i rozpamiętywania dawnych klęsk, Norwid sugerował konieczność konkretnego działania i pracy na rzecz dobra wspólnego. Wyżej cenił życie dla ojczyzny niż śmierć dla niej.

Polemika z czołowymi przedstawicielami polskiego romantyzmu wpłynęła negatywnie na relacje Norwida z czytelnikami. Jego poezja podważała nadal popularne wzorce romantyczne, a ponadto pod względem formy była trudna w odbiorze.

Utwór *Klaskaniem mając obrzękle prawice...* poeta zamieścił w tomie *Vade-mecum*, który traktował jako swój program odnowy poezji polskiej. W zbiorze znalazły się wiersze pisane na przestrzeni dwudziestu lat, jednak drukiem cykl ukazał się dopiero po śmierci autora i to w formie rozproszonej (1901–1933). Jako osobne wydanie został opublikowany dopiero w roku 1947.

”Odpowiednie dać rzeczy – słowo!

tom *Vade-mecum*

Cyprian Norwid

Klaskaniem mając obrzękle prawice...

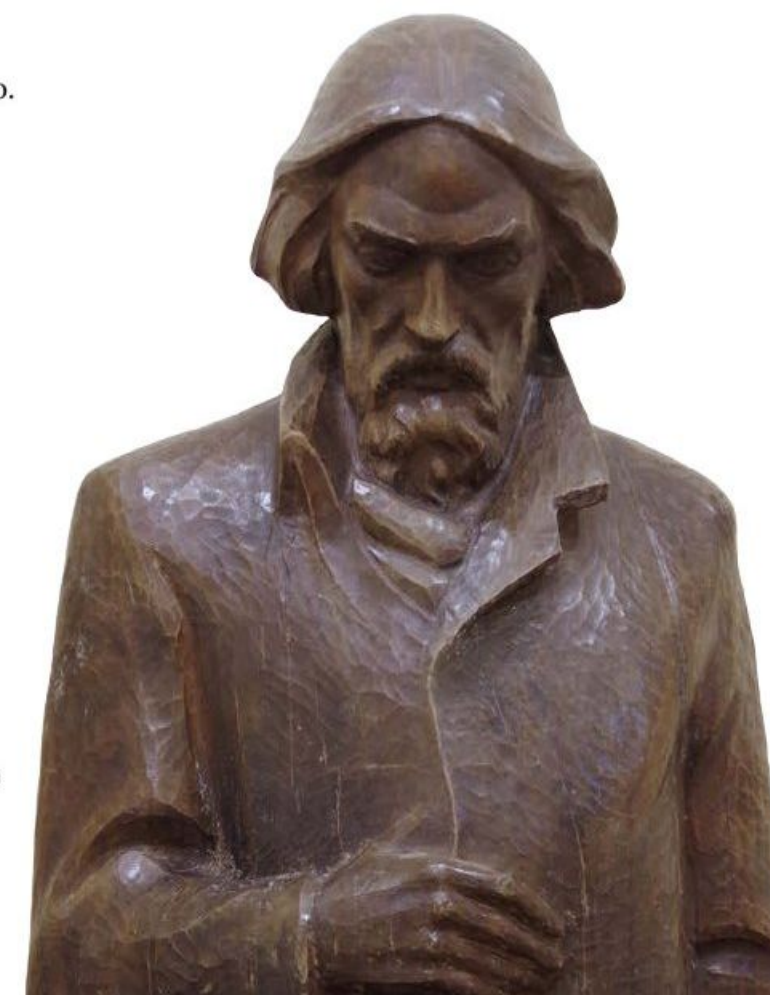
- 1 Klaskaniem mając obrzękle prawice,
Znudzony pieśnią, lud wołał o czyny;
Wzdychały jeszcze dorodne wawrzyny,
Konary swymi wietrząc błyskawice.
- 5 Było w Ojczyźnie laurowo i ciemno
I już ni miejsca dawano, ni godzin
Dla nieczekanych powić i narodzin,
Gdy Boży-palec zaświtał nade mną;
Nie zdając liczby z rzeczy, które czyni,
- 10 Żć mi rozkazał w żywota pustyni!

Dlatego od was... o! laury, nie wziąłem
Listka jednego, ni ząbeczka w liściu,
Prócz może cieniu chłodnego nad czołem
(Co nie należy wam, lecz – słońca przyściu...).

- 15 Nie wziąłem od was nic, o! wielkoludy,
Prócz dróg zarosłych w piołun, mech i szalej,
Prócz ziemi, klątwą spalonej, i nudy...
Samotny wszedłem i sam błędę dalej.

- Po-obracanych w przeszłość niepojętę
- 20 A uwielbioną – spotkałem niemało!
W ostrogi rdzawe utrafiałem piętę
W ścieżkach, gdzie zbitych kul sporo padało.
Nieraz Obyczaj stary zawadziłem,
Z wyszczerzonymi na jutrznię zębami,
 - 25 Odziewający się na głowę pyłem,
By noc przedłużył, nie zerwał ze snami.

Rzeźba w drewnie przedstawiająca
Cypriana Norwida (fragment), dłuta
Julii Ringel-Keilowej, 1948

Niewiast, zaklętych w umarłe formuły,
Spotkałem tysiąc – i było mi smętno,
Że wdzięków tyle widziałem – nieczuły! –
30 Żrenicą na nie patrząc bez-namiętną.
Tej, tamtej rękę tknąwszy marmurowę,
Wzruszyłem fałdy ubrania kamienne,
A motyl nocny wzleciał jej nad głowę,
Zadrżał i upadł... i odeszły, senne...

- 35 I nic – nie wziąłem od nich w serca wnętrze,
Stawszy się ku nim, jak one, bezwładny,
Tak samo grzeczny i zarówno ż a d n y,
Że aż mi coraz szczęście niepojętsze!
– Czemu? dlaczego? w przesytu-Niedziele
40 Przyszedłem witać i żegnać tak wiele?...
Nic nie uniósłszy na sercu, prócz szaty –
Pytać was nie chcę i nie raczę: k a t y!...

Piszę – ot! czasem... piszę n a B a b i l o n
D o J e r u z a l e m!¹ – i dochodzą listy.

- 45 To zaś mi mniejsza, czy bywam omylon
Albo nie?... piszę – pamiętnik artysty,
Ogryzmołony i w sobie pochylon –
Oblędny!... ależ – wielce rzeczywisty!

.....

Syn – minie pismo, lecz ty spomnisz, wnuku,

- 50 Co znika dzisiaj (iż czytane pędem)
Za panowania Panteizmu²-druku,
Pod ołowianej litery urzędem –
I jak zdarzało się na rzymskim bruku,
Mając pod stopy katakumb korytarz,
55 Nad czołem słońce i jaw, ufny w błędzie,
Tak znów odczyta o n, co ty dziś czytasz,
Ale on spomni mnie... bo mnie nie będzie!

Syn – minie pismo, lecz ty spomnisz, wnuku

Klaskaniem mając obrzękłe prawice...

¹ na Babilon / Do Jeruzalem – miasta biblijne. Babilon jest symbolem zła i moralnego zepsucia, zaś Jerozolima – jako miasto święte, w którym żył i działał Jezus – symbolem dobra.

² panteizm – pogląd, że absolut jest wszędzie, przenika cały wszechświat; tu: wszechobecność, panowanie druku.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► VADE-MECUM, CZYLI IDŹ ZA MNĄ

Tytuł tomu przetłumaczony z łaciny oznacza ‘idź za mną’. Poeta podkreślił nim programowość cyklu, zachętę dla czytelnika, by podążał za nim – prorokiem nowej poezji. Wiersz *Klaskaniem mając obrzękłe prawice...* nazwano duchową autobiografią Norwida, ponieważ zawiera liczne wskazówki dotyczące interpretacji twórczości poety.

Norwid tłumaczy się, dlaczego wybrał osobną, oryginalną drogę artystyczną, zamiast podążać utartym szlakiem wytyczonym przez romantycznych wieszczów: „Nie wziąłem od was nic, o! wielkoludy”. Poeta wielokrotnie polemizował z ideą mesjanizmu i romantyczną – według niego przesadną i egzaltowaną – uczuciowością.

Wie, że bunt przeciwko obowiązującym konwencjom literackim i obyczajowym skazuje go na samotność. Czytelnicy nie zadają sobie trudu, by pochylić się nad nieprzystępną i nowatorską poezją, poruszającą niewygodne kwestie. Mimo wszystko autor wierzy, że docenią ją przyszłe pokolenia.

*Czy ten ptak kala gniazdo, co je kala,
Czy ten, co mówić o tem nie pozwala?*

Czy ten ptak kala gniazdo...

► KRYTYKA SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO

Samotność Norwida wynikała też z jego krytycznej oceny rodaków. Poeta zakwestionował wzorzec romantycznego patrioty i krwawy tyrteizm, czym naraził się na odrzucenie przez środowiska emigracyjne. Nad konspirację przeciw zaborcy przedkładał męstwo codziennego czynienia dobra. Swoje poglądy wyrażał w poezji, a także w korespondencji, która stanowi niezwykle zapis jego intelektualnych i emocjonalnych zmagañ.

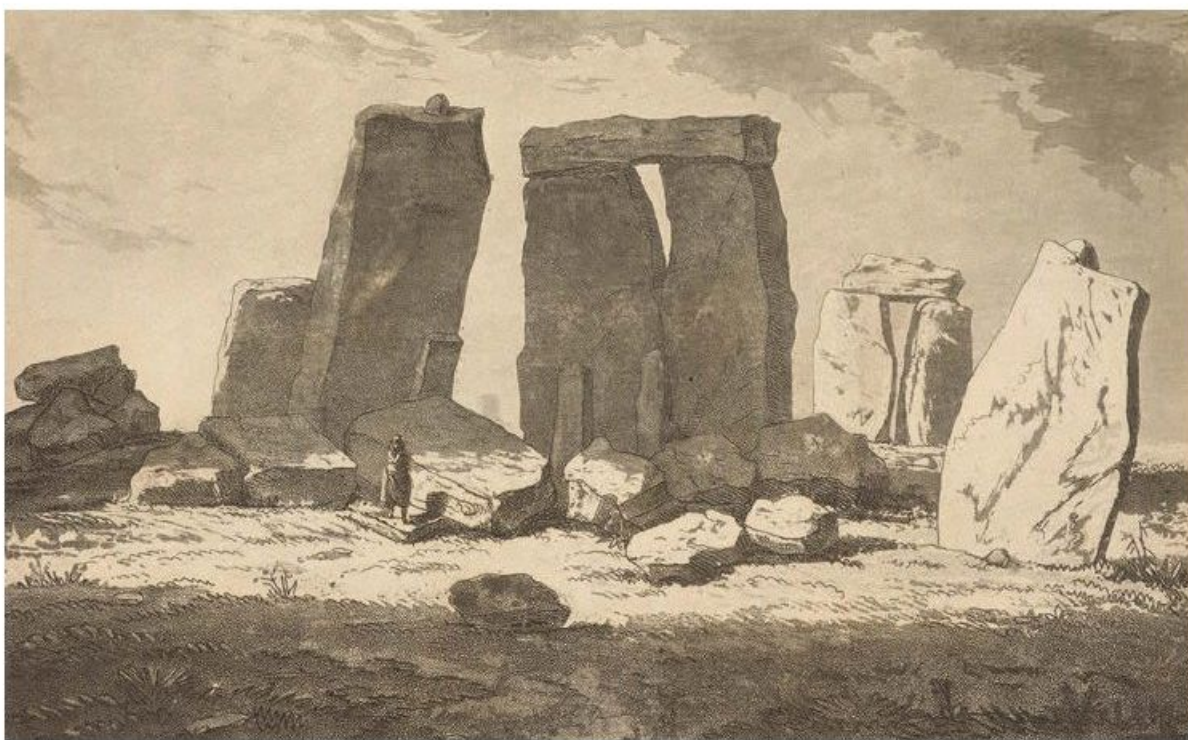
„Jesteśmy żadnym społeczeństwem. Jesteśmy wielkim sztandarem narodowym. Może powiesz mi kiedyś ludzie serdeczni za te prawdy, których istotę powtarzam lat około dwanaście, ale gdybym miał dziś na szyi powróż, to jeszcze gardłem przywartym chrypiałbym, że Polska jest ostatnie na ziemi społeczeństwo, a pierwszy na planecie naród. Kto zaś jedną nogę ma długą jak oś globowa, a drugiej wcale nie ma, ten – o! jakże ułomny kaleka jest!

Gdyby Ojczyzna nasza była tak dzielnym społeczeństwem we wszystkich człowieka obowiązkach, jak znakomitym jest narodem we wszystkich Polaka poczuciach, tedy bylibyśmy na nogach dwóch, osoby całe i poważne – monumentalnie znakomite. Ale tak, jak dziś jest, to Polak jest olbrzym, a człowiek w Polaku jest karzeł – i jesteśmy karykatury, i jesteśmy tragiczna nicość i śmiech olbrzymi... Słońce nad Polakiem wstawa, ale zaśłania swe oczy nad człowiekiem...”.

fragment listu Norwida do Michaliny z Dziekońskich Zaleskiej
z 14 listopada 1862

Cyprian Norwid, rysunek z albumu *Orbis II*, 1843–1868

Norwida nazywano czasem „poetą ruin”. Początkowo to określenie odnosiło się do słynnego angielskiego poety romantycznego George’a Byrona, którego fascynował temat przemijania oraz niszczycielskiej siły czasu. Byron podróżował do takich miejsc, jak Grecja, Włochy czy Turcja, które pełne były imponujących, ale zniszczonych pozostałości dawnych cywilizacji. Z czasem mianem „poetów ruin” zaczęto określać tych twórców romantycznych, którzy szczególnie umiejętnie potrafili oddać piękno zrujnowanych i zapomnianych miejsc.

Dlaczego Norwida nazywano „poetą ruin”? Wyjaśnij, odwołując się do jego twórczości poetyckiej i artystycznej.

Po przeczytaniu

1. Jakie środki stylistyczne oraz elementy zapisu graficznego podkreślają emocjonalny charakter utworu?
2. Wyjaśnij znaczenie początkowych wersów utworu: „Klaskaniem mając obrzękę prawice, / Znudzony pieśnią, lud wołał o czyn”. Jak Norwid diagnozuje potrzeby współczesnych?
3. Wieniec z wawrzynu (liści laurowych) od antyku jest symbolem nieśmiertelnej sławy i Apolla, patrona sztuki, muzyki i poezji. W tym kontekście wyjaśnij słowa: „Było w Ojczyźnie laurowo i ciemno” oraz dwie pierwsze strofy utworu.
4. Jaki jest stosunek Norwida do wielkich romantyków? Odwołaj się do fragmentu: „Nie wziąłem od was nic, o! wielkoludy, / Prócz dróg zarosłych w piołun, mech i szalej, / Prócz ziemi, kłatwą spalonej, i nudy...”.
5. Znajdź fragmenty, w których Norwid wyjaśnia przyczyny swojej samotności.
6. Wyjaśnij, jaką rolę odgrywa w życiu poety religia.
7. Które części utworu odnoszą się do przeszłości, które – do teraźniejszości, a które – do przyszłości? Jak przyjęcie takiej potrójnej perspektywy wiąże się z charakterem utworu – traktowaniem go jako program poetycki Norwida?
8. Zinterpretuj słowa zawarte w ostatniej zwrotce utworu: „Syn – minie pismo, lecz ty spomnisz, wnuku”. Co jest źródłem nadziei dla poety?
9. W wierszu pojawia się horacjański motyw *non omnis moriar*. Porównaj realizację tego motywu w utworach Kochanowskiego, Mickiewicza i Norwida.
10. Porównaj koncepcję poezji i poety obecną w dwóch wierszach programowych Norwida: *Pióro* oraz *Klaskaniem mając obrzękę prawice...*

Cyprian Norwid

Bema pamięci żałobny-rapsod

Na dobry początek

Czy istnieją współcześni bohaterowie, którzy kojarzą Wam się z postaciami starożytnymi? Jakie cechy antycznych herosów mogłyby dziś być przedmiotem podziwu?

Ważne

- nawiązania do antyku
- idealizacja/hiperbolizacja bohatera
- mitologizacja

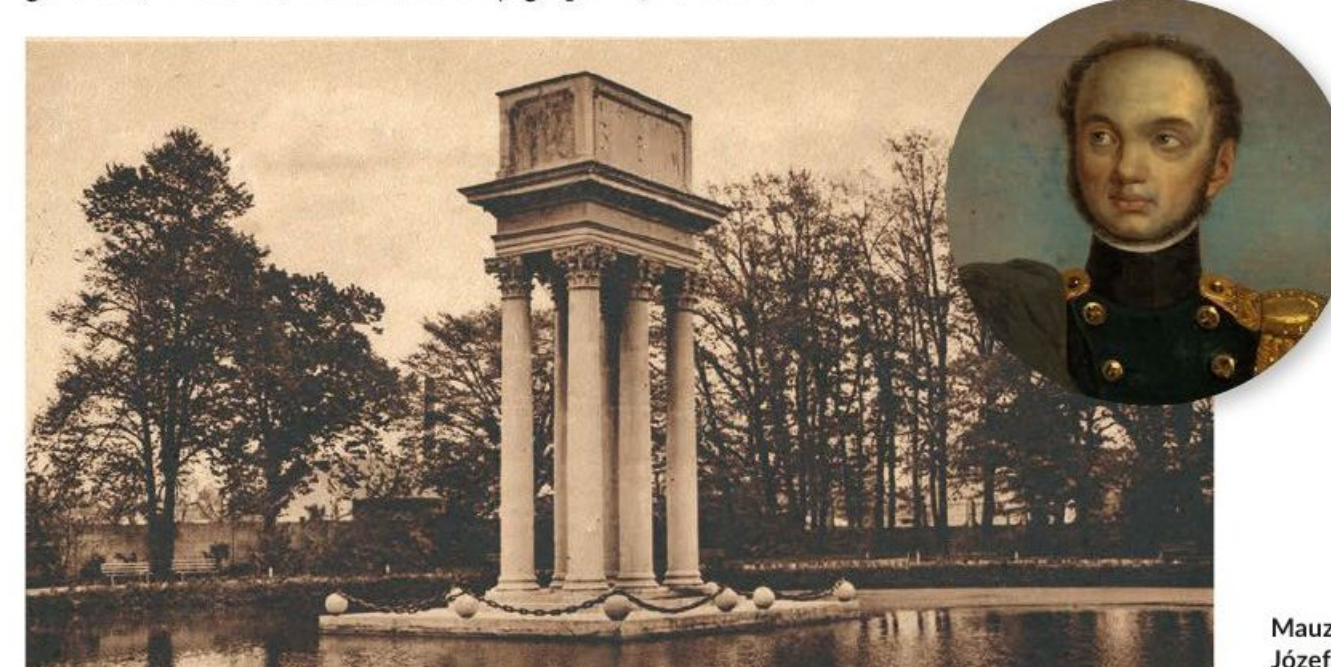
Wprowadzenie do lektury

► GENEZA UTWORU – POSTAĆ GENERAŁA BEMA KONTEKST HISTORYCZNY

Józef Bem (1794–1850) był wybitnym generałem, strategiem wojskowym, inżynierem artylerzystą, bohaterem narodowym Polski i Węgier czczonym za niezłomność i oddanie idei wolności. Służył w armii napoleońskiej, a następnie uczestniczył w wielu ruchach niepodległościowych. Szczególnie zasłynął jako odważny i zdolny dowódca w powstaniu listopadowym oraz Wiosnie Ludów (1848–1849), w której dowodził oddziałami powstańczymi Węgrów, wygrywając wiele bitew z dużo liczniejszymi siłami austriackimi i rosyjskimi.

Po klęsce rewolucji ranny Bem przedostał się na terytorium Turcji. Przyjął islam i jako Murat Pasza kontynuował karierę wojskową. Tłumaczył, że w ten sposób będzie mógł nadal walczyć przeciw Rosji, wspólnemu wrogowi Polski i Turcji.

Zmarł na malarię i został pochowany w Aleppo (miasto w dzisiejszej Syrii). Pogrzb Bema był bardzo skromny i zgodny z zasadami islamu. W pierwszą rocznicę śmierci generała, w 1851 r., Norwid uczcił jego pamięć wierszem.

Mauzoleum generała Józefa Bema w Tarnobrzegu

Cyprian Norwid

Bema pamięci żałobny-rapsod

...Iusiurandum patri datum
usque ad hanc diem ita servavi...
Annibal¹

I

- 1 Czemu, Cieniu, odjeżdżasz, ręce złamawszy na pancerz,
Przy pochodniach, co skrami grają około twych kolan? –
Miecz wawrzynem zielony i gromnic płakaniem dziś polan,
Rwie się sokół i koń twój podrywa stopę jak tancerz.
- 5 – Więcej, więcej proporce i zawiewają na siebie,
Jak namioty ruchome wojsk koczujących po niebie.
Trąby długie we łkaniu aż się zanoszą, i znaki²
Pokłaniają się z góry opuszczonymi skrzydłami,
Jak włóczyniami przebite smoki, jaszczury i ptaki...
- 10 Jako wiele pomysłów, któreś dościgał włóczyniami...

II

- Idą panny żałobne: jedno, podnosząc ramiona
Ze snopami wonnymi, które wiatr w górze rozrywa;
Drugie, w konchy³ zbierając łzę, co się z twarzy odrywa,
Inne, drogi szukając, choć p r z e d w i e k a m i z r o b i o n a...
- 15 Inne, tłukąc o ziemię wielkie gliniane naczynia,
Czego klekot w pękaniu jeszcze smętności przyczynia.

III

- Chłopcy biją w topory pobłękitniałe od nieba,
W tarcze rude od świateł biją pacholki służebne,
Przeogromna chorągiew, co się wśród dymów koleba,
- 20 Włóczni ostrzem o łuki, rzekłbyś, oparta pod-niebne...

IV

Wchodzą w wąwóz i toną... wychodzą w światło księżyca
I czernieją na niebie, a blask ich zimny omusnął,
I po ostrzach, jak gwiazda spaść niemogąca, prześwieca,
Chorał⁴ ucichł był nagle i znów jak fala wyplusnął...

V

- 25 Dalej – dalej – aż kiedy stoczyć się przyjdzie do grobu
I czeluście⁵ zobaczym czarne, co czyha za drogą,
K t ó r e a b y p r z e s a d z i ć L u d z k o ś ć n i e z n a j d z i e s p o s o b u,
Włócznią twego rumaka zeprzem⁶, jak starą ostrogą...

VI

- I powleczem korowód, s m ę c ą c u j ę t e s n e m g r o d y,
30 W bramy bijąc urnami, gwizdając w szczyrby toporów,
Aż się mury Jerycha⁷ porozwalają jak kłody,
Serca zmdlałe ocucą – pleśń z oczu zgarną narody...
.....
Dalej – dalej – –

⁷ mury Jerycha – aluzja do biblijnej opowieści o zdobyciu przez Izraelitów miasta Jerycho. Jego mury obronne rozpadły się w cudowny sposób, gdy oblegający zadęli w trąby.

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► RAPSOD – WPISANIE BEMA W WIELKĄ TRADYCJĘ HEROSÓW GRECKICH

W antyku rapsodowie byli artystami, którzy wędrowali po greckich miastach i wykonywali dla publiczności pieśni opowiadające o przygodach bogów i wybitnych bohaterów. Przede wszystkim recytowali fragmenty *Iliady* i *Odysei* Homera – najważniejszych tekstów poezji epickiej w starożytnej Grecji. Dziś rapsodem nazywa się utwór narracyjny o podniosłym charakterze, odnoszący się do wielkiej przeszłości narodu.

Sięgając po formę rapsodu, Norwid nawiązał do tej doniosłej tradycji mitotwórczej. Także zastosowana przez niego miara wiersza (tzw. heksametr polski) naśladuje heksametr greckich eposów. Poeta w ten sposób postawił Bema na równi z antycznymi herosami. Rangę generała podkreśla dodatkowo motto wiersza – słowa Hannibala, zwycięzcy wielu bitew, ostatecznie pokonanego przez Rzym, ale do końca wiernego swej przysiędze.

► MARSZ KONDUKTU POGRZEBOWEGO

Budowa utworu opiera się na pomysle ukazania drogi konduktu pogrzebowego w kierunku grobu. To widzimy w pierwszej połowie wiersza. Okazuje się jednak, że celem procesji żałobników nie jest otchłań grobowca. Norwid wykorzystał częsty w literaturze romantycznej motyw grobu-kolebki, który ukazuje śmierć jako początek nowego życia.

Kondukt idzie bowiem dalej, opuszcza świat realny i wstępuje w sferę historii, legendy, mitu. W monumentalnym pochodzie kroczy już cała ludzkość. Czyha na nią mroczna czeluść, którą jest śmierć pojedynczego człowieka, jak i ogólny upadek ludzkości i triumf zła. Jeśli jest szansa, by ludzkość nie runęła w tę przepaść, to jedynie dzięki bohaterom, którzy orężem oraz siłą ducha zburzą bastiony ucisku. Czy tak się stanie? Poeta tego nie rozstrzyga, marsz bowiem trwa.

Uroczystość sprowadzenia prochów generała Józefa Bema do Tarnowa, 1929

rapsod

Podniosły utwór poetycki stawiający ważną postać lub wydarzenie.

¹ *Iusiurandum patri...* – łac. 'Przysięgi danej ojcu aż do dziś tak dochowałem'. Wódz kartagiński Hannibal (III–II w. p.n.e.) miał tak powiedzieć o swojej przysiędze, że nigdy nie zawrze ugody z Rzymem.

² znaki – tu: symbole oddziałów wojskowych umieszczone na drzewcach. Pochylenie ich wyrażało szacunek dla zmarłego.

³ konchy – naczynia w kształcie muszli.

⁴ chorał – tu: podniosła pieśń chóru.

⁵ czeluście – czeluść, otchłań.

⁶ zeprzeć – tu: naprzeć, nacisnąć.

Po przeczytaniu

1. Wysłuchaj rapsodu w wykonaniu Czesława Niemena lub zespołu Homo Twist. Następnie znajdź w wierszu środki stylistyczne, które wpływają na wyjątkową muzyczność tego utworu.
2. W jaki sposób poeta uzyskał w wierszu wrażenie ruchu?
3. Jakie zabiegi zastosowane w wierszu nadają mu uroczysty rytm marsza żałobnego?
4. Które elementy wiersza pełnią funkcję stylizacji antycznej?
5. Podziel utwór na dwie części i uzasadnij logicznie ten podział.
6. Kto jest podmiotem lirycznym rapsodu? Wskaż strofę, w której się ujawnia. Jakie ma ona znaczenie dla całego utworu?
7. W jakim celu poeta-artysta zastosował graficzne wyróżnienia w tekście: rozstrzelony druk i wykropkowany wers w szóstej strofie?
8. W jaki sposób Norwid wprowadził do utworu wymiar nieskończoności? Odnies się do użytej metaforyki oraz interpunkcji.
9. Poszukaj w wierszu fragmentów, w których poeta dokonał hiperbolizacji pogrzebu generała. Jaką pełni ona funkcję?
10. Wymień zabiegi, które posłużyły w wierszu do idealizacji postaci Józefa Bema.
11. Poszukaj w źródłach informacji, czym była *pompa funebris*. Następnie odpowiedz, do których epok i tradycji kulturowych odwołuje się poeta w opisie pogrzebu Bema. Podaj odpowiednie przykłady z wiersza.
12. W jaki sposób Norwid zmitologizował postać generała? Zwróć uwagę na to, że poeta zupełnie pominął fakty historyczne związane z pogrzebem Bema.

mitologizacja

R Proces, w którym osoby, wydarzenia, miejsca lub zjawiska zostają przedstawione w sposób przypominający mity – nadaje im się szczególne, symboliczne znaczenie. W wyniku mitologizacji rzeczywistość ulega przekształceniu – postaci, fakty czy historie zyskują wymiar nadprzyrodzony, niezwykły, heroiczny.

Świadek, który pomógł umiejscowić grób Bema na mułmańskim cmentarzu wojskowym w Aleppo

Cyprian Norwid

Fortepian Szopena

Na dobry początek

Leonardo da Vinci powiedział: „Piękno rzeczy śmiertelnych mija, lecz nie piękno sztuki”. Po czym można rozpoznać, że utwór literacki czy artystyczny jest prawdziwym dziełem sztuki? Jakie musi mieć cechy?

Ważne

- obraz genialnego artysty
- muzyka Chopina jako ideał sztuki
- koncepcja sztuki jako pełni
- rola sztuki

Wprowadzenie do lektury

► GENEZA UTWORU – LOSY FORTEPIANU CHOPINA KONTEKST HISTORYCZNY

Norwid napisał wiersz w reakcji na dramatyczne wydarzenia, do których doszło podczas powstania styczniowego w Warszawie. We wrześniu 1863 r. przeprowadzono zamach na generała Fiodora Berga, carskiego namiestnika Królestwa Polskiego. Z poddasza Pałacu Zamoyskich zamachowcy rzucili bombę na powóz namiestnika, akcja się jednak nie powiodła. Rosjanie w odwecie wypędzili mieszkańców pałacu, aresztowali ponad dwustu mężczyzn, a budynek splądrowali. Zniszczyli i rozkradli wiele cennych sprzętów, mebli i obrazów, rzadkie księgozbiory. Z mieszkania siostry Fryderyka Chopina wyrzucili na bruk fortepian, na którym grał młody Frycek, i rękopisy kompozytora.

Norwid podziwiał muzykę Chopina, a gdy kompozytor był umierający, odwiedził go w jego paryskim mieszkaniu. *Fortepian Szopena* włączył do zbioru poetyckiego *Vade-mecum* jako przedostatni utwór. W ten sposób zamknął cykl refleksji o roli sztuki i artysty w życiu narodu.

Cyprian Norwid

Fortepian Szopena

I

1 Byłem u Ciebie w te dni przedostatnie

Niedocieczonego wątku – –
– Pełne, jak Mit,
Blade, jak świt...

5 – Gdy życia koniec szepce do początku:
„Nie stargam Cię ja – nie! – Ja, u-wydatnię!...”

II

Byłem u Ciebie w dni te, przedostatnie,
Gdy podobniałeś – co chwila, co chwila –

Pośmiertny odlew ręki Chopina wykonany przez francuskiego rzeźbiarza Auguste'a Clésingera, 1849

R

Do upuszczonej przez Orfeja¹ liry,

10 W której się rzutu-moc z pieśnią przesila,

I rozmawiają z sobą struny cztery,

Trącając się,

Po dwie – po dwie –

I szemrząc z cicha:

15 „Zacząłże on

Uderzać w ton?...

Czy taki Mistrz!... że gra... choć – odpycha?...”

III

Byłem u Ciebie w te dni, Fryderyku!

Którego ręka... dla swojej białości

20 Alabastrowej – i wzięcia – i szyku –

I chwiejnych dotknięć jak strusiove pióro –

Mięszała mi się w oczach z klawiaturą

Z słoniowej kości...

I byłeś jako owa postać, którą

25 Z marmurów łona,

Niżli je kuto,

Odejma² dłuto

Geniuszu – wiecznego Pigmaliona³!

IV

A w tym, coś grał – i co? zmówił ton – i co? powie,

30 Choć inaczej się echa ustroją,

Niż gdy błogosławiłeś sam ręką Swoją

Wszelkiemu akordowi –

A w tym, coś grał: taka była prostota

Doskonałości Peryklejskiej⁴,

35 Jakby starożytna która Cnota,

W dom modrzewiowy wiejski

Wchodząc, rzekła do siebie:

„Odrodziłam się w Niebie

I stały mi się arfą – wrota,

40 Wstęgą – ścieżką...

Hostię – przez blade widzę zboże...

Emanuel⁵ już mieszka

Na Taborze⁶!”

V

I była w tym Polska, od zenitu

45 Wszechdoskonałości dziejów

Wzięta, tęczą zachwytu –

Polska – przemienionych kołodziejów⁷!

Taż sama, zgola,

Złoto-pszczoła!...

50 (Poznał-ci-że bym ją – na krańcach bytu!...)

¹ Orfej – Orfeusz.
W mitologii greckiej utalentowany muzyk, poeta i śpiewak. Zginął rozszarpany przez rozszalałe menady – czcicielki boga Dionizosa (nazwane dalej Pasjami).

² odejma – odejmuje, odkrawa.

³ Pigmalion – w mitologii greckiej król Cypru i rzeźbiarz, który stworzył tak piękny posąg kobiety, że zakochał się we własnym dziele. Na jego prośbę bogini Afrodyta ożywiła posąg.

⁴ Perykles – w okresie rządów Peryklesa (V w. p.n.e.) w Atenach nastąpił niebywały rozkwit kultury antycznej. Perykles był politykiem, ale też mecenasem sztuki.

⁵ Emanuel (z hebr. 'Bóg z nami') – w Nowym Testamencie jedno z imion Chrystusa.

⁶ Tabor – góra w Izraelu. Według Ewangelii objawiła się tam boska natura Jezusa.

⁷ Polska – przemienionych kołodziejów – Polska idealna, doskonała, która nie poprzestała na swych prapoczątkach, czasach legendarnego Piasta Kołodzieja, ale rozwinęła się, ulepszyła.

VI

I – oto – pieśń skończyłeś – – i już więcej

Nie oglądam Cię – – jedno⁸ – słyszę:

Coś?... jakby spór dziecięcy – –

– A to jeszcze kłóćą się klawisze

55 O nie dośpiewaną chęć:

I trącając się z cicha,

Po ośm – po pięć –

Szemrzą: „Począłże grać? czy nas odpycha??...”

VII

O Ty! – co jesteś Miłości-profilem.

60 Któremu na imię Dopełnienie;

To – co w Sztuce mianują Stylem,

Iż przenika pieśń, kształci kamienie...

O Ty – co się w Dziejach zowiesz Erą,

Gdzie zaś ani historii zenit jest,

65 Zwiesz się razem: Duchem i Literą,

I „Consummatum est”...

O Ty – Doskonałe-wypełnienie,

Jakikolwiek jest Twój, i gdzie?... znak...

Czy w Fidiaszu¹⁰? Dawidzie¹¹? czy w Szopenie?

70 Czy w Eschylesowej scenie¹²?...

Zawsze – zemści się na tobie: brak!...

– Piętnem globu tego niedostatek:

Dopełnienie?... go boli!...

On – rozpoczynać woli

75 I woli wyrzucać wciąż przed się – zadatek!

– Kłós?... gdy dojrzał jak złoty kometa,

Ledwo że go wiew ruszy,

Deszcz pszenicznych ziarn prószy,

Sama go doskonałość rozmieta¹³...

VIII

80 Oto – patrz, Fryderyku!... to – Warszawa:

Pod rozpłomienioną gwiazdą¹⁴

Dziwnie jaskrawa – –

– Patrz, organy u Fary; patrz! Twoje gniazdo:

Owdzie – patrycjalne¹⁵ domy stare

85 Jak Pospolita-rzecz,

Bruki placów głucho i szare,

I Zygmuntowy w chmurze miecz.

IX

Patrz!... z zaułków w zaułki

Kaukaskie się konie rwą

90 Jak przed burzą jaskółki,

Wyśmigając przed pułki,

Eugène Delacroix, *Portret Fryderyka Chopina*, 1838

⁸ jedno – jedynie.

⁹ Consummatum est (łac. 'Dokonało się') – ostatnie słowa Chrystusa umierającego na krzyżu.

¹⁰ Fidiasz – najwybitniejszy rzeźbiarz grecki z V w. p.n.e., twórca klasycznego kanonu piękna.

¹¹ Dawid – król Dawid, w tradycji biblijnej autor Księgi Psalmów będących wzorem poezji.

¹² Eschylesowa scena – twórczość teatralna Ajschylosa, jednego z trzech wielkich tragików greckich.

¹³ rozmieta – rozsiewa, rozrzuca.

¹⁴ Warszawa: / Pod rozpłomienioną gwiazdą – w latach 1861 i 1862 zaobserwowano nad Warszawą komety.

¹⁵ patrycjalne domy – należące do patrycjuszy, bogatych mieszczan.

R

Po sto – po sto – –

– Gmach zajął się ogniem, przygasł znów,

Zapłonął znów – – i oto – pod ścianę

95 Widzę czoła ożałobionych wdów¹⁶

Kolbami pchane – –

I znów widzę, acz dymem oślepian,

Jak przez ganku kolumny

Sprzęt podobny do trumny

100 Wydźwigają... runął... runął... – Twój fortepian!

X

Ten!... co Polskę głosił od zenitu

Wszchedoskoności Dziejów

Wziętą, hymnem zachwytu – Polskę

– przemienionych kołodziejów;

105 Ten sam – runął – na bruki z granitu!

– I oto: jak zacna myśl człowieka,

Poterany jest gniewami ludzi,

Lub jak – od wieka

Wieków – wszystko, co zbudzi!

110 I – oto – jak ciało Orfeja,

Tysiąc Pasji rozdziera go w części¹⁷;

A każda wyje: „Nie ja!...

Nie ja” – zębami chrzęści – –

*

Lecz Ty? – lecz ja? – uderzmy w sądne pienie,

115 Nawołując: „Ciesz się, późny wnuku!...

Jękły – głuche kamienie:

Ideał – sięgnął bruku” – –

Analiza i interpretacja utworu – wskazówki

► HOŁD DLA CHOPINA – ARTYSTY GENIALNEGO KONTEKST KULTUROWY

Norwid złożył wizytę śmiertelnie choremu Chopinowi na dwa tygodnie przed jego śmiercią. Głuchnący poeta nie mógł w pełni docenić walorów muzyki Chopina, ale był świadom geniuszu kompozytora. W wierszu opisał ostatnie chwile życia pianisty przede wszystkim po to, by wyrazić przekonanie o jego nieśmiertelności.

Chopin był dla Norwida wzorem artysty, a jego muzyka – proste, czyste piękno – ideałem sztuki. Dostarczała bowiem doznań zarówno estetycznych, jak i duchowych, które będą przemawiać do kolejnych pokoleń Polaków.

► KONFLIKT MIĘDZY IDEAŁEM A RZECZYWISTOŚCIĄ

Rozważania na temat artystycznego geniuszu Chopina są dla Norwida punktem wyjścia do refleksji nad istotą sztuki. Poeta skupia się na problematyce związanej z ideałem piękna – roli, jaką odgrywa w historii i życiu duchowym narodu.

¹⁶ ożałobionych wdów – noszenie żałoby przez kobiety było w latach 1861–1863 demonstracją patriotyczną i spotykało się z represjami zaborcy.

¹⁷ Tysiąc Pasji rozdziera go w części – tu: menady, które rozszarpały Orfeusza.

”

Ideał – sięgnął bruku – –

Fortepian Szopena

Norwid swoją filozofię sztuki oparł na koncepcji dopełnienia. Rzeczywistość ziem-ska, historia, ludzka egzystencja posiadają zawsze skazę, jakiś „brak”. Wypełnić ten brak mogą dzieła genialnych artystów. Przemieniają one to, co realne i ziemskie, w ideał, w boską doskonałość.

Zderzenie między ideałem a rzeczywistością ukazuje w sposób symboliczny scena, gdy żołnierze rosyjscy wyrzucają fortepian Chopina na bruk. Jednak triumf barbarzyń-stwa jest pozorny i krótkotrwały. Poeta zapowiada, że w przyszłości siła duchowa mu-zyki Chopina zwycięży i przemieni rzeczywistość, tak jak fortepian przemienił „głuche kamienie”, które pod jego uderzeniem „jękły”.

► BUDOWA POEMATU

Norwid podzielił wiersz na dziesięć części różniących się nieco tematyką i stylistyką:

- części I–VI to poetycka opowieść o spotkaniu z kompozytorem i jego dziełem
- część VII to refleksja na temat doskonałości jako pełni, do której dąży prawdziwy artysta
- części VIII–X to historia zniszczenia fortepianu Chopina.

Poemat jest utrzymany w melancholijnym, a jednocześnie podniosłym nastroju. Przy-pomina elegię na odejście niezwyklej postaci. Fragmenty, w których Norwid wypowiada się o muzyce Chopina, emanują dumą z polskiego twórcy. Opis wydarzeń warszawskich jest za to bardzo dynamiczny. Wypełnia go tętent koni, rozprzestrzeniający się pożar, maszerujące wojsko, huk uderzającego o trotuar fortepianu.

Norwid, *Zjawa śmierci*, 1866

?

Częstym motywem twórczości artystycznej i literackiej Norwida był smutek egzystencjalny i melancholia. Świadomość nieuchronności śmierci oraz tęsknota za tym, co odeszło, przewija się w jego twórczości nie-ustannie. Przypomnij sobie realizację motywu *vanitas* w sztuce barokowej. Jakimi środkami XVII-wieczni artyści wyrażali prawdę o przemijaniu, a jak robi to Norwid?

poemat

Gatunek mieszany, łączy cechy liryki, epiki, a niekiedy także dramatu. Wierszowany i nasycony środkami poetyckimi, zawiera ciąg wydarzeń tworzących fabułę, plastyczne opisy oraz refleksje autora. Definicja poematu jest szeroka i w zależności od tego, które elementy w nim dominują, wyróżnia się wiele odmian poematu, np. poemat epicki, liryczny, opisowy, heroikomiczny, dydaktyczny.

Po przeczytaniu

1. W jaki sposób Norwid ukazał Fryderyka Chopina w ostatnich chwilach życia kompozytora? Jakie wrażenia budzi ten wizerunek?
2. Do kogo zwraca się podmiot liryczny w apostrofach? Jakie ma to znaczenie dla przesłania utworu?
3. Jaką rolę odgrywają w wierszu nawiązania do sztuki rzeźbiarskiej?
4. Wyjaśnij znaczenie fragmentów, które odwołują się do mitologii i kultury antyku.

Odwołanie do mitologii i antyku	Wyjaśnienie
„dni przedostatnie [...] – Pełne, jak Mit”	
„podobniałeś [...] Do upuszczonej przez Orfeja liry”	
„I byłeś jako owa postać, którą [...] kuto, / Odejma dłuto / [...] Pigmaliona!”	
„A w tym, coś grał: taka była prostota / Doskonałości Peryklejskiej”	
„Jakby starożytna która Cnota, / W dom modrzewiowy wiejski / Wchodząc, rzekła do siebie”	
„Jakikolwiek jest Twój, i gdzie?... znak... / Czy w Fidiaszu? [...] Czy w Eschylesowej scenie?”	
„I – oto – jak ciało Orfeja, / Tysiąc Pasji rozdziera go w części”	

5. Scharakteryzuj obraz Warszawy zawarty w wierszu.
6. Wyjaśnij symboliczne znaczenie wizji ręki kompozytora, która „miesza się w oczach z klawiaturą”. Jakie sensy wynikają z takiego utożsamienia artysty z instrumentem? Jak wpływają one na wymowę ostatniej części wiersza, w której fortepian dotyka bruku?
7. Zinterpretuj metaforę „późnego wnuka”. Poszukaj fragmentu wiersza *Klaskaniem mając obrzękłe prawice...*, w którym poeta posługuje się podobnym wyrażeniem („Syn – minie pismo, lecz ty spomnisz, wnuku”). Czy motyw wnuka w obu wierszach ma to samo znaczenie?
8. Przedstaw norwidowską koncepcję sztuki, o której mowa w części VII. W tym kontekście zinterpretuj zakończenie poematu. To ideał spadł na ziemię czy ziemską rzeczywistość uniosła się ku ideałowi?
9. Jak sądzisz, czy w zakończeniu utworu jest zawarta ironia? Uzasadnij swoją opinię.
10. Norwid uważał, że prawdziwa sztuka powinna być narzędziem moralnego doskonalenia odbiorców. Piękno musi iść w parze z etyczną głębią. Poszukaj w utworze fragmentów, które o tym mówią.
11. Jakimi środkami Norwid podkreśla nieśmiertelność muzyki Chopina?
12. Co sprawia, że dany artysta jest twórcą narodowym? Uzasadnij swoje zdanie.
13. Czy sztuka faktycznie wpływa na rzeczywistość i życie zwykłych ludzi? Przeprowadźcie dyskusję na ten temat.

Wisława Szymborska

Prospekt

- 1 Jestem pastylka na uspokojenie.
Działam w mieszkaniu,
skutkuję w urzędzie,
siadam do egzaminów,
5 staję na rozprawie,
starannie sklejam rozbite garnuszki –
tylko mnie zażyj,
rozpuść pod językiem,
tylko mnie połknij,
10 tylko popij wodą.

Wiem, co robić z nieszczęściem,
jak znieść złą nowinę,
zmniejszyć niesprawiedliwość,
rozjaśnić brak Boga,

- 15 dobrać do twarzy kapelusz żałobny.
Na co czekasz –
zaufaj chemicznej litości.

Jesteś jeszcze młody (młoda),
powinieneś (powinnaś) urządzić się jakoś.

- 20 Kto powiedział,
że życie ma być odważnie przeżyte?

Oddaj mi swoją przepaść –
wymoszczę ją snem,
będiesz mi wdzięczny (wdzięczna)

- 25 za cztery łapy spadania.

Sprzedaj mi swoją duszę.
Inny się kupiec nie trafi.
Innego diabła już nie ma.

Wskazówki interpretacyjne. Mówi tabletką na szczęście

Wiersz utrzymany jest w charakterystycznym dla poetki stylu. To poezja zdyscyplinowana, oszczędna w słowach i emocjach, a przy tym głęboko humanistyczna, skupiona na człowieku. Autorka w mistrzowski sposób łączy poważną refleksję nad światem z ironią i humorem. Potrafi subtelnie i bez moralizowania mówić o sprawach najwyższej wagi. Język służy jej jako narzędzie gry z czytelnikiem – za pomocą parodii, paradoksów i żartu dzieli się swoimi spostrzeżeniami wynikającymi z obserwacji świata.

Johann Wolfgang Goethe,
Faust
→ s. 37-42

Wisława Szymborska

(1923–2012) Wybitna poetka, uznana i tłumaczona na całym świecie, laureatka wielu prestiżowych nagród poetyckich, w tym Literackiej Nagrody Nobla w 1996 r. Autorka błyskotliwych i zabawnych felietonów na temat książek i innych artystów *Lektury nadobowięzkowe*. Prawie całe życie była związana z Krakowem. Wydała m.in. zbiory wierszy: *Wołanie do Yeti*, *Sól*, *Sto pociech*, *Wszelki wypadek*, *Wielka liczba*, *Ludzie na moście*, *Koniec i początek*, *Chwila*.

Jednym ze środków stylistycznych zastosowanych w *Prospekcie* jest personifikacja. Szymborska często oddaje głos zwierzętom, roślinom czy przedmiotom, które wypowiadają się w swoim imieniu. Zabieg ten pozwala poetce zachować dystans wobec poruszanych kwestii, a czytelnikowi otwiera oczy na nowe, nieoczywiste perspektywy.

Po przeczytaniu

1. Kto jest podmiotem lirycznym wiersza, a kto – jego adresatem? Uzasadnij swoją odpowiedź.
2. Z jakimi problemami adresat wiersza może się spotkać w życiu?
3. Jakie antidotum na trudy życia proponuje podmiot liryczny?
4. Przeanalizuj zabiegi perswazyjne, których używa podmiot liryczny. Podaj funkcje powtórzeń, metafor, wyliczeń, pytania retorycznego i trybu rozkazującego.
5. Jak rozumiesz sens metafory: „Oddaj mi swoją przepaść – / wymoszczę ją snem, / będziesz mi wdzięczny (wdzięczna) / za cztery łapy spadania”?
6. Wyjaśnij tytuł wiersza w kontekście całego utworu i wniosków interpretacyjnych.
7. W jaki sposób wiersz nawiązuje do *Fausta* Goethego?
8. Przypomnij, jak Mefistofeles kusi Fausta w utworze Goethego. Porównaj jego metodę działania z metodą ukazaną w wierszu.
9. W wierszu pojawia się pytanie: „Kto powiedział, / że życie ma być odważnie przeżyte?”. Czy w życiu warto unikać łatwych rozwiązań? Przeprowadźcie dyskusję na ten temat.

Kazimiera Iłakowiczówna

O Hani, co się zabiła

- 1 Była szósta godzina,
(spadła młodsza z drabiny).
Podłoga jasna, śliska,
cała się aż połyska,
 - 5 świeci biały czepeczek,
krew jej ze skroni ciecze.
- Zbiegli się domownicy,
pałą przy niej gromnicę.
Ktoś po doktora dzwoni.
10 Stróż powiedział: „Już po niej!”
Kucharka pędem leci:
„Idą – pani i dzieci!”

Weszła pani i pyta:
„Oj, Haniaż to zabita?!”
15 Klęka przy niej na ziemi:
„Może się co odmieni...
Poślemy wraz depeszę,
niech się swoi pośpieszą.

Powiedz nam, pókiś żywa,
20 Jak się twój dom nazywa?
jaką posłać wiadomość?
co powiedzieć i komu?
kto na twe zawołanie
przyjedzie, biedna Haniu?”

- 25 „Niechaj się nikt nie troska!...
Nędza zowie się wioska,
a gmina moja Krzywda...
Na nic się list nie przyda...
Nie przyjedzie nikt z domu...
30 Niepotrzebna wiadomość...

Tatuś poległ z Moskałem,
brata Niemcy zabrali,
siostrzyczki obie małe
dawno ziemia schowała...
35 Mama już ze trzy lata
co noc do mnie kołata;

ja na klucz drzwi zamykam,
ona przez drzwi przenika...
Suknią po kuchni pluska,
40 świeci jak srebrna łuska,
siada u mnie na łóżku,
wciąga za sobą nóżki.

Włos jej pachnie jak żywy,
oczy mi nim zakrywa...
45 ...Głos jej zawsze ten samy...
Nie trzeba telegramy...
Nie trzeba Pogotowia...
...Już przy mnie aniołowie...

Wskazówki interpretacyjne. Wybór ballady romantycznej jako nobilitacja prostego ludu

Tom *Ballady bohaterskie* (1934) to jedno z ważniejszych dzieł w twórczości Iłakowiczówny. Wiele ballad z tego tomu autorka poświęciła bohaterom narodowym walczącym o niepodległość ojczyzny. To postacie tragiczne, które stają przed wielkimi wyzwaniami, często nieuchronnie związanymi ze śmiercią. Jednak nie wszyscy bohaterowie ballad to postacie historyczne czy mityczne. Iłakowiczówna ukazuje też losy zwykłych, prostych ludzi, którym nadaje wymiar heroiczny. Ich heroizm ma bardziej codzienny, życiowy wymiar – polega na trudzie pracy, zmaganiach z losem, oporze wobec niesprawiedliwości lub cichym cierpieniu.

Służąca Hania nieszczęśliwie spada z drabiny, po czym następuje sekwencja zdarzeń, które obnażają przykrą rzeczywistość. Pracodawcy dziewczyny, mimo że żyją z Hanią pod jednym dachem, nic o niej nie wiedzą. Jako człowiek jest dla nich zupełnie nieważna.

Nawiązanie do ballady romantycznej jest w utworze przewrotne. Prosty lud fascynował romantyków i stanowił dla nich źródło inspiracji. Poeci romantyczni sięgali po balladę, ponieważ ten gatunek, zakorzeniony w folklorze, dawał im sposobność ukazania innego świata – ludowych wierzeń i zasad moralnych. W wierszu Iłakowiczówny nawiązanie do ludowości brzmi jednak jak satyra demaskująca nierówności społeczne.

Po przeczytaniu

1. Opisz sytuację przedstawioną w utworze.
2. Scharakteryzuj tytułową bohaterkę ballady. Uwzględnij język jej wypowiedzi oraz stosunek do otaczającej ją rzeczywistości. Zwróć uwagę na fragment: „Niechaj się nikt nie troska!... / Nędza zowie się wioska, / a gmina moja Krzywda...”.
3. W jaki sposób zostali ukazani domownicy?
4. Ustal, które cechy gatunkowe ballady romantycznej pojawiły się w wierszu Iłakowiczówny, a których w nim brakuje. Sprawdź, czy w utworze występują elementy wpływające na muzyczność wiersza, bohaterowie z ludu, narrator i ludowy światopogląd. Jaki efekt uzyskała poetka dzięki wykorzystaniu formy i motywów typowych dla ballady?

ballada romantyczna
→ s. 65

Adam Mickiewicz,
Ballady i romanse
→ s. 53–68

Kazimiera Iłakowiczówna

(1889–1983) Poetka, autorka literatury dziecięcej, tłumaczka (znała sześć języków obcych). Urodziła się w Wilnie jako nieślubna córka nauczycielki i adwokata Klemensa Zana (syna filomaty Tomasza Zana, przyjaciela Mickiewicza). Tożsamość ojca poznała dopiero jako nastolatka. Po śmierci matki dwuletnia Kazimiera trafiła do adopcji. Podczas I wojny światowej była sanitariuszką, po wojnie pracowała jako urzędniczka w Ministerstwie Spraw Zagranicznych i sekretarka Józefa Piłsudskiego. Wydała wiele cenionych zbiorów wierszy. Jej poezja wyróżnia się elegancją stylu i głęboką wrażliwością refleksji nad ludzkim doświadczeniem.

kreacja bohatera
romantycznego → s. 31

Sándor
Márai

(1900–1989) Jeden z największych pisarzy węgierskich. Represjonowany przez władze komunistyczne udał się na emigrację do Stanów Zjednoczonych. W utworach tworzył sugestywny obraz świata mieszczańskiego, przemijającego wraz z końcem Austro-Węgier i starej Europy. W wieku 89 lat popełnił samobójstwo. Do jego ważniejszych dzieł należą powieści *Wyznania patrycjusza* (1934), *Żar* (1942), *Ziemia! Ziemia!* (1972), zbiór opowiadań *Magia* (1941). Pisany przez lata *Dziennik*, pełen goryczy i melancholii, uważa się za dzieło życia pisarza.

Sándor Márai

Zadanie (fragmenty)

Wprowadzenie do utworu

Utwór *Zadanie* pochodzi ze zbioru opowiadań *Magia*. Część z nich jest inspirowana znanymi wydarzeniami i postaciami historycznymi, a część dotyczy szeroko pojętych zagadnień ludzkiego losu – roli przeznaczenia w życiu, trudów starości czy nieuchronności śmierci.

Zadanie należy do pierwszej grupy utworów. Głównym bohaterem opowieści jest Ferenc Kazinczy – wybitny pisarz oświeceniowy, oskarżony o udział w spisku rewolucyjnym i skazany na śmierć (ostatecznie wyrok zamieniono na wieloletnie więzienie). Był jednym z głównych inicjatorów reformy języka węgierskiego. Przyczynił się do stworzenia nowoczesnego języka literackiego, który w 1844 r. uznano za oficjalny język narodowy Węgrów.

1. Pewnego czerwcowego poranka kazano go wezwać do komendanta twierdzy. Z uprzejmych starań towarzyszącego mu profosa¹ zrozumiał, że jego męczarnie dobiegły końca. [...]

Pośrodku nasłonecznionego pokoju komendant twierdzy paradował w galowym mundurze. W odzianej w rękawiczkę dłoni ścisnął zwinięty dokument.

– Franciscus de Kazinczy – zaczął czytać.
– To ja – powiedział spokojnie; i cieszył się, że nie drży mu głos.

Natychmiast zdjęto mu kajdany z nóg. [...] Komendant twierdzy odprowadził go do bramy, ścisnął rękę. Nagle stał się towarzyski, jak z równym konwersował z węgierskim panem, którego jeszcze rankiem uważał za element przestępczy i Węgra rebelianta. [...]

Na ułaskawionego czekał w bramie zamku powóz; w mieście już poprzedniego dnia rozeszła się wieść, że zbuntowany inspektor szkolny [...] dzisiaj wychodzi na wolność. Komendant twierdzy wrócił do swego pokoju i ze zwieńczonego łukiem, zakratowanego okna patrzył na toczący się w stronę miasta powóz.

– Proszę zameldować – powiedział, przez ramię, do naczelnika biura – że Ferenc Kazinczy, buntownik, opuścił więzienie w zdrowiu.

– W zdrowiu – podkreślił.
– Tak – powiedział urzędnik. – To był cichy więzień. Zwariowany. Każdy ma jakiś sekret. Wszyscy ci Węgrzy są zwariowani. Ten zawsze tylko chciał pisać; pisać i czytać. Ciągłe prosił o atrament, pióro i papier. A jeśli nie dawaliśmy, pisał swą krwią.

– Swą krwią? – spytał komendant twierdzy i zdwoił czujność. [...]
– Swą krwią – powtórzył też profos, który uniżenie stał w drzwiach i wzruszał ramionami. – Albo rdzą. Rdzę z kajdan moczył w wodzie, z gwoździ wystrugał sobie narzędzie do pisania, tak pisał. Potrafił też pisać w mroku.

– Co pisał? – spytał komendant twierdzy. [...]
– Tak tylko pisał – rzekł naczelnik biura, tajemniczo i udając ważnego. – Pisał, dniem i nocą, jak jakiś obłąkany. Ci Węgrzy... [...]

¹ profos – podoficer pełniący funkcję strażnika w areszcie wojskowym.

2.

[...] W powozie siedział ze splecionymi ramionami, przymkniętymi oczami. Stangret myślał, że drzemie. Tak podróżował, przez znajomą okolicę. Przybywał z mroku, z wilgotnej nory, z gniazda szczurów Spielbergu, Kufsteinu, obrowickiego karceru, munkaczewskiej ciemnicy. Musiał zapomnieć o dwóch tysiącach trzystu osiemdziesięciu siedmiu dniach i nocach, dwóch tysiącach trzystu osiemdziesięciu siedmiu świątach, kiedy nie widział wschodzącego słońca, nocach, kiedy nie widział gwiazd, nie policzalnie wielu godzinach i minutach, które były dłuższe, bardziej puste i dręczące, niż wszystkie cierpienia tych siedmiu lat. Teraz ze zdziwieniem czuł, że czasu nie można mierzyć podług jego kalendarzowej objętości. Tych siedem lat nie pasowało do żadnego kalendarza: nie potrafiłby powiedzieć, czy był to krótki odcinek jego życia, czy może życie nawet już minęło? Przed siedmioma laty, kiedy brano go do więzienia, był młodym człowiekiem, pełnym ambicji i złudzeń. Bacsányi²! – pomyślał, z przymkniętymi oczami, i uśmiechnął się. Jak bardzo nienawidził swego staroświeckiego przeciwnika, i jak bardzo nie rozumie dzisiaj tej nienawiści. Jakby czas, tych siedem lat, oczyścił ze zbędnych treści wszystkie namiętności. [...]

Powóz turkotał po złej drodze i rzucił słabym, umęczonym ciałem. [...] Radosna obojętność krajobrazu zdziwiła go. Wszystko go zaskakiwało w tych godzinach, a mądra obojętność, z jaką znajomy świat przyjmował powracającego do domu, napełniła go rozczarowaniem; nie dziwiłby się, gdyby wszędzie, gdzie przejeżdżał powóz, huczeć zaczęły dzwony, a odświętnie ubrani ludzie machaliby do niego rękami. To oczekiwanie było dziecinne. Spojrzał w dół na krainę skąpaną w promieniach i uśmiechnął się, widział samego siebie i widział świat, zrozumiał brak proporcjonalności uczuć, bezna dziejność każdego ludzkiego oczekiwania i namiętności, zrozumiał w tym momencie swój los, i uśmiechał się. Lecz właśnie w tej chwili, kiedy znajoma okolica rozpostarła się przed nim, czuł, jakby ktoś w nim lub w jego pobliżu zakrzyknął. Ten okrzyk był donośny, przeraźliwy. Stał w słońcu, z rękami na biodrach, błady i siwy, i zadrżał.

W tej chwili zrozumiał, że wszystko, co się zdarzyło, miało jakiś swój cel. [...] Teraz zrozumiał, że wszystko to, co się zdarzyło, zdarzyło się w sposób prawidłowy i potrzebny, zrozumiał, że bunt i więzienie, cierpienie i rozpacz, rozczarowanie i śmiertelna samotność są tylko warunkiem i narzędziem czegoś. Tego nigdy dotąd nie rozumiał. Teraz rozpostarło się przed nim życie, jak jakiś cudowny pejzaż, którego prawdziwych rozmiarów ani zawartości do tej pory nawet nie widział. „Więc to dlatego było to wszystko!” – myślał błady i ciężko oddychał. Zrozumiał, że życie tajemniczymi środkami przygotowało go i wychowało do czegoś.

„Będę pisać” – pomyślał teraz; i stał w delikatnych powiewach letniego wiatru, a po twarzy ciekły mu łzy. To dlatego było to wszystko, samotność dzieciństwa, paląca ambicja młodości i jej rozczarowania, to dlatego były te wszystkie cierpienia wieku męskiego, więzienie, dwa tysiące trzysta osiemdziesiąt siedem nocy. W tej chwili zrozumiał, że wszystko, co stworzył do tej pory, próby, tłumaczenia, wiersze, wszystko, co atramentem i gęsim piórem, a czasem własną krwią czy zardzewiałymi gwoździami przelał na papier, było jedynie prologiem, a prawdziwe zadanie zacznie się dopiero teraz. Tego zadania nie widział jasno. Rozumiał swą siłę i rozumiał także to, że dotychczas błędził, biegł za fałszywymi marzeniami, chciał być poetą lub napisać wielką powieść i dramat, jak Goethe, albo rozprawę o pięknie i wieczności czy ich dramacie, jak Lessing, jak najwięksi. Spojrzał w dół na znajomy krajobraz i jakby kręciło mu się w głowie. W tej chwili zobaczył proporcje i zrozumiał swą siłę: głos, ten rozkazujący i jednoznaczny głos, dał mu teraz do zrozumienia, że nie jest poetą, jak ci wielcy, i nie jest pisarzem takim, jakim w zgodzie z wielkimi ideałami chciałby być. W tym

² János Bacsányi [baczani] (1763–1845) – poeta węgierski. Współpracował z Ferencem Kazinczym, zakładał z nim czasopismo literackie „Magyar Múzeum”. Związany z ruchem tzw. jakobinów węgierskich, zwolennik rewolucji francuskiej i Napoleona, karany więzieniem. Przeciwnik odnowy języka węgierskiego.

Károly Markó, *Wyszehrad* (1826–1830)

Wyszehrad był dawną stolicą Królestwa Węgier, rezydencją królów. Pierwszą fortecę na górze nad Dunajem zbudowali Rzymianie. Miasto zyskało swoje historyczne znaczenie w średniowieczu, następnie zostało zniszczone w kolejnych najazdach przez Turków i Austriaków. Od XIX w. chętnie odwiedzane przez mieszkańców okolicznego Budapesztu, stało się też obiektem zainteresowania archeologów.

momencie zrozumiał, że ma inne zadanie: i ta chwila sprawiła, że krew napłynęła mu do twarzy, w szczęśliwym i bolesnym podnieceniu przeniknęła jego ciało. Patrzył na krainę, prastarą krainę, i zrozumiał, że to on, człowiek, który przybywa z więzienia, spośród mroku i wątpliwości, i stoi na tym wzgórzu w gorzkim świetle wieku męskiego, to on jest powołany, by wypełnić tę krainę żywą mową węgierską, to on przywróci tej krainie i tym ludziom język węgierski, którym o każdym czasie, z łatwością i z mocą, czysto i czule będą potrafili wyrazić treść tej krainy i wywodzącego się stąd życia. Zrozumiał, że teraz zaczyna się życie, bo teraz poznał swoje zadanie.

Stał w ciszy i ciężko oddychał. Zadanie, którego zarysy zdawał się widzieć w tej chwili, było nadludzkie. Trzeba nauczyć niemy świat lekkiej, gładkiej, miejskiej, prawdziwej mowy węgierskiej, myślał. Trzeba ich nauczyć czytać, żeby kiedyś potrafili pisać. Trzeba ich nauczyć pisać po węgiersku, żeby pewnego dnia w godzinie niebezpieczeństwa i rozpacz z wielką siłą i prawdziwymi słowami mogli przemówić do świata o swojej własnej prawdzie. Wszystko to teraz rozumiał. Może dlatego było to więzienie, myślał. Może dlatego było tak wiele wątpliwości, fałszywej ambicji, niepewnych prób. Widział rozmiary zadania i naraz poczuł głęboką pokorę. Już nie chciał być poetą, już nie chciał być wielkim pisarzem. [...] Zrozumiał, że jego dzieło i jego los będą i oddziaływać w każdym pisarzu i w każdym poecie, którzy kiedykolwiek przemówią po węgiersku. Dlatego było to wszystko. Jakiś czas jeszcze stał, płonącymi i powoli zachodzącymi mgłą oczami patrzył na krajobraz rodzinnych okolic. I jak ktoś, kto ma nagłą sprawę, kto poznał pilność każdego ludzkiego zadania, jak ktoś, kto nie może stracić już więcej ani jednej minuty, jeśli pragnie na czas i dobrze wykonać to, do czego wyznaczył go okrutny, a mimo wszystko budujący, nieznany zamiar: pospiesznie skierował się w stronę powozu i nakazał, by ruszać. Naraz czuł, że ma ogromnie dużo spraw do załatwienia. Chciał być w domu. Chciał się pochylić nad stołem, chciał pisać listy, chciał rozpocząć tę pracę. Na bladej twarzy czerwieniały dwie ogniste plamy.

– Do domu, do Regmec – powiedział stangretowi. – Śpieszmy się.

3.

Na werandzie czekała na niego matka i młodszy brat László.

Po kolacji usiedli w salonie, wśród czereśniowych mebli, do których białymi emaliowanymi gwoździkami przymocowano zielone obicia. Po południu odpoczywał, urządzał się. Teraz, drżącą ręką, wyciągnął papiery i zaczął mówić o swych planach.

– Moim zadaniem – rzekł – którego się podjąłem, jest to, by pobudzić do życia język węgierski... [...]

– Twoim zadaniem jest – powiedział László z rozdrażnieniem – żeby spłacić nam to wszystko, co jesteś dłużny. Twoim zadaniem jest, byś zwrócił skarbowi koszty swego utrzymania. Pięćset forintów twego długu już z nas ściągnięto.

Patrzyli na siebie pobledli, oczami iskrzącymi od nienawiści i obcości.

Potem Ferenc spuścił głowę:

– Tak – powiedział, przyglądając się swym rękopisom. – Wybacz. O tym nie pomyślałem.

Naraz zdawało mu się, że w ciemności letniej nocy znów widzi więzienie.

– Oczywiście – powiedział jeszcze, bardzo cicho. – To prawda, to prawda. Nie wystarczy żyć, tworzyć. Trzeba też mieć z czego żyć.

Pochylił głowę, w roztargnieniu przeszedł pokój wzdłuż, wśród niemych i wrogo milczących członków rodziny, i w wieku czterdziestu dwóch lat, z cieniami dwóch tysięcy trzystu osiemdziesięciu siedmiu ciemnych dni i ciemnych nocy w swym sercu, ku swemu największemu zaskoczeniu, poczuł w tej chwili tęsknotę za więzieniem.

Przełożyła Irena Makarewicz

Wskazówki interpretacyjne. Między poezją a prozą życia

Romantyzmem nazywa się konkretną epokę w dziejach kultury, ale także pewną postawę życiową – wyróżniającą się silnym indywidualizmem oraz idealistycznym i emocjonalnym podejściem do życia.

Do ponadczasowego grona bohaterów romantycznych możemy zaliczyć mitologicznego Ikara, średniowiecznych rycerzy ruszających na krucjatę do Świętego Grobu, Don Kichota z La Manchy [manczy] walczącego z wiatrakami czy młodych powstańców warszawskich. Wszystkich tych bohaterów łączy z jednej strony odwaga, bezkompromisowość i wierność ideałom, a z drugiej, patrząc bardziej krytycznie – egzaltacja, szaleńcza brawura czy wręcz nieracjonalna ocena rzeczywistości.

Biografia romantyka zawiera często moment przemiany lub iluminacji, gdy bohater odkrywa swoje prawdziwe powołanie. Odtąd oddaje się swojej misji bez reszty, nie licząc się z kosztami ponoszonymi przez siebie i otoczenie.

Po przeczytaniu

1. Zwróć uwagę na podział utworu dokonany przez autora. Z czego on wynika?
2. Scharakteryzuj postać głównego bohatera. Weź pod uwagę, kim był Ferenc Kazinczy i czym się zajmował. Zauważ, jaki moment z jego życia został przedstawiony w opowiadaniu.
3. Zinterpretuj tytuł *Zadanie* w kontekście przytoczonego opowiadania.
4. Czy Ferenc Kazinczyego można nazwać bohaterem romantycznym? Uzasadnij swoją opinię.
5. Wyjaśnij, które fragmenty tekstu dotyczą romantycznej wizji świata, a które mówią o konfrontacji tej wizji z rzeczywistością. Jaką rolę w tym zestawieniu odgrywa rodzina głównego bohatera?
6. Wy tłumacz swoimi słowami, jak rozumiesz ostatnie zdanie utworu.
7. Napisz wypowiedź argumentacyjną temat: „Dlaczego bohaterowie romantyczni są samotni?” lub „Z jakimi dylematami boryka się romantyk?”. Rozważ problem, odwołując się do różnych tekstów kultury, w tym do opowiadania Máraia.

Adam Mickiewicz,
Oda do młodości
→ s. 48–52

Konstanty Ildefons Gałczyński

(1905–1953) Poeta. Debiutował w dwudziestolecu międzywojennym, ale jego najważniejsze utwory ukazały się w okresie powojennym (tom wierszy *Zaczarowana dorożka*, 1948; poemat *Niobe*, 1951). Wyróżniał się oryginalnym stylem. W swojej liryce łączył baśniowość i fantazję z groteską czy elementami surrealizmu, a motywy ludowe z wyszukаныmi aluzjami do różnorodnych dzieł sztuki.

Konstanty Ildefons Gałczyński

Teatrzyk Zielona Gęś

Wprowadzenie do utworu

Teatrzyk Zielona Gęś to cykl krótkich, satyrycznych utworów scenicznych publikowanych przez Gałczyńskiego w latach 1946–1950 na łamach czasopisma „Przekrój”. Był to niezwykle oryginalny projekt literacki, zabawny ze względu na dowcipny język, pełen słownych kalamburów, oraz surrealistyczną treść.

Pomysły na scenki opierały się na absurdalnych sytuacjach, parodiowaniu konwencji literackich i teatralnych oraz aluzjach do bieżących wydarzeń społeczno-politycznych. W teatrzyku występował stały zestaw komicznych postaci o wyrazistych, przerysowanych cechach: Profesor Bączyński (parodia intelektualisty), Hermenegilda Kociubińska (kobieta ekscentryczna), Alojzy Gzegżółka (postać groteskowa) oraz Osiołek Porfirion (zwierzę w roli komentatora wydarzeń).

Choć utwory wydają się lekkie i nonsensowne, kryją w sobie głębszą refleksję nad naturą człowieka, absurdem codzienności i przywarami społecznymi. *Teatrzyk Zielona Gęś* stał się jednym z najbardziej rozpoznawalnych dzieł Gałczyńskiego, świadectwem jego talentu w dziedzinie satyry i groteski.

Oda do młodości

Teatrzyk Zielona Gęś
ma zaszczyt przedstawić:

Odę do młodości
Na nieopalonej scenie

RECYTATOR

Bez serc łu bu du du

(*szczęka zębami*)

bez ducha! łu bu du du

(*szczęka zębami; pauza*)

Pryskają nieczułe lody...

brrr!

(*do Publiczności*)

Przepraszam, ale nie mogę.

(*przemienia się w sopel lodu*)

PUBLICZNOŚĆ

(*ryki; konsternacja*)

*Tylko kurtyna spada litośnie,
otulając zlodowaciałe członki recytatora.*

Po przeczytaniu

1. Przypomnij cechy, którymi wyróżnia się oda, a następnie określ styl utworu Gałczyńskiego. Jaki efekt powstał dzięki takiemu kontrastowi?
2. Które elementy tekstu wieszczą wykorzystał Gałczyński? Na czym opiera się podobieństwo?
3. Wyjaśnij, z czego wynika humor utworu.
4. Mickiewicz w *Odzie do młodości* wskazywał na niezwykłą moc i możliwości młodego pokolenia. Jak sądzisz, skąd może się brać bezsilność Recytatora? Zwróć uwagę na realia powojenne, w których powstał utwór.

Straszna rozmowa Gzegżółki z duchem

Teatrzyk Zielona Gęś
ma zaszczyt przedstawić:

Straszną rozmowę Gzegżółki z duchem

Występują:
GZEGŻÓŁKA i DUCH

Dekoracja: Sala Senatorska na Wawelu.

GZEGŻÓŁKA
Co słychać?

DUCH
Nic.

GZEGŻÓŁKA
To w porządku.

Kurtyna

Po przeczytaniu

1. Według romantyków świat ziemski i nadprzyrodzony nieustannie się przenikały. Z czym zazwyczaj wiązała się obecność duchów w utworach romantycznych? Jaką rolę w nich odgrywały?
2. Dlaczego Duch nie ingeruje w życie Gzegżółki? Jak postąpiłyby w takiej sytuacji duchy z IV części *Dziadów* Mickiewicza?
3. Zwróć uwagę na tytuł scenki. Na czym polega tu rzekoma groza?

Teksty *Teatrzyku Zielona Gęś* wykorzystywała w swoim kabarecie reżyserka Olga Lipińska. Na tej stronie Jan Kobuszewski w jednym z odcinków, a na następnej – Tadeusz Kwinta i Tadeusz Pluciński.

On nie doczekał się

Teatrzyk Zielona Gęś
ma zaszczyt przedstawić:
polski dramat z kategorii tzw. „ciężkich”
pt.

On nie doczekał się

Występują:
ON i ONA

AKT I
ONA

Kochasz?

ON
Kocham.

ONA
I zawsze będziesz kochał?

ON
Zawsze.

ONA
A gdybym od ciebie odeszła?

ON
Co takiego?
(*dostaje padaczki*)

ONA
Uspokój się, malutki. Tylko na chwilę. Do sklepu.
Po twoje ulubione parówki.

ON
Ach, to co innego. Weź trzy kilo. Nasza jest noc.

ONA
Pa, kochanie. A będziesz tęsknił?

ON
Tak jest, będę tęsknił, najdroższa. Umrę z tęsknoty.
Wracaj więc błyskawicznie. Nie męcz swojego skowronka.

AKT II
ON
(*sam*)

Piekło oczekiwania! Huragan uczuć! Nie, dłużej nie mogę.
(*dłużej nie może, dostaje zeza, obłądu, po czym z hukiem przewraca się na podłogę i umiera z tęsknoty*)

AKT III
ONA
(*bez ruchu*)

A!
(*wypuszcza parówki z rąk i parówkami jak kwiatami obsypuje wyżej wspomnianego*)

Kurtyna

Po przeczytaniu

1. Wymień najważniejsze tematy poruszane w polskich dramatach romantycznych.
2. Dokończ zdanie: „Miłość romantyczna kojarzy mi się z...”. Określ, które elementy utworu Gałczyńskiego odbiegają od utrwalonego wzorca miłości romantycznej, a które do niego nawiązują.
3. Bohaterowie romantyczni to często osoby nadwrażliwe, szaleńcy, samobójcy. Bohater z utworu Gałczyńskiego dostaje padaczki, zeza, obłądu, a na koniec umiera. Czemu służy takie wyliczenie?
4. Wskaż kontrasty w wypowiedziach bohaterów. Jaki efekt tworzą?
5. Zwyczajowo didaskalia (fragmenty zapisane kursywą) stanowią wskazówkę dla twórców i nie są czytane widzom. Czy gdyby teatrzyk został odegrany na scenie, powinny one zostać odczytane na głos? Uzasadnij swoje zdanie.

Po przeczytaniu wszystkich scenek *Teatrzyku Zielona Gęś*

1. Czy Gałczyński nie lubił romantyzmu? Zbierzcie argumenty za i przeciw.
2. „Przywdzianie maski błazna jest skuteczną ochroną przed rzeczywistością”. Odnieś się do tego stwierdzenia na podstawie przywołanych utworów.
3. Przygotujcie w grupach inscenizacje utworów *Teatrzyku Zielona Gęś*. Opracujcie wskazówki interpretacyjne, podzielcie się rolami, przygotujcie rekwizyty i zaprezentujcie scenki. Po obejrzeniu scenek porozmawiajcie o swoich wrażeniach. Czy *Teatrzyk* jest zabawny dla współczesnego widza?
4. Czy Twoim zdaniem istnieje podobieństwo między podanymi wierszami współczesnego poety Krzysztofa Kościelskiego a poznanymi przez Ciebie tekstami z cyklu *Zielona Gęś*? Uzasadnij swoje zdanie.

Świtezianka 0

Zerwał z nią chłopak w Internecie –
W realnym świecie już go nie znajdziecie.

Adam Mickiewicz,
Pan Tadeusz → s. 117–119

Tomasz
Różycki

(ur. 1970 w Opolu)
Poeta, eseista, tłumacz literatury francuskiej. Autor cenionych tomów poetyckich, m.in. *Kolonie*, *Litery*. Za poemat epicki *Dwanaście stacji* dostał Nagrodę Fundacji im. Kościelskich. W swojej twórczości wykorzystuje różnorodne formy, od klasycznych sonetów po nowoczesne eksperymenty formalne. Często podejmuje tematy tożsamościowe, związane z historią Śląska, przesiedleniami i pamięcią pokoleniową. Jego poezję cechują wyostrozony zmysł obserwacyjny i umiowanie konkretności, a jednocześnie ironia i umiejętność łączenia literackich odniesień z tematami współczesnymi.

Cmentarna rewia mody

Kto na Wszystkich Świętych ni razu
Nie wymarzył na polskim cmentarzu,
Ten nie zaznał nigdy na ziemi
Prawdziwego mody pokazu.

Iks de

Tak bardzo mnie kochałaś.
Coś szybko przestałaś.

Tomasz Różycki

Dwanaście stacji (fragmenty)

Wprowadzenie do utworu

Poemat *Dwanaście stacji* to pełna humoru i nostalgii opowieść o podróży po śląskiej prowincji. Główny bohater, nazywany Wnukiem, dostaje zadanie zorganizowania rodzinnego wyjazdu na dawne Kresy Wschodnie. W ramach przygotowań spotyka się z licznymi członkami rodziny i odbywa wędrówkę w czasie. Odwiedzane miejsca i usłyszane historie rodzinne sprawiają, że bohater na nowo odkrywa swoją małą ojczyznę – smaki, zapachy i dźwięki z wczesnej młodości.

Stacja pierwsza: Spotkanie

Był marzec, bardzo ciemny i bardzo szalony, taki, jakie bywają często w tej części Europy nad Odrą, w przedwcześnie poszarzałym mieście, które nazywało się Opole, po niemiecku Oppeln. To miasto, choroba moja! Prątek czarnej żółci, smutny tumor rozrastający się w duszy – jakże cię nienawidzę, miasto!

Zostawić cię, wyjechać, opuścić na zawsze! Namolny koszmarze, potworze bez duszy, bez twarzy zarazku! Zgiń, przepadnij, zły duchu, smogu marnych życzeń, porzuconych planów, marzeń, przekleństwo każdego ranka, przepadnij na wieki! Ach, miasto – to miasto, wszelkich mych uniesień świadek i mych zgryzot!
[...]

Stacja siódma: Autobus

Zapewne nasz zgubiony czytelnik znalazł się kiedyś sam na owym dworcu, jednym z tysiąca, a przecież jedynym i niepowtarzalnym w całym bożym świecie, skąd autobusy, po całej krainie się rozpełzając, prują czystą aurę bladego poranka

w dni przedwiosenne. Gdy spojrzeć na nie z góry, z pewnej odległości, mrowią się one we wszystkich kierunkach, burcząc i mruczając, smrodząc i prukając wożą zaspane legiony tubylców, niezbyt świadomych swego położenia względem księżyca i planet sąsiedzkich ani pozycji, jaką przybiera ich własne ciało, wydane na pastwę tajemnych prądów i fizycznych presji w środku transportu, jakim jest pekaes. Wnuk wszedł i kupił bilet prosto u kierowcy, a potem zajął miejsce na kole, w środku mniej więcej pojazdu, szykując się zgrabnym ułożeniem kolan do wielkiej podróży.
[...]

Kiedy już Wnuk ułożył się w zet z kropką, mógł ze spokojem oddać się badaniom natury miejsca, gdzie przebywał. A był to dworzec pekaesu. Może nie serce miasta, ale już na pewno jego jelito grube i cały raczej układ tak trawienny, jak i wydalniczy. Tutaj to co ranka, jeszcze wśród ciemności, z okolicznych wiosek przyjeżdżał kwiat młodzieży i tutaj go miasto wchłaniało w siebie jak niezbędny pokarm, żeby wieczorem wyrzucić w postaci już zużytej i mocno nieświeżej. Tutaj przez dzień cały trwał ruch robaczkowy niebieskich autobusów, tutaj spotykał się na jednej ławce chadziaj¹ z hanysem², tutaj dochodziło do handlu, zagubień, zuchwałych kradzieży, wyłudzeń, do pierwszych miłości, namiętych macanek na tylnych siedzeniach. Tu pluto na bruk, zgodnie z marksistowską dumą proletariackiej klasy, tutaj też jedzono zapiekanki i chipsy, pito polokoktę³, czytano prasę kobiecą i męską.
[...]

Tymczasem pojazd ruszył. Był to wóz autosan, bardzo popularny w owych rejonach, następca jalczy, Autobusu-Beczki i Wielkiego Ogóra, które niegdyś były postrachem tutejszych miejscowości. Zaraz też po starcie dało się wyczuwać normalne w takich to wypadkach drżenie i wibrację, ogarniającą z wolna poszczególne części maszyny, wychodzącą z silnika, tłoków, wałów, klocków aż na siedzenia, z siedzeń zaś na członki przyległe państwa pasażerstwa. Po chwili drżały również wszystkie szyby i przystawiona do nich głowa wydawała dźwięk dość wysoki i dość przejmujący, wprawiając w drżączkę język oraz zęby. Po chwili znów do tego telepania włączał się mózg i podróż nabierała zupełnie nowych barw oraz jakości. Pasażerowie, telepiąc się wspólnie, chcąc nie chcąc dodawali do wspólnego chóru odgłosy swych zębów oraz wewnętrznych organów, które, nieumocowane, obijały się z brzękiem po całym ustroju, i takiej muzyki pełny, grając i śpiewając, dudniąc i trąbiąc, warcząc i prychając, autobus nabierał prędkości i spalin, które wkrótce wypełniły dokładnie wnętrza swymi fluidami.
[...]

Autobus tymczasem już dawno opuścił miłe i dobrze znane rogatki Opola i zagłębił się w prowincję śląską.

¹ chadziaj – pogardliwe określenie osoby spoza Śląska, zwłaszcza pochodzącej z centralnej lub wschodniej Polski.
² hanys – rodowity Ślązak.
³ polokokta – PRL-owska podróbka Coca-Coli, napój gazowany zbliżony w smaku do zagranicznego, niedostępnego w Polsce produkta.

Widać już było wioski rozłożyste i dość wygodnie w polu rozpostarte, a każdy dom w nich był modelem porządku oraz cierpliwości, przez wzgląd na swoją klockową formę i klockową z natury zawartość. W ogródkach, zastawionych rośliną ozdobną i monumentalną nieco, rosły krasnale i gipsowe sarny, widać też było sztuczne muchomory, odrestaurowane pięknie konewki i brony, tak upozowane, by były obejsia ozdobą i klejnotem.

Wskazówki interpretacyjne. Powrót do kraju lat dzieciennych

Autor w sposób prześmiewczy, ironiczny, a jednocześnie pełen czułości opisuje rodzinny Śląsk. Z fotograficzną dokładnością odtwarza jego detale: zdezelowane pekaesy, zdziczałe ogródki działkowe, obskurne klatki schodowe i kiczowate wnętrza.

Nie ma tu niechęci czy poczucia wyższości, a raczej wyrozumiałość i serdeczny stosunek do małej ojczyzny. Poeta odżegnuje się od niej, ale wie, że tak naprawdę stanowi ona nieodłączną część jego tożsamości. To zapyziałe, prowincjonalne Opole, choć brzydkie, jest kochane – bo kochani są mieszkający tam ludzie.

Tomasz Różycki, podobnie jak Adam Mickiewicz w *Panu Tadeuszu*, tworzy plastyczne, pełne detali obrazy miejsc i tętniące życiem sceny zbiorowe. Jednocześnie tak jak w poemacie wieszczą dąże się tu wyczuć dystans do opisywanego świata – autor akceptuje go i podśmiewa się jednocześnie.

Po przeczytaniu

1. Określ temat podanych fragmentów *Dwunastu stacji*.
2. Porównaj początek *Dwunastu stacji* i inwokacji z *Pana Tadeusza*. Jakie widzisz podobieństwa i różnice? Określ stosunek obu narratorów do rodzinnych miejsc.

To miasto, choroba moja! Prątek czarnej żółci, smutny tumor rozrastający się w duszy – jakże cię nienawidzę, miasto!
Zostawić cię, wyjechać, opuścić na zawsze!
Namolny koszmarny, potworze bez duszy, bez twarzy zarazku!

Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie.
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.

3. Jakim obserwatorem jest Różycki? Na które elementy rzeczywistości szczególnie zwraca uwagę? O czym świadczy zastosowanie wyszukanego, poetyckiego języka do opisu trywialnej codzienności?
4. Porównaj fragment, w którym jest mowa o dźwiękach wydawanych przez autobus, z opisem przyrody przed burzą w księdze VIII *Pana Tadeusza*. Wymień środki stylistyczne i zabiegi językowe, które wywołują skojarzenia z poematem Adama Mickiewicza.

- R 5.** Czy *Dwanaście stacji* można nazwać parodią *Pana Tadeusza*? Zbierzcie argumenty za i przeciw.

ADAM MICKIEWICZ NA DUŻYM EKRANIE

Lawa. Opowieść o „Dziadach” Adama Mickiewicza

reż. Tadeusz Konwicki, 1989

Pierwsza filmowa adaptacja *Dziadów*, w której, podobnie jak w dramacie romantycznym, reżyser stosuje synkretyzm gatunkowy, zmienia czas i miejsca akcji, wykorzystuje liczne odwołania kulturowe i historyczne. Film Konwickiego, zrealizowany u schyłku komunizmu, jest także formą rozliczenia z zależnością polityczną Polski od wschodniego sąsiada (Rosji, później Związku Radzieckiego).

- Zwróć uwagę na zestawienia montażowe łączące przeszłość z czasami współczesnymi.

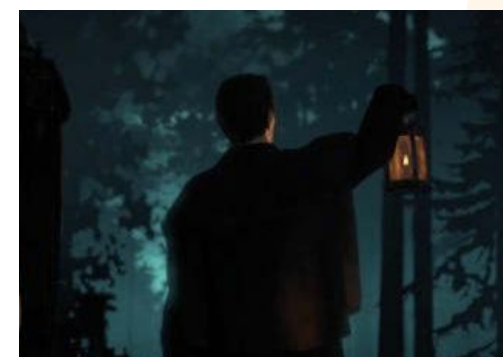

Pan Tadeusz

reż. Andrzej Wajda, 1999

Reżyser ograniczył fabułę filmu do dziejów Jacka Soplicy i jednym z kluczowych tematów uczynił konflikt między Polską a Rosją. Adaptacja przybliży też widzowi obyczaje ówczesnej szlachty i piękno litewskiej przyrody. Aktorzy po mistrzowsku posługują się mickiewiczowskim trzynastozgłoskowcem.

- Zwróć uwagę na kompozycję filmu (miejsce inwokacji oraz *Epilogu*) oraz sposoby budowania nastroju (montaż, scenografię, muzykę).

Świtez

reż. Kamil Polak, 2010

To animowana adaptacja ballady Mickiewicza zrealizowana w konwencji fantasy, budząca skojarzenia z *Władcą Pierścieni* Tolkiena oraz XIX-wiecznym malarstwem. Film opowiada tajemniczą historię jeziora, na którego dnie znajduje się zatopione średniowieczne miasto. Twórcom *Świtezi* zależało nie tyle na odtworzeniu treści utworu romantycznego, ile na poruszeniu uniwersalnego tematu walki dobra ze złem.

- Zwróć uwagę na synkretyzm sztuk: łączenie elementów filmu, malarstwa, muzyki i literatury.

Świtezianka

reż. Julia i Mai Bui-Ngoc [ngok], 2018

Siostry Bui w swoim krótkometrażowym filmie uwypukliły ponadczasowe i ponadkulturowe elementy ballady Mickiewicza. Akcję osadziły we współczesności i przedstawiły ją w konwencji łączącej elementy baśni i thrillera. Bohater, 16-letni Michał, ulegając urokowi tajemniczej dziewczyny, odkrywa istniejący równolegle, inny, magiczny świat. Nastrój filmu współtworzą niezwykle zdjęcia podwodne.

- Zwróć uwagę, jak twórczynie wykorzystały konwencję filmu grozy w historii miłosnej.

NAWIĄZANIA DO ROMANTYZMU NA DUŻYM EKRANIE

Nosferatu wampir

reż. Werner Herzog, 1979

Film jest ekranizacją słynnej powieści grozy Brama Stokera *Dracula*. Herzog stworzył niesablonowy portret wampira, odbiegający znacznie od literackiego pierwowzoru. Nosferatu w filmie to postać tragiczna, cierpiąca z głodu krwi i uczucia, zmagająca się z udręką nieśmiertelności. Herzog czerpie wiele z tradycji romantyzmu, ale jednocześnie współczesnia i uniwersalizuje przesłanie dzieła.

- Zwróć uwagę na środki filmowe budujące nastrój grozy.

Pan Turner

reż. Mike Leigh [majk li], 2014

Ta filmowa biografia angielskiego malarza Williama Turnera koncentruje się na ostatnich latach życia artysty. Reżyser ukazuje go jako mrukliwego dziwaka, a jednocześnie genialnego malarza. Odpowiednio oświetlane ujęcia odtwarzają na ekranie znane kompozycje z obrazów artysty. Reżyser pokazuje, że Turner nie tyle odwzorowywał naturę na płótnie, co kreował nową rzeczywistość, ukazując przyrodę jako potężny żywioł.

- Zwróć uwagę na obraz artysty i rolę sztuki w jego życiu oraz funkcję obrazów natury w filmie.

Mary Shelley

reż. Haifaa al-Mansour [hajfa ul-mansuri], 2017

To historia miłości młodziutkiej Mary, późniejszej pisarki, i znanego poety romantycznego Percy'ego Shelleya [persjego szeleja]. Ich romans z różnych względów wywołał skandal obyczajowy. Poeta nie tylko przyczynił się do uformowania światopoglądu Mary, lecz także obudził w niej potrzebę tworzenia. Film pokazuje typową miłość romantyczną, a także rolę sztuki w życiu twórców pierwszej połowy XIX stulecia.

- Zwróć uwagę na obrazy Londynu z początku XIX w. – dbałość o scenografię i kostiumy.

Kształt wody

reż. Guillermo del Toro [gijermo del toro], 2017

Baśń dla dorosłych autorstwa reżysera słynącego z kreowania magicznych światów, tworzącego filmy z pogranicza horroru, grozy i fantasy. *Kształt wody* to historia miłości niemej sprzątaczk, pracującej w laboratorium naukowym, i tajemniczego stwora wyłowionego z Amazonki. W filmie bez trudu odnajdziemy odwołania do romantyzmu – para zakochanych to samotnicy nierozumiani przez świat.

- Zwróć uwagę na rolę muzyki i filtry kolorystyczne zastosowane przez operatora w filmie.

Drakula

reż. Francis Ford Coppola, 1992

Dzieło Coppoli jest adaptacją powieści Brama Stokera, XIX-wiecznego pisarza irlandzkiego. *Drakula* to najsłynniejsza powieść Stokera i jedna z najważniejszych książek literatury grozy, która ukształtowała wizerunek wampira w kulturze popularnej aż po czasy współczesne.

Film zdobył uznanie zarówno za wierność literackiemu pierwowzorowi, jak i nowatorstwo w sposobie przedstawienia tej klasycznej już historii o wampirze. Nadał jej nową głębię emocjonalną przez połączenie horroru z romansem i wątkami dramatycznymi.

Historia rozpoczyna się w XV w. w Transylwanii. Wołoski książę Vlad (Gary Oldman) zgodnie z nakazami średniowiecznego kodeksu rycerskiego wyrusza na wojnę z innowiercami, by bronić chrześcijaństwa. Wrogowie księcia podstępnie wysyłają wiadomość do jego ukochanej (Winona Ryder), że Vlad zginął. Zrozpaczona Elżbieta popełnia samobójstwo, skacząc do rzeki. Książę odmówił jej pochówku w poświęconej ziemi, ponieważ sama odebrała sobie życie. Gdy Vlad wraca, wpada w szal, przysięga zemstę na Bogu i przechodzi na stronę ciemności.

Akcja przenosi się do XIX-wiecznego Londynu. Początkujący prawnik Jonathan Harker (Keanu Reeves) dostaje zlecenie. W zastępstwie za kolegę po fachu, który popadł w szaleństwo, ma pojechać do Rumunii, by sporządzić umowę zakupu ziem w Anglii przez pewnego tajemniczego hrabiego. Harker żegna się z narzeczoną Miną i wyrusza w podróż do mrocznego zamku w Transylwanii. Upiorną grozę tej dzięki krainy podkreśla odludny krajobraz, pełen nieprzeniknionych lasów i surowych szczytów górskich. Wkrótce Harker zostaje uwięziony w zamku, a wampir Drakula, zauroczony zdjęciem Miny, która łudząco przypomina Elżbietę, wyrusza do Londynu, by ją odzyskać.

Film śledzi jego mroczną obsesję, przeplatając sceny grozy z obrazami miłości i cierpienia. Drakula zostaje przedstawiony jako postać złożona – bohater tragiczny, jednocześnie potwór i głęboko skrzywdzony człowiek, który pragnie odzyskać utraconą miłość. Jego dzieje Coppola przekształcił w opowieść o odwiecznej walce dobra ze złem oraz metaforę o miłości silniejszej niż śmierć.

Po obejrzeniu

1. Jak strona wizualna filmu wpływa na panujące w nim napięcie i atmosferę grozy?
2. Które motywy romantyczne występują w *Drakuli*?
3. W jaki sposób romantyczna wiara w wampiry i siły nadprzyrodzone zderza się w filmie z racjonalizmem końca XIX w.? W odpowiedzi uwzględnij rolę profesora Van Helsinga (Anthony Hopkins), który walczy z Drakulą.

Kadr z filmu. Gary Oldman jako wampir Drakula

Francis Ford Coppola

(ur. 1939) Amerykański reżyser i scenarzysta włoskiego pochodzenia. Uważany za jednego z największych filmowców w historii kina. Zastąpił jako autor trylogii *Ojciec chrzestny*, uznawanej za arcydzieło gatunku gangsterskiego, oraz filmu *Czas Apokalipsy*, który zdobył Złotą Palmę w Cannes. Coppola jest laureatem pięciu Oscarów i twórcą wpływowej wytwórni American Zoetrope. Jego praca wywarła ogromny wpływ na współczesne kino, a on sam jest symbolem artystycznej odwagi i niezależności.

NIEJEDNOZNACZNOŚĆ WYPOWIEDZI

Zdarza się, że w codziennej komunikacji nie zawsze wyrażamy się precyzyjnie i dlatego możemy być źle zrozumiani. Jeśli powiemy: *Franek je dużo soli*, wcale nie musi to oznaczać, że Franek źle się odżywia. Sola to smaczna ryba i – w odróżnieniu od nadmiaru soli kuchennej – jest bardzo zdrowa. Jeśli ktoś nie zna kontekstu naszej wypowiedzi, to staje się ona dla niego niejednoznaczna (nie wiadomo, czy mówiliśmy o rybie, czy o przyprawie). A to zwykle utrudnia skuteczne porozumienie.

Źródłem niejednoznaczności mogą być w języku takie zjawiska, jak: homonimie, anakoluty, paradoksy. Należy je więc stosować w swoich wypowiedziach z rozważą lub ich unikać.

Źródła niejednoznaczności

- **homonimy** – wyrazy o różnym znaczeniu, ale o tej samej pisowni lub brzmieniu
- **anakoluty** – zniekształcone konstrukcje składniowe
- **paradoksy** – sformułowania zawierające pozornie nielogiczną, sprzeczną myśl

► HOMONIMY – DROGA DO PARKU I DROGA KSIĄŻKA

Z homonimią mamy do czynienia wtedy, gdy wyrazy o różnym znaczeniu mają identyczną formę, np. jednakowe brzmienie, tę samą pisownię.

Na przykład wyraz *kopia* może oznaczać broń używaną przez rycerza lub wierne odwzorowanie dokumentu albo dzieła sztuki. *Dam* to forma czasownika *dać* (1. os. lp. czasu przyszłego) lub forma rzeczownika *dama* (D. lm.). *Cis* wymawiane jak [ćis] będzie oznaczać gatunek drzewa, a wymawiane jak [c-is] – dźwięk w muzyce. Wyraz *lód* zapisany przez *ó* to zamrożnięta woda, natomiast *lud* zapisany przez *u* to grupa ludzi. Wyrazy, które łączy relacja homonimii, nazywamy homonimami.

Przykłady homonimów

rola (postać odgrywana przez aktora) – *rola* (ziemia uprawna)
koło (figura geometryczna) – *koło* (obok)
włoski (forma rzeczownika *włosek*, M. lm.) – *włoski* (przymiotnik, M. lp. r. m.)
miedź (metal) – *mieć* (posiadać)
hart (ducha) – *chart* (pies)
morze (zbiornik słonej wody) – *może* (partykuła wyrażająca przypuszczenie)

Homonimiczny charakter mogą mieć także wyrażenia, np. *zdrada przyjaciela* (przyjaciół został zdradzony czy zdradził?), lub całe zdania, np. *Dzieci goniły psy* (czy dzieci uciekały przed psami, czy może psy uciekały przed dziećmi?).

O znaczeniu homonimu decyduje jego użycie, czyli kontekst, w jakim on występuje. Jeśli nadawca nie zadba o odpowiedni kontekst wypowiedzi, to odbiorcom trudno będzie ustalić, z którym z możliwych znaczeń mają akurat do czynienia. Ta niejednoznaczność obniży skuteczność komunikacji – utrudni zrozumienie sensu wypowiedzi.

Przywoływanie różnych znaczeń wyrażenia homonimicznego może być także zabiegiem celowym. Homonimy stosuje się np. w reklamie, sloganach, tekstach prasowych czy poezji. Ich funkcją jest wywołanie u odbiorcy określonej reakcji: zadziwienie, zaskoczenie, rozbawienie, przykucie uwagi. Przykład wykorzystania homonimów jako środka stylistycznego odnajdujemy we fraszce Jana Sztudyngera *Skarga zmiętego*:

Życie mnie
 Mnie!

► ANAKOLUTY – PATRZĄC, SERCE BOLI

Anakolut to zniekształcona konstrukcja składniowa, w której poszczególne człony nie są ze sobą gramatycznie i logicznie powiązane. Występuje w języku mówionym, potocznym, i jest błędem językowym (składniowym). Jego użycie może sprawić, że wypowiedź stanie się niezrozumiała.

Przykładem anakolutu będzie niepoprawnie skonstruowane wypowiedzenie z imiesłowowym równoważnikiem zdania: *Jadąc na rowerze, spadła mu czapka*. Poprawnie utworzone zdanie powinno brzmieć: *Jadąc (on) na rowerze, zgubił (on) czapkę* lub *Kiedy jechał na rowerze, spadła mu czapka*.

Anakolutem jest także wypowiedzenie: *Wystraszony hałasem, jego uwaga skupiła się na rozpaczliwym szukaniu drogi ucieczki*. Poprawnie skonstruowane zdanie będzie brzmieć: *Hałas go wystraszył, więc rozpaczliwie szukał ucieczki*.

Anakolut może być celowo wykorzystywany w utworach literackich jako środek stylistyczny. Nie uznaje się go wówczas za błąd językowy. Jego funkcją jest naśladowanie mowy potocznej, którą charakteryzuje pewna doza niedbałości. Może też służyć uniezwykleniu języka wypowiedzi. Przykład zastosowania anakolutu odnajdujemy we fragmencie epopei *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza:

I z umurzaną dziatwą chłopską już do woli
 Napieściłaś się! Zosiu! patrzac, serce boli;

► PARADOKSY – MNIEJ ZNACZY WIĘCEJ

Paradoks to zaskakujące sformułowanie zawierające myśl z pozoru sprzeczną, która ma jednak głębszy sens i wskazuje na ważną prawdę. Ponieważ zrozumienie paradoksu wymaga namysłu i interpretacji, jego użycie w codziennych sytuacjach komunikacyjnych może wywołać nieporozumienia.

Przykładem paradoksu jest zdanie *Mniej znaczy więcej*. Stwierdzenie, w którym zestawiono ze sobą wyrazy o przeciwstawnym znaczeniu (*mniej, więcej*), wydaje się niedorzeczne. Kiedy się jednak zastanowimy, dojdziemy do wniosku, że są takie sytuacje, w których zasada *mniej znaczy więcej* się sprawdza. Na przykład czasem mniej zbędnych słów oznacza więcej treści, a mniej ozdób – więcej elegancji.

Paradoks stosowany w literaturze jako środek stylistyczny zaskakuje czytelnika, przykuwa jego uwagę, ujawnia niespodziewaną prawdę i zmusza do refleksji. Mistrzem paradoksu jako środka poetyckiego wyrazu był Cyprian Norwid. W jego utworach znajdziemy następujące sentencje:

Im mniej kto zdradzany, tym srożej zdradzony! (*Obojętność*)
 Przeszłość – jest to dziś, tylko cokolwiek dalej (*Przeszłość*)

Po przeczytaniu

1. Wyjaśnij, w jaki sposób wykorzystano zjawisko homonimii w tytule *Złoty złoty*.

Z tego rodzaju porównania wydatków sprowadzonych do wspólnego mianownika w postaci dolara czy euro okazałoby się, że na ogół w przeliczeniu płacimy za te same produkty więcej w kraju aniżeli za granicą.

[...] Powstała paradoksalna sytuacja, w której wakacje lub wyjazdy do wielu egzotycznych miejsc na całym świecie, uchodzących za godne zwiedzenia, okazują się po prostu tańsze aniżeli pobyt w Polsce.

Stanisław Lem, *Złoty złoty*, „Przegląd”, 10 czerwca 2002

2. Znajdź w podanym fragmencie utworu homonim i na jego przykładzie wyjaśnij, jaką funkcję w poezji pełni gra słów wykorzystująca zjawisko homonimii.

czytanie przepisywanie	to jest właśnie „zawód”
poprawianie i czytanie	pisarza poety i
milczenie i wściekłość	literata
odczytywanie	Tadeusz Różewicz, <i>zawód: literat</i>

3. Wyjaśnij, na czym polegają błędy językowe (anakoluty) w podanych zdaniach. Przekształć zdania tak, aby były poprawne.

Albo się uda, a jak nie, to trzeba się z tym pogodzić.

Przyszedszy do domu, był już późny wieczór.

Jadąc windą, przepaliła się żarówka.

Nastawiona na wygraną, jej uwaga była skoncentrowana na grze.

4. Wyszukaj homonimy i paradoksy w aforyzmach Stanisława Jerzego Leca. Wyjaśnij, jaką pełnią funkcję.

Jak ćwiczyć pamięć, by umieć zapominać?

Sumienie miał czyste. Nie używane.

Nie wiem, kto jest praworządny, ja jestem prawożądny.

Pierwszym warunkiem nieśmiertelności jest śmierć.

5. Popraw tekst tak, by wszystkie zdania były jednoznaczne i poprawne – zgodne z zasadami języka polskiego.

Wczoraj lekcje przerwały prace remontowe. Zachwycony takim obrotem spraw, pojawił się pomysł, żeby pójść na plażę. Po uprzątnięciu sprzętu sportowego z sali gimnastycznej nauczycielka pozwoliła nam wyjść ze szkoły. Ciesząc się z niespodziewanej wolności, podjechał tramwaj. Dziewczyny wołały spacer, więc wsiadłszy do tramwaju, zabraliśmy z Jankiem ich plecaki. Przez całą drogę się wygłupialiśmy i prawie przegapiliśmy nasz przystanek, a kiedy wysiedliśmy, okazało się, że zostawiliśmy w tramwaju oba swoje plecaki i część koleżanek.

6. Przyjrzyj się poniższemu banerowi opracowanemu dla kampanii Uniwersytetu Warszawskiego na rzecz równego traktowania. Wyjaśnij, jak wykorzystano w nim zjawisko homonimii.

STYL INDYWIDUALNY A STYL TYPOWY

Każdy z nas może ubierać się w jakimś konkretnym stylu panującym właśnie w modzie lub mieć swój własny, oryginalny styl ubierania się, który wyróżnia go spośród innych. Podobnie jest w sferze literatury. Każdy twórca może powielać w swoich utworach typowe rozwiązania stylistyczne lub przeciwnie, dążyć w nich do podkreślenia własnej odrębności.

► STYL INDYWIDUALNY

Taki właśnie odrębny styl wypowiedzi literackiej nazywamy stylem indywidualnym. Sprawia on, że dzieła jednego twórcy różnią się wyraźnie pod względem języka od utworów innych artystów tworzących w tym samym okresie. Styl indywidualny może być także wyróżnikiem jednego dzieła, które w zestawieniu z innymi tekstami wykazuje jakieś niepowtarzalne cechy językowe. Stają się one jego znakiem rozpoznawczym.

Stylem indywidualnym nazywamy więc zespół cech charakterystycznych dla języka konkretnego autora lub konkretnego dzieła literackiego.

Styl indywidualny

- **styl autora**
np. styl Jana Kochanowskiego, styl Cypriana Norwida
- **styl dzieła literackiego**
np. styl *Trenów* Jana Kochanowskiego, styl *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza

Styl indywidualny wiąże się ze specyficznym doбором środków językowych stosowanych w wypowiedzi. Może się przejawiać np. czyjąś skłonnością do budowania określonego typu zdań, wykorzystywania jakiegoś rodzaju słownictwa – zapożyczeń, wyrazów nacechowanych emocjonalnie, zdrobnień, wtrącania przysłów lub sentencji.

STYL AUTORA

Przykładem indywidualnego stylu autora jest styl Jana Kochanowskiego. Jego utwory charakteryzuje m.in. bogactwo synonimów, nagromadzenie poetyzmów, biblizmów i mitologizmów, obecność paralelizmów składniowych. Istotną właściwością stylistyczną tej poezji jest refleksyjność, którą poeta uzyskiwał, stosując liczne animizacje, personifikacje, porównania homeryckie i toposy.

Przykład

1. Jako 2. oliwka mała pod wysokim sadem
2. Idzie z ziemie ku górze macierzyńskim szladem,
Jeszcze ani gałązek, ani listków rodząc,
Sama tylko dopiro szczupłym prątkiem wschodząc;
Tę, jesli ostre ciernie lub rodne pokrzywy
Uprzątając, sadownik podciął ukwapliwy,
2. Mdleje zaraz, a zbywszy siły przyrodzonej,
Upada przed nogami matki ulubionej.
1. Takci sie mej namilszej Orszuli dostało:
Przed oczyma rodziców swoich rostąc, mało
Od ziemie sie co wzniośwszy, duchem zaraźliwym
Srogiej śmierci otchniona, rodzicom troskliwym

1. Porównanie home-ryckie (porównanie śmierci dziecka do ścięcia drzewka)
2. Personifikacje (oliwka... idzie, ...mdleje)

3. Nawiązanie do mitologii

U nóg martwa upadła. 3. O zła Persefono,
Mogłażesz tak wielu łzam dać upłynąć płono?

Jan Kochanowski, *Tren V*

STYL DZIEŁA LITERACKIEGO

O stylu konkretnego utworu literackiego możemy mówić np. w odniesieniu do *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza. Utwór ten wyróżnia m.in. obfitość wyrazów i frazeologizmów potocznych, familiarnych, o intensywnym nacechowaniu emocjonalnym (*paliwoda, rębajło, wąsal*), bogactwo regionalizmów kresowych (*tuman, mogilnik, dzięcielina*), obecność słownictwa środowiskowego, myśliwskiego (*skoki, kita*). Zwraca uwagę mistrzowskie operowanie porównaniem i przenośnią oraz dominacja animizacji i personifikacji w opisach przyrody, co sprzyja ulirycznieniu tych partii wypowiedzi.

Przykład

Czeremchy opłatane dzikich chmielów wieńcem,
1. Jarzębiny ze świeżym pasterskim rumieńcem,
2. Leszczyna jak menada z zielonymi berły,
Ubrany 2. jak w grona w orzechowe perły,
A niżej 1. dziatwa leśna: 1. głóg w objęciu kalin,
1. Ożyna czarne usta tuląca do malin,
1. 2. Drzewa i krzewy liśćmi wzięły się za ręce,
Jak do tańca stojące panny i młodzieńce.

Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz* (fragment)

1. Liczne personifikacje
2. Porównania

► STYL TYPOWY

W literaturze – obok stylów indywidualnych – wyróżniamy też style typowe. Kształt językowy wypowiedzi literackiej wynika przecież nie tylko z jednostkowych doświadczeń i zdolności autora, lecz także z obowiązujących w danym czasie założeń stylistycznych.

Stylem typowym nazywamy więc zespół cech językowych charakterystycznych dla określonej grupy tekstów, które reprezentują: tę samą epokę, ten sam prąd literacki lub ten sam gatunek literacki.

Styl typowy

- **styl epoki**
np. styl renesansu, styl baroku, styl romantyzmu
- **styl prądu literackiego**
np. styl sentymentalizmu, styl realizmu
- **styl gatunku literackiego**
np. styl ody, styl elegii, styl ballady

STYL EPOKI

Stylem epoki będzie przykładowo styl romantyzmu. Cechy stylu romantycznego to m.in. sięganie po elementy języka potocznego, codziennego (słownictwo, składnię, frazeologię); obecność ekspresywizmów, archaizmów, wprowadzanie do utworów wyrazów regionalnych, gwarowych; wykorzystywanie składni i słownictwa charakterystycznego dla poezji ludowej, np. zdrobnień, powtórzeń. Cechy te są widoczne np. w *Balladach i romansach* Adama Mickiewicza.

Przykłady

1. Tyżesz to w nocy? – To ty, Jasieńku!
Ach! i po śmierci kocha!
Tutaj, tutaj, pomaleńku,
Czasem usłyszysz macocha!

1. Niech sobie słyszy, już nie ma ciebie!
Już po twoim pogrzebie!
Ty już umarłeś? Ach! ja się boję!
Czego się boję mego 2. Jasieńka?
Ach, to on! 3. lica twoje, oczki twoje!
Twoja biała sukienka!

Adam Mickiewicz, *Romantyczność* (fragment)

Potem cała skrwawiona,
Męża zbójczyny żona,
Bieży przez łąki, przez knieje,
3. I górą, i dołem, i górą;
Zmrok pada, 2. wietrzyk wieje;
Ciemno, wietrzno, ponuro.
[...]

Bieży w dół do 2. strumyka,
Gdzie stary rośnie buk,
Do 2. chatki pustelnika,
3. Stuk stuk, stuk stuk.

Adam Mickiewicz, *Lilie* (fragment)

STYL PRĄDU LITERACKIEGO

O stylu prądu literackiego możemy mówić np. w odniesieniu do dworskiej poezji barokowej. Utwory tego nurtu oparte są zawsze na koncepcie – niezwykłym, oryginalnym pomysłem. Wykorzystują zaskakujące skojarzenia, operują kontrastem i paradoksem mającym zadziwić odbiorcę. Są kunsztownie skomponowane i bogate w środki stylistyczne: wyszukane porównania i metafory, hiperbole, gradacje, antytezy, oksymorony, anafory, paralelizmy składniowe. Cechy te znajdziemy w poezji Jana Andrzeja Morsztyna. W jego wierszu *Do trupa* koncept polega na zestawieniu dwóch stanów: zakochania i śmierci.

Przykład

1. Leżysz zabity i jam też zabity,
Ty – strzałą śmierci, ja – strzałą miłości,
2. Ty krwie, ja w sobie nie mam rumianości.
Ty jawne świece, ja mam płomień skryty, [...]
2. Ty jednak milczysz, a mój język kwili,
Ty 3. nic nie czujesz, ja cierpię ból srodze,
3. Tyś jak lód, a jam w piekielnej śreżodze.

Jan Andrzej Morsztyn, *Do trupa* (fragment)

1. Elementy języka potocznego – niewyszukane, codzienne słownictwo, uproszczona składnia: elipsy, pytania, wykrzyknienia; ekspresywny ton wypowiedzi
2. Zdrobnienia
3. Powtórzenia

prąd literacki

W historii literatury mianem prądu określa się grupę twórców, których dzieła cechuje podobieństwo – pod względem idei, tematów, estetyki lub stylu. Prądy literackie są osadzone w konkretnym okresie historycznym, co wpływa na ich tematykę i formę.

1. Paralelizmy składniowe
2. Anafory
3. Antytezy

STYL GATUNKU LITERACKIEGO

O stylu gatunku można mówić np. w odniesieniu do fraszki. Teksty literackie należące do tego gatunku są w większości krótkie, zwięzłe i lapidarne, zakończone puentą. Miewają anegdotyczny charakter, wykorzystują dowcip językowy, grę słów. Cechy te widoczne są w utworach Jana Kochanowskiego.

Przykład

1. Na palcu masz dyament, w sercu twardy krzemień,
Pierścień mi, Hanno, dajesz, już i serce przemień!

Jan Kochanowski, *Do Hanny*

1. Dowcip językowy

Po przeczytaniu

1. Które z wymienionych stylów są stylami indywidualnymi, a które – typowymi? Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do definicji tych dwóch rodzajów stylu.
styl ody, styl *Trenów* Jana Kochanowskiego, styl literatury barokowej, styl średniowiecznej poezji religijnej, styl Juliusza Słowackiego
2. Zapisz w zeszycie trzy cechy stylu romantycznego. Każdą cechę zilustruj jednym przykładem pochodzącym z utworu Adama Mickiewicza i jednym – z utworu Juliusza Słowackiego.
3. Dla stylu Cypriana Norwida charakterystyczne są m.in. takie cechy, jak nagromadzenie słownictwa wartościującego, obecność neologizmów, indywidualna interpunkcja z dużą liczbą myślników, wielokropków, pytańników i wykrzykników. Wyszukaj przykłady tych środków stylistycznych w wierszach *Klaskaniem mając obrzękłe prawice...* oraz *W Weronie* i omów ich funkcję.
4. Zapoznaj się z podanymi tekstami, a następnie uzasadnij, że wiersz Franciszka Karpińskiego reprezentuje styl sentymentalny.

Tekst 1.

Wyznacznikami stylu sentymentalnego, charakterystycznego dla literatury oświecenia, były: słownictwo związane z tematyką ogólną, społeczną, religijną, a także z przeżyciami człowieka – miłością, radością, smutkiem, np. *czułość, czucie, serce, szczęście, słodycz, radość, smutek, żal, tkliwy, wdzięczny, czuły*; opisy stanów wewnętrznych bohaterów, wyrazy i wyrażenia nacechowane emocjonalnie, liczne zdrobnienia, pytania retoryczne i wykrzyknienia, urwane zdania; nazwy ulubionych rekwizytów i miejsc, np. *strumyk, jawor, fujarka, wieniec*; imiona bohaterów z mitologii i literatury obcej, np. *Doryda, Filon, Laura, Koryna, Kory*; nawiązania do poezji ludowej.

Tekst 2.

Franciszek Karpiński

Pożegnanie z Lindorą w górach (fragmenty)

Rzeczko ty mała! w które tylko kraje

Popłyniesz, wszędzie powiadaj po drodze:

Że już Lindora z nami się rozstaje,

Bądź świadkiem, jak jej żałujemy srodze.

Lindoro! cóżeś zrobiła? [...]

Już ponad rzeczka nie będziesz chodziła,

I bielszej nogi nikt w niej nie umyje!

Oko wesołe, usta i twarz miła,

Wszystko się z twojem oddaleniem kryje.

5. Odszukaj w utworach Jana Sztudyngera cechy charakterystyczne dla stylu fraszki. Czym styl tych utworów różni się od stylu znanych Ci fraszek Jana Kochanowskiego?

Też fraszka

Wiele fraszek na świecie. Miła z nich igraszka,

A na koniec śmierć wreszcie: Nie bój się. Też fraszka!

Nauka poszła w las

Nauka poszła w las. I tam dojrzewa,

Bowiem mądrzejsze od ludzi są drzewa.

6. Przeczytaj podany fragment tekstu, a następnie wyjaśnij, pod wpływem jakich czynników i w opozycji do czego kształtuje się styl indywidualny twórcy.

Pisarz uzależniony jest od stanu języka epoki, w której pisze, toteż styl dzieł, które pochodzą z w. XVI, XVIII i XX, musi być z natury rzeczy inny, bo inne jest samo tworzywo. Ta odmienność istnieje niezależnie od indywidualności pisarzy, od celów, jakie stawiają swoim wypowiedziom. [...]

Pisarz zazwyczaj nie działa w osamotnieniu, w całkowitym oderwaniu od twórczości innych pisarzy współczesnych, jego dzieła reprezentują zwykle podobne dążenia artystyczne i ideowe (choć zdarzają się wyjątki, do których należał np. Norwid, piszący zupełnie inaczej niż przedstawiciele jego pokolenia literackiego). Najczęściej pisarz należy do jakiejś szkoły literackiej bądź do grupy pisarzy reprezentujących podobne tendencje artystyczne [...].

W każdej epoce istnieją wartości stylistyczne (np. pewien typ sformułowań czy struktur składniowych), którymi posługują się pisarze należący do odrębnych [...] szkół literackich. Tak np. charakterystyczną cechą literatury nam współczesnej jest intensywne korzystanie ze środków, jakie daje pisarzowi mowa potoczna. To zbliżenie stylu literatury do mowy potocznej jest niewątpliwie znamiem języka poetyckiego całej epoki [...].

Michał Głowiński, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński,

Zarys teorii literatury (fragmenty)

7. Użyj sztucznej inteligencji do podrobienia stylu Adama Mickiewicza. Skopiuj fragment wybranego przez Ciebie utworu Mickiewicza (np. ballady, sonetu, *Pana Tadeusza*) i podaj go AI jako wzór stylu. Następnie skopiuj poniższy tekst i poproś AI, by przekształciła go na tekst w stylu romantycznego poety. Oceń, jak udało się jej wykonać to zadanie.

Dzisiaj nie potrafimy nawiązać trwałych przyjaźni. Kontaktujemy się ze sobą w wirtualnym świecie. Nasza komunikacja ma doraźny charakter. Liczymy osoby, które nas obserwują. Prowadzimy statystyki kolejnych polubień. Nie potrafimy nawiązać znajomości w świecie rzeczywistym. W nim jesteśmy sami. Spotykamy się w kawiarni i każdy patrzy na ekran swojego smartfona. Szybko zapominamy o kolejnych znajomych i szukamy nowych.

REFERAT

Referat wygłasza się w sytuacjach, gdy trzeba przekazać wiedzę na określony temat, np. na lekcjach czy konferencjach naukowych. Podczas redagowania referatu postaw się w roli odbiorcy. Przyjęcie takiej perspektywy pomoże Ci przygotować wystąpienie w taki sposób, aby budziło ono zainteresowanie słuchaczy i utrzymywało ich uwagę. Twoja wypowiedź musi być rzeczowa i uporządkowana, sformułowana poprawnym i zrozumiałym językiem.

► CZYM JEST REFERAT?

Referat to wypowiedź o charakterze naukowym omawiająca dane zagadnienie. Powstaje w formie pisemnej i jest zwykle przeznaczona do publicznego wygłoszenia. Prezentuje wybrany problem w sposób logiczny i uporządkowany na podstawie konkretnych danych, faktów oraz zgromadzonej wiedzy (autor referatu sięga zawsze do wiarygodnych źródeł). Ma charakter obiektywny, choć można w nim także wyrazić swoje stanowisko wobec przedstawianego problemu.

► ZASADY WYGŁASZANIA REFERATU

Osoba prezentująca referat powinna omówić dane zagadnienie w sposób zwięzły, konkretny i rzeczowy. Aby tak się stało, a wypowiedź nie była powierzchowna, nie można mówić zbyt krótko. Jednocześnie warto pamiętać, że po pewnym czasie koncentracja słuchaczy znacznie się osłabia. Dlatego Twoje wystąpienie powinno trwać od 10 do 15 minut. W tym czasie masz szansę na pełne i skuteczne przekazanie najważniejszych informacji.

Podczas wygłaszania referatu warto pamiętać o kilku zasadach, dzięki którym Twoja wypowiedź będzie atrakcyjna i zrozumiała dla odbiorcy.

Praktyczne wskazówki

- Nie czytaj referatu, ale go wygłaszaj, posługując się konspektem lub notatkami.
- Przygotuj prezentację ilustrującą Twoją wypowiedź – wyświetlaj wykresy, tabele, przykłady, wykorzystuj zdjęcia i grafiki.
- Mów rzeczowo, trzymaj się tematu wypowiedzi. Unikaj dygresji.
- Wyjaśniaj trudniejsze pojęcia. Nie używaj słów, których znaczenie jest dla Ciebie niejasne.
- Wypowiadaj się płynnie. Dbaj o właściwą artykulację, poprawną dykcję i prawidłowy akcent.
- Mów spokojnie, ale nie monotonna – zmieniaj intonację i głośność wypowiedzi.
- Stój w takim miejscu, aby dobrze było Cię słyszeć.
- Utrzymuj kontakt wzrokowy ze słuchaczami.
- Zachowuj się naturalnie, unikaj nadmiernej gestykulacji.

Każde wystąpienie publiczne jest w jakimś stopniu stresujące i na pewno trudne. Warto więc dobrze się do niego przygotować. Przed właściwym wystąpieniem możesz nagrać swoją wypowiedź, odsłuchać ją i na tej podstawie skorygować błędy. Możesz również zrobić próbę w obecności kogoś bliskiego lub mniejszego grona odbiorców.

► BUDOWA REFERATU

Jak każda dłuższa forma wypowiedzi, referat musi mieć wstęp, rozwinięcie i zakończenie. Wszystkie te części powinny zawierać określone elementy.

Kompozycja referatu

- **wstęp**
 - wprowadzenie – określenie zakresu tematycznego i wskazanie celu pracy
 - teza – jeśli wymagają tego temat i cel referatu
 - krótka prezentacja źródeł, na których opiera się tekst
- **rozwinięcie**
 - prezentacja faktów i stanu wiedzy na dany temat
 - przedstawienie argumentów i podanie przykładów ilustrujących argumenty
 - stanowisko autora referatu – jeśli wymagają tego temat i charakter wypowiedzi
- **zakończenie**
 - podsumowanie – wnioski płynące z toku wywodu lub przyjętych założeń
 - pytania do dyskusji – jeśli wymaga tego charakter wystąpienia

Ponadto referat powinien być opatrzony **tytułem** – krótkim i precyzyjnym, oddającym omawiany temat, oraz zawierać **bibliografię** – listę źródeł wykorzystanych podczas pisania referatu.

► JĘZYK REFERATU

W referacie dominują style naukowy i popularnonaukowy. Warto więc wykorzystywać w nim sformułowania i schematy językowe charakterystyczne dla wypowiedzi naukowej. Dzięki temu łatwiej Ci będzie zachować spójność wywodu.

Wygłaszanie referatu to sytuacja oficjalna, pamiętaj więc o stosowaniu zasad charakterystycznych dla polszczyzny oficjalnej.

Przydatne sformułowania

- **we wstępie**
 - Na początku rozważań należy zwrócić uwagę na...*
 - Swoją wypowiedź rozpocznę od przedstawienia...*
 - Celem mojej wypowiedzi jest...*
 - Po pierwsze..., po drugie...; Następnie przedstawię...*
 - Punktem wyjścia dla moich rozważań będą publikacje...*
- **w rozwinięciu**
 - Wynika z tego, że...*
 - Wydaje się, że...*
 - W świetle powyższych faktów...*
 - Odmienne stanowisko prezentuje...*
 - Należy zwrócić uwagę na...*
 - Chciałbym/chciałabym podkreślić fakt, że...*
- **w zakończeniu**
 - Podsumowując...*
 - Kończąc swoją wypowiedź...*
 - Na zakończenie chciałbym/chciałabym...*
 - Reasumując...*

Na co zwracać uwagę podczas pisania i wygłaszania referatu?

- Dostosuj język do odbiorców. Unikaj nadmiernego stosowania terminów specjalistycznych, jeśli słuchacze nie są ekspertami w danej dziedzinie.
- Stosuj pełne nazwy, unikaj skrótów, chyba że masz pewność, że są one czytelne dla odbiorców.
- Jeśli to możliwe, zrezygnuj z zapożyczeń. Zamiast nich używaj pojęć i terminów powszechnie występujących w języku polskim.
- Buduj zwięzłe i czytelne zdania. Stosuj raczej zdania złożone współrzędnie. Nie nadużywaj imiesłówów.
- Unikaj wyrazów i sformułowań potocznych. Zrezygnuj z wyrazów nacechowanych emocjonalnie. Ogranicz epitety oceniające na rzecz epitetów opisujących.
- Posługuj się czasownikami w formie bezosobowej, np. *napisano, uważa się, można stwierdzić*.
- Dbaj o poprawność językową. Unikaj patetycznego tonu wypowiedzi.

► PRZYKŁADOWY REFERAT

Adam Mickiewicz – poeta wizjoner, wieszcz narodowy

Romantyzm zapisał się w dziejach polskiej i europejskiej kultury jako epoka pełna uniesień, przełomowych i nowatorskich rozwiązań artystycznych oraz indywidualistów i geniuszy. Wśród tych ostatnich niewątpliwie ważne miejsce zajmuje Adam Mickiewicz. Nazywany „najwyższym z czujących” – stał się symbolem poety wizjonera, wieszczą narodowego. **1.** Ale co właściwie znaczą te określenia? I dlaczego Adam Mickiewicz zyskał miano duchowego przywódcy narodu, poety wspólnoty, wyraziciela uczuć zbiorowych? Te kwestie postaram się wyjaśnić i uporządkować. Oczywiście, ze względu na charakter i ograniczenia objętości niniejszego wystąpienia obszar rozważań musi zostać zawężony do najistotniejszych aspektów twórczości Mickiewicza.

2. Poecie poświęcono wiele opracowań, monografii, wystąpień i artykułów. Punktem wyjścia dla moich rozważań będą publikacje, które pozwolą spojrzeć na tę postać z szerokiej perspektywy. Alina Witkowska i Ryszard Przybylski w obszernej pracy *Romantyzm* porządkują fakty – łącząc elementy biografii autora z analizą jego dzieł¹. Alina Witkowska w monografii *Mickiewicz. Słowo i czyn* tłumaczy fenomen geniuszu artysty i popularności jego utworów w okresie romantyzmu, ukazuje źródła i przejawy wizjonerstwa poety². Podobnie Dorota Siwicka w autorskiej syntezie *Romantyzm 1822–1863* pokazuje, jak duże znaczenie miała poezja Mickiewicza dla Polaków w XIX wieku i w okresie późniejszym. Spogląda też na zagadnienie „wieszczostwa” Mickiewicza z perspektywy współczesnego odbiorcy³.

Wiktor Weintraub w *Słowniku literatury polskiej XIX wieku* wskazuje, że słowo *wieszcz* w XVIII-wiecznej polszczyźnie było synonimem poety. Romantycy nadali mu jednak nowe znaczenie, nawiązujące do pierwotnego sensu tego wyrazu (‘wieszcz’ – ten, który przewiduje, przepowiada). Odtąd określenie to odnosiło się do wielkiego poety występującego jednocześnie w roli proroka, natchnionego geniusza, wybranego przez Boga, obdarzonego niezwykłą mocą twórczą i darem przewidywania przyszłości. Taki jest właśnie mickiewiczowski Konrad w III części *Dziadów*⁴.

WSTĘP

ROZWINIĘCIE

1. Wskazanie zakresu tematycznego i celu wypowiedzi

2. Prezentacja źródeł

¹ A. Witkowska, R. Przybylski, *Romantyzm*, Warszawa 1997.

² A. Witkowska, *Mickiewicz. Słowo i czyn*, Warszawa 1983.

³ D. Siwicka, *Romantyzm 1822–1863*, Warszawa 1995.

⁴ *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachorza i A. Kowalczykowej, Wrocław 1991, s. 711–712.

Romantycy wierzyli, że słowo natchnione, prorocze ma wyjątkową siłę – może porywać ludzi do działania, kierować życiem człowieka i losami narodu, kształtować rzeczywistość, zmieniać bieg wydarzeń. Jak podkreśla Dorota Siwicka w *Romantyzmie 1822–1863*, Mickiewicz uznawał (tak jak inni twórcy romantyczni), że na tym właśnie polega istota poezji, a rolą poety jest duchowe przewodzenie narodowi⁵. I taką rolę wyznaczył sobie i swojej twórczości. Zobaczmy zatem, jak się z niej wywiązał.

3. Kiedy Polacy w XIX wieku nazwali Mickiewicza (obok Słowackiego i Krasińskiego) wieszczem narodowym, zrobili to w przekonaniu, że jego poezja przekazuje prawdy dla narodu polskiego najważniejsze. W latach niewoli twórczość Mickiewicza miała wartość ocalającą i terapeutyczną – budowała poczucie tożsamości narodowej i wzmacniała wolę przetrwania.

4. Jak twierdzi Alina Witkowska w *Romantyzmie*, poeta najpełniej zrealizował ten zamysł terapeutyczny w *Panu Tadeuszu*. Kiedy wśród emigrantów paryskich, przybyłych licznie do Francji po klęsce powstania listopadowego, wybuchły coraz gwałtowniejsze spory, „Mickiewicz wystąpił z poematem o harmonii życia, o sile wspólnoty, pięknie tradycji i urodzie ziemi ojczystej”⁶. Przedstawił w nim idylliczne wyobrażenie ojczyzny szczęśliwej, swojskiej, szlacheckiej, „niezmienionej jeszcze strumieniem wypadków”. Poemat – w zamyśle autora – miał nie tylko służyć pocieszeniu serc rodaków tęskniących za ojczystymi stronami, lecz także przywracać im poczucie obywatelstwa⁷. Mickiewicz pokazywał, że choć Polski nie ma na mapie Europy, pozbawieni państwa Polacy mogą czuć się obywatelami ojczyzny duchowej, wolnej i niepodległej⁸. O sile tej wspólnoty ducha – jak wskazywał na kartach utworu – decyduje szacunek do historii, pielęgnowanie polskiego obyczaju i tradycji. Warunkiem koniecznym zatem do przetrwania narodu polskiego nie jest państwo, lecz pamięć.

Alina Witkowska w monografii *Mickiewicz. Słowo i czyn* pisze, że w *Panu Tadeuszu* poeta podjął „literacki trud odkopywania polskich Pompejów, [...] zwanych się Soplicowo. Próba absolutnego utrwalenia w sztuce znikającego kształtu życia i wyjęcia go spod władzy czasu [...]. Soplicowo to poniekąd syntetyczny obraz polskości, ekstrakt wszystkiego, co chciałoby się uchronić od zatury i co zapisało się w pamięci, utrwaliło w sentymentach jako ważne, charakterystyczne, kochane i dobre”⁹. To właśnie z tych powodów historia szlachecka zyskała rangę narodowego mitu. *Pan Tadeusz* stał się dla Polaków świętą księgą – źródłem symboli i wartości, do których zawsze mogli się odwołać.

5. Mickiewicz w swoich dziełach dawał Polakom nadzieję na lepszą przyszłość. Kazał wierzyć w nadejście niepodległej Polski, wskazując drogę do upragnionej wolności, nawet w najtrudniejszych momentach polskiej historii.

6. Kiedy po upadku powstania listopadowego pogrążonych w rozpacz Polaków dręczyły pytania o perspektywy na przyszłość, poeta postawił przed sobą trudne zadanie: nadać sens narodowej klęsce i pocieszyć rodaków oczekiwaniem wyzwolenia. Zadanie to wykonał, prezentując w III części *Dziadów* koncepcję mesjanizmu narodowego, zgodnie z którą przypisał Polsce rolę mesjasza narodów. Niezawinione cierpienie narodu polskiego – tak jak cierpienie Chrystusa – miało doprowadzić do zbawienia świata. Mesjanizm, będący wyrazem wiary w boski porządek, pozwalał zinterpretować klęski i męczeństwo Polaków jako ofiarę dla dobra ludzkości i zapowiedź przyszłego zmartwychwstania Polski. Jednocześnie zaświadczał o wyjątkowości narodu polskiego jako narodu wybranego¹⁰.

3. Argument 1. uzasadniający tezę zawartą w tytule referatu

4. Przykład ilustrujący argument

5. Argument 2. uzasadniający tezę zawartą w tytule referatu

6. Przykład ilustrujący argument

⁵ D. Siwicka, dz. cyt., s. 88.

⁶ A. Witkowska, R. Przybylski, dz. cyt., s. 296.

⁷ Tamże.

⁸ D. Siwicka, dz. cyt., s. 89.

⁹ A. Witkowska, dz. cyt., s. 152–153.

¹⁰ A. Witkowska, R. Przybylski, dz. cyt., s. 282.

ROZWINIĘCIE

7. Kolejny przykład ilustrujący argument

8. Argument 3. uzasadniający tezę zawartą w tytule referatu

9. Przykład ilustrujący argument

10. Sformułowanie wniosków

11. Pytania do dyskusji

7. Idee mesjanistyczne Mickiewicz powtórzył i rozwinął w napisanych jesienią 1832 roku w Paryżu *Księgach narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*. Poeta przedstawiał w nich historię jako ciągłą walkę narodów z despotyzmem rządów i wyrażał przekonanie, że Polska – jako ofiara agresji trzech zaborców – odegra w tej walce szczególną, bo przywódczą rolę. Cierpienie narodu polskiego uwolni ludzkość od tyranii i przyniesie światu wolność¹¹.

8. Twórczość Mickiewicza wpływała na postawy Polaków – podsuwała im wzory patriotycznych zachowań, wskazywała metody walki z zaborcą, określała ich powinności wobec ojczyzny. Stała się drogowskazem na trudne czasy.

9. Taką rolę poeta wyznaczył też *Księgom narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*. Tekst napisany językiem stylizowanym na biblijny i nasycony licznymi odwołaniami do Biblii miał pełnić – w zamierzeniu autora – funkcję katechizmu patriotycznego dla paryskiej emigracji. Wskazywał emigrantom jasny cel – odtąd nie powinni nazywać siebie tułaczami i wygnańcami, a pielgrzymami, którzy wędrują do wolnej ojczyzny niczym biblijni Żydzi do Ziemi Świętej, apostołami wolności, którzy zapowiadają nadejście nowego ładu politycznego w Europie¹².

10. Podsumowując, można stwierdzić, że Mickiewicz znakomicie wywiązał się z zadania, które postawił przed sobą i swoją poezją. Poeta wizjoner, wieszcz walczył w swoich utworach o naród – o zachowanie tożsamości narodowej i niezależność Polaków, swoimi śmiałymi i rewolucyjnymi wizjami dawał im nadzieję na odzyskanie wolności. Wpływał na ich postawy, na świadomość zbiorową, na kształt polskiej kultury.

11. Otwarte pozostaje pytanie, jak z „wieszczostwem” Mickiewicza radzi sobie współczesny odbiorca. Na ile potrafi w tej natchnionej, proroczej i wzniosłej poezji odnaleźć potwierdzenie własnych emocji, lęków, dramatów? To pytanie o obecność wieszca we współczesnym życiu.

Bibliografia:

Siwicka Dorota, *Romantyzm 1822–1863*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.

Słownik literatury polskiej XIX wieku, pod red. Józefa Bachórzea i Aliny Kowalczykowej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991.

Witkowska Alina, *Mickiewicz. Słowo i czyn*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1983.

Witkowska Alina, Przybylski Ryszard, *Romantyzm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.

► **TWORZENIE REFERATU W KILKU KROKACH**

- **Krok 1. Przeanalizuj** uważnie **temat** referatu. Upewnij się, że go dobrze rozumiesz. Jeśli temat formułujesz samodzielnie, pamiętaj, że musi być on czytelny i odnosić się do zasadniczej treści Twojej wypowiedzi. Nie może być zbyt ogólny (ma wtedy niewielką wartość informacyjną) ani zbyt szczegółowy (zawęża wówczas Twoje pole działania).

¹¹ A. Witkowska, dz. cyt., s. 119–123.
¹² Tamże, s. 123–125; A. Witkowska, R. Przybylski, dz. cyt., s. 291.

- **Krok 2. Zbierz materiały**, na podstawie których napiszesz referat. Pamiętaj, by korzystać zawsze z **wiarygodnych źródeł**. Prześledź zasoby internetowe – sięgaj do stron prowadzonych przez sprawdzone instytucje i organizacje, korzystaj z cyfrowych bibliotek. Poszukaj także materiałów w tradycyjnej bibliotece.
- **Krok 3. Dokonaj selekcji treści**. Wybierz tylko te źródła i informacje, które są wiarygodne i ściśle wiążą się z tematem Twojego referatu.
- **Krok 4. Przygotuj konspekt** wystąpienia. Zapisz w formie punktów najważniejsze treści. Dobrze napisany konspekt pomoże Ci uporządkować wiedzę oraz zachować spójność i logikę wypowiedzi. Wykorzystasz go dwukrotnie: najpierw jako plan, według którego zredagujesz swój tekst, potem jako materiał pomocniczy w trakcie wygłaszania referatu.
- **Krok 5.** Po napisaniu referatu **sprawdź** jego **poprawność merytoryczną, językową i redakcyjną**. Pamiętaj o akapitach. Cytaty ujmuj w cudzysłów i opatruj przypisami. Cudze myśli, tezy naukowe lub koncepcje możesz przytaczać także w formie parafrazy. Jeśli parafrazujesz czyjaś wypowiedź, musisz wskazać, kto jest jej autorem.
- **Krok 6. Sporządź bibliografię**, czyli wykaz wszystkich użytych źródeł, aby nikt nie posądził Cię o plagiat. Uporządkuj opis bibliograficzny w kolejności alfabetycznej według nazwisk autorów (imiona możesz zapisywać w pełnej postaci lub w formie inicjału).

► **ZASADY SPORZĄDZANIA BIBLIOGRAFII**

Elementy opisu bibliograficznego

- nazwisko i imię autora
- tytuł publikacji
- numer tomu (dla publikacji wielotomowych)
- nazwa wydawnictwa
- miejsce i rok wydania

Jeżeli publikacja ma dwóch lub trzech autorów, można wymienić wszystkich. Gdy autorów jest więcej, wymienia się tylko jednego autora z adnotacją *i in.* (‘i inni’) lub po tytule podaje się nazwiska redaktorów wydania.

- Bańkowska Edyta i in., *Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów*, Spółdzielnia Wydawniczo-Handlowa „Książka i Wiedza”, Warszawa 2003.
- *Style zachowań romantycznych*, pod red. Marii Janion i Marty Zielińskiej, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986.

Jeśli przytaczamy teksty z czasopism, w opisie musimy umieścić tytuł czasopisma w cudzysłowie wraz z numerem wydania.

- Wyka Kazimierz, *Macie serc waszych wykładowcy...*, „Życie Literackie” 1965, nr 1.

Czasem przytaczany tekst jest zamieszczony w większej publikacji. Podaje się wówczas tytuł tej publikacji poprzedzony zapisem [w:].

- Zdunkiewicz-Jedynak Dorota, *ABC stylistyki*, [w:] Elżbieta Wierzbicka, Adam Wołański, Dorota Zdunkiewicz-Jedynak, *Podstawy stylistyki i retoryki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Jeśli przytaczane źródło było publikowane w internecie, należy podać adres WWW oraz datę skorzystania z danej strony.

- *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Polska-Literatura-Romantyzm;4575068.html> [dostęp: 05.11.2024].

Po przeczytaniu

1. Wybierz jeden z poniższych tematów i zgromadź materiały, które byłyby potrzebne do napisania referatu. Pamiętaj, żeby korzystać z wiarygodnych źródeł, rzetelnie omawiających zagadnienie.
 - „Bezpieczeństwo w sieci”
 - „Sztuczna inteligencja – możliwości i zagrożenia”
2. Wyobraź sobie, że piszesz referat na temat: „Koncepcja poety i poezji w twórczości romantyków”. Zbierz materiały, korzystając z różnych źródeł. Na tej podstawie sporządź bibliografię do Twojego referatu.
3. Wyszukaj w artykule *Adam Mickiewicz* autorstwa Haliny Floryńskiej-Lalewicz, dostępnym na stronie <https://culture.pl/pl/tworca/adam-mickiewicz>, informacje, które można by wykorzystać w referacie „Adam Mickiewicz – poeta wizjoner, wieszcz narodowy”. Uzasadnij swój wybór.
4. Przeczytaj fragment referatu Anny Kawuli i Ewy Zawiszy ogłoszonego w ramach 24. Sympozjum *Człowiek–Media–Edukacja* na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie, a następnie wykonaj polecenia.

Komputer jako znaczący towarzysz rodziny

Współczesna rodzina przechodzi liczne i znaczące przemiany, zarówno w swym kształcie, relacjach, jak i pełnionych funkcjach. Ewolucja dotyczy między innymi społecznej akceptacji nowych form rodziny, jej wewnętrznych układów, pełnionych ról, więzi i ich rozpadu czy rekonstrukcji. Poza coraz bardziej akceptującym przyjmowaniem przez społeczeństwo różnorodnych stylów życia rodziny [...], jedną z istotnych współczesnych osobliwości jest zmiana mocno zaskakująca – przyjęcie do grona członków rodziny nowego towarzysza, niezwiązanego więzami pokrewieństwa czy powinowactwem. Oto nowym członkiem większości rodzin współczesnych naszej kultury staje się komputer. Oczywiście, Autorki zdają sobie sprawę z tego, że ogłoszenie tak śmiałej tezy należy odpowiednio uzasadnić.

Zdecydowanie i bez najmniejszych wątpliwości można wygłosić wstępne twierdzenie, iż wzrasta znaczenie roli komputera w rodzinie. Dzieje się tak najczęściej za pomocą Internetu, gdyż sam komputer, bez odpowiedniego oprogramowania i dostępu do tego medium (można by rzec – bez wnętrza, czy też bez duszy), takiej siły jeszcze nie posiada. Zaopatrzony w odpowiednie oprzyrządowanie staje się już jednak instrumentem, który zdobywa w domu honorowe miejsce, z czasem

przejmując funkcje dotąd zarezerwowane wyłącznie dla ludzi. Komputer staje się źródłem rozrywki, partnerem, dzięki któremu można rozwiązać wiele życiowych problemów (od zarabiania pieniędzy, płacenia rachunków, poprzez pozyskiwanie wiedzy, zdobywanie umiejętności, zajmowanie czasu, rozrywkę czy komunikację), bywa pocieszycielem w trudnych sytuacjach życiowych, zaspokaja więc pośrednio lub bezpośrednio wiele potrzeb życiowych człowieka. Staje się swego rodzaju partnerem, a także coraz częściej niezastąpionym elementem życia rodzinnego. W niektórych domach również niezbędną jego częścią.

Z badań, które od 2002 roku prowadzi CBOS [...] wynika, że Polacy, z roku na rok w coraz większym stopniu korzystają z Internetu (w 2012 r. co najmniej raz w tygodniu z zasobów Internetu korzystało 56% Polaków). Wśród nich przeważają młodzi ludzie. Tendencja jest następująca – im młodszy Polak, tym częściej korzystanie z Internetu (użytkownikami jest 93% osób w wieku 18–24 lata, a wśród osób 65-letnich i starszych 11%). Częstość korzystania z Internetu wiąże się również z wykształceniem (im wyższe, tym więcej użytkowników). Przeciętne korzystanie z Internetu dorosłego Polaka to około 12 godzin w tygodniu.

http://www.ktime.up.krakow.pl/symp2014/referaty_2014_10/kawula.pdf
[dostęp: 15.07.2020]

- a) Wskaż fragmenty, w których określono zakres tematyczny referatu.
 - b) Jak brzmi teza referatu stawiana przez autorki? Sformułuj ją własnymi słowami.
 - c) Jaką funkcję pełni ostatnie zdanie pierwszego akapitu?
 - d) Wyszukaj w podanym tekście cechy charakterystyczne dla języka referatu. Każdą cechę zilustruj przykładami z tekstu.
5. Odszukaj w internecie przykład wystąpienia naukowego. Przeanalizuj jego mocne i słabe strony.
 6. Przygotujcie w grupach konspekt referatu na temat: „Motywy biblijne w literaturze romantycznej”.
 - a) Zbierzcie potrzebne materiały. Dokonajcie selekcji treści.
 - b) Zredagujcie szczegółowy plan wypowiedzi.
 - c) Sporządźcie bibliografię.
 - d) Przedstawcie wyniki swojej pracy na forum klasy.
 - e) Oceńcie jakość Waszych konspektów. Zwróćcie uwagę na ich spójność.
 7. Napisz referat na temat: „Kulturowe i turystyczne walory mojego regionu / mojej miejscowości”.
 - a) Sformułuj w swoim referacie trzy argumenty, które potwierdzą tezę, że miejsce, w którym mieszkasz, jest kulturowo i turystycznie atrakcyjne.
 - b) Argumenty zilustruj przykładami, które znajdą potwierdzenie w zgromadzonych przez Ciebie materiałach.
 8. Przygotuj referat na temat: „Jak media społecznościowe zmieniły współczesną komunikację?”.

MAPA MYŚLI

ROMANTYZM

Europa: 1789–1849, Polska: 1822–1863

HISTORIA

- rewolucja francuska
- wojny napoleońskie
- kongres wiedeński
- powstanie listopadowe
- Wielka Emigracja
- Wiosna Ludów
- powstanie styczniowe

FILOZOFIA

- idealizm
- dialektyka Hegla
- historiozofia
- mesjanizm
- mistycyzm

ŹRÓDŁA KULTUROWE

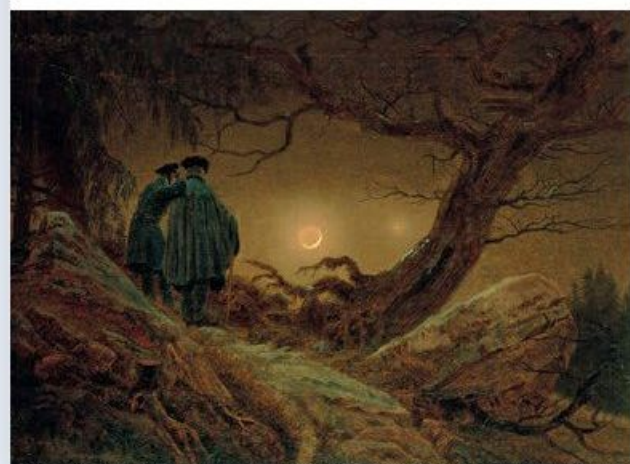
- antyk (mity, eposy Homera, Tyrtajos)
- Biblia (męka Chrystusa)
- średniowiecze (gotyk)
- William Szekspir
- mitologia ludów Północy
- egzotyka Wschodu (Orientu)
- kultura ludowa

NAUKA I OŚWIATA

- rozkwit Uniwersytetu Wileńskiego
- tajne związki młodzieży (filomaci i filareci)

CECHY EPOKI

- wiara, uczucie, intuicja (irracjonalizm)
- tajemnica
- indywidualizm
- bunt
- idee wolności i sprawiedliwości

GATUNKI LITERACKIE

- **ballada** (Adam Mickiewicz, *Lilie*)
- **sonet** (Adam Mickiewicz, *Sonety krymskie*)
- **oda** (Adam Mickiewicz, *Oda do młodości*)
- **hymn** (Juliusz Słowacki, *Hymn* [Smutno mi, Boże!...])
- **epopeja** (Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*)
- **dramat romantyczny** (Adam Mickiewicz, III część *Dziadów*; Juliusz Słowacki, *Balladyna*, *Kordian*)
- **komedia** (Aleksander Fredro, *Zemsta*)

ZŁOTE MYŚLI

- *Czucie i wiara silniej mówi do mnie niż mędrca szkiełko i oko* (Adam Mickiewicz, *Romantyczność*)
- *Miej serce i patrzaj w serce!* (Adam Mickiewicz, *Romantyczność*)
- *Młodości! ty nad poziomy wylatuj* (Adam Mickiewicz, *Oda do młodości*)

SZTUKA

Architektura

- neogotyk
- ogród angielski (romantyczny)

Muzyka

- Chopin, Liszt, Schubert, Wagner
- sztuka narodowa inspirowana folklorem

Malarstwo

- tematyka historyczna i wolnościowa
- tajemnicza natura
- fantastyka i groza
- orientalizm

BOHATEROWIE LITERACCY

- **poeta-wieszcz** (Adam Mickiewicz, III część *Dziadów*; Juliusz Słowacki, *Testament mój*)
- **nieszczęśliwy kochanek** (Adam Mickiewicz, IV część *Dziadów*; Juliusz Słowacki, *Kordian*)
- **buntownik** (Adam Mickiewicz, III część *Dziadów*)
- **spiskowiec** (Juliusz Słowacki, *Kordian*)
- **szaleniec** (Adam Mickiewicz, *Romantyczność*, IV część *Dziadów*; Juliusz Słowacki, *Kordian*)

MOTYWY I TEMATY

- **miłość** (Adam Mickiewicz, IV część *Dziadów*, *Pan Tadeusz*, *Romantyczność*; Juliusz Słowacki, *Kordian*)
- **natura** (Adam Mickiewicz, *Sonety krymskie*, *Ballady i romanse*, *Pan Tadeusz*; Juliusz Słowacki, *Balladyna*)
- **ludowość** (Adam Mickiewicz, *Ballady i romanse*, II część *Dziadów*; Juliusz Słowacki, *Balladyna*)
- **fantastyka** (Adam Mickiewicz, *Ballady i romanse*, II, IV i III część *Dziadów*; Juliusz Słowacki, *Balladyna*)
- **orientalizm** (Adam Mickiewicz, *Sonety krymskie*)
- **poeta** (Adam Mickiewicz, III część *Dziadów*; Juliusz Słowacki, *Testament mój*; Cyprian Norwid, *Klaskaniem mając obrzękłe prawice...*; Zygmunt Krasiński, *Nie-Boska komedia*)
- **bunt** (Adam Mickiewicz, III część *Dziadów*; Juliusz Słowacki, *Kordian*)
- **naród** (Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, III część *Dziadów*; Juliusz Słowacki, *Grób Agamemnona*)
- **podróż** (Adam Mickiewicz, *Sonety krymskie*; Juliusz Słowacki, *Kordian*, *Hymn* [Smutno mi, Boże!...])

Zadania powtórzeniowe

1. Przedstaw tło historyczne epoki. Które wydarzenia miały największy wpływ na kształtowanie się romantycznego światopoglądu?
- R** 2. Zaprezentuj główne założenia filozofii dziejów Hegla. Omów jej wpływ na literaturę romantyczną na przykładzie *Nie-Boskiej komedii* Zygmunta Krasińskiego.
3. Przygotuj prezentację multimedialną dotyczącą motywów i tematów popularnych w sztuce romantycznej.
4. Jakie były przyczyny i przejawy buntu pokolenia romantyków? W odpowiedzi odwołaj się do *Ody do młodości* oraz ballady *Romantyczność* Mickiewicza.
5. Wymień najważniejsze cechy literatury romantycznej. Co ją łączy z poetyką oświecenia, a co od niej odróżnia?
6. Wymień i omów najważniejsze cechy gatunków literackich charakterystycznych dla romantyzmu: ballady i dramatu romantycznego.
7. Wpływ dramatu szekspirowskiego na dramat romantyczny. Omów zagadnienie na przykładzie III części *Dziadów* oraz *Balladyny*.
8. Jaką funkcję pełniły w dramacie romantycznym senne wizje i widzenia? W odpowiedzi odwołaj się do III części *Dziadów* i **R** *Kordiana*.
9. Scharakteryzuj romantyczną koncepcję miłości na podstawie IV części *Dziadów* Adama Mickiewicza.
10. Jakie znaczenie romantycy przypisywali kulturze ludowej? Jak ludowość wpłynęła na temat i kształt formalny *Ballad i romansów* Adama Mickiewicza?
11. Jak romantycy postrzegali naturę? Omów zagadnienie na podstawie ballad, sonetów i liryków łożańskich Mickiewicza. Wykorzystaj też znajomość *Pana Tadeusza*.
12. Jaką funkcję w utworach romantycznych pełniły motywy i postacie fantastyczne? W odpowiedzi odwołaj się do ballad Adama Mickiewicza, *Balladyny* Juliusza Słowackiego oraz II i III części *Dziadów*.
13. Bohater romantyczny wobec Boga. Omów zagadnienie na podstawie III części *Dziadów*.
14. Jak twórcy romantyczni rozumieli rolę poezji i poety? W odpowiedzi przywołaj utwory Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego i Cypriana Norwida.
15. Podróżnik, pielgrzym, tułacz w polskiej literaturze romantycznej. Omów motyw na przykładzie twórczości Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego.
16. Scharakteryzuj romantyczną koncepcję patriotyzmu na przykładzie III części *Dziadów*, *Pana Tadeusza* i **R** *Kordiana*.
17. Przemiana bohatera jako unikalna cecha polskiej literatury romantycznej. Zaprezentuj zagadnienie na podstawie *Dziadów*, *Pana Tadeusza* oraz **R** *Kordiana*.
- R** 18. Przygotuj referat na temat syntezy sztuk w romantyzmie. Wyjaśnij, w jaki sposób literatura romantyczna inspirowała się malarstwem i muzyką.
- R** 19. Omów najważniejsze cechy stylu romantycznego na przykładzie utworów z epoki.

20. Jakie nawiązania do romantyzmu można odnaleźć w sztuce współczesnej? Porównaj krajobraz przedstawiony na obrazie Zdzisława Beksińskiego z pejzażami romantycznymi Caspara Davida Friedricha i Karla Friedricha Schinkla.

Zdzisław
Beksiński,
AC78, 1978

Sposób na zadanie

- Romantyków fascynowała mroczna, tajemnicza i fantazmatyczna strona rzeczywistości. Interesowali się duchowością i fantastyką. Wierzyli w obecność upiórów, demonów czy sił nadprzyrodzonych. Przypisywali też duże znaczenie sennym widzeniom, które według nich ujawniały „życie duszy”.
- Twórcy romantyczni odczuwali potrzebę kontaktu z naturą i przeszłością. Szczyty gór, urwiska, ruiny budowli, średniowieczne zamczyska, spowite mgłą mogiły, ciemny las czy blask księżyca – to stałe elementy romantycznego krajobrazu. Taka sceneria skłaniała do kontemplacji i pozwalała uchwycić duchową naturę realnego świata.
- Które z tych romantycznych motywów odnajdujesz w pracy Beksińskiego? W jaki sposób artysta je wykorzystuje i przetwarza? W jakim stopniu romantyczne doświadczenie świata służy mu do konstruowania własnego uniwersum?

SPRAWDŹ SIĘ

CZĘŚĆ I

Przeczytaj uważnie oba teksty i wykonaj zamieszczone pod nimi zadania.

Tekst 1.

Piotr Urbanowicz

Promieniści

To, co naukowe, i to, co społeczne, ściśle się ze sobą wiązało. Nowa nauka wytwarzała nie tylko teorię wiązań, ale wprowadzała w układ społeczny nowych aktorów – istoty promieniste. Stały się one zarówno figurami wyobraźni, jak i społecznymi mediatorami, którzy wyznaczali kierunek poszukiwań uniwersalnego fluidu. Mediowały w tym sensie, że pozwalały wytworzyć nowy rodzaj praktyk społecznych, a co za tym idzie – relacji społecznych. Nauka o elektryczności była konstruowana symetrycznie – odnosiła się i do natury, i do kultury. Komunikacja między ludźmi znajdowała fizyczną wykładnię. To niewidzialne płyny miały łączyć ze sobą ludzi. Pojęcie płynu elektrycznego stało się więc źródłem metafor wchodzenia w kontakt. Pisanie o elektryczności wiązało się z pisaniem o społeczeństwie [...]. Czy rzeczy istnieją jako takie, czy są efektem oddziaływania na siebie materialnych, subtelnych płynów? Czy stanowią medium przekazywania emocji innym ludziom?

Takie pytania musiały zaprzętać umysły studentów Uniwersytetu Wileńskiego w czasach jego największej świetności, czyli w okresie poprzedzającym słynny proces filomatów w latach 1823–1824. [...] Podejmowali oni eksperymenty z widowiskową, „cudowną” [...] elektrycznością. [...] Pokazy elektryczne były głównym przedmiotem wykładów publicznych w zakresie fizyki. Nic dziwnego, że pokazywano je w pomieszczeniu przystosowanym do pokazów teatralnych. „Jedna z dwóch sal gabinetu fizycznego, w której na podwyższeniu stoi wielka machina elektryczna, była niegdyś teatrem [...]”. Owa ogromna maszyna, [...] nabyta pomiędzy 1806 a 1814 rokiem miała średnicę tafli szklanej 36 cali (czyli około jednego metra) oraz dodaną do niej baterię złożoną z dwudziestu czterech butelek lejdejskich¹. [...]

Można przypuszczać, że takie usytuowanie maszyny, niejako w centrum widowiskowym Uniwersytetu, pociągało za sobą częste praktykowanie eksperymentów z użyciem elektryczności na lekcjach publicznych oraz na zajęciach z fizyki przez studentów. Jednym z takich doświadczeń, do którego zachęcali wszyscy fizycy [...], był łańcuch elektryczny. [...] Niewykluczone, że w Wilnie stosowano wariant opisany przez Giambattistę Beccarię² [...]. Beccaria proponował, aby eksperyment z butelką lejdejską pokazać w sposób dowcipny i przez to angażujący dla studentów:

„Niech będzie łańcuch złożony z osób A. B. C. D. E. F. G. H. etc. [...] Osoba A. lewą ręką zbliża szklankę do konduktora, a prawą bierze rękę lewą B.; B. niech ma pod prawą nogą koniec łańcuszka żelaznego, a C. niech trzyma koniec drugi lewą ręką; D. położy lewą rękę na głowie C., a palec prawej zbliży się do lewego ucha E., a F. niech się dotknie ręką lewą prawego ucha E., a prawą niech trzyma za koniec żelaznego pręta; H. lewą niech się trzyma za drugi, G. obydwo ma rękami niech się trzyma za środek tegoż pręta etc. Na koniec X., która jest na końcu tego łańcucha, trzymając rękę H., niech zbliży palec do pręta szklanki nabitej. Wstrząśnienie pójdzie z lewego ramienia przez piersi, wzdłuż ramienia prawego osoby A.; stąd przez ramię lewe B. i przez nogę prawą pójdzie do łańcuszka; z łańcuszka pobieży przez prawe ramię osoby C. i przez głowę onejże do ręki D., stąd przez drugie ramię D. wzdłuż palca popłynie z jednego ucha do drugiego osoby E., po tym przebieży z jednego ramienia

¹ butelka lejdejska – pierwszy kondensator elektryczny; szklane naczynie wypełnione wodą, zatkane korkiem przebitym na wylot miedzianym drutem; można je naładować ładunkiem elektrycznym, stykając pręt z naładowanym ciałem.

² Giambattista Beccaria [dziambatista bekarija] – osiemnastowieczny fizyk, profesor Uniwersytetu Turyńskiego, jeden z pionierów badań nad elektrycznością.

do drugiego osoby F. i przez pręt popłynie do H., nie tykając bynajmniej osoby G., chociaż ona obydwo ma rękami trzyma się żelaznego pręta: ponieważ najkrótsza droga jest wzdłuż tego pręta”.

Taki eksperyment nie tylko ilustruje przepływ energii elektrycznej i działanie butelki lejdejskiej. W praktyce tworzy również więzi społeczne. Dotknięcie ucha lub głowy kolegi ze szkolnej ławki musiało wywołać wśród uczniów salwy śmiechu. Przez zabawę przekraczano pewną konwencjonalną granicę i łączono uczniów w jedno zbiorowe ciało. Elektryczność przedstawiała być wyłącznie przedmiotem wykładu, siłą fizyczną, stała się także metaforą tego zjednoczenia. Podczas takiego pokazu powstawały więzi fizyczne i społeczne.

Piotr Urbanowicz, *Promieniści* [w:] tegoż, *Elektryczny romantyzm. Nauka o elektryczności a literatura i filozofia polska pierwszej połowy XIX wieku*, Toruń 2024.

Tekst 2.

Neil deGrasse Tyson

Kosmiczne zachwyty

Załóżmy na chwilę, że ludzie są najinteligentniejszym gatunkiem na Ziemi. Jeśli na potrzeby dyskusji zdefiniujemy inteligencję jako umiejętność abstrakcyjnego matematycznego myślenia, to moglibyśmy stwierdzić, że ludzkość jako jedyna posiada tę cechę.

Jakie są szanse, że pierwszy i jedyny inteligentny gatunek w historii jest wystarczająco mądry, aby w pełni zrozumieć zjawiska zachodzące w kosmosie? Szympansy są ewolucyjnie tylko o krok za nami, a mimo to jak długo byśmy je uczyli – raczej nie opanują trygonometrii. Spróbujmy sobie jednak wyobrazić, że na Ziemi lub gdzie indziej w kosmosie istnieje gatunek o tyle inteligentniejszy od człowieka, o ile człowiek przewyższa inteligencją szympansa. W jakim stopniu byłby on w stanie zrozumieć wszechświat?

Znający grę w kółko i krzyżyk wiedzą, że jej zasady są na tyle trywialne, iż jeśli wykona się odpowiedni ruch na początku, to albo się wygrywa, albo blokuje przeciwnika do końca rozgrywki. Małe dzieci jednak grają w tę grę tak, jakby jej wyniku nie dało się przewidzieć. Reguły gry w szachy też są proste i przejrzyste, ale przewidzenie sekwencji ruchów przeciwnika staje się tym trudniejsze, im dłużej trwa pojedynek. Nawet dla bardzo sprytnych i utalentowanych dorosłych gra w szachy jest więc sporym wyzwaniem i trudno przewidzieć, jak się zakończy. [...]

Kosmos jest jak gra w szachy, której zasady są tylko częściowo znane. Czasem zachowuje się on w sposób bardzo tajemniczy, trochę tak, jakby podporządkowywał się jakimś sekretnym, niejawnym regułom, których nie ma w spisanej do tej pory instrukcji. [...]

Bez względu na to, jak bardzo jesteśmy przekonani o słuszności naszych badań, eksperymentów, danych czy teorii, zawsze powinniśmy pamiętać, że 85 procent siły grawitacyjnej w kosmosie pochodzi z nieznanego, tajemniczego źródła, które opiera się wszystkim dotychczas wynalezionym narzędziom obserwacji. W tej chwili można się domyślać, że w źródle tym nie ma zwykłych cząstek, takich jak elektrony, protony czy neutrony, ani żadnych oddziałujących z nimi rodzajów materii i energii. Ten efemeryczny i gorszący twór wciąż pozostaje wielką niewiadomą i nazywany jest „ciemną materią”.

Czy brzmi to tak, jakby miał nastąpić koniec nauki? Czy powinno nam się wydawać, że wszystko już wiemy i że możemy sobie pogratulować? Według mnie jest dokładnie na odwrót – jesteśmy nieporadnymi durniami, przypominającymi naszego kuzyna szympansa próbującego zrozumieć prawo Pitagorasa.

Może jestem trochę niesprawiedliwy wobec *homo sapiens* i analogia z szympansem jest nieco przesadzona. Może nie chodzi o to, jak inteligentni są pojedynczy przedstawiciele

danego gatunku, ale o to, jakim zbiorczym potencjałem inteligencji on dysponuje. Ludzie nieustannie dzielą się i wymieniają swoimi odkryciami podczas konferencji, w publikacjach i w mediach, w tym także przez internet. W przeciwieństwie do napędzanej przez selekcję naturalną ewolucji darwinowskiej rozwój kultury w dużej mierze przebiega zgodnie z teorią ewolucji Lamarcka; nowe pokolenia otrzymują w spadku wszystkie dokonania przodków, dzięki czemu nasze poznawanie kosmosu może akumulować się bez końca.

Każde odkrycie naukowe staje się dzięki temu kolejnym szczeblem na drabinie wiedzy, której końca nie widać, bo cały czas ją konstruujemy. Jestem przekonany, że wspinając się po niej, zawsze będziemy szukać rozwiązań kolejnych zagadek wszechświata, jedna po drugiej.

Neil deGrasse Tyson, *Kosmiczne zachwyty*, przeł. Dominika Braithwaite, Kraków 2018.

Zadanie 1.

Oceń prawdziwość podanych stwierdzeń odnoszących się do tekstów. Zaznacz P, jeśli stwierdzenie jest prawdziwe, albo F – jeśli jest fałszywe.

1.	Autor tekstu 1. przekonuje, że na początku XIX w. nastąpił regres badań naukowych.	P	F
2.	Autor tekstu 2. uznaje, że ludzkość doszła już do kresu swoich możliwości poznawczych.	P	F

Zadanie 2.

Autor tekstu 1. zauważa, że nauka o elektryczności w XIX w. była konstruowana symetrycznie – to, co naukowe, i to, co społeczne, ściśle się ze sobą wiązało. Sformułuj na podstawie tekstu uzasadnienie potwierdzające słuszność tej tezy.

Zadanie 3.

Rozstrzygnij, czy przywołany w tekście 2. przykład z grą w szachy pełni taką samą funkcję jak eksperyment z butelką lejdejską w tekście 1. Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do obu tekstów.

Zadanie 4.

Obaj autorzy stawiają w swoich tekstach pytania. Określ, czemu służy ten środek językowy w każdym z tekstów.

Funkcja pytań w tekście 1.:

Funkcja pytań w tekście 2.:

Zadanie 5.

Na podstawie obu tekstów napisz notatkę syntetyzującą na temat: nauka i jej znaczenie dla rozwoju człowieka. Twoja wypowiedź powinna liczyć 60–90 wyrazów. Zadanie wykonaj w zeszycie.

CZĘŚĆ II

Zadanie 6.

Przeczytaj sonet Adama Mickiewicza z cyklu *Sonet y krymskie*.

Adam Mickiewicz

*Ajudah*¹

Lubię poglądać wsparty na Judahu skale,
Jak śpionione bałwany to w czarne szeregi
Ścinawszy się buhają, to jak srebrne śniegi
W milijonowych tęczach kołują wspaniale.

Trącą się o mieliznę, rozbijają na fale,
Jak wojsko wielorybów zalegając brzegi,
Zdobędą ląd w tryumfie i na powrót zbiegi,
Mieczą za sobą muszle, perły i korale.

Podobnie na twe serce, o poeto młody!
Namiętność często groźne wzburza niepogody,
Lecz gdy podniesiesz bardon², ona bez twej szkody

Ucieka w zapomnienia pogrążyć się toni
I nieśmiertelne pieśni za sobą uroni,
Z których wieki uplotą ozdobę twych skroni.

Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. 1., *Wiersze*, Warszawa 1998.

Nazwij motyw horacjański wykorzystany w sonecie *Ajudah*. Wyjaśnij, w jaki sposób został on zrealizowany w utworze Adama Mickiewicza.

Motyw:

Wyjaśnienie:

Zadanie 7.

Przeczytaj fragment III części *Dziadów* Adama Mickiewicza.

Adam Mickiewicz

Dziady, cz. III (fragmenty)

KONRAD

Wznoszę się! lecę! tam, na szczyt opoki –
Już nad plemieniem człowieczem,
Między proroki.
Stąd ja przyszłości brudne obłoki
Rozcinam moją żrenicą jak mieczem;
Rękami jak wichrami mgły jej rozdzieram –

Już widno – jasno – z góry na ludy spozieram –
Tam księga sybilińska¹ przyszłych losów świata –
Tam, na dole!

¹ Ajudah – wysoki, wysunięty w morze przylądek na Krymie.

² bardon – dawny strunowy instrument muzyczny, podobny do lutni i liry.

¹ księga sybilińska – spis proroctw, przepowiedni.

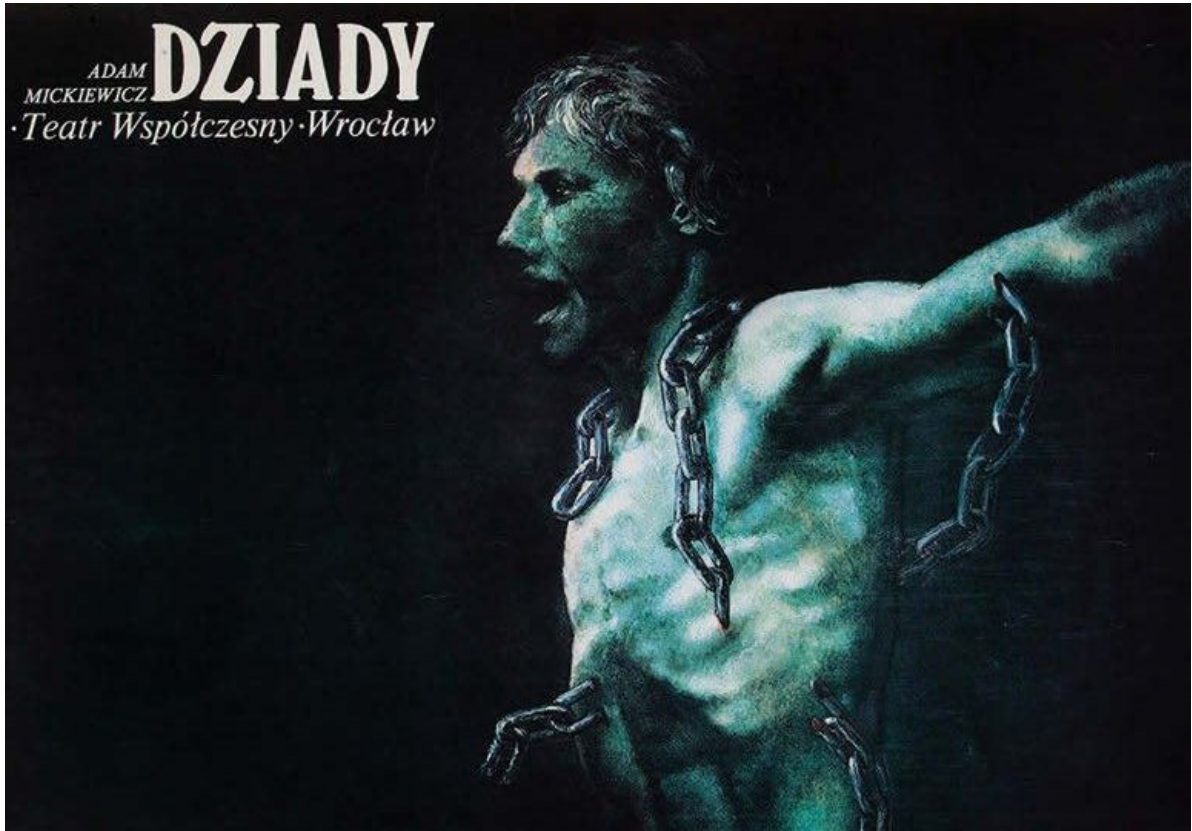
Patrz, patrz, przyszłe wypadki i następne lata,
Jak drobne ptaki, gdy orła postrzegą,
Mnie, orła na niebie!

Adam Mickiewicz, *Dziela*, t. 3., Warszawa 1955.

Uzasadnij, że kreacja Konrada z III części *Dziadów* wpisuje się w romantyczną koncepcję poety-wieszcz. W odpowiedzi odwołaj się do podanego fragmentu utworu.

Zadanie 8.

Zapoznaj się z plakatem do przedstawienia *Dziady* według dramatu Adama Mickiewicza.

Jan Jaromir Aleksyun, plakat do spektaklu *Dziady*, Teatr Współczesny we Wrocławiu, 1983

Na plakacie za pomocą różnych elementów graficznych przedstawiono interpretację utworu Adama Mickiewicza. Wybierz dwa elementy graficzne i wyjaśnij ich sens w kontekście III części *Dziadów*.

Sposób na zadanie

- Zadanie sprawdza znajomość treści i problematyki lektury obowiązkowej – III części *Dziadów* Adama Mickiewicza, oraz umiejętność konfrontowania tekstu literackiego z tekstem ikonycznym (plakatem).
- Przypomnij sobie, jaką postawę wobec rzeczywistości prezentuje Konrad – główny bohater utworu. Przeciw czemu i komu się buntuje? W jakich okolicznościach? Co możesz powiedzieć o działaniach innych bohaterów dramatu, np. młodzieży polskiej? W jakiej sytuacji znaleźli się młodzi ludzie podczas zaborów?
- Zwróć uwagę, jaką postawę przyjmuje osoba przedstawiona na plakacie. Jakie emocje malują się na jej twarzy? Co mogą symbolizować łańcuchy opasujące jej nagie ciało? W jaki sposób je pokazano? Zastanów się nad symbolicznym znaczeniem kolorystyki plakatu.

Zadanie 9.

Przeczytaj fragment *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza.

Adam Mickiewicz

Pan Tadeusz

Księga Pierwsza. Gospodarstwo (fragment)

Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie.
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.

Panno Święta, co jasnej bronisz Częstochowy
I w Ostrej świecisz Bramie! Ty, co gród zamkowy
Nowogródzki ochraniasz z jego wiernym ludem!
Jak mnie dziecko do zdrowia powróciłaś cudem
(Gdy od płaczącej matki pod Twoją opiekę
Ofiarowany, martwą podniosłem powiekę
I zaraz mogłem pieszo do Twych świątyń progu
Iść za wrócone życie podziękować Bogu),
Tak nas powrócisz cudem na Ojczyzny łono.
Tymczasem przenoś moję duszę utęsknioną
Do tych pagórków leśnych, do tych łąk zielonych,
Szeroko nad błękitnym Niemnem rozciągnionych,
Do tych pól malowanych zbożem rozmaitem,
Wyzłacanych pszenicą, posrebrzanych żytem.

Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Wrocław 2015.

Na podstawie podanego fragmentu określ dwie cechy *Pana Tadeusza*, które pozwalają stwierdzić, że utwór ten jest epopeją. Każdą cechę zilustruj przykładem z tekstu.

Cecha epopei	Przykład z tekstu

Zadanie 10.

Przeczytaj podaną definicję słownikową i fragment wiersza Juliusza Słowackiego.

Tekst 1.

tyrtejska poezja – poezja wzywająca do boju, zagrzewająca do walki w obronie zagrożonego kraju. Tyrtejska poezja była częstym zjawiskiem w literaturze polskiej epoki zaborów. Nazwa pochodzi od greckiego poety Tyrteusza (VII w. p.n.e.), autora wielu utworów tego rodzaju [...]; Tyrteusz stał się symbolem poety-bojownika.

Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska,
Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław 2012.

Tekst 2.

Juliusz Słowacki

Hymn (fragmenty)

Bogarodzica! Dziewico!

Słuchaj nas, Matko Boża,

To ojców naszych śpiew.

Wolności błyszczysz zorza,

Wolności bije dzwon,

Wolności rośnie krzew.

Bogarodzico!

Wolnego ludu śpiew

Zanieś przed Boga tron.

[...]

Do broni, bracia! do broni!

Oto ludu zmartwychwstanie

Z ciemnej pognębienia toni,

Z popiołów Feniks nowy

Powstał, lud – błogosław, Panie!

Niech grzmi pieśń jak w dzień godowy.

Juliusz Słowacki, *Wiersze*, oprac. J. Brzozowski
i Z. Przychodniak, Wrocław 2013.

Podnieście głos, rycerze,

Niech grzmią wolności śpiewy,

Wstrząsną się Moskwy wieże:

Wolności pieniem wzruszę

Zimne granity Newy¹;

I tam są ludzie – i tam mają duszę...

Uzasadnij, że *Hymn* [Bogarodzica! Dziewico!...] Juliusza Słowackiego nosi cechy poezji tyrtejskiej. W odpowiedzi przywołaj przykłady z utworu.

Zadanie 11.

Przeczytaj fragment wiersza *Moja piosnka (II)* Cypriana Norwida.

Cyprian Norwid

Moja piosnka (II) (fragmenty)

Do kraju tego, gdzie kruszynę chleba

Podnoszą z ziemi przez uszanowanie

Dla darów nieba,

Tęskno mi, Panie.

Tęskno mi jeszcze i do rzeczy innej,

Której, już nie wiem, gdzie leży mieszkanie,

Równie niewinnej...

Tęskno mi, Panie.

Do kraju tego, gdzie winą jest duża

Popsować gniazdo na gruszy bocianie,

Bo wszystkim służą,

Tęskno mi, Panie.

Do beztęsknoty i do bezmyślenia,

Do tych, co mają *tak* za *tak*, *nie* za *nie*

Bez światłocienia,

Tęskno mi, Panie.

[...]

Cyprian Norwid, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/moja-piosnka.html> [dostęp: 12.11.2024].

Oceń prawdziwość podanych stwierdzeń odnoszących się do fragmentu wiersza *Moja piosnka (II)* Cypriana Norwida. Zaznacz P, jeśli stwierdzenie jest prawdziwe, albo F – jeśli jest fałszywe.

1.	Przeplatanie kolejnych strof refrenem <i>Tęskno mi, Panie</i> nadaje utworowi Cypriana Norwida charakter modlitwy, litanii.	P	F
2.	Użycie neologizmów <i>beztęsknota</i> , <i>bezmyślenie</i> podkreśla marzenie podmiotu lirycznego o osiągnięciu stanu ukojenia, spokoju.	P	F

CZĘŚĆ III

Zadanie 12.

Wybierz jeden z poniższych tematów i napisz wypowiedź argumentacyjną. W wypracowaniu rozważ problem podany w temacie.

Temat 1.

Dzieje ojczyste i ich wpływ na indywidualny los człowieka.

W pracy odwołaj się do:

- wybranej lektury obowiązkowej – utworu epickiego lub dramatycznego
- innego utworu literackiego – może to być również utwór poetycki
- wybranych kontekstów.

Temat 2.

Miłość jako przeżycie osobiste i wyraz uwikłania bohatera w sprawy narodowe.

W pracy odwołaj się do:

- wybranej lektury obowiązkowej – utworu epickiego lub dramatycznego
- innego utworu literackiego – może to być również utwór poetycki
- wybranych kontekstów.

→ Odwołaj się np. do III części *Dziadów* Adama Mickiewicza, *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza, *Kordiana* Juliusza Słowackiego **R**, *Nie-Boskiej komedii* Zygmunta Krasińskiego, *Pieśni o Rolandzie*, *Iliady* Homera.

→ Odwołaj się np. do III części *Dziadów* Adama Mickiewicza, *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza, sonetu *Pielgrzym* z cyklu *Sonety krymskie* Adama Mickiewicza, *Kordiana* Juliusza Słowackiego **R**.

SPRAWDŹ SIĘ

Wybierz jeden z poniższych tematów i napisz wypowiedź argumentacyjną. W wypracowaniu rozważ problem podany w temacie.

Temat 1.

Topos i jego rola w kreacji świata przedstawionego w dziele literackim.

W pracy odwołaj się do:

- *Kordiana* Juliusza Słowackiego
- dwóch innych utworów literackich
- wybranego kontekstu.

Temat 2.

[...] byłoby doprawdy rzeczą zaskakującą, gdyby dźwięk nie mógł zasugerować koloru, gdyby kolory nie mogły narzucić wyobrażenia melodii, a gdyby dźwięk i kolor były niezdolne do wypowiedzenia idei, rzeczy bowiem wyrażały się zawsze przez wzajemną analogię [...].

Charles Baudelaire

Synteza sztuk w literaturze. Rozważ, jak łączenie różnych sztuk wpływa na kreację świata przedstawionego w dziele literackim. Punktem wyjścia do rozważań uczyn fragment tekstu Charles’a Baudelaire’a.

W pracy odwołaj się do:

- wybranej lektury obowiązkowej
- dwóch innych utworów literackich
- wybranego kontekstu.

→ Odwołaj się np. do III części *Dziadów* Adama Mickiewicza, *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza, *Kordiana* Juliusza Słowackiego **R**, *Fortepianu Szopena* Cypriana Norwida **R**, *Bema pamięci żałobnego-rapsodu* Cypriana Norwida.

¹ Newa – rzeka przepływająca przez Petersburg.

NIEZBĘDNIK

■ RODZAJE I GATUNKI LITERACKIE

LIRYKA

Cechy liryki

podmiot liryczny – osoba mówiąca w utworze, najczęściej wyraża swoje emocje, przeżycia i doznania

monolog liryczny – najczęstszy sposób wyrażania się w liryce; osobiste wyznanie podmiotu, który skupia się na wyrażeniu swojego świata wewnętrznego

język poetycki – kreatywne zastosowanie języka, które przejawia się w nagromadzeniu różnych środków stylistycznych, np. metafor, epitetów, porównań

Podział liryki ze względu na sposób wyrażania się podmiotu lirycznego

liryka bezpośrednia – podmiot liryczny wyraża się w 1. osobie i występuje jako osoba przeżywająca emocje i prezentująca swój świat myśli, uczuć i doznań. Charakterystycznym sposobem wypowiedzi jest monolog liryczny

Typy liryki bezpośredniej:

- **liryka osobista** – podmiot sugeruje, że jest tożsamy z autorem, np. Horacy, *Wybudowałem pomnik*
- **liryka roli** – podmiot liryczny jest postacią fikcyjną (np. historyczną, mitologiczną), więc jego wypowiedź przybiera formę słów tej osoby, np. Kazimiera Iłakowiczówna, *Opowieść małżonki świętego Aleksego*
- **liryka maski** – osoba mówiąca wciela się w postać przedmiotu, zwierzęcia, rośliny, ale wygłasza poglądy autora, np. Jan Kochanowski, *Na lipe*

Inne typy liryki

Liryka inwokacyjna (apelu) – podmiot liryczny zwraca się do konkretnego adresata (*ty*) z określoną prośbą, żądaniem, rozkazem, np. Adam Mickiewicz, *Oda do młodości*.

Liryka podmiotu zbiorowego – podmiot liryczny występuje jako *my*, czyli wyraża się w imieniu grupy, a zatem treści wyrażone w utworze poetyckim są tożsame z przeżyciami danej społeczności, np. Józef Wybicki, *Mazurek Dąbrowskiego*.

Przykładowe gatunki liryczne:

- pieśń, np. Horacy, *Do Deliusza*
- psalm, np. *Psalm 130 (Z otchłani grzechu ku Bożemu miłosierdziu)*
- tren, np. Jan Kochanowski, *Tren I*
- sonet, np. Adam Mickiewicz, *Stepy akemańskie*
- fraszka, np. Jan Kochanowski, *O żywocie ludzkim*.

Typy liryki pośredniej:

- **liryka opisowa** – podmiot liryczny ukrywa się za opisem m.in. krajobrazu lub przedmiotów, np. Jan Kochanowski, *Pieśń II z Ksiąg pierwszych (Serce roście...)*
- **liryka sytuacyjna** – występują w niej elementy narracji lub dialogu, a podmiot liryczny nie uczestniczy w opisywanych wydarzeniach, np. Bolesław Leśmian, *Dusiołek*

Podział liryki ze względu na tematykę

- **refleksyjno-filozoficzna**
filozoficzne przekonania, niepokoje egzystencjalne, pytania o istotę bytu, możliwość poznania świata, los człowieka, np. Jan Kochanowski, *Pieśń IX*; Juliusz Słowacki, *Hymn* [Smutno mi, Boże!...]
- **miłosna**
opisy uczucia, miłosne wyznania, np. Jan Andrzej Morsztyn, *O swej pannie*; Adam Mickiewicz, *Do M****
- **religijna**
przeżycia mistyczne, prośby do Boga, problemy wiary, np. Jan Kochanowski, *Hymn* [Czego chcesz od nas, Panie...]; *Bogurodzica*
- **patriotyczno-obywatelska**
troska o dobro państwa, naród, problemy społeczeństwa, uczucia do ojczyzny, np. Jan Kochanowski, *Pieśń o spustoszeniu Podola*; Ignacy Krasicki, *Hymn do miłości ojczyzny*; Juliusz Słowacki, *Grób Agamemnona*
- **agitacyjno-polityczna**
propagowanie pożądanych postaw obywatelskich, nakłanianie do podjęcia określonych działań, np. Jan Kochanowski, *Pieśń o spustoszeniu Podola*; Juliusz Słowacki, *Grób Agamemnona*
- **autotematyczna**
twórczość literacka, rola poety i poezji, język poetycki, np. Jan Kochanowski, *Pieśń XXIV z Ksiąg wtórych* [Niezwykłym i nie leda piórem opatrzony...]; Juliusz Słowacki, *Testament mój*; Cyprian Norwid, *Klaskaniem mając obrzękle prawice...*

Język i kompozycja w liryce

- Tekst liryczny charakteryzuje się językiem znacznie bardziej zmetaforyzowanym niż w przypadku epiki i dramatu. Język poezji nie jest przezroczysty – niesie ze sobą dodatkowe znaczenia.
- Elementami organizacyjnymi utworów lirycznych są rytm, rymy i podział na strofy.

Wersyfikacyjna organizacja tekstu literackiego

rytm:

- regularne powtarzanie danego elementu kompozycyjnego, językowego, np. krótkich lub długich wyrazów, intonacji, okresów składniowych
- wprowadza melodykę, dynamizuje tekst lub go spowalnia

rymy:

- powtórzenie wyrazów o podobnie brzmiących zakończeniach – na końcu wersów lub wewnątrz kolejnych wersów w tym samym miejscu (rymy wewnętrzne)
- podkreślają znaczenia wyrazów pozostających w pozycji rymowej, wskazują dodatkowe obszary znaczeń, które uzyskano dzięki ich zastosowaniu

strofa:

- zespół wersów zorganizowany jako całość, wyodrębniony graficznie i powtórzony w tym samym kształcie dwa lub więcej razy
- zwraca uwagę na zawartą w niej całość treściową

Podział rymów ze względu na

miejsce w tekście:

- **wewnętrzne** (w środku wersu lub wersów)
- **zewewnętrzne** (na końcu wersu)

akcent:

- **żeńskie** (obejmują półtorej sylaby, np. *mowa – słowa*)
- **męskie** (obejmują jedną ostatnią sylabę, np. *fal – dal*)

dokładność:

- **dokładne** (zbudowane z tych samych głosek, np. *młodzi – głodzi*)
- **niedokładne** (zbudowane z różnych głosek brzmieniowo podobnych, np. *myśli – wyszli*)

układ:

- **parzyste** (sąsiadujące) – aabb
- **przeplatane** (krzyżowe) – abab
- **okalające** – abba

Wybrane gatunki liryczne

- **oda** – utwór liryczny o podniosłym charakterze i tematyce świeckiej, stanowiący pochwałę bohatera, zjawiska, idei, wydarzenia.
Np. Adam Mickiewicz, *Oda do młodości*
- **hymn** – utwór liryczny o podniosłym, uroczystym charakterze, podejmujący zwykle tematy religijne lub patriotyczne, sławiący powszechnie szanowanych bohaterów, bóstwa, idee, narody, instytucje.
Np. Juliusz Słowacki, *Hymn* [Smutno mi, Boże!...]
- **sonet** – utwór liryczny o stałej budowie, liczący czternaście wersów. Składa się z dwóch strof czterowersowych (o charakterze opisowym) i dwóch strof trzywersowych (o charakterze refleksyjno-filozoficznym).
Np. Adam Mickiewicz, *Sonety krymskie* (*Stepy akermzańskie*, *Burza*)

EPIKA

Przykładowe gatunki epickie:

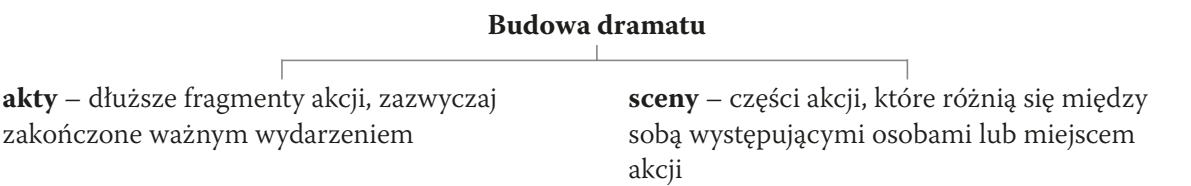
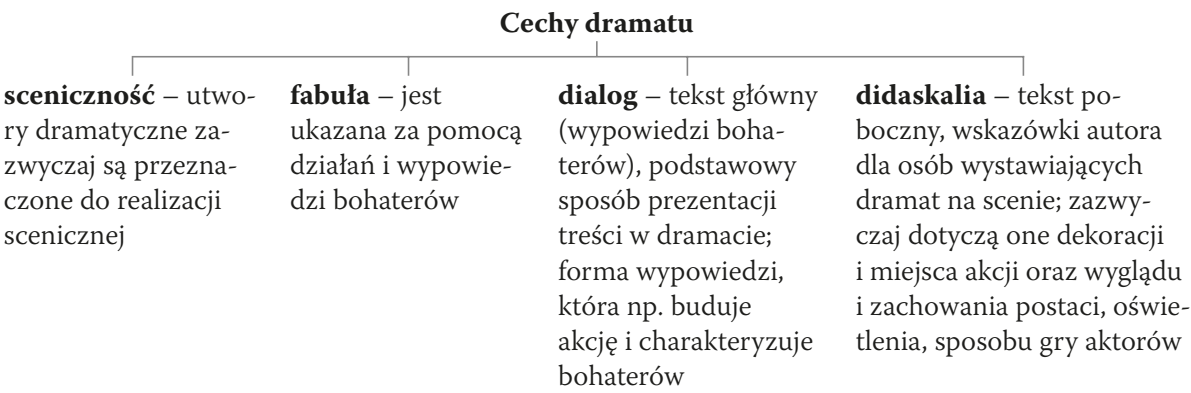
- epos, np. Homer, *Iliada*
- powieść, np. Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*
- opowiadanie, np. Charles Dickens, *Opowieść wigilijna*
- nowela, np. Henryk Sienkiewicz, *Latarnik*.

Każdy z tych gatunków można podzielić na odmiany w zależności od tego, jaki jest temat utworu epickiego lub relacja świata przedstawionego do rzeczywistości, np. epos rycerski (*Pieśń o Rolandzie*), powieść historyczna (Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*), powieść fantasy (George R.R. Martin, *Nawatnica mieczy*).

Wybrany gatunek epicki

- **epos (epopeja)** – dłuższy wierszowany utwór epicki o podniosłym charakterze. Przedstawia dzieje legendarnych lub historycznych bohaterów na tle wydarzeń przełomowych dla danej społeczności. Charakteryzuje się podniosłym stylem, obecnością epitetów stałych i porównań homeryckich. Rozpoczyna się inwokacją.
Np. Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*

DRAMAT

Przykładowe gatunki dramatyczne:

- tragedia, np. Sofokles, *Antygona*
- komedia, np. Molier, *Skąpiec*
- dramat romantyczny, np. Adam Mickiewicz, *Dziady*, cz. II.

Akcja

Kluczowy element dramatu. Akcję budują wypowiedzi bohaterów.

Porządek akcji:

- **ekspozycja** – sytuacja wyjściowa, prezentacja głównych postaci i problemów utworu
- **rozwińnięcie akcji** – rozwój wydarzeń wynikający z zawiązania konfliktu
- **punkt kulminacyjny** – moment najwyższego napięcia wynikającego ze sprzecznych dążeń i działań bohaterów
- **perypetia** – nieoczekiwany zwrot akcji, który komplikuje jej dotychczasowy rozwój
- **rozwiązanie akcji** – rozstrzygnięcie konfliktu.

Wybrane gatunki dramatyczne

- **komedia** – gatunek dramatu, do którego zaliczają się utwory o pogodnej, często zabawnej tematyce. W komedii losy bohaterów zazwyczaj zmierzają do szczęśliwego końca. Humor w tych tekstach jest najczęściej oparty na komizmie sytuacji, a także na komizmie charakterów postaci lub używanego przez nich języka. Komedia, podobnie jak tragedia, wywodzi się ze starożytnej Grecji, a rozwinęli ją pisarze rzymscy.
Np. Aleksander Fredro, *Zemsta*

- **dramat romantyczny** – typ dramatu ukształtowany w romantyzmie. Wyróżniają go: otwarta kompozycja, brak chronologii wydarzeń, łączenie scen kameralnych ze zbiorowymi, realizmu z fantastyką, obecność wyrazistego bohatera indywidualisty, złamanie zasady trzech jedności, mieszanie rodzajów literackich, stylów i konwencji.
Np. Adam Mickiewicz, *Dziady*, cz. III, Juliusz Słowacki, *Balladyna*, *Kordian*

GATUNKI MIESZANE (SYNKRETYCZNE)

Gatunki mieszane (synkretyczne) – łączące cechy różnych rodzajów literackich, np. w balladzie romantycznej (Adam Mickiewicz, *Świtezianka*) można znaleźć elementy epickie, m.in. narratora i fabułę, oraz liryczne, takie jak nastrojowość, oddziaływanie na emocje odbiorcy.

Wybrany gatunek mieszany (synkretyczny)

- **ballada** – utwór o charakterze liryczno-epickim ze zdramatyzowaną fabułą. Łączy język narracji z językiem poetyckim. Opowiada o niezwykłych wydarzeniach, zawiera elementy fantastyczne. Narrator ballady ukazuje w sposób subiektywny losy silnie stypizowanych bohaterów.
Np. Adam Mickiewicz, *Romantyczność*, *Lilie*

■ ŚRODKI STYLISTYCZNE

FONETYCZNE ŚRODKI STYLISTYCZNE

wyrazy dźwiękonaśladowcze (onomatopeja) – wyrazy, których brzmienie imituje efekty akustyczne, np. *gwizd, świstać*. Onomatopeje:

- wprowadzają iluzję rzeczywistych dźwięków.

SŁOWOTWÓRCZE ŚRODKI STYLISTYCZNE

zdrobnienie – wyraz wartościujący, oznaczający coś małego lub wyrażający pozytywny stosunek nadawcy, np. *domek, słoneczko, dzieciątko*. Zdrobnienia:

- nadają tekstowi zabarwienie emocjonalne (wyrażają czułość, życzliwość)
- często wprowadzają pogodny nastrój
- czasem są znakiem ironii
- niekiedy stają się oznaką poufałości.

zgrubienie – wyraz wartościujący, oznaczający coś dużego lub wyrażający negatywny stosunek nadawcy, np. *paluch, wąsiska*. Zgrubienia:

- nadają tekstowi zabarwienie emocjonalne (wyrażają lekceważenie, pogardę, niechęć)
- czasem wprowadzają poufały ton.

neologizm – nowy wyraz, który do tej pory nie istniał w słowniku, utworzony zgodnie z obowiązującymi regułami słowotwórstwa, np. *ogryzmolony, trupojady, wszechdoskonałość*. Neologizmy:

- wprowadzają do tekstu dodatkowe znaczenie
- mają zadziwić, przykuć uwagę
- mogą nadawać wypowiedzi żartobliwy charakter.

SKŁADNIOWE ŚRODKI STYLISTYCZNE

anafora – powtórzenie tego samego słowa lub kilku słów na początku kolejnych wersów. Anafory:

- podkreślają sens powtarzanych wyrazów
- uwydatniają rytmiczność wypowiedzi.

Przykład: *Żem często dumał nad mogiłą ludzi,
Żem prawie nie znał rodzinnego domu,
Żem był jak pielgrzym, co się w drodze trudzi* [...].
Juliusz Słowacki, *Hymn* [Smutno mi, Boże!...] (fragment)

pytanie retoryczne – pytanie, które nie wymaga odpowiedzi, lecz zastanowienia. Pytania retoryczne:

- podkreślają wyrażone w nich twierdzenia
- skłaniają do refleksji i poszukiwania w wypowiedzi rozwinięcia zawartych w nich myśli.

Przykład: *Czemu? dlaczego? w przesytno-Niedzielę
Przyszedłem witać i żegnać... tak wiele?*
Cyprian Norwid, *Klaskaniem mając obrzękę prawice...* (fragment)

wykrzyknienie – wykrzyknikowe zdanie lub równoważnik zdania o zabarwieniu emocjonalnym. Wykrzyknienia:

- wyrażają silne emocje nadawcy
- zwiększają ekspresję wypowiedzi.

Przykład: *Ja mistrz! Ja mistrz wyciągam dłonie!*
Adam Mickiewicz, *Dziady*, cz. III (fragment)

apostrofa – bezpośredni zwrot do adresata, utrzymany w podniosłym tonie. Adresatem może być osoba (bohater, mecenas, bóstwo), przedmiot, zjawisko, pojęcie lub idea. Apostrofy:

- nadają wypowiedzi oficjalny charakter
- podkreślają emocjonalny stosunek do odbiorcy.

Przykład: *Młodości! ty nad poziomy
Wylatuj* [...].
Adam Mickiewicz, *Oda do młodości* (fragment)

inwokacja (odmiana apostrofy) – rozbudowany zwrot do duchowego patrona (np. bóstwa, muzy) z prośbą o natchnienie. Umieszczana jest na początku utworu epickiego. Inwokacje:

- nadają wypowiedzi oficjalny charakter
 - podkreślają emocjonalny stosunek do odbiorcy.
- Przykład: *Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie;
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.*
Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz* (fragment)

paralelizm składniowy – powtórzenie zdań o takiej samej budowie. Paralelizmy:

- rytmizują tekst
- zwiększają przejrzystość i dobitność wypowiedzi.

Przykład: *Rzę, rzę koniki wrone,
Ostre błyszczą szabelki.
Jadą, jadą panowie,
Nieboszczyka bratowie!*
Adam Mickiewicz, *Lilie* (fragment)

wyliczenie – przedstawienie po kolei wszystkich zapowiedzianych elementów. Wyliczenia:

- podkreślają łąd w tekście.
- Przykład: *Artyleryi ruskiej ciągną się szeregi,
Prosto, długo, daleko, jako morza brzegi.*
Adam Mickiewicz, *Reduta Ordona* (fragment)

antyteza – przeciwstawienie, połączenie zdań lub sformułowań o przeciwnych treściach. Antytezy:

- pokazują sprzeczność lub kontrast
- podkreślają wyraźną różnicę między zjawiskami, aby je ośmieszyć lub zwiększyć dramatyzm wypowiedzi.

Przykład: *I wlano w ciebie duszę nie anielską, czarną* [...].
Cyprian Norwid, *Pióro* (fragment)

WERSYFIKACYJNE ŚRODKI STYLISTYCZNE

rym – powtarzanie wyrazów o jednakowo lub podobnie brzmiących zakończeniach, np. *świecie – będziecie*. Rymy:

- rytmizują tekst
- podkreślają relacje znaczeniowe między rymującymi się słowami.

rytm – powtarzanie różnych elementów tekstu, np. głosek długich i krótkich, akcentów. Rytm:

- nadaje tekstowi porządek
- dynamizuje lub spowalnia tekst.

przerzutnia – przeniesienie części zdania lub tylko jednego wyrazu ze zdania do kolejnego wersu. Przerzutnie:

- zwracają uwagę na znaczenia wyrazów lub części zdań przeniesionych
- wpływają na zmianę znaczenia ze względu na zmianę pozycji wyrazów w zdaniu.

Przykład: *Jak łatwo może człowiek popsuć szczęście drugim
W jednej chwili, życiem nie naprawi długim!
Jedno słowo Stolnika, jakżebyśmy byli
Szczęśliwi! Kto wie, może dotąd byśmy żyli.*
Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz* (fragment)

LEKSYKALNE I FRAZEOLOGICZNE ŚRODKI STYLISTYCZNE

epitet – określenie rzeczownika. W funkcji epitetu może wystąpić przymiotnik (np. *koralewe usta*), imiesłów (np. *lśniące włosy*), a czasem rzeczownik (np. *błękit nieba*). Epitety:

- podkreślają właściwości osób, przedmiotów, zjawisk
- ujawniają stosunek nadawcy
- ukonkretniają opis
- uplastyczniają wypowiedź.

epitet stały – epitet trwale związany z określany obiektem (np. skonwencjonalizowane określenia bogów mitologicznych – *gromowładny Zeus, różanopalcą Jutrzenka*). Epitety stałe:

- podkreślają najważniejsze cechy osób, przedmiotów, zjawisk.

porównanie – zestawienie opisywanego zjawiska z innym, w jakiś sposób do niego podobnym, za pomocą wyrażen typu: *jak, jakby, niby, na kształt*. Porównania:

- uwydatniają określone cechy zjawisk
- zwiększają obrazowość opisu.

porównanie homeryckie – rozbudowane porównanie (to, do czego porównujemy, ma postać samodzielne obrazu lub anegdoty), charakterystyczne dla *Iliady* i *Odysei*. Porównania homeryckie:

- nadają wypowiedzi podniosły charakter
- uplastyczniają opis.

Przykład: *Jak jastrzęb, wszystkie ptaki celujący lotem,
Prędko leci za krzywym gołębicy zwrotem,
Wzmaga swój wartki impet, przeraźliwie krzyczy,
Chciwy, aby czym prędzej dostał swej zdobyczy:
Tak Pelid za Hektorem pędem biegł ognistym,
Który przed nim uciekał pod murem ojczystym.*
Homer, *Iliada* (fragment, przeł. F.K. Dmochowski)

przenośnia (metafora) – nietypowe zestawienie słów, w którym znaczenie jednego wyrazu zostaje przeniesione na inny wyraz, co nadaje całości nowy sens, wyrażony nie wprost, np. *Wybudowałem pomnik trwalszy niż ze spiżu*. Przenośnie:

- tworzą nowe, zaskakujące skojarzenia
- nadają kierunek myślom odbiorcy
- wpływają na emocje.

ożywienie (animizacja) – nadawanie przedmiotom, zjawiskom lub pojęciom cech istot żywych, np. *rzeka biegnie; wiatr wyje*. Ożywienia:

- dynamizują opis
- zwiększają obrazowość tekstu.

uosobienie (personifikacja) – nadawanie przedmiotom, zjawiskom lub pojęciom cech ludzkich. Uosobienia:

- pozwalają na skrócenie dystansu między odbiorcą a opisywanym światem
- zwiększają ekspresję tekstu
- dynamizują opis.

hiperbola (przesadnia) – przedstawienie opisywanego zjawiska w sposób wyolbrzymiający jego cechy, znaczenie, działanie, np. *Hrabia Roland jest rycerz tak mężny, że żaden człowiek z krwi i ciała nie zwycięży go nigdy*. Hiperbole:

- zwiększają ekspresję wypowiedzi
- mogą tworzyć nastrój powagi, grozy.

ironia – sprzeczność między dosłownym znaczeniem tekstu a jego znaczeniem właściwym, zamierzonym, które wynika z kontekstu (np. wprowadzonego przez intonację). Ironia:

- wskazuje na dystans nadawcy do świata (i siebie)
- wyraża dezaprobatę
- ośmiesza czyjeś poglądy lub działanie
- wzmacnia argumentację w wypowiedziach retorycznych
- może mieć charakter szyderczy, drwiący (sarkazm) lub żartobliwy (parodia, dowcip).

gradacja (stopniowanie) – uszeregowanie jedno za drugim słów lub sformułowań określających w kierunku rosnącym lub malejącym intensywność jakiejś cechy lub zjawiska. Gradacje:

- wzmacniają ekspresję wypowiedzi
- nasilają lub osłabiają znaczenie przekazywanych treści.

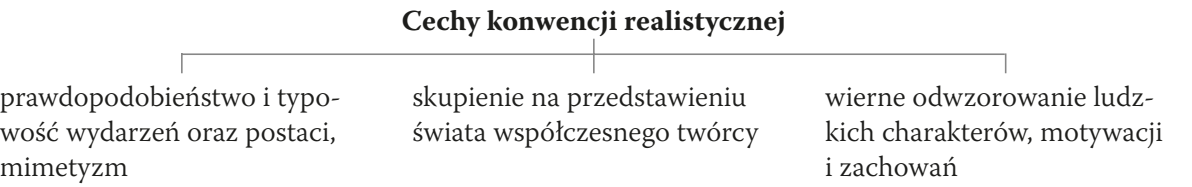
Przykład: *Z płaczem dokoła stanęli:
I smutny ksiądz u łóżka,*

*I smutniejsza czeladka,
I smutniejsza od niej družka,
I smutniejsza od niej matka,
A najsmutniejszy kochanek.*
Adam Mickiewicz, *Dziady*, cz. IV (fragment)

R ■ KONWENCJE

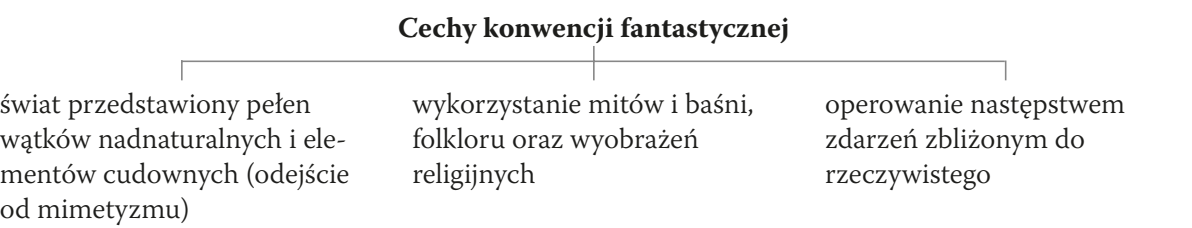
Konwencja literacka – zespół norm określających, w jaki sposób dobrane są elementy utworu, jak się ze sobą łączą, jaką pełnią funkcję.
Konwencja stylistyczna – składnik konwencji literackiej; zespół norm i środków mowy, które wykraczają poza środki używane przez konkretnego autora.

KONWENCJA REALISTYCZNA

Przykład: Adam Mickiewicz, *Dziady*, cz. III (scena w salonie warszawskim, rozmowa Nowosilcowa z Panią Rollison, opowieści więźniów o prześladowaniach)

KONWENCJA FANTASTYCZNA

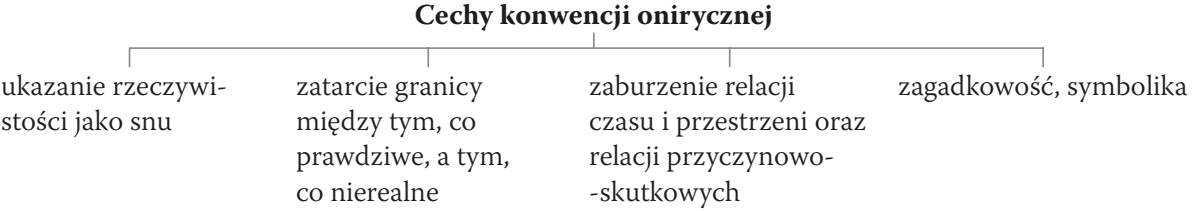
Przykłady: Adam Mickiewicz, *Dziady*, cz. II; Adam Mickiewicz, *Lilie, Świtezianka*; Juliusz Słowacki, *Balladyna*

KONWENCJA BAŚNIOWA

- Cechy konwencji baśniowej
- ludowa koncepcja świata: antropomorficzna wizja natury, wiara w siły nadprzyrodzone i niepisane prawa moralne (nie ma winy bez kary)
 - świat przedstawiony nasycony elementami cudowności
 - obecność postaci fantastycznych
 - ingerencja mocy pozaziemskich w przebieg zdarzeń
 - zwycięstwo dobra nad złem

Przykład: Adam Mickiewicz, ballady: *Lilie, Świtezianka*

KONWENCJA ONIRYCZNA

Przykład: Adam Mickiewicz, *Dziady*, cz. III (sen poety w prologu, Sen Senatora, Widzenie Ewy)

R KONWENCJA GROTESKOWA

Cechy konwencji groteskowej

- kreowanie świata przedstawionego za pomocą form wyolbrzymionych, ekscentrycznych, dziwacznych, przerażających i zdeformowanych
- mieszanie porządków kompozycyjnych
- odejście od logiki w prezentacji zdarzeń i konstrukcji świata
- niejednolity nastrój, łączenie tragizmu z komizmem, błazeństwa i grozy
- prowokacyjne podważanie utrwalonego obrazu świata
- parodystyczny stosunek do konwencji artystycznych
- łączenie stylów (np. mowy wykwintnej z wulgarną)

Przykład: Adam Mickiewicz, *Dziady*, cz. III (sceny z diablami)

■ CECHY EPOKI LITERACKIEJ JAKO KONTEKST HISTORYCZNOLITERACKI

ROMANTYZM

Romantyzm – epoka trwająca w Europie od wybuchu rewolucji francuskiej w 1789 r. do wydarzeń Wiosny Ludów w 1849 r. W Polsce od wydania *Ballad i romansów* Adama Mickiewicza w 1822 r. do wybuchu powstania styczniowego w 1863 r. Nazwa epoki pochodzi od nazwy prądu literackiego, który zrywał z estetyką klasyczną i nad doskonałość formy przedkładał prostotę, naturalność i autentyzm.

Sztuka i architektura

- intensywny kolor, silna ekspresja i dynamika kompozycji zamiast klasycystycznej harmonii
- tematyka historyczna i wolnościowa
- tajemnicza mistyczna natura
- fantastyka, groza
- fascynacja średniowieczem (neogotyk w architekturze)
- motywy orientalne
- synteza sztuk (łączenie malarstwa z literaturą i muzyką)

Literatura

Twórcy literatury romantycznej szukali inspiracji w **naturze**, **kulturze ludowej**, **historii** i **orienta- lizmie**. Fascynowali się **średniowieczem** i **twórczością Szekspira**. Twierdzili, że dzieło literackie jest efektem natchnienia oraz wyobraźni artysty. Odrzucali klasyczne reguły tworzenia; łączyli w utworze elementy typowe dla różnych gatunków i rodzajów literackich (synkretyzm).

Ważni twórcy i ich dzieła

Adam Mickiewicz

- *Oda do młodości* – manifest pokoleniowy młodych romantyków
- *Ballady i romanse* – manifest romantycznego światopoglądu
- *Sonet y krymskie* – utwory pokazujące romantyczną wizję przyrody oraz fascynację orientalizmem
- *Dziady, cz. II* – dramat inspirowany kulturą ludową
- *Dziady, cz. IV* – dramat opowiadający o nieszczęśliwej miłości
- *Dziady, cz. III* – dramat wyrażający ideę mesjanizmu
- *Pan Tadeusz* – epepeja narodowa, idylliczna wizja przeszłości, szlacheckiej tradycji i rodzimej przyrody

Juliusz Słowacki

- *Grób Agamemnona* – wiersz piętnujący tradycję sarmacką i wzywający Polaków do kontynu- owania walki o wolność, przykład polskiej poezji patriotycznej
- *Testament mój* – poetycki testament, rozrachunek poety z własnym życiem, motyw nieśmier- telnej sławy poetyckiej
- *Hymn [Smutno mi, Boże!...]* – utwór ukazujący żal i gorycz emigranta tęskniącego za ojczyzną
- *Balladyna* – dramat oparty na ludowym podaniu, inspirowany twórczością Szekspira
- **R** *Kordian* – dramat wyrażający ideę winkelriedyzmu, przemiana romantycznego indywidu- alisty w heroicznego patriotę

Zygmunt Krasiński

- *Nie-Boska komedia* – dramat stanowiący wykładnię poglądów autora na przebieg dziejów i jego wiary w opatrność Bożą

Cyprian Norwid

- *Klaskaniem mając obrzękłe prawice...* – utwór autotematyczny zawierający refleksje na temat poezji romantycznej, historii i tradycji, prezentacja własnego programu poetyckiego
- *Bema pamięci żałobny-rapsod* – utwór stanowiący pochwałę wolności i bohaterstwa
- **R** *Fortepian Szopena* – utwór prezentujący autorską refleksję poety nad charakterem sztuki

Aleksander Fredro

- *Zemsta* – komedia obnażająca wady polskiej szlachty (kłótniowość, pieniactwo, upór), które doprowadziły do narodowych nieszczęść

Spuścizna kulturowa:

- idee równości, wolności i braterstwa
- synkretyzm konwencji, gatunków i rodzajów literackich
- synteza sztuk
- indywidualizm
- wiara w intuicję
- ekstrawertyzm uczuć.

SŁOWNICZEK TERMINÓW I POJĘĆ

aluzja kulturowa – świadome nawiązanie do jakiegoś faktu historycznego czy zjawiska kulturowego. Celem takiego odwołania jest zbudowanie nowego znaczenia, które odczytamy jedynie wówczas, jeżeli rozpoznamy dane nawiązanie.

aluzja literacka – świadome nawiązanie w utworze do innego dzieła literackiego, odwołujące się do wiedzy i dociekliwości czytelnika. Wzbogaca ono sens utworu, nawiązuje dialog z przywoływanym dziełem i często ukazuje je w nowym świetle.

ballada – gatunek epicko-liryczny, z elementami dramatycznymi. Obejmuje utwory, które opowiadają o niezwykłych – często fantastycznych lub legendarnych – wydarzeniach oraz są utrzymane w poeprnym i tajemniczym nastroju. Ballady romantyczne zazwyczaj odwoływały się do ludowych pieśni, podań, wierzeń. Cechy epickie ballady to występowanie fabuły i narratora, cechy liryczne – skupienie się na budowaniu nastroju, cechy dramatyczne – obecność dialogów.

czterdzieści i cztery – jak każda prorocza wizja Widzenie Księdza Piotra jest tajemnicze i zawiera symbole, które trudno jednoznacznie zinterpretować. Najwięcej pytań i wątpliwości budzi imię zapowiadanego Mesjasza – czterdzieści i cztery. Nie wiadomo, czy odnosi się ono do indywidualnego, czy zbiorowego zbawcy (wszyscy Polacy). Sam Mickiewicz wielokrotnie zapewniał, że nie miał nikogo konkretnego na myśli, ale po ukazaniu się utworu pojawiło się mnóstwo koncepcji rozszyfrowania tajemniczej liczby. Najwięcej zwolenników miał pomysł, że pod imieniem czterdzieści i cztery poeta ukrył samego siebie (imię Adam w języku hebrajskim, w którym głoski mają przypisane wartości liczbowe, to 44).

dramat romantyczny – gatunek dramatu ukształtowany w okresie romantyzmu. Jego twórcy w swoich dziełach nie przestrzegali reguły trzech jedności, łączyli realizm z fantastyką oraz elementy dramatyczne z epickimi i lirycznymi (synkretyzm rodzajowy). Ich utwory cechowały niejednorodność stylistyczna (patos sąsiadował z humorem, liryzm z rubasznnością), luźna, otwarta kompozycja i nieliczenie się z możliwościami inscenizacyjnymi.

elipsa (gr. *élleipsis* 'brak') – pominięcie w zdaniu elementu (wyrazu lub wyrazów), którego odbiorca może się domyślić z kontekstu. Elipsa pełni różnorodne funkcje: czyni wypowiedź bardziej dynamiczną, skrótową, a także tajemniczą, wymagającą zaangażowania ze strony czytelnika.

epika – obok liryki i dramatu jeden z trzech rodzajów literackich. Obejmuje utwory pisane prozą, rzadziej wierszem, mające

fabułę, której zdarzenia są przedstawione za pośrednictwem narracji (narratora) oraz wypowiedzi bohaterów.

epos (epopeja) – ukształtowany w starożytnej Grecji (pierwszymi eposami były *Iliada* i *Odyseja* Homera) jeden z głównych gatunków epiki. Obejmował utwory zwykle wierszowane, pisane w podniosłym stylu, przedstawiające działania mitologicznych, legendarnych lub historycznych bohaterów ukazanych na tle ważnych dla całej zbiorowości wydarzeń.

gawęda – ukształtowany w kręgu polskiej kultury szlacheckiej gatunek epicki, wywodzący się z ustnych opowieści snutych w różnych okolicznościach towarzyskich i społecznych (m.in. biesiady, sejmiki), wprowadzony do literatury pisanej w pierwszej połowie XIX w. Gawęda naśladuje wypowiedź mówioną, dlatego charakteryzuje się luźną kompozycją, swobodnym rozwijaniem wątków, licznymi dygresjami i powtórzeniami, niekiedy bezpośrednimi zwrotami do słuchaczy lub czytelników.

gotycyzm – nurt artystyczny w literaturze i sztuce (od końca XVIII w.) przejawiający się w fascynacji średniowieczem. Epoka ta budziła zainteresowanie romantyków, gdyż kojarzyła się z tajemniczością i odległą historią. Gotycyzm ukazywał świat zła i szaleństwa, zwykle wykorzystywał też elementy cudowności. Wyrazistym przykładem tego nurtu jest powieść grozy Edgara Allana Poego, a także malarstwo Caspara Davida Friedricha.

groteska – w sztuce i literaturze sposób przedstawiania postaci lub rzeczy, który charakteryzuje się karykaturalnym przejawianiem, deformacją, eksponowaniem dziwaczności, brzydoty.

heksametr polski – wiersz wzorowany na heksametrze antycznym. Ponieważ w języku polskim nie występuje ilocz, rytm tworzą układy sylab akcentowanych i nieakcentowanych.

hymn – ukształtowany w starożytnej Grecji gatunek pieśni poświęconej Apollinowi lub Dionizosowi. W późniejszych epokach utwór liryczny w podniosłym tonie, pieśń pochwalna wysławiająca bohatera, bóstwo, ideę, naród. W średniowieczu ważny gatunek poezji religijnej, współcześnie hymnami nazywa się też pieśni uznawane przez różne wspólnoty za symbol grupowej jedności (np. hymn narodowy).

idealizm – w filozofii przekonanie, że idea (myśl, świadomość) ma charakter pierwotny, a rzeczywistość materialna – wtórny.

intertekstualność – zjawisko odnoszenia się tekstu literackiego do innego tekstu, nawiązywania z nim swoistego dialogu przez np. cytaty, aluzje, parodie.

komedja – gatunek dramatu obejmujący utwory o pogodnej, często zabawnej tematyce, w których losy bohaterów zmierzają do szczęśliwego końca. Efekty humorystyczne najczęściej są w tych utworach oparte na komizmie sytuacji, a także na komizmie charakterów postaci lub używanego przez nich języka. Komedja, tak jak tragedia, powstała w starożytnej Grecji, rozwinęła ją komediopisarze rzymscy.

konwencja literacka – zespół cech charakterystycznych dla danego dzieła, wzorzec określający najważniejsze elementy utworu (w zależności od gatunku i rodzaju literackiego): temat, motyw, typ bohatera, zasady funkcjonowania świata przedstawionego, dobór środków stylistycznych itp. Możemy wyróżnić m.in. konwencję realistyczną, naturalistyczną, fantastyczną, groteskową i in.

liryka – obok epiki i dramatu jeden z trzech rodzajów literackich. Obejmuje utwory, najczęściej wierszowane, przekazujące wewnętrzne przeżycia, uczucia, doznania i przemyślenia fikcyjnej osoby nazywanej podmiotem lirycznym. Typowa dla liryki bezpośredniej jest sytuacja wyznania, w której podmiot wypowiada się w pierwszej osobie. Występuje też liryka pośrednia, bezosobowa lub wprowadzająca do utworu elementy narracji oraz bohatera lirycznego.

mesjanizm – wiara w powszechne zbawienie, które po okresie katastrof i nieszczęść dokona się za sprawą wybranej przez Boga jednostki lub zbiorowości. Klasyczną formą mesjanizmu jest wiara wyznawców judaizmu w nadejście Mesjasza. W polskim romantyzmie mesjanizm zakładał, że Polacy, dzięki swojemu męczeństwu, przyniosą zbawienie całej ludzkości.

mesjanizm polski – koncepcja historyzoficzna zapoczątkowana przez Adama Mickiewicza, głosząca, że Polska jest Chrystusem narodów, zbawicielem ludzkości. Jej cierpienia (zabory i prześladowania) zakończą się zmartwychwstaniem i odzyskaniem wolności. Mesjanizm zakładał, że Polacy, dzięki swojemu męczeństwu, przyniosą zbawienie całej ludzkości.

metafizyka – dziedzina filozofii, która zajmuje się poznaniem natury bytu, przyczyny jego istnienia i celu, do jakiego zdąża.

mistyczny – związany z poznaniem pozazmysłowym, które zakładało możliwość poznania Boga, świata duchowego poprzez kontemplację, objawienie lub intuicję.

mitologizacja – przypisanie jakiemuś wydarzeniu lub postaci ponadnaturalnego znaczenia, przekształcenie w mit. Środkiem służącym mityzacji jest porównywanie do wydarzeń lub bohaterów mitycznych oraz podniosły ton wypowiedzi.

oda – gatunek liryczny, do którego należą utwory pochwalne lub dziękczynne. Utrzymana jest w podniosłym stylu; zazwyczaj opiewa wybitne postacie, wydarzenia lub idee.

orientalizm – w sztuce i literaturze europejskiej zainteresowanie życiem i kulturą Wschodu oraz czerpanie z tej kultury tematów i motywów. Tendencja ta była popularna w romantyzmie oraz na przełomie XIX i XX w.

paralelizm – w literaturze powtarzalność znaczeniowych, kompozycyjnych lub brzmieniowych elementów utworu. Leży u podstaw rymu i rytmu.

parodia – odmiana stylizacji; naśladowanie – z komicznym przejawianiem – cech typowych dla czyjegoś sposobu mówienia, zachowania lub rozumowania po to, aby je ośmieszyć.

patos – w literaturze i sztuce przedstawianie zjawisk w podniosłym stylu, silnie nacechowanym uczuciami (np. gniewu, namiętności, smutku) po to, aby wywołać u odbiorcy wzruszenie lub oburzenie.

powieść epistolarna – powieść w formie listów, popularna w XVIII i na początku XIX w. Gatunek obejmuje utwory, w których autorem listów jest tylko jedna osoba, oraz te, które składają się z korespondencji kilku bohaterów.

powieść poetycka – gatunek literacki z pogranicza epiki i liryki ukształtowany w romantyzmie. Obejmuje wierszowane utwory narracyjne o luźnej, niechronologicznie rozwijanej fabule, zawierające elementy liryczne, jak opisy przeżyć wewnętrznych. Narrator nie unika mówienia o swoich odczuciach, komentuje postawy bohaterów czy zwraca się wprost do czytelnika. Akcja zazwyczaj jest osnuta wokół mrocznych i często dramatycznych dzieł bohatera

– zbuntowanego i skłóconego ze światem; zwykle też uwzględnia realia historyczne lub lokalny koloryt świata przedstawionego.

prometeizm – postawa niezgody na istnienie zła w świecie oraz buntu przeciwko boskiej instancji, która na nie zezwala. Łączy się również z wiarą w szlachetność i nieograniczone możliwości człowieka. Nazwa wywodzi się od imienia mitologicznego tytana Prometeusza. Prometeizm romantyczny, obecny m.in. w twórczości George'a Gordona Byrona, znalazł wyraz w Improwizacji z III części *Dziadów* Adama Mickiewicza.

providencjalizm (łac. *providentia* 'opatrność') – pogląd historyzoficzny, według którego historia jest realizacją planów Boga. Ludzkie działania, często sprzeczne, są korygowane przez opatrność Bożą.

rapsod – pieśń, napisana w podniosłym stylu, sławiąca wybitnego bohatera bądź ważne wydarzenie. Może stanowić fragment większego poematu epickiego lub występować jako samodzielny utwór poetycki.

sonet – gatunek należący do liryki, ukształtowany we Włoszech w XIII w. Sonet składa się z 14 wersów podzielonych na cztery strofy, z których zazwyczaj dwie pierwsze (czterowersowe) mają charakter opisowy, a dwie następne (trójwersowe) – refleksyjne. Istnieje także odmiana francuska sonetu, składająca się z trzech strof czterowersowych i z dystychu, czyli strofy dwuwersowej. Adam Mickiewicz urozmaicił budowę i styl sonetu włoskiego: wprowadził do niego nową tematykę, dialog, a także przełamał zasadę sztywnego podziału na część opisową i refleksyjną.

synkretyzm – w literaturze łączenie w jednym dziele elementów należących do różnych gatunków lub rodzajów literackich, np. w balladzie; również występowanie w jednym utworze

różnych stylów, np. stylu wysokiego czy poetyckiego z potocznym lub prozatorskim.

testament poetycki – gatunek liryczny obejmujący utwory stylizowane na testament. Stanowią rodzaj pożegnania autora ze światem, zawierają jego prośby i życzenia skierowane do bliskich i potomnych.

tragedia – podstawowy gatunek dramatu. Powstał w starożytnej Grecji z obrzędów religijnych ku czci Dionizosa. Obejmuje utwory utrzymane w poważnym tonie, ukazujące bohatera usiłującego uniknąć swego przeznaczenia lub uwikłanego w konflikt równorzędnych racji. Działania bohatera prowadzą nieuchronnie do katastrofy.

tyrteizm – obecny w polskim romantyzmie nurt poezji patriotycznej, nawołującej do walki o wolność, sławiącej takie cnoty bojowe, jak waleczność, bezkompromisowość, ofiarność i poświęcenie dla ojczyzny. Określenie pochodzi od imienia Tyrteusza (Tyrtaiosa), starożytnego poety greckiego z VII w. p.n.e., autora elegii wzywających Spartan do nieustępliwej walki w obronie zagrożonej ojczyzny.

wiersz wolny – rodzaj wiersza, w którym nie jest przestrzegana zasada rytmicznej powtarzalności elementów brzmieniowych. Wersy są najczęściej różnej długości i nie są do siebie podobne pod względem liczby sylab ani liczby akcentów. Wiersz wolny może często zbliżać się swoim rytmem do prozy.

winkelriedyzm – postawa człowieka, który poświęca życie dla wolności ojczyzny. Określenie zostało utworzone od imienia legendarnego średniowiecznego bohatera Szwajcarów, który wprawdzie poniósł śmierć w walce, ale swoim czynem ułatwił zwycięstwo wojskom szwajcarskim. Postawa ta jest przeciwieństwem biernego oporu wobec wroga.

WYKAZ ŹRÓDEŁ TEKSTÓW

Johann Wolfgang Goethe, *Król olch*, przeł. Antoni Libera, „Ciechanowskie Zeszyty Literackie”, nr 19 (2017), s. 189–190; Johann Wolfgang Goethe, *Faust. Tragedia*, przeł. Adam Pomorski, Świat Książki, Warszawa 1999, s. 14–22, 55–57, 64–65, 67–70; Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, hasło: *tragizm*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2002, s. 588; Fryderyk Schiller, *Rękawiczka*, przeł. Adam Mickiewicz, *Rękawiczka. Powiastka (Z Szyllera)*, [w:] Adam Mickiewicz, *Wybór poezyj*, t. 1, oprac. Czesław Zgorzelski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1986, s. 145–147; Adam Mickiewicz, *Stępy akermiańskie, Burza, Ajudah, Lilije, Nad wodą wielką i czystą..., Oda do młodości, Polały się trzy me czyste..., Romantyczność*, [w:] tegoż, *Dziela*, t. 1 *Wiersze*, oprac. Czesław Zgorzelski, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1998, s. 252, 241, 238, 249, 107–119, 411–412, 42–44, 248, 413, 55–57, 65, 57–64, 239; Adam Mickiewicz, *Niepewność*, [w:] tegoż, *Wybór poezyj*, t. 2, oprac. Czesław Zgorzelski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1986, s. 102–103; Adam Mickiewicz, *Dziady* cz. II, [w:] tegoż, *Dziela*, t. 3, *Dramaty*, oprac. Zofia Stefanowska, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1999; Adam Mickiewicz, *Dziady* cz. IV, [w:] tegoż, *Dziela*, t. 3, *Dramaty*, oprac. Zofia Stefanowska, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1999, s. 49–50, 54–55, 58–59, 61, 62; Adam Mickiewicz, *Dziady* cz. III, [w:] tegoż, *Dziela*, t. 3, *Dramaty*, oprac. Zofia Stefanowska, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1999, s. 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 188, 189, 190, 191, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209; Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, wstęp i oprac. Stanisław Pigoń, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2019, s. 3, 4, 356, 433, 434, 246, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 172, 173, 174, 175, 588, 589, 496, 153; Alina Kowalczykowa, *Widzenie w biały dzień: o „Romantyczności” Mickiewicza*, „Pamiętnik Literacki” 1975, z. 3, s. 39, 46, 47, 49, 56; Johann Wolfgang Goethe, *Cierpienia młodego Wertera*, przeł. Leopold Staff, oprac. Olga Dobijanka-Witczakowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1971, s. 65; Marta Piwińska, *Miłość romantyczna*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1984, s. 518–529; Maria Janion, *Wobec zła*, Verba, Chotomów 1989, s. 90, 91, 93; Aleksander Fredro, *Zemsta*, [w:] tegoż, *Zemsta, Śluby panieńskie, czyli Magnetyzm serca*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1993, s. 105, 106; Juliusz Słowacki, *Grób Agamemmona*, [w:] tegoż, *Dziela wszystkie*, red. Juliusz Kleiner, t. IV, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1953, s. 397, 398–340; Juliusz Słowacki, *Hymn* [Smutno mi, Boże!...], [w:] tegoż, *Dziela wybrane*, red. Julian Krzyżanowski, t. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1974, s. 39–40; Juliusz Słowacki, *Testament mój*, [w:] tegoż, *Dziela wszystkie*, red. Juliusz Kleiner, t. VIII, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1958, s. 429–430; Maria Peszek, *Sorry, Polsko*, [w:] *Jezus Maria Peszek*, Mystic Production 2012; s. 161; Juliusz Słowacki, *Balladyna*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/balladyna/> [dostęp: 09.05.2025]; Juliusz Słowacki, *Kordian. Część pierwsza trylogii. Spisek koronacyjny*, wstęp i przypisy Mieczysław Inglot, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1985, s. 81, 94–98, 127–128, 129, 130, 131, 132–135, 112–114; Zygmunt Krasiński, *Nie-Boska komedia*, [w:] tegoż, *Dziela literackie*, t. 1, wybrał, notami i uwagami opatrzył Paweł Hertz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1973, s. 327, 328, 329, 332, 333, 339, 340, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 384; Cyprian Norwid, *Skłanianiem mając obrzędkie prawice...*, [w:] tegoż, *Vade-mecum*, oprac. Józef Fert, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1990, s. 15–19; fragment listu Cypriana Norwida do Michaliny z Dziekońskich Zaleskiej z 14 listopada 1862 za: Cyprian Norwid, *Pisma wierszem i prozą*, wybór i wstęp Juliusz W. Gomulicki, Warszawa 1973, s. 322–323; Cyprian Norwid, *Bema pamięci żałobny-rapsod*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/bema-pamieci-zalobny-rapsod/> [dostęp: 09.05.2025]; Cyprian Norwid, *Fortepian Szopena, W Weronie*, [w:] tegoż, *Pisma wszystkie. Wiersze*, cz. 2, zebrał, tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył Juliusz W. Gomulicki, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971, 22, s. 143–147; Wisława Szymborska, *Prospekt*, [w:] tejże, *Wszelki wypadek*, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1972, s. 15; Kazimiera Iłakowiczówna, *O Hani, co się zabiła*, [w:] *Ballady polskie*, wyb. Aleksandra Wójda, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIWERSITAS, Kraków 2002, s. 138–139; Sándor Márai, *Magia*, przeł. Irena Makarewicz, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 2008, s. 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222–225; Konstanty Ildefons Gałczyński, *Oda do młodości, Straszna rozmowa Gzęgółki z duchem, On nie doczekał się*, [w:] tegoż, *Teatrzyk Zielona Gęś*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 2009, s. 261, 83–84, 62; Krzysztof Kościelski, *Iks de*, [w:] tegoż, *Ego*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2019, s. 89; Krzysztof Kościelski, *Cmentarna rewia mody*, <https://www.facebook.com/koscielskiego/posts/708745689620237/> [dostęp: 20.05.2020]; *Świtezianka 0*, <https://www.facebook.com/koscielskiego/photos/a.354137051747771/681935572301249/?type=3> [dostęp: 20.05.2020]; Tomasz Różycki, *Dwanaście stacji. Poemat*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2024, s. 7, 69, 70, 71, 73; Stanisław Lem, *Złoty złoty*, „Przegląd”, 10 czerwca 2002, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/zloty-zloty/> [dostęp: 12.02.2020]; Tadeusz Różewicz, *zawód: literat*, [w:] tegoż, *to i owo*, Wrocław 2012, s. 7; Stanisław Jerzy Lec, *Mysli nieuczestane wszystkie*, Noir sur Blanc, Warszawa 2007, s. 12, 20, 27, 34, 94, 138, 201, 356; Jan Kochanowski, *Tren V*, [w:] tegoż, *Poezje*, oprac. i wstępem poprzedził Janusz Pelc, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1988, s. 275–276; Jan Andrzej Morsztyn, *Do trupa*, [w:] *I w odmianach czasu smak jest. Antologia polskiej poezji epoki baroku*, oprac. Jadwiga Sokołowska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991, s. 395; Jan Kochanowski, *Do Hanny*, [w:] tegoż, *Poezje*, oprac. i wstępem poprzedził Janusz Pelc, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1998, s. 183; Franciszek Karpiński, *Pożegnanie z Lindorą w górach*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pozegnanie-z-lindora-w-gorach.html> [dostęp: 12.02.2020]; Jan Sztudynger, *Skarga zmiętego, Też fraszka, Nauka poszła w las*, [w:] tegoż, *Puch ostu. Fraszki o życiu i miłości*, wyb. Anna Sztudynger-Kaliszewicz, Dorota Sztudynger-Zaczek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2017, s. 55, 133, 248, 160, 30; Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2002, s. 141, 143, 144; Dorota Siwicka, *Romantyzm 1822–1863*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 88, 89; *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, pod red. Józefa Bachórzea i Aliny Kowalczykowej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1991, s. 711–712; Alina Witkowska, *Mickiewicz. Słowo i czyn*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1983, s. 119–125, 152–153; Alina Witkowska, Ryszard Przybylski, *Romantyzm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 282, 291, 296; Anna Kawula, Ewa Zawisza, *Komputer jako znaczący towarzysz rodziny*, http://www.ktime.up.krakow.pl/symp2014/referaty_2014_10/kawula.pdf [dostęp: 15.07.2020]; Piotr Urbanowicz, *Promieniści*, [w:] tegoż, *Elektryczny romantyzm. Nauka o elektryczności a literatura i filozofia polska pierwszej połowy XIX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2024, s. 147–150; Neil deGrasse Tyson, *Kosmiczne zachwyty*, przeł. Dominika Braithwaite, Insignis Media, Kraków 2018, s. 11–14; Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, hasło: *tyrtejska poezja*, Wrocław 2012, s. 596; Juliusz Słowacki, *Hymn* [Bogarodzica! Dziewico!...], [w:] *Wiersze*, oprac. Jacek Brzozowski, Zbigniew Przychodniak, Wrocław 2013, s. 56–58; Cyprian Norwid, *Moja piosnka II*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/moja-piosnka.html> [dostęp: 12.11.2024].

WYKAZ ZDJĘĆ

Archiwum Nowej Ery s. 132, 165 (Słowacki); **Archiwum Teatru Wybrzeże/Michał Andrysiak** s. 177; **BE&W:** s. 66, AKG Images s. 17, 20 (Herder), 29 (Goya), 101, 124, 232, Archives du 7e Art/Thin Man Films s. 214 (Pan Turner), Artokoloro Quint Lox Limited s. 28 (Turner), Fine Art Images s. 15, 154, 164 (Friedrich), Heritage Images/Fine Art Images s. 7 (Kartezjusz), 20 (Hegel), Heritageimages/Fine Art Images s. 23, Landmark Media s. 214 (Mary Shelley), LMK s. 178, Moviestore Collection s. 125, Photo12 s. 22, RMN s. 11 (rewolucja lipcowa), 26, 27, RMN/Franck Raux s. 16; **BE&W/Alamy:** s. 120, Classic Image s. 10 (Napoleon), Florilegius s. 61, 62, 63, 64, Heritage Image Partnership Ltd s. 32, 47 (Stambuł), 57, History and Art Collection s. 183, IanDagnall Computing s. 175, incamerastock s. 30, 34, 233, Landmark Media s. 73, Pictures Now s. 14, piemags/PMN s. 193, Shawshots s. 10 (Gilotytna), Stamps s. 133 (znaczek pocztowy), The Hollywood Archive/PictureLux s. 215, The Picture Art Collection s. 39 (Oehme), 44, Uwe Deffner s. 140; **Biodiversity Heritage Library/Smithsonian Libraries/www.biodiversitylibrary.org** s. 10 (lilie); **Detroit Institute of Arts** s. 72; **Deutsche Fotothek, Germany** s. 11 (Chopin); **East News:** AKG Images s. 9, 43, Album/GAUMONT s. 82, Inplus s. 213 (Lawa), Katarzyna Chmura-Cegiełkow-ska s. 147, 148, 149, Marek Bazak s. 185, Muzeum Literatury s. 133 (podróż Słowackiego, matka Słowackiego), TVP/Ireneusz Sobieszczuk s. 95, TVP/Zygmunt Januszewski s. 207, 208, VISION s. 127, 129, 130; **Forum:** Fabryka Obrazu/Piotr Bujnowicz s. 118, 213 (Pan Tadeusz), Film Stills/Image Capital Pictures s. 214 (Kształt wody), FoKa s. 145; **Gallo Images Poland/Getty Images/Bloomberg** s. 179, **Getty Images/iStock:** duncan1890 s. 7 (Szekspir), Photos.com s. 7 (Sofokles), Sergei Didyk s. 11 (fortepian); **Human Film Sp. z o.o.** s. 213 (Świtez); **Indigo/Alamy:** Heritage Image Partnership Ltd s. 11 (Wiosna Ludów), Masterpics s. 195, Moviestore Collection Ltd s. 214 (Nosferatu), Peter Horoere s. 7 (Trzy Gracie), Pictorial Press Ltd s. 7 (Zwiastowanie), Prisma Archivo s. 10 (powstanie Greków), Shawshots s. 133 (Paryż); **Jacobolus (SVG file), Public domain, Wikimedia Commons** s. 10 (flaga Stanów Zjednoczonych); **Muzeum Narodowe w Krakowie** s. 7 (Sarmatyzm), 11 (Pożegnanie powstańca); **Muzeum Narodowe w Poznaniu** s. 12; **Muzeum Narodowe w Warszawie:** s. 47 (Towiański), Krzysztof Wilczyński s. 189 (Bem), Marek H. Dytkowski s. 166 (Krasiński), Piotr Ligier s. 11 (Arsenał), 90, 233; **Muzeum w Sanoku** s. 235; **Narodowe Archiwum Cyfrowe** s. 191, 192; **PAP:** DPA/A9999 DB Jochen Quast s. 24, Mariusz Szyperko s. 105, TVP/Mateusz Zawistowski s. 85; **PhotoPower/Bridgeman Images:** s. 13, 21 (Géricault), 28 (Ingres), 70, 81, 204, Agnew’s, London s. 89, Allen Memorial Art Museum/R.T. Miller, Jr. Fund s. 132 (przybycie do Genewy), Artothek s. 29 (Friedrich), 87, Christie’s Images s. 29 (Géricault), Kim Young Tae s. 173, Lebrecht History s. 10 (żołnierz), Luisa Ricciarini s. 88, Staatliche Kunstsammlungen Dresden s. 18, Stefano Bianchetti s. 20 (Fichte), The Stapleton Collection s. 157; **Polona/Biblioteka Narodowa** s. 10 (Mickiewicz), 11 (Mickiewicz, Słowacki, Krasiński, Norwid), 46 (kościół, dom w Kownie, Maryła Wereszczakówna, Mickiewicz, Poezje), 47 (Pan Tadeusz), 49 (kościół), 52, 77, 126 (Mickiewicz), 132 (Liceum Krzemienieckie), 133 (Krzemieniec), 135, 180 (Norwid, Solo), 188, 189 (mauzoleum), 197; **Roman Cieślewicz** s. 37; **Shutterstock.com:** Izabela23 s. 28 (Neuschwanstein), Kiev.Victor s. 47 (Collège de France), Lukasz Czajka s. 166 (pałac), Monicami s. 164 (miasto), Old Town Tourist s. 25 (wnętrze Big Bena), rnagy s. 25 (parlament w Londynie); **Szarobiuro Productions** s. 213 (Świtezianka); **Śląska Biblioteka Cyfrowa** s. 143; **Teatr Narodowy w Warszawie/Tomasz Urbanek** s. 151; **Teatr Polski w Warszawie:** Karolina Józwiak s. 53, Katarzyna Chmura s. 136; **Teatr Polski we Wrocławiu/Natalia Kabanow** s. 108, 111; **Teatr Współczesny we Wrocławiu** s. 240; **The Metropolitan Museum of Art** s. 41; **Uniwersytet Warszawski** s. 218.

Za co polubisz podręcznik *NOWE Ponad słowami 2.1?*

Powód 1

Dokładnie tyle treści, ile trzeba.

Podręcznik jest w pełni dostosowany do zmian z 2024 roku – usunęliśmy z niego zagadnienia i lektury, które nie są już wymagane.

Powód 2

Oznaczenie najważniejszych informacji w tekście. Jeden rzut oka i wiesz, na co zwrócić uwagę podczas powtórek przed sprawdzianem.

► BUNT MŁODYCH

Romantyzm upatrywał w młodości szczególne znaczenie, co było wcześniej czymś, na co wysoko ceniono mądrość i doświadczenie. W młodości marzyły się rewolucyjne zrywy. Konflikt tej młodości, przepełnionej energią do zmiany i starości.

Młodzież buntowała się przeciwko skostniałemu, artystycznemu. Bunt był też wyrazem niezadowolenia z podążania starymi, utartymi ścieżkami. Młodym, raczej stał z boku albo na jego czele.

Powód 3

Podsumowania lektur. To, co musisz wiedzieć o danej lekturze, zebrane w jednym miejscu. Dzięki skrótowej formie łatwiej wszystko zapamiętasz.

PODSUMOWANIE BALLAD

TO TRZEBA WIEDZIEĆ

1. Ballada romantyczna jest najbardziej charakterystycznym gatunkiem tej epoki. Przejawiają się w niej głównie trzy elementy:
 - **fascynacja ludowością** – romantycy poszukiwali autentycznej, nieskrępowanej przez reguły folkloru, który był też nośnikiem tradycji, która przetrwała w kulturze narodowej (kultura wysoka, inaczej nie narodowa, ponadnarodowa)
 - **ważna rola natury** – w filozofii romantyzmu